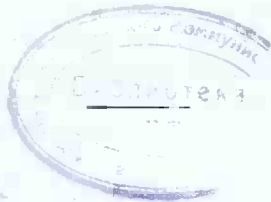

სსსსსსსს

1. ~~9(47.922)~~
ქ-238

ს ა ი ნ ბ ი ლ ი

60554
K 21496
2

თ ბ ი ლ ი ს ი

ელექტრო-მბეჭ. ს. შ. ლოსაბერიძისა. საკუთ. სახ. მოსკოვის ქ. № 5.
1910

ამოღებულია საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო კრებულის
„ძველი საქართველო“-ს მე-II ტომიდან.

საზოგადო განხილვა¹⁾.

ადგილ-მდებარეობა. ჰავა. მცენარეულობა. პირუტყვი. ფრინველი. მდინარეები. სამკურნალო წყლები. მადნეულობა. გზები. მცხოვრებნი. წმ. ნინო. თომა მოციქულის მოწაფის ელისეს მოსვლა გიშს. შაკიხ (შაკი=ნუხი)—წუქეთ-ელისენის სამწყსო. ქრისტიანობა მირიანის დროს. წმ. არჩილ მეფე. კახთა მთავრები და მეფეები. ლეკების ჩამოსახლება და ბატონობა. ქარის რესპუბლიკა და მისი წეს-წყობილება. ელისოს სასულთნო. ანტონ კათალიკოზის ნაამბობი ამ ძირობის შესახებ. წამებულნი. თათრობა. ქართველთა კულტურა. ძველი ნაშთები. ცხოვრება—ბრძოლა. ქრისტიანობის აშკარათ აღვიარება. კვლავ გადადგომა. ინგილოთა რიცხვი და სოფლები. უმთავრესი დაბა-ქალაქები. მოღვაწენი. ელისოს სულთნების შთამომავლობა. ზოგიერთ სახელის განმარტება.

საინგილო შიგნით-კახეთის ნაწილია და, მაშასადამე, მდებარეებს მდინ. ალაზნის ხეობაში. დღეს მას შეადგენს სიდნადისა და ნუხის მაზრების და აგრეთვე დადისტნის მომიჯნავე ზაქათალის მაზრა, რომელსაც ჩრდ.-აღმ. მხრით აჭყუდებია კავკასიონი, დას.-სამხ. მხრით კი შემორტყემიან ალაზანი და შავი-მთა, ნაწევრები სიდნადზე

1) ზაქათალის მაზრის (საინგილოს საზოგადოდ) შესასწავლად საკმაო მასალა მოიპოვება სხვა და სხვა თხზულებებში, რომელთაგან აქ, დიმიტრი ჯანაშვილისა, ი. ს. ელიაშვილისა, ზ. გულისაშვილისა და ზ. ედილაშვილის ფასიან ნაწერებს გარდა, დედასახელებთ კიდევ ზოგიერთს. ესენია: დ. ბაქრაძის „Замѣтки о Закавказскомъ округѣ“ (ადგილობრივს. გეოგრ. საზ. მე-XIV წ., გამოც. 1), წერილები ფონპლოტისი (Сборн. свѣд. о кавк. горахъ, VI გამოც.), ი. ლინევიჩისა (იქვე, მე-VII გამოც.), პასერბსკისა, ზისსერმანისა „Двадцать пять лѣтъ на Кавказѣ“ (ორი წიგნი), აგრეთვე თხზ. ბროსესი, ბუტკოვისა, ბატონიშვილის დავითისა, ანტონი კათალიკოზის მემუარები (ჯერ დაუბეჭდავი სრულად), მასალები არქეოგრ. კომ. ოქმებში, ქართლ. ცხ., ვახუშტის გეოგრაფია და სხ.

მომავალ ცივი-გომბორის კვერნაქისა. სივრცე მისი უდრის 73.78 ოთხკუთხ მილს ანუ 3571.34 ოთხკ. ვერსს. აღაზნიდამ კავკასიონის ძირობამდე ველი ხან იძლება, ფართოვდება და ხან ვიწროვდება, ასე რომ ამ მდინართგან ხსენებულ მთის ძირობამდე ზოგან 30—40-ოდე და ზოგან 20—25-ოდე ვერსი ძლივს იქნება. სიმაღლე და სიდაბლე ადგილისა განსაცვიფრებელია; ერთის მხრით, აღაზნის ჩავარდნილ ხრამამდე დაქანებული ველი და, მეორეს მხრით, კავკასიონის წყალთა გაშეთვი უმაღლესი მწვერვალი! ამისთანა ადგილ-მდებარეობის გამო ხაირ-ხაირია ჰავაც: იგი ცხელია და ხაშიანი აღაზნის ხრამის მიდამოს, ხოლო გრილი, ცივი და სადი ადმართ-ადმართ კავკასიონის მწვერვალამდე.

ადგილისა და ჰავის მიხედვით ირჩევა მცენარეულობაც, ზირუტევეულობაც და ფრინველიც. ატამი, ლეღვი, ბროწეული, წაბლი, ურქენი და მათებრი თბილი ქვეყნის მცენარეულობა ზეგანებს და აღმართებზე ვერ ხარობენ და უფრო მაღლა, მწვერვალებზე ხომ სხვა მცენარეულობაც ვერ უძლებს ზამთრის სუსხს, აქაურ მიმდემ აუღებულს ოთვლას და ეინვას. ამგვარადვე კამეჩეულობა, ხოხობი, ფუტკარი, ზარკის ჭია და სხ., რაც აღაზნის ჰუმორდება, ილევა; სწუდება.

აღაზნისა და კავკასიონის შორისი მთელი ველი, — სიგანით 20—40 და სიგრძით 80-მდე ვერსი, — წარმოადგენს ერთს განუწყვეტელს მუხისა, რცხილისა, წიფლისა, ნაკენილისა, წაბლ-თხილ-სხალ ნარევეტეუსა და ჭაღებს, რომელთა შორის აქა-იქ მხოლოდ მოჩანს სოფლები; სათესი მიწდგრები და აგრეთვე რიეები კავკასიონიდან აღაზანში ჩამოდინარე ხეებისა.

უდიდესი მდინარეებია ქურმუხი, მუხახის-წყალი, ჭარის-წყალი, მაწენ-კატენის წყალი, ბელაქნის წყალი და მაწის-წყალი (მაზიმ-ჩაი). ეველა ამ წყლების უჭერთ დიდი და ღრმა ღელეები: კავკასიონისა, დაქანებულად დაბლა მორბიან, მოშხუვიან, გაზავსულს და, სსოგადოდ, დიდი წვიმების დროს მეტად ღელდებიან, მოხუვიან სსარლად, მოაგორებენ უხარმზარ ქვებს, ანგრევენ არე-მარეს, აფუტებენ სოფლებს და, ხშირად, რიედ აქცევენ ნათესებსა და მობიბინე ნათუძგრებს. ამ მხრივ მეტად დიდი ზარალი მოაქვს ქურმუხს — კავში, ჭარის-წყალს — თაღასა და ჭარში და კატენის-წყალს — მაწენ-კა-

ტენში. ვერც გოდორ-ყურემ და ვერც სხვა ღონისძიებამ ამ წყლუ-
ბის ლაღი ზვირთები ვერ შეიკავა და ყოველ წლივ მათი ისევ უშვე-
ლებულად ვრცელი რიყე იზრდება, კანიერდება, ფართოვდება. მაგიუ-
რად, უამწყვლბოდ აქაური მთის ძირთბის მოსახლეობა გზას ვერ წა-
ვიდოდა, რადგან სხვა წყაროების უქონლობისა გამო ვერც არას მო-
იწყავდა და ვერც არას დალეუდა. აღაზნის ზირებისკენ კი ბევრია
წყაროები, მაგრამ მათი წყალი მოდის ჭაობებიდან, დამზალ ადგილე-
ბიდან, ჩვეულებრივ—თბილია, ჭიანი, მოშავო ფერი დაჭკრავს, რის
გამო შავ-წყალს ეძახიან. წყლის ამგვარ თვისების გამო მთელს
აღაზნის-პირა ადგილებსაც ეძახიან ყარასავს (=შავს). ყარასავლები
ზაფხულობით სასმელად რჩებენ მთიდგან მომდინარე ხეუების წყალს
და არა ყაფი-ჩაისს, რომელშიაც წყალი გროვდება ჭაობებიდან გამო-
ხაყონ წყაროებით.

სამკურნალო წყლებიც არ აკლია მაზრას. ქერმუხის ხეობაში ჭა-
მამ-ღერას (აბანოს ხეობაში), ელისოდგან 10 ვერსის მანძილზე არის
თბილი წყალი—ჭამამი (აბანო). მის ახლოს მოხ-ბულადი, ალიბე-
ლოს ქვემო ცივი სამკ. აბანო ყაინათმა. აქვე იზოვება აკრეთვე მად-
ნები სწიღენძის (ბელაქანში), რკინის (იქვე), ტუვიის (მუხახში),
ვერცხლის (იქვე). ამ და სხვა მადნუელობათ უჩვენებენ აკრეთვე
ელისოს, უუმს და სხ.

მაზრას ამ პირით (მაზიმ-ჩაი ლაგოდესსა და ბელაქანს შორის)
იმ ზირამდის (ყანი-უობი კაკსა და ნუხს შორის) გადასჭრის ფართო
გზატკეცილი, ორივე მხრით შემორგული კაკლის ხეებით. მეტად
საამურია მგზავრობა ამ გზაზე, მეტადრე ზაფხულის ზაზანაქებში, რო-
დესაც გზის მთელი მანძილი ერთ უზარმაზარ საჩრდილობედს წარ-
მოადგენს. ეს შვენიერი გზა გაიყვანეს თვით მცხოვრებლებმა 1870
წლებში მაზრის უფროსის ბ. მ. შელაკოვნიკოვის ხელმძღვანელობით.
უწინ საიოსტო გზას სულ სხვა მიმართულება ჰქონდა: ნუკრიანიდან
(სიღნაღის უბანი) მოდიოდა დედოფლის-წყაროს (თუქერმისს), იქი-
დან ჩამოდიოდა აღაზნის მარჯვენა კიდეზე, გადიოდა ალიალოს ხიდზე
და მიდიოდა ქალაქ ნუხს. ახლა კი ფოსტა სიღნაღის მაზრის სადგურ
წინორ-ჭიარ-ლაგოდენიდან შემოდის საინგილოში და აქ ხვდება მას
სადგურები ბელაქანი, ზაქაიალა, გულუგი (=ვარდიანი) ჭკაკი (=კახი).

1886 წელს მანრაში იყო 74.449 მცხოვრები. მათგან 39.948 მამაკაცი (53.60⁰) და 34.501 დედა-კაცი (46.40⁰); გვარტომობით: 40.225 ლეკი, 21,090 თათარი (მუღალი), 12.430 ქართველი, 521 სომეხი, 167 რუსი, 8 ზოლთელი და 8 ურია.

უწინ მთელი ეს ძირთბა, მთელი ეს კუთხე ეჭირა ქართველობას. გზა აქეთ ჰქონდა წმ. ნინოს, ვიდრე შეუბრუნდებოდა ქცელდაბას და მიიძინებდა ბოდბეში. წმ. გიორგი, ვით საქართველოს დაწესილნი ვინ ადგილების წმ. გიორგი, ნინოს დროებითგანვე შეიქმნა საერო გმირად, მაგალითად უშიშარ რაინდობისა და ბრძოლისა საერთო თავისუფლებისათვის. აქური ეკლესია წმ. ნინოს უნდა დაეშენებინოს ელისეს მიერ განთესილ თესვებზე და, ვივიქრობთ, რომ ამ მონტიქელის სახელი დღევანდლამდე შერჩენია აქურ ელისენს (ელისენი—აღიბათის სამოურავო) და ელისოს (ერთხანს სამთავრო დაბად იყო).

ელისე, როგორც მოწმობს კალანთკატვანი, იყო თომა მონტიქელის მოწაფე. შევე სანატრუკმა რომ აწამა თომა, ელისე დაბრუნდა იერუსალიმს; აქ იგი ეპისკოპოსად აკურთხა უფლის ძამ იაკობმა, რომელიც იყო ზირველი ეპისკოპოსი იერუსალიმისა. იგი სპარსეთით, სომხეთის მიუკარებლათ „ИЗНѢГАН Арменіи“¹⁾, მივიდა მასკუტებში და დაიწყო ქადაგება ჩოღას ანუ ჩოღას=ჩურულს, ე. ი. დარუბანდის არქარეს, იქიდან ჩამოვიდა უდოს (საუდოს) სამის მოწაფით, რომელთაგან ერთი მოჰკლეს მისმავე ნათესავებმა და ორნი კი თვითონვე გაეცალნენ მოძღვარს. მარტოდ დარჩენილი ელისე მივიდა გიშს (სუხიდგან კავისკენ 8—10 ვერსის მანძილზეა), ააშენა ეკლესია, დასაბამი უველა აქურ ეკლესიათა. საუურადდებო კიდევ ის არის, რომ ამავე მასკუტების (მასკუტების) სახელი გვხვდება იმ მთიელების სიაში, რომელთა ქვეყანაშიც შევიდა წმ. ნინო და უქადაგაო ქრისტეს სჯული. მაგრამ ეს სჯული, როგორც წინათაც გვითქვამს, სამონტიქლო ხანაში განმტკიცებული ვერ იქნებოდა. ჭერისევი მირიანი უანდერძებდა თავისს შვილს: კერპობა და კერპ-თაყვანისმცემლობა კავკასიაში მალე არ გადავარდებოა, საცა ხანა ასეთა

¹⁾ კალანთკატვანი. Исторія Агванъ, გვ. 6.

კერპები, იგინი დასწვი, ნაცრათ აქციე და მათი ნაცარ-ტუტა შესავი იმათ, რომელნიც ამ კერპების დაშობას იგლოვებენო. შემდეგ მიუე არჩილი რომ მოვიდა წუქეთს (საინგილას), აქ საშენა კასრის საყდარი და აგრეთვე ქალაქი ხუნ-შატისი, აქაურები მაშინ იყვხენ წარმართნი და მსეცის ბუნებისანი და არჩილმა იძულებითი მონათლა იგინი. და ამ დროითგან აქ დაწესდა კათედრა გიშელისა, რომელიც მწესიდა შავისხ (შაქს=ნუხს), წუქეთს და ელისენს. ქალგიდონის მსოფლიო კრების დადგენილება გიშელეზმაც არ მიიღეს და ერი მართლმადიდებლად მთაქცია მხოლოდ დინარ დედოფალმა მეთე საუკუნეში.

ესე იყო მეშვიდე საუკუნის გასულს და ამ დროს წუქეთი, ხუნ-ძახი და თუშეთი ებარა ერთს მმართველს—აბუხვასროს, რომელსაც მიუე არჩილმა წინანდელი თანამდებობა („ერისთაობა თუშთა, ხუნძთა და ყოველთა წარმართთა მის მთისათა“) დაუმტკიცა.

მაგრამ არაბების შემოსევამ დაასუსტა საქართველოს მიუის ძალა და აფხაზეთის ერისთავის განდგომის (788 წ.) წლის ააფხე განდგა კახეთის ერისთავი გრიგოლიც და მის შემდეგ 1800 წლამდე მხოლოდ დრო-გამოშვებით მოსწობილა დამოუკიდებელი არსებობა კახეთისა, რომლის აღმოსავლეთი მიჯნა ებჭინებოდა საუდარს მთებს (ნუხის მარა), საცა იყო სამოსამზღვრე ციხე ყაბალა, მაგარი და ძლიერი. ალასან გაღმა მხრის (საინგილას საზოგადოდ) სამმართველო ადგილებად შეიქმნენ ბელაქანი, მაჭი (მაწეხი, ჭარი), კაკი (შემდეგ ელისენი (აწ აღიაბათი) და გიში (აწ ქიში და ნუხი). აქაურ მიუეებს ზოგჯერ დიდი ძლიერებაც შეუძენიათ, მეტადრე ვვირიკეებს და ახსართანებს. ერთ ახსართაგანის ციხე დღესაც არსებობს მაწის-წელის ხეობაში ლაგადენის ააფს, თოლას, და მის ამაფს გადმოგვტემს ციხისავე ქვა-სვეტის ასომთავრული გრძელი წარწერა, სამწუხაროდ, საკმაოდ დაზიანებული.

1117 წელს წუქეთს მთავრობდენ ასამ და მთას გრიგოლისძენი. ამავე წელს დავით აღმაშენებელი მოვიდა გიშს და განუხს, დაიჭირა ყაბალა. მე-XIII ს. აქ მთავრობდა შოთა კუპერი.

გიორგი ბრწყინვალის (1318—1346) და მის მომდევნო მიუეების დროს აქ ქართველობა და ქრისტიანობა ძლიერი იყო. თეო-

მურაზ ბატონიშვილის ცნობით, ლანგაუშურამდე (გამოჩნდა 1384 წ.) მახლობელი ლეკები ისევე ქრისტიანები იყვნენ და სცვიდნენ ენასა ქართულსა. მხოლოდ მან დაუდგინა მოღანი და არაბული წერა შემოიღო, ქართული ენა და წერა კი აღკრძალა. მაგრამ მაინც ენა ქართული კიდევ დამთავრდა ანწუხელ ლეკებში და ამ ენაზე დღესაც ლაშარაკობენო. ლეკებში ძველად ნაშენი საუდრები და მონასტრები არიანო, ზოგი თლილის ქვისა. ბევრი მათგან მეჩითებად გადააკეთესო და სხვები თხრად შეთხილანო. მეფე ალექსანდრემ (1414.—1442) მოღანი გარეკაო და ლეკნი ჰირველსავე წესს დაუბრუნაო. ლეკან მეფემ (1520—1574) დადისტნის შამსლის ქალი შეირთო ცოლად და ლეკები დასახლა ჭარის უბან ფიფინეთში 1549 წელს (ქ. ცხ., 107). გიორგი მეფემ გაღამხარში წინანდელ საერისთავების მაგიერ დაადგინა მთურავები ელისენს, წუქეთს და ჭიაურს. ლეკები მოვალენი იყვნენ კახეთის მეფეებისთვის ზაფხულობით უინული ეზიდნათ. ეს იყო მათზე გაკვეთილი ხარკი.

გარემოება იცვალა: საქართველოს დაუძინებელ მტერმა შაჰ-აბაზმა 1587 წელს კახეთის მეფე ალექსანდრეს ჩამოართო კაკულისენი, წინანდელი მთურავი ვახანიშვილი¹⁾ განამჰმადიანა, სახელად უწოდა ალიბეგი და ეს ალიბეგი დაადგინა აქ სულტანად. ამიტომაც მას ეწოდა აგრეთვე ალისულტანი. ასეა ეს ვახუშტის სიტყვით, მაგრამ იმავე 1587 წელს. კახეთის ბრძანებაში სწერია: კაკის ბატონის ქართველის გურამოდლის შვილების მამული მიფუბოძე საქართველოს მეფე სვიმონს (1558—1600), ხოლო აწ ამავე მამულს ვუბრუნებ გურამოდლის შვილებს. მისი ფირმანი 1520 წლითგან: „ძველი დროითგანვე გურამოდლის კუთვნილ მამულს ამიერითგან ვუბოძებ გურამოდლის შვილებს ზააღბეკს და კისუბეკს. ამით სხაბატონოს გლეხნი, საცა უნდა იყვნენ იგინი, ისევე დაბრუნდნენ თავიანთ მამულებში, ემსახურონ მათ და დაემორჩილნენ, ვითარცა ემორჩილებოდნენ თავით გურამიშვილს“.

ქართველთა მშობლებობას დადისტნელთა თვალში სახელი გაუტეხა აგრეთვე იმანაც, რომ განამჰმადიანებულ კოსტანტინე ბატონი-

¹⁾ 1674 წელს დავით ვახანიშვილს მეფე არჩილმა დაუმტკიცა სოფ. შალაური (ფურცელაძე. Груз дворян. грамоты, გვ. 8).

შვიდმა, მოსულმა საინგილოს სოფელ ბახარს შაჰ-ახაზის ჯარით, მოიწვია აქ თავისი მამა და ძმა, დალატით დახოცა ივინი (1605 წ.) და თავისი რძლის ქეთევანის შერთვა ცოლად მოინდომა.

ლეკები ცხადად ხუდავდნენ საქართველოს სიძაბუნეს, ქურდულად ჩამოდიოდნენ და იკლებდნენ კახეთს. მათ დასაძინებლად შეფე თეიმურაზმა დაღისტანში შეგზავნა (1612 წ.) თავისი სარდალი ქაიხოსრო ომანიშვილი. ლეკებმა, დაინახეს რა ქართველი დაშქარი თავიანთ მთებში, შეშინდნენ და დაშოშმინდნენ.

მაგრამ შაჰ-ახაზს არ ეძინა. 1615—1616 წ. მან ლეკებს შეუთვალა: მოგვიყარ საქართველოს ასაკლებად და თქვენც გიბრძანებთ დაჭკარით მანდეღჯანო.

მარალაყ უყენი მოვიდა. აიკლო და ააფორიაქა კახეთი, ხალხი ზოგი გაჟლიტა, ზოგი აჭყარა და დედაბუღინად სძარსეთს გადაასახლა; ქართველობა მთელს გადამხარს ლაგოდეს იქით სოფელ ვართაშენამდე დარჩა მხოლოდ კაკ-ელისენს და თითო-ოროფაყ აქაი კიდეც.

დაცარიელებული ქვეყანა გაივსო ლეკობით. ბელაქანი და ჭარი იქცა დედაბუდედ დაღისტნელთა ბელადებისა და ავასაკებისა. მათ შველოდნენ უარაჯის ხანებიც, რომელთაც უყენი ნიშნავდა კახეთის უწინდელ შეფეების მაგიერ. ქართველებმა ვედარ მოითმინეს მათი ავასაკობა, და განიზრახეს (1688 წ.) დაბეჭა ჭარისა. ეს დაწყობილობა ჩაიშალა თამაზ სძანბეტის დალატით და დუშია მოურავის უკუდგომით. მაგრამ მეტი გზა აღარ იყო, კახელებმა იერიში მიიტანეს ჭარზე (1695 წ.), აიღეს, დაიმორჩილეს, აღაოთა აიუსნენ, გამარჯვებით კი ვერ ისარგებლეს: იქ გამაგრების მაგიერ ნაწილ-ნაწილ დაბრუნება იწყეს. დანარჩენებს ლეკები მოულოდნელად დაეცნენ, დაამარცხეს და ნატეგენავიც დააქრევიეს. (ინგილო ხუციშვილის ხელნაწერის წარწერა ამ დამარცხებას მიაკუთვნებს 1698 წ.).

ინგილოებისთვის მეტად უბედური იყო 1701 წელიწადი. უარაჯში განცხრებოდა კახეთის შეფე იმანუელიხანი და საინგილოს კი არბევდნენ ჭარელები. შერე თვით აღასან გულმა ქიხიყსაც რომ დაუწვეს რბევა, იმანუელიმ მოიყვანა კახ-თუშუშავ-ჩევისურნი, დადგა ვარდიანს (აწ გულუგი) და ჯარი შეუსია ჩარდახს და ააოხრებინა გა-

რემო ვიდრე კავკასიონის მწვერვალამდე. ვიდრე ჯარი დაუბრუნდებოდა, თვით მეფე იდგა ვარდიანის ბანაკში და ერთობლად ქოს-დაბდაბოუკის დაუფრებოთ. უღარდელ მეფე იმანუელის მიუხედავად ჭარულთა რაზმში და შეება. მეფის ამაღლა შეშინდა და განიქცა. თუშებმა თვით მეფეც გამოიტაცეს და ძლივს მთაბრძანეს ყარაღაჯში. ამისთანა მარცხმა მეფის დანარჩენ ჯარსაც თავზარი დასცა. იგინიც იფლტენ და გამახსწყის ქარიდამ. გამარჯვებამ აფთრთფანს ლეკობა. იგინი მკვიდრად გაბატონდნენ საინგილოში. მათ შიშით იმანუელიხანი ყარაღაჯს ველარ დადგა, აიყარა და აქლავს წავიდა (იხ: ჩვენი „საქარ. ისტ.“, გვ. 382).

1739 წელს ჭარი მოსწვა და ათხრა თეიმურაზ მეფემ, მაგრამ ესეთი მიხდომ-მოხდომა უფრო აბრაზებდა ლეკობას.

1750 წ. ჭარელებმა გამოგზავნეს ტფილისში თავისი ქეთხუდები და აგრეთვე ელისოს სულტანი მაჰმად-ხანი და ითხოვეს ერეკლე-თეიმურაზისაგან შერიკება. დათანხმდნენ. მეფეებმა მზევლად დაიტოვეს მაჰმად-ხანი. ქეთხუდები რომ დაბრუნდნენ, ჭარ-ბელებმა უგუგდეს თავისივე თხიფისა და დიდის ლაშქრით შემოეპროლენ ქიზიუს. მეფეები წავიდნენ, ეტნენ. ლეკები აღაზანს გავიდნენ და გერბე გამაგრდნენ. ერეკლემ გადავიდა და შეებროლა. გაიმარჯვა მეფემ. 700 ლეკი დახტა და დატყვევა და 1500 ცხენიც გამოირეკა. თავზარი დაეცათ ლეკებს, მაგრამ ამ მარცხის მაგიერი მიაგეს ერეკლეს ჭარელებმა მეორე წელიწადსვე. ერეკლემ განიზრახა თვით ჭარში შესვლა. ნუნის ხანი აჯიხალაბი თავის შვილის ალაქიშის ზირით ერთგულებას უცხადებდა. ერეკლემ აღაზანზე ხიდის გაღება რომ იწყეა, აჯიხალაბმა შემოუთავალა მეც ჭარელებთანა და კაკის სულტანთან ერთად დაგიხვდებოთ. ერეკლემ იწყინა და აჯიხალაბისკენ წავიდა და გერბე შეება ჭარ-კაკ-ნუნის კავშირს. ერეკლეს ძლიან გაემარჯვა. მაგრამ აჯიხალაბის დამალული ჯარი რომ მოესია, მოკავშირე ხანებმა უღალატეს ერეკლეს. ქარაველები გამოიქცნენ და ძლივს გამთასწრეს აღაზანს. ბევრი დაიღუპა წუალსა თუ ბრძოლაში. ლეკებს უფრო შეესხათ ფრთები. ამის შემდეგ 10 და 20 ათასობით ილაშქრებდნენ და ახრებდნენ ჩვენს ქვეყანას. ყველა ამას ზედ მოჰყვა აღამაჰმად-

ხანის შემოსევა და ტფილისის ახრება. ჭარ-ბელაქანი სრულიად განმტკიცდა.

საქართველოს ცარცვა-ბევამ ჭარელ ლეკების მიერ 1¹/₂, სუ-კუნეს გასტანა დაახლოებით. 1803 წელს რუსის ჯარი ციციანოვმა შეუსია ჭარელებს. მაშინ კაცის სულთანად იყო აღი-სულტანი. 17 ახ-რილს იმავე წელს ჭარის რესპუბლიკამ და აღი-სულტანმა რუსის ქვე-შევრდომობა მიიღეს და დაიხარკეს თავი: ჰირობისაშებრ, 1-ლ ავვი-სტოდამ 1 ნოემბრამდის ეოველ წლივ ხარკად გაიკვეთეს 1100 ლი-ტრა აბრეშუმი (მაშინ ლიტრა აბრეშუმი ღირდა 12 მან.). ჰირობა დაუდეს ახალ მთავრობას, რომ დადისტრულ ბელადებსა და შემოკებს ბინას არ მისცემენ და აქედან არ გაატარებენ საქართველოს დასარ-ბევად და აღიბათის (ელისენის) ინგილოებს არ დაუშლიან თავისუფ-ლად დასრულონ თავისი საქრისტიანო წეს-ჩვეულებანი. მიუხედავად ამისა, იმავე წელიწადს რესპუბლიკამ თავისი ჰირობა დაარღვია. ცი-ციანოვმა გავზახნა ჯარი გულაიაკოვის წინამძღოლობით. ლეკები და-მარცხდნენ, თუმცა გულაიაკოვი კი მოკლეს ფიცხელ ბრძოლის დროს. (მისი საფლავი ზაქათალის ციხეშია, ეკლესიის გვერდით). 1830 წელს ლეკებმა კიდე სცადეს ურჩობა და ხარკის ძლევა აღკვეთეს. ლევა იმავე წელს დაცხრო მთავარ-მართებელ ზასკევიჩმა და შერე შეუდგა ციხის ავბას და უწოდა მას ახალი ზაქათალა (აწინდელი ზა-ქათალა). იმავე წლის 24 ივნისის თარიღით გამოსულ უმაღლეს ბრძა-ნების თანახმად დაარსდა სალეკოს საკარდონო სამანი (ლეზგინსკაია კორდონნაია ლინია) და აგრეთვე ჭარ-ბელაქნის ოლქი; ამას მიეწერა აგრეთვე ელისოს სასულთნო. დაუტოვეს თავისი სამართალი—ზარია-თი, მაგრამ იმ ჰირობით, რომ მათი ამორჩეული კაცების გადაწყვე-ტილება დამტკიცებინა მთავრობის წარმომადგენელს. 1831 წ. ჭარელები კიდევ აჯახდნენ და ამის გამო მათ ჩამოართვეს მათი კუთვნილი რაიები (ინგილოები და მულალები) და ამ უკანასკნელების თანახმორად ივინიცი დასარკეს.

ელისოს სულტანი ჭარელების მოძრაობა-ამბოხებაში მონაწილე-ობას არ იღებდა და ამის გამო რუსები მის შინაურ საქმეებში არ ერეოდნენ, თუმცა, როგორც ვთქვით, მისი სასულთნო ჭარ-ბელაქნის საოლქოს მიაკუთვნეს. ამ დროს სულთანად იყო დანიელ-ბევი, რომ-

შელსაც გენერლის ჩინი მიებოძა. მან ითხოვა მთავრობისაგან თავადის ხარისხი. თხოვნა არ შეიწყინარეს. ამის გამო 1844 წელს ეს დანიელ სულტანი („ბატონი“ ინგილოურად) განუდგა რუსეთს და შამილს მიემხრო და მრავალ სხვა ბეგებიერთვით მასთან გაიქცა და აღსიტანს. მთავრობამ სასულთნო გააუქმა და შეუერთა იგი ჭარბულაქნის ოქლს „ელისოს ნაწილი“-ს ზედ წოდებით. სასულთნარის უფლებებში მუთუი ყველა მიწები და აგრეთვე მასთან ერთად გაქცეულ ბეგების მამულები სახაზინოდ გამოაცხადეს. შემდეგში ზოგმა შეინახა და ამისთანებს მამულები ისევ დაუბრუნეს. ზოგი რამ ეწეალობათ აგრეთვე დანიელ ბეგის შთამომავლებს ელისოსა, ჯათემურსა და სხ. დღეს სულტანის წარმომადგენლად ითვლება ხალილ-ბეგი, რომელსაც ღამაზი სასახლე აქვს ელისოს და ბლომა შეიღები ჭუაფს. ელისოს სულთნების სრულს სიას მათდამი ბოძებულ ფირმანებითურთ ვებეჭდვით ქვემოთ, ამ თავის დასასრულს.

1526 წ. კონცეპტუ ჭარის შესახებ გადმოგვცემს შემდეგ საუბრადღებო ცნობებს: „ჭუაფსა, რომელსაც ჭუაფის ჭარი, ეკუთვნის 5 საზოგადოებას—კარისას, ბელოქნისას, თალიას, მუხახისას და ჯინიხისას. ესენა მფლობელი საზოგადოებანია და სხვანი—ამათ ქვეშევრდომნი. მფლობელნი სულ ლეკანია—მურობელნი, ხოლო ქვეშევრდომნი—დაპურობილი სოფლები ინგილოებისა და მუღალებისა. ქვეშევრდომი სოფლები ხარკს აძლევენ იმ საზოგადოებას, რომელსაც ეკუთვნიან. ჭარი, ზაქათალა და გოჯამი ერთი მფლობელი საზოგადოება და მასში 1200 კომლი მოსახლეა, ხოლო მას ეკუთვნის 20 სოფელი. კატეხი და მაწეხი არც ერთ საზოგადოებას არ ეკუთვნიან და ამათ თვითონ არა ჭუაფთ ქვეშევრდომი სოფლები. მთის ძირობაზე მოსახლე მფლობელ ლეკებმა, დაიპურეს—რა ღამაზის-პირა მიწები, დაარსეს ფედერატორულ რესპუბლიკისებრი მმართველობა, რომელშიაც მამასხლისის ღირსებას საკმაო მნიშვნელობა მიენიჭა: ფოჯელ სოფელში ეოჯელ წლივ ირჩევენ ერთს მამასხლისის იმ გვარადამ, რომელსაც მეშვედროებით ამის უფლება აქვს. საქმი, რომელიც შეეხება ეველა საზოგადოებათ, ირჩევა საერთო კრებაზე ცნის ქვეშ აღდამს, რომელიც მუხახის ახლოა. ფოჯელ არჩეულ მამასხლისის ეადევა 30 ცხენოსანი (იასაელი) და ესენი მის განკარგულებას ახარე-

ბუნ დანიშნულებისაშებრ დაუყოვნებლივ აღსასრულებლად. ზოლიტიკურ უფლების მინიჭებას მამასახლისთათვის დროებითი მნიშვნელობა აქვს და დამოკიდებულია ხალხისაგან. მამასახლისთა უოველ წლიურ არჩევით ცხდათ ჩანს. ხალხის მშერთბელობის სიბრწყინვალე. უმაღლესს სამართალში ერთის წლით არჩეული მამასახლისები თანამდებობის აღსრულებას შეუდგებიან ხოლმე ისე არა, თუ არა ხალხის დასტურით.

ინგილოებს და მუდალებს არავითარი მონაწილეობა არა აქვთ თავისუფალ საზოგადოებათა საქმეებში.

ხუთ საზოგადოებათაგან ეველასზე ძლიერი და გავლენიანია ქარისა. მის დაუდასტურებლად ელისოს სულთნებიც მათდა შემკვიდრებოთ კუთვნილ სასულთანოს მართვა-გამგეობას ხელს ვერ მოჰკვიდებენ ხოლმე. და თვით ნუხის ხანებიც, ხშირად, თავიანთ დამტკიცებას მოკლიან ქარიდან.

ქარელთ თავგასულობა იქამდე მისულიყო, რომ მათ ელისოს სულთნებს წაართვეს მათი კუთვნილი სოფლები ეორაღანი, შოთავარი და ბაბალოა“.

ჟერ ხნობით ვკმყოფილდებით ამ მოკლე ცნობებით. უფრო დაწვრილებითი მოთხრობა ცალკე გამოკვლევის საქმეა და მოითხოვს დიდს დროს, ადგილობრივ არქივებისა და სხვ. წყაროების გულდასმით გამოკვლევას. მხოლოდ არ შემოძლია აქ არ ჩავუერთო ანტონი კათალიკოსის მიერ 1757 წ. შეკრებილი ცნობები შესახებ კავკალიზენისა, ნუხისა, ქარ-ბელაქნისა, ხუნისხისა და თუშ-თშავ-ხევსურეთისა.

ანტონი II-ის ნაამბობი 1757 წელს¹⁾.

აღწერა შაქისა.

შაქის ხანი, რომლისა ზაზას ჭაჭი ჩალაბი ერქვა, და ამ ჭაჭი ჩალაბის მამა სომხის ხუცესი იყო, და თვითონ ჭაჭი ჩალაბი გარდაქ-

1) ხელნაწერი „საქართველოს მეფეთა შთამოება“ გადმოგვცა დიდად პატივცემულმა ნიკოლოზ დავითის ძე ერისთავმა. მასში მრავალი საინტერესო ცნობაა არა თუ საქართველოს. არამედ მაშინდელ ყველა სახანოების და სამელიქოების შესახებაც. იგი დაუწერია ავტორს ყიზლარის კამენდანტის ივან ფროუნდორფის ბრძანებით. მისი პირველი ნაწილი (საქართ. მეფეების შესახებ) დაბეჭდილია „ივერიაში“ (1880 წ., № 111).

ცუფდ იყო მკვამდიანობას ზედ და ვერკობითა რომელითამე დაიჭირა ადგილი იგი ჰუჯი ჩაღბმან. ძველადგან ადგილი ესე კახეთის სამეფოს ნაწილი უოფილას და ძლით წართმევიათ მკვამდიანთაგან დროთა შუახანს ზირველისა სზარსეთის კელმწიფისათა. ამას შინა მისხლობელნი არიან მრავალნი ქრისტიანენი: სომეხნი—ცხადად და ქართულენი—ფარულად მკვამდიანთა შიშითა. ეს ქვეყანა ესე შირვანისა შემოდევნებით იაღბუზის კალთის ქვეშე და კახეთის დასწორებით მიდევნებითა. მთად იაღბუზი აქვს და ბარიცა აქვს, რომელიცა კახეთზედ აღმოსავლით კერძო ძეს. შემძლეებელი არის თავისაჲ ქვეყანაში სამის ათასის მეომრის კაცის გამოყვანისა. დღევანდლამდის ჩვენსა და იმათში დიდი მტრობა იყო, ხანდახან და ოდესმე მშჯლობა და შერიგება იყო.

აღწერა აღოსუღტნისა, ჭარელთი და იმ ძირობისა.

აღოსუღტანი, რომელიც ძველად კახეთის მეფის ერთი მთავარი არის და კახის სუღტნად სხელდებულნი და დროთა ჟამთა შუახანს ზირველისათა გამკვამდიანებულნი და გამდგარი კახეთის სამეფოსაგან. და ესეც აღმოსავლით ძეს კახეთსე. ჯინიხის ხეობა, თაღის ხეობა, ჭარის ხეობა, ბელაქნის ხეობა—ესენი უბატონნი არიან და ამით ხალხი კაკის რაიათი თარაქამა, რომელშიაც იბრებინ მცირენი ქრისტიანენი: ზოგნი მართლმადიდებელნი ფარულათ და ზოგნი სომეხნი არიან განცხადებულად. ძველად ეს ადგილები სულ კახეთის სამეფოს ნაწილები არიან და ამ მხლობელს ჟამებში მრავალჯერ უმისხურნიათ კახეთის მეხატონეთათვის; და ესე ადგილები, ახრებულნი შუახანს ზირველის დროთ და ამ ახრებულს ადგილებზედ ზოგი თათარი თუთონ დაუსახლებია შუახანს და ზოგნი ლეკნი თუთონ გადმოსახლებულან და დაშენებულან. ამათ დადისტნის იაღბუზზედ უყუდათ სურგი და ძალაც იმათგან აქვსთ. შიგა და შიგ ის ქვეყნები ხან შემორიგებულნი არიან საქართველოს მეფესთან და ხან აძლიან. შამანიდამ ბელაქნამდის მრავალჯერ საქართველოს მტრობაზედ ერთნი უოფილან. დადისტნის ძლეს გარდა შეუძლიათ ამ ძირობას მეომრის კაცის გამოყვანა ხუთის-ექვსის ათასისა. ესენი სულ კახეთის მიწაში სხლობენ, და ქისიყისა ესრეთ ახლო მეზობელნი არიან, რომ

სოფლითი სოფელამდი ზოგი ოცდა ათი ვერსი არის და ზოგი ოცდა ხუთისა. და არს ქვეყანა ესე ძნელად შესასვლელი, ტყიანი, მრავალ წყლიანი და მაკარი.

აღწერა ხუნძახისა.

კუნძახის მთავარი, რომელიც არის დადისტანში, და არს ქვეყანა ამისი მთის ადგილი. თავის ემა მეომარი გამოფა ათასხუთასი და როდესაც მოინდომებს, დადისტანში იშოვნის თხუთმეტს-თექვსმეტს ათასს კაცს. და არს კახეთზედ აღმოსავალსა და ჩრდილოს საშუალ. ძველად კახეთის მეფის ერისთავი ეყოფილა; ესთა ვითარებისაგან და მაჰმადიანთ ძალისაგან სხუა ადგილებიც მრავალი ჩამორთმევიათ კახეთსა და ესეც მიღებია. ესენი წინა ხანებში ხან შემორიგებულნი იყო საქართველოს მეფეს ირაკლისთან და ხან არა. მასუკან დიდი მტრობა მოინდომა ჩვენზედა, დადისტანის ჯარით მოვიდა უეცრათ და ქართლში ერთს ციხეს შემოადგა; შუგუბენით და დიდად დამარცხდა საქართველოს მეფის ირაკლი მეორისაგან ძალითა ღმრთისათა, და მრავალნი ამოწუნენ. მეორეს წელიწადზედ კიდევ შური იძის საქართველოზედ და მეფეს ირაკლიზედ, და მეორედ წამოვიდა კიდევ დადისტანის ოცდა ორი ათასი ლეკით და რაც კახეთის მეზობლები იყვნენ შირვანის ზეით ანუ განჯელნი, ამათაც ძალი მოსცეს, ჰჯი ჩალაბის შეილი და აღის-სულტანი თითონ იყვნენ, ჭარელნი, თალელნი და სრულიად იმ ძირობის კაცნი, — ესენიც იქნებოდნენ ათი ათასი კაცი. და კახეთის ერთს ციხეს¹⁾ შემოადგნენ სანამდის მეფე ირაკლი ჯარს

¹⁾ აქ დედანში (გვ. 45) ავტორი შენიშნავს: „ციხე ესე არს ალაზხანს მდინარეს გაღმა, რომელ არს სახელით ყვარელი“. — ყვარელის ბრძოლა ქართლის ცხოვრებით მოხდა 1755 წელს. ომში მონაწილეობას იღებდნენ დადისტანის მთავარი ომარ-ხანი, ნუხის ხანი ალაქიში, კაკის სულტანი მაჰმად-ხანი და პარ-ბელაქნელნი; მთელ ამ კავშირს 20.000 მებრძოლი ჰყვანდა. შემოერთებენ ციხეს. ერთ მუქა მეციხოვნეთ შემოაკლდათ სურსათი და ტყვია-წამალი. 130 ქართველ ვაშაკცმა თავს იღო მეციხოვნეთა მიშველება. ერეკლეს ნებართვით ესენი გმირულად მიუბრუნენ მტერს, გარღვიეს მისი რაზმები და საჭირო ტყვია-წამლით შეცვიდნენ ციხეში. ერეკლემაც უხერხა მოსულ მტრებს: გაგზავნა თავისი ლაშქარი ჭარს და გადააწვევინა იქაურობა. ბელაქნელ-ქარელნი გაბრუნდნენ თავიანთ სარჩო-საბადებელის საშველად. მათ მიჰყვნენ დანარჩენებიც.

შემოიყრება, მეფის მისვლამდის წინათვე უარი მიეშველა მეფის ირაკლისაგან, და ციხიდან მრავალი კაცი ამოუწყდათ და სიბრძნვილყოფნით გაბრუნდნენ. შემდგომად შემორიგება მინდომა მეფის ირაკლისაგან და შერიგება მოხდა და მცირე რაჟამე უმადგირი მიეტა მეფის ირაკლისაგან. კახეთის სამზღვრიდამ ოთხის დღის სავალი გზა არის. თუმცა თვითონ ეს ხუნძახის მთავარი შემორიგებულა არის, მაგრამ იმას რაც კაცი ჰქვავს, ისინი კი ქურდულად მტრობენ ქართლსა და კახეთსა.

აღწერა დიღო, ქისტისა, ღლიღუისა, ზურზუკისა ფშავ-ხევსურისა და ხევისა.

კიდევ კახეთის სამეფოს ნაწილი, რომელნიც კახეთსუდ ჩრდილეს კერძო არიან—ოთხი თემი: დიდოეთი, ქისტო, ღლიღუი და ზურზუკი ღვეთაგან მიგვხმისან და გაუმჯამდინებიათ; ახლა ცდილობენ და სურსთ რომ თუშეთი და ხევსურ-ფშავი და ხევიც, რომელიც რუსეთის სახელმწიფოსა და საქართველოს შემოსავალ-გასავალი გზა არის, ესეც დაიპყრან და თავიანთ სარწმუნოებასუდ მიიზიდონ. და იმათი ჰმარიც ეს არის: რომელნიც ნათესავნი არიან ოსნი და ანუ სხუა გვარნი ამ მთებში იმყოფებიან, ესენი ყირიმადის გამახმადინან, და ამ მთას შინა არა მცირედნი არიან ახლად მიქცეულნი იმათს სარწმუნოებასუდ და ნიადაცა აქცევენ; და ეს გზა რომ დაგვიწერია, ეკების რუსეთის სახელმწიფოში ასე განცხადებული იყოს, რომ ასეთი რამ იყოს რომ გაკეთებასუდ ბევრი სასჯელი მოუნდეს; ამისი გაკეთება ჩვენგან ადრულად შეიძლება და ამ გზასუდ ჩიმი სოფელი არის, რომელიც საზღვარი არის. აქიღამ მთავრებული რაც მთა არის, ორმოცი ვერსი იქნება და ამ ორმოცს ვერსს იქით და აქეთ სულ ვაკე არის და ამ ორმოცის ვერსის მთის გზასუდ შიგა და შიგ ვაკე უფრო ბევრი არის¹⁾.

¹⁾ აქ მოყვანილი აღწერილობა შაქისა, ალიულტნისა, ხუნძახისა, დიღო-ქისტისა და სხვა თემცა ზოგიერთ ხელნაწერებში მისდევს შემოკლებულ ისტორიას ანტონ I-ის კათალიკოსისას, მაგრამ ანტონ I-ს არ ეკუთვნის, არამედ დავით რექტორს მესხიშვილს, როგორც მოწმობენ მრავალნი ხელნაწერები. რედაქტორი.

დასასრულ კიდევ ორიოდე შოგანება. საქართველოსკან მოწვეუ-
ტილ ერთ მუქა ქართველობის ეოფა საინგილოში ფრად მძიმე იყო:
ახალი ბატონები ბუნებით ღად და თავისუფლების მოყვარე ქართვე-
ლობისკან მითხროდნენ სიტყვა-შეუბრუნებელს მორჩილებას, წარ-
ბებში შეჭერეტი იმის გამტნობას, რაც ესამოგნებოდა გუშინდელ
მისს მონას, ემას. და ვაზ მას, ვინც ღროთ ვერ გამოცნობდა და
დაიგვიანებდა აესრულების მტარვალის მითხრობას: წამება, ხერეცა
და სხნობელა მზათ იყო ამისთანაებისთვის. აწამებდნენ იმისთვისაც,
თუ ქართველთ, რომელთა საუდრები უკვე გაუქმებულ იყო და ღვდლე-
ბიც ამოწვეტილი, გამოჩინათ თვისი ქრისტიანობა (ფარულად
ქრისტიანობდნენ და ცხადლივ მკვამადანობდნენ), მარხვის შენახვას
თუ სანთლის დანთებაში მოესწროთ. წამებულთკან ინგილოებს ახ-
სოვთ ხუციშვილების წინაზარი და აგრეთვე ზილივი ჟანაშვილი, რა-
მელიც, ლეკების მიერ დატყვევებული, შამიურებით დახვრიტეს ჭ-
რელ დედაკაცებმა; მოწამეთა შორის შეირაცხნენ აგრეთვე ჭარულები-
სკან დასოცილი აბელ მოურავი და სხლთხუცილი ზურაბ ჩოლაყა-
შვილი (იხ. ჩუენი საქ. ისტ., გვ. 380).

21496
2

ლეკები უდიერად ეხერობდნენ არა თუ მარტო აქაურ ქართვე-
ლობას, არამედ აქაურ თათრობასაც. ეს თათრები (მონგოლები) მაც-
რაში დამკვიდრდნენ ჯერ ისევ 13—14 საუკ.ში. იგინი არიან საშ-
თანი ბერქა-ყაენის, აღათემურის, ლანგთემურის და მონგოლთა სხვა
მხერობელების ლაშქრისა. მათი სახელები დღესაც შერჩენიათ სოფ-
ლებს აღათემურს, ემირ-ჯანლოს, მუდანლოს, იაღდარლოს, აღია-
ბათს და სხ.

ქართველების მტრებმა ზირქვე დასცეს მათი მფლობელობა, მა-
თი საუდრები, მაგრამ მათი სახელი ვერ ამოაგდეს, მათს კულტურას
თვითვე დაემორჩილნენ მწირ დაღისტნიდგან ჩამოცვივებული „წუნკა-
ლა ბურკადლები“. ლეკების სოფლებში დღეს ქართველობა აღარ არის,
მაგრამ მათს წყლებს, მიწებს, მთებს, სოფლებს, სახნავ იარაღებს
და სხ. უწინდელივე სახელები ჰქვიათ. გუთანი—ქოთანი, ხევი—ხი,
არხი—არხ, წერეთლის-ტახტი (მთა), წერეთლის-წყალი, გურჯი-
დად, წილობანი, ჭარი, წინდა—წინდა, წაბლი—წაბულ, მუხა—მუც და
სხ.,—უკელა ეს ქართულია და ქართველებისკან შეთვისებული ლეკების

მიერ. ქართველების სისხლის გაგუნჯაც კი ცხადად დასტუობია აქაურ ლეკობას: მათი ბუნებრივ ულახათო სახე გამოფაქიხებულა, ცალადებულა. ეს, რასკვირველია, შედეგია ქართველ ქალებისა და ვაჟების მოტაცებისა და კალეკებისა.

სიტყვით, უოველ ფეხის გადადგმაზე გხვდებათ აქ ქართველობის უწინდელ დიდებულების საშთი: ციხეები, საყდრები, ნიშები, სასაფლაოები, ნასოფლარები და სხ. უდრანს ტყეში ნახვით დიდებულს საყდარს; შეღინარ ვითომ დაბურულს ტყეში და იქ კი აქეთ-იქითობამდე სამაროვანი გხვდებათ.

გულსაკლავია ვეკლა ამის სიღვა არა იმიტომ მარტო, რომ ქართველის ნაშთია, არამედ უფრო იმიტომ, რომ მტარვალს მის კარშემო მიქეფარე თავისუფალი სული მოუხზია, ცხორება დაუესია. თათქო ჭაერი და მიწა ცოტა იყო, რომ შეშურებია ქართველობისათვის მისი ოფლით მიწაგარი, მისი წილი და გუთვნილი ჭაერი, წყალი და ქვეყანა! მაგრამ... ცხორება ბრძოლაა და ვამ მას, ვინც დროით გამჭრიახობას ვერ გამოიჩენსო, ამბობენ ინგილოები. და მართლნიც არიან: მთელს 3—4 საუკუნის ვამ-უშუკელებულს მათ თავი გმირულათ გამოახწიეს და დაიცვეს არა თუ თავისი ვინაობა, არამედ ქართველობის სახსენებელიც აქაურ ძირობაზე.

ცოტა მოეფრანათ თუ არა, ინგილოებმა გამოგზავნეს ქალაქს (1849 წ.) თვისი წინამძღოლები (ივან-ბაბა ბულუღაშვილი, გიორგი ჭანაშვილი, კოტე ბულუღაშვილი და კიდევ 4 სხვა) და გამოუცხადეს მთავარ-მართებელ ვარანცოვს — ჩვენ ქრისტიანები ვართო და გამოგვიგზავნეთ ქართველი დედალები, რომ „მოუნათლავი ქრისტიანები“ მოგვნათლანო. რაღა თქმა უნდა, იმ შამილობის დროს მთავრობას ძლიერ ესამოვანა ინგილოთა მოხსენება, ქართველობა ხომ მეტად გახარებული იყო დიდის ხნის დაკარგულ ძმების ჰოვნის გამო. მოსულები მამინათვე მონათლეს სიონის ტაძარში (გ. ჭანაშვილის მიმრქმულად იყო თვით ვარანცოვი, ხოლო ი. ბულუღაშვილისა — მისი მეუღლე). მეორე წელიწადს ამავე ინგილოებმა ქალაქში ჩამოიყვანეს კიდევ 70 კაცი (მათ შორის 9 წლის დიმიტრი ჭანაშვილიც), ესენიც მონათლეს და ქართველ სამეფელოებით დაბრუნდნენ და გააქრისტიანეს ვეკლა ქართველობა. გაისმა ისევ სარის ხმა. ერის

სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა. მაგრამ მალე ისევ მოხდა ლეკების ლეღვა (აჯი-მურთუხას ამბოხი 1862 წ.), ინგილოებს ემუქრებოდნენ, გაგწვევებოდა, აუ არ გამაჰმადიანდითო. მუქარამ ბევრი შეარყია: ალიაბათი, მოსული, ჰენგინი და სხ. გადადგნენ. ქრისტიანობა დარჩა მხოლოდ კაქს, ურადანს, ალიბეგლას, ქეთუქლას, მეშაბაშ და თითო-ორთლაც ზოგიერთ სხვა სოფლებში. მაჰმადიანად დარჩენილები დღეს თითქმის უარჰყოფენ თავიანთ ქართველობას, ირთავენ თათრისა და ლეკის ქალებს, რომ რა არის, ენაც მალე დაივიწყონ. მხოლოდ ასეთი უარყოფა თავის-თავისა ცოტათი შეაჩერა ესლახან აჰარდიან მოსულმა ქართველმა მოლამ. მან უგუდას ჩააკანოა, იწერებთან, რომ ჩვენ ქართველები ვართ და მხოლოდ რჯულით მაჰმადიანებით, ჩვენ ჩვენის ქართველობით და ქართულ ენით კიდევ უნდა ვიამყოფეთო.

ინგილოთა რიცხვი ზაქათალის მაზრასში.

	1859 წ. კომ- მოლურ აღწერით.		1871 წლ. აღწერით.		1886 წლ. აღწერით.		1897 წ. მთ- ლიერ აღწერით.
	კომლი	კომ- ლი	რიცხვი	კომ- ლი	რიცხვი	რიცხვი საზოგად.	
ზაქათალა				4	15 კ.	3009	
ითი-თალა		36	154 კ. მ.	68	362 ინ.	538 მაჰმ	
ყანდაზი	97 კ. მ.	127	599 კ. მ.	156	871 თ.	778 "	
ცენგინი	57 თათ.	74	377 თათ.	94	414 ინ.		
კაპანახჩი	37 კ. მ.	53	247 კ. მ.	65	358 თ.		
მოსული	193 თათ.	239	1167 თ.	261	1255 ინ.	1330 "	
ალიაბათი (ელისენი)	617 კ. მ.	688	3805 კ. მ.	790	4351 ინ.	4166 "	
ვერზინი	185 თათ.	231	1558 თ.	280	1945 თ.	1808 "	
ზაგანი	86 კ. მ.	94	605 კ. მ.	106	790 ინ.	774 "	
თასმალა	85 "	92	460 "	85	553 "	610 "	
ლალაფაშა	31 "	32	175 "	35	185 "		
მარსანი	47 "	60	287 "	63	316 "		
სოსკანი	20 "	26	110 "	7	34 "		
კაკი-კახი	160 კ. კრ.	249	1944 კ. კ.	308	2148 .	2111 კრ.	
მეშაბაში	16 "	22	113 "	23	129 "		
უორალანი	69	115	626	125			
	35 კ. კ.		268 კ. კ.		320 კრ.		
	34 კ. მ.		358 კ. მ.		434 მაჰმ.	502 მაჰმ.	

	1859 წ. კომ- მუნალურ აღწერით.	1871 წლ. აღწერით.		1886 წლ. აღწერით.		1897 წ. ეთნო- გრაფიკული აღწერით.
	კომლი	კომ- ლი	რიცხვი	კომ- ლი	რიცხვი	რიცხვი სახოგად.
შოთაური	35 ქ. მ.	56	305 ქ. მ.	56	350 ^{ავ- მულ}	
ალიბეგლო	83 ქრ.	104	636 ქ. ქ.	118	357 ქარ.	888 ქრ. 202 მაჰმ.
ქოთუქლო ბელაქანი	28 ქრ.	30	155 ქ. ქ.	38	227 ქარ. 12 ქრ.	7629 მაჰმ.
სულ	1846:	2304	13331		15924	
ქართ. მაჰმად.	1089		7113		12750 (ქართვ.)	
ქართ. ქრისტ.	322		3116			
თათარი	435		3102		3174(თ.)	

ამ ცხრილებით ცხადად ჩანს, თუ რა გვარად არეულია ეს თვლად რიცხვმა: უანდასში 1859 და 1871 წლ. ანგარიშით სულ ქართველობა, 1886 და 1897 წლ. ანგარიშით კი თათრობა, ამგვარადვე არეულია ტენგიანის თვლად რიცხვა, ალიბეგლოსი, ყორაღანისა, ვერხანისა, საცა არც ერთი ქართველი არ არის ჩანებული. ყორაღანში სულ ქართველობა და სტატისტიკოსებს კი ამათგან ქრისტიანები ჩათვლით ქართველებად (рузины) და მაჰმადიანები ტენგილოებად (енгилоиды), ამგვარადვე მოქცეულან სხვაგანაც, მაგ. კაკელი, ალიბეგლოელი, ქოთუქლოელი და სხ. ქრისტიანი ინგილოები ქართველებად დაუწერიათ, ხოლო ალიაბათისა, მოსულისა და სხ. ინგილოები აღუნიშნავთ ცენგილოებად. 1897 წლის აღწერით ზაქათალის მაზრაში ქართული ენა მშობლურ ენად ეთვლება 12,394 სულს: (6.602 მამაკაცს და 5987 დედაკაცს).

შესანიშნავი სოფლები და ქალაქები.

აკი (კულმუხი=ქურმუხი), რომელშიაც შეჭაბავმა 1602 წელს კახეთის შეუეს შეადგინა 7000 თუმანი, შეფენილია ქურმუხის ვიწრო ხეობაში, კავკასიონიდან ჩამოწოლილ სავაზად მადალ კალთებ შორის. ხეო-

ბა, რომელიც დასაწყისს (სოფლის ბოლო) ერთი მთიდან მეორემდე იქნება სულ 4.—5 ვერსი, თანდათან ვიწროვდება ისე, რომ ელისოს ბოლოს, სადამდე კავიანამ არის ათი ვერსის მანძილი, ორივე მთები ერთმანეთს უახლოვდებიან, მათ შორის რჩება მხოლოდ რაღაც 40—50 საყ. სიგრძე, საცა ორივე მხრით მაღალი კონცხებია და მათზე გადაკიდულია მაგარი ხიდი, რომლის ქვეშ დრიალით მიხუვის კავკასიონი დამ მორბენალი მდ. ქურმუხი. ხიდს ცოტა ზევით, ქურმუხის მარცხენა მხრის ფერდობი იზნიქება მარცხნივ, ჩნდება მთმრგვალო ტაფობი, საცა გაშენებულია სოფელი ელისო, სატაქტო დაბა სასულთნოს უკანასკნელ მთავრების (სულთნების). დაბა დასახლებულია დუკებით, რომელნიც თათრულად ლაზარაკობენ. ადგილი ფრიად შვირია და მოსახლეობა ღარიბი. მათ ცხოვრება საინგილოდამ აქვთ. უკანასკნელ სულთნის დანიულებების მთამომავალს ხალიფებს ბლომა შვილები ჰყავს, ერთი მათგანი (ჯაფარი) ამ წინაზედ სწავლობდა ტფილ. სათავად-აზნაურო სასწავლებელში, შეენიერად შეთვის ქართული ენა, მაგრამ უდროვოდ დაბრუნეს შინ: გააქრისტიანებენო. მათ ელისოში აქვთ მშვენიერი სასახლე. ელისოს ზევით, ვიწრო დეღეში არის ფრიად ცხელი წყლის აბანო, რომელიც ზაფხულობით იზიდავს მრავალს ავადმყოფს. აბანო თუმცა მოუწყობელია, მაგრამ მაინც ბევრს ჰკურნებს მრავალგვარ სენისაგან.

დაბა კაკის სიგრძე 5—6 ვერსია, ხოლო სიგანე 2—3. მარცხნით მთის ძირბაზე ჩამოდის ქურმუხი, რომლის რივე ელისოს ხიდს ქვემო თანდათან ფართოვდება და 1—2 ვერსის სიგანეზე იშლება. მისგან სოფელში შემოდის ორი ხევი—ემირჯანლოსი და თათრისა. მარჯვნივ მთის ძირში ჩამობის ხევი კობალა¹⁾, რომელსაც სათავე აქვს ახჩის ვიწრო ხეობაში. ამ ხევების წყალი არა თუ რწყავს მთელის სოფლის მიწებს, არამედ აბრუნებს მრავალ წისქვილებსაც და ჩაღუთქის საცეხვავ დინგებს. ბოლოდამ თავადის დაბას ჰყოფს ორ ნაწილად სწორე შარ, რომელსაც საყდრის ზემო ეურება აგრეთვე

¹⁾ მზგაესი სახელები ყველგან არის საქართველოში: კობლიანთკარი, კობლიანთ-ხევი (მესხეთში), კობალთა (აჭარაში), კობლიანთქე, კაბალი (ჭიათურის ახლოს), კაბალა (საუღლოში).

ბაზრის გზა და ბაზრის ბოლოში სახელმწიფო გზა-ტკეცილი, გადაჭიმული ზაქათალასა და ნუხს შორის. სოფლის შუაგულში არის საკმაოდ დიდი ბაზარი, საცა ვაჭრობენ სომხები, მაჭმადიანები და თითო-ორთლას ინგილოები. კაკელისენში ასრეთი ბაზარი არსად არ არსებობს, ასე რომ აჭური ვაჭრობა აკმაყოფილებს მთელის ამ კუთხის საჭიროებას. ბაზარს გარდა, დანაშთენი ადგილი უკაფია მკვიდრთა სახლ-კარს. მთელი დაბა, საზოგადოდ, კაცს შორიდან ერთ შვენეირ წაგლოტად ეჩვენება: აჭურობა იფლობა ბალ-ვენახებში. დაბას აქვს ორი სასწავლებელი, ორი საუდარი, სანაიბო, სასამართლო და საფოსტო დაწესებულებანი. ამას გარდა აჭურ თათრებს (მულალებს) აქვთ კიდევ თავიანთი მეხითები, ხოლო ვაჭარ-სომხებსაც თავისი საუდარი. გადმოცემით, უწინ ჰქონდა 1000 კომლოვანი ქადაქი, რომელსაც ჰქმევია თორაღამ. ეს გადმოცემა მტკიცდება ისტორიულ ცნობითაც: თორაღას (თორღას) დიდი ციხეები ჰქონია კიდევ ლაგო-დეხის და კახეთის სხვა მთებში და ზოგი მათგანი დღეს იწოდება თორაღად, თორღად. თამარ მეფის უამს თორღაისძენი იყვნენ „თავნი კახეთისანი“ (ქ. ცხ., 217).

დაბა საგსუა ძველის ნაშთებით, რომელთა შორის შესანიშნავია კასრის-საუდარი, ქურმუხის-საუდარი, ბარბარეს-საუდარი, ჭანდარა-საუდარი და სხ.

კასრის-საუდარი, რომორც უკვე ვთქვამ, ააშენა მეფე არჩილმა († 718 წ.). ქართლის-ცხოვრება იტყვის: „და დაჟდა არჩილ მეფე წუქეთს და აღაშენა კასრი, და ზოგნა წუქეთს მთავარნი, რომელთა მიებოდა ვახტანგ გორგასანს წუქეთი; და იყო მასინ, — რომელი ერისთავობდა თუშთა და ხუნზთა (=ხუნძხი) ზედა და ყოველთა წარმართთა მთისათა, — სახელით აბუნვასრო და არა ინება მისკან წაღებად წუქეთი. და აღაშენა ქადაქი ნუხპატის (ნუხი). ნუხპატელი იყვნენ წარმართნი და მხეცის ბუნებისანი და იძულებით მონათლნა არჩილ იგონი“. კასრის საუდარი იყო მცირე, მაგრამ დაინგრა. მის ეზოში არის უზარმაზარი ქვევრი, რომელსაც გვერდიდან მღვიმე აქვს გაკეთებული. მთელი ეს ეზო წარმოადგენს მცირე ტაფობს საყარეულ-კასრის საუდრის იერადობზე. დაზერეული ეკლესია განახლდა ადგილობრივ მღვდელმა მიხეილ ეულთშვილმა. ეკლესია დიდებულიად გადმოჭურებეს

არს თუ შთაქმნილი სოფელს, არამედ შთაქმნილი მის წინ მდებარე სანგი-
ლოსაც აღაზნებდა და მასაც იქით ჰგვმთამდა და დედოფლის-წყარომ-
და. განახლებულ ეკლესიის გვერდით გამოჩნდა დიდი აკლდამა, სე-
სე აღაზნების ძეგლებით. იქვე იმავე დამსახურებულ მღ. უფლოშვილმა
იხოვა ქვა ასომთავრულ დაწიანებულ წარწერით, რომელიც გადმოგვი-
ცემს ამას: „ესე . თავლისშვილ ქრისტესამ შესანდოთ შვილთა და-
ვით და იოანესი და ვინც შენდობა ბრძანოთ, თქუენც მოგიხსენოს
დმერთმან სასუფეველსა შინა. მოიკისნოს უფალმან სასუფეველსა შვი-
როდან-მზე, სასუფეველსა შეუნდეს“. ეს საფლავის ქვის წარწერა,
და საფლავები კი იქ სხვადა ბევრია. თვით სოფლის სასაფლაო კი
მთის ძირშია და ჰქვია „სახების სამარვანი“ (სახება = სამება, რად-
გან კასრი სამების საუღარი ყოფილა). კასრის-საუღრის ეზოში ყოფი-
ქვევრის შესახებ ადგილობრივი გადმოცემა ამბობს ამას: ქვევრში
1000 ჩათვი ღვინო იხმობდაო ყოველ წელი, ე. ი. კომლზე თითო
ჩათვი. შემოდგომაზე მოიტანდნენ, გაავსებდნენ და დაკრძალავდნენ.
ვერისძობას (=ვერისძობას) კი ეველანი მოვიდოდნენ სალოცა-
ვად სანოვაციით, ახდიდნენ და იხიარებდნენ ერთად ძმურად.

ქურმუხის საყდარი დაბა კაკის იქით ვაკასიონის გამოშვერილს
ფერდობზეა და დაჭურვებს თვალ-უწვდენელ სივრცეს. იგი ერთი
უზარმაზარი მთლიანი კლდეა, საყდრის სახით შემოკვევრებული. მის
თავზე რაღაც ნაშენობის ნაშთიც არის: ამბობენ, ზედ კიდევ ნაში
იქნებოდაო. ქურმუხის-საყდარი ანუ ქურმუხის წმ. გიორგი მეტად
სწამს აქაურ ხალხს, თვით მაჭმადიანებიც კი ხანდახან მოდიან მის სა-
ლოცავად. მისი ჰატვი ისე ძლიერაა აქ, რომ ისცილო საკლავს ისე
არ დაჭკავს, რომ დმერთის შემდეგ არ ახსენოს ქურმუხის-საყდარი:
„დმერთო ჭ ქურმუხის საყდარო, შენ შეკუწალა“, — წარმოსთქვამს ისცი-
ლო ჭ დასას გამოყსოშს ქურმუხის საყდრისკენ ჰირმოქვეულად წამოქცეულ
„სამიტოს“ ანუ თუნდ საკარტეს, ჭათამს და სხ. საკლავს. ქურმუხის
საყდრისკენ მიდის მთა-მთა ფართო ბილიკი. მის შესახებ არსებობს
მრავალი თქმულება. შიგ საყდარში (კლდეში) არისო მღვიმე, რომ-
ელშია იმყოფებოა ოქროს მამალი; ის რომ დაიყოფებეს, მაშინ
სხვა მამლებიც გაიკებენ შუაღამეა და ყივილს მორთავენო. მის კა-
რიზირილამ თუთია (წმ. მიწა) რომ იქნისო და წყალში ხალხის და-

ლით, გარკვევით და სხვა და სხვა სწულებს ვერ შეგაწუხებთ. ბი-
ლიკის ქვემო ფერდობზე ჰერია დიდრონი კონცხები; ეს აქლები არია-
ნო: ურწმუნო შეაქლებს გაუქვადნენო. დღეობს (10 გიორგ.) დი-
დესულებად გადაბინ ხოლმე უკვლას სოფლებიდან სამხტო-საკლავებით
მოსული ინგილოები.

ბარბარეს საყდარი, ჭანდარა საყდარი (კეპენს მთაზე) და სხ.
მთლად დანგრეულებია. ზირველი აბრია ქიტაშვილებს:

მეტის-მეტ სათაყვანოდ ითვლება აგრეთვე ხუციშვილების ოჯახ-
ში შენახული საეკლესიო და სამღვდელთ სიწმინდენი „ხუციანთ-ოახ-
თავი“ და სხ. ნივთები.

როდესაც ამ მშვენიერ ქვეყანაში უფლობდნენ ლეკნი და მტარ-
ვალობდნენ ელისოს სუფთაანი, „ხუციანთ ოთხთავი“ იყო ეთად-ერ-
თი ნავთ-საყუდელი აქაურ ქრისტიანებისა, იგი იყო მათი ნუგეშის
მცემელი, მათი სასიკეთო და სულიერი მკურნალი. მის თაყვანის-სა-
ცემლად ინგილონი დიდის კრძალვით იკრიბებოდნენ ხუციანთ ოჯახ-
ში, აქ ანთებდნენ სანთელს, აკმევენდნენ საგმეველს და ღმობიერებით
ითხოვდნენ შეკლას და შემწეობას. დირსია ვურადლებისა, რომ ამ
„ხუციანთ ოთხთავის“ წინაშე დასაკლავად უკვლასად უკეთეს მსხვერ-
ვლად ხალხის თვალში ითვლებოდა ოთხ რქიანი ვერძი, ანუ ოთხ
რქიანი ვადი. ამგვარ „სამხტოს“ შესაძენად ინგილო არ იშურებდა
თავის ქნებას, რადგან იგი დამიღებულ იყო, რომ ასრეთ მსხვერვლს
შეიწინავდა უფალი. „ხუციანთ ოთხთავის“ ბრალთა უმთავრესად, რომ
ეს განაპირა გუთსე სრულად არ მოსწუდა საქართველოს და დაცვა
თავისი ხალხისნობა - ქართველობა, თვისი ენა და რჯული; მისივე
ბრალთა, რომ ლეკთა ძალ-მომრეობამ ვერ დაჩაგრეს ეს ერთი მუჭა
ხალხი, და ინგილო ისევე დაშთა ქართველად.

ამგვარი დიდი დამსახურება აქვს „ხუციანთ ოთხთავის“ ქართვე-
ლობის წინაშე და ამიტომაც იგი დირსია ვურადლებისა.

გადმოცემის მიხედვით, ხუციშვილების წინაპარი ყოფილა მღვდელ-
დი, რომლის შთამომავალნი არიან დღევანდელნი ხუციშვილნი, მცხო-
ვრების სოფ. კაკში. ლეკთა მტარვალობის დროს, როგორც უკვლას
ინგილოებს, ისე ხუციშვილებსაც გარეგნულად მიუღიანო მსჯობდინობა.
მიუხედავად ამისა ინგილოთ ქრისტეს სარწმუნოება არ დაუტოვებიათ

და ფარულად უსრულებისა ყოველი ქრისტიანებრივი წეს-რიგი და ულტონათ ქერმუნის წმ. გიორგი და „ხუციანთ ოჯახი“, რომელშიაც კრძალვით შეუნახავთ ყოველი სამღვდელთ ნიუთი. აი რა და რა და ცუდი ხუციშვილების ოჯახში.

1. სახარება ვახტანგ მეფის დროისა და მის მიერ დაბეჭდილი ტფილისში. სახარებას აწერია: „საღთო და სწავლად სსხარება, აწ ახალი და ზირველი დაბეჭდილი ქართულს ენაზედ ჟამსა ამაღლებულისა და სსხელოვნისა საქართველოს მეფისა უფლის უფლისა გიორგისა იესიან-დავითიან-სოლომონიანისა შრომითა ფრადითა და წარკებითა სავანეთათა მართლ-მადიდებელისა და განთავებულისა საქართველოს გამგებელისა ბატონიშვილისა და თვით უფალ ვახტანგ ლევანის ძისათა. გაიმართა... ესე ხელითა ნიკოლოზ მღვდელ მონაზონისა ობედიშვილისათა. კელითა მესტამბე მიხეილ სტეფანეშვილის უნგრო ვლახელისა ქალაქსა ტფილისისსა, ქორთიკონსა ქრისტეს აქეთ ათას შვიდას ცხრასა“.

2. კრებული, რომელიც შეიცავს: ლოცვანს, ჟამსს, წადიკს, სამოციქულოს. აშიაზე აქვს წარწერანი: „ღმერთო, შეიწყალე ფრად ცოდვილი იოსებ დაკონი, უღირსი“; „უფალო ღმერთო, შეიწყალე ყოვლად უღირსი ამ წიგნის მხსიბავი ლავრენტი მონაზონი, ჟვარის-მამას აღზრდილი ბერი“.

ბოლოში ჩამატებულია:

„იწიების ქორთიკონი ესე: ტოზ (=1689 წ.).

„ამავე ქორთიკონსა გამეფდა ერეკლე ქართლს.

„ამავე ქორთიკონსა კახნი ჭარს მოუხდნენ¹⁾ და გატყეს და მრავალი წიანი უყვეს; და ჩვენ მოგვიკლეს ენდრონიკაშვილი აბელ მო-

¹⁾ მეფის ერეკლეს ტფილისში შესვლას ვახუშტი უჩვენებს 1688 წელს. კახთა ჭარს მიხტომის შესახებ ქართლის ცხოვრებაში ვკითხულობთ: „შეიკრიბნენ სრულიად კახნი და მივიდნენ ელისენსა შინა. ევედრნენ ჭარელნი და აღუთქმიდნენ მორჩილებასა და ხარკსა, რათა არა მოსწყვიტონ. ესე არ ინებეს კახთა და შეუხტნენ. ვერ წინა-აღუდგნენ ჭარელნი და ამათ ამოსწყვიტნენ და შემუსრნეს სიმაგრენი მათნი და ნაალაფევენი დადგნენ ჭარსა შინა, რამეთუ განებრახათ სამ დღე მუნიდამ რბევა და ტყვენვა მარად-დღე. არამედ გლებთა რა იხილეს ალაფი დი-

ლიო, გარგებსო და სხვა და სხვა სწულებო ვერ შეგაწუხებო. ბი-
ლიგის ქვემო ფერდობზე ჰერია დიდრონი კონცხები; ეს აქლეები არია-
ნო: ურწმუნო მუქლეშენ გაუქვავდნენო. დღეობას (10 გიორგ.) დი-
დებულად გადისდინ ხოლმე ვეკლა სოფლები დამ სამსტო-საკლავებით
მოსული ინგილოები.

ბარბარეს საყდარი, ჭანდარა საყდარი (კეჭენს მთაზე) და სხ.
მთლად დანგრეულებია. პირველი ახარია ქიტიაშვილებს.

მეტის-მეტ სთაყვანოდ ითვლება აგრეთვე სუციშვილების ოჯახ-
ში შენახული საეკლესიო და სამღვდელო სიწმინდენი „ხუციანთა-ოთხ-
თავი“ და სხ. ნივთები.

როდესაც ამ მშენიერ ქვეყანაში უფლობდნენ ლენი და მტარ-
ვალობდნენ ელისოს სულთანნი, „ხუციანთა ოთხთავი“ იყო უთად-ერ-
თი ნავთ-საუღელეი აქაურ ქრისტიანებისა, იგი იყო მათი ნუკეშინის
მცემელი, მათი სასოება და სულიერი მკურნალი. მის თაყვანის-სა-
ცემლად ინგილონი დიდის კრძალვით იკრიბებოდნენ ხუციანთა ოჯახ-
ში, აქ ანათებდნენ სანთელს, აკმეგდნენ საკმეველს და ღმობიერებით
ითხოვდნენ შევლასა და შემწეობას. დირსია უურადლები, რომ ამ
„სუციანთა ოთხთავის“ წინაშე დასაკლავად ვეკლასად უკეთესს მსხვერ-
ვლად ხალხის თვალში ითვლებოდა ოთხ რქიანი ვერძი, ანუ ოთხ
რქიანი ვატი. ამგვარ „სამსტოს“ შესაძენად ინგილო არ იშურებდა
თავისს ქანებას, რადგან იგი დაიმედებული იყო, რომ ასრეთ მსხვერვლს
შეიწირავდა უფალი. „ხუციანთა ოთხთავის“ ბრალი უმთავრესად, რომ
ეს განაპირა გუთხე სრულად არ მოსწედა საქართველოს და დაცვა
თავისი ხალხისნობა - ქარაველობა, თვისი ენა და რჯული; მისივე
ბრალია, რომ ლეკთა ძალ-მოხრებამ ვერ დახატა ეს ერთი მუჭა
ხალხი, და ინგილო ისევ დამთა ქართველად.

ამგვარი დიდი დამსახურება აქვს „ხუციანთა ოთხთავის“ ქართვე-
ლობის წინაშე და ამიტომაც იგი დირსია უურადლები.

კადმოცემის მიხედვით, სუციშვილების წინაპარი ყოფილა მღვდელ-
დი, რომლის შთამომავალნი არიან დღევანდელნი ხუციშვილნი, მცხე-
გრებნი სოფ. კაკში. ლეკთა მტარვალობის დროს, როგორც ვეკლა
ინგილოებს, ისე სუციშვილებსაც გარეგნულად მიუღიანთ მჭამდინაობა.
მიუხედავად ამისა ინგილოთ ქრისტეს სარწმუნოება არ დაუტოვებიათ

და ფარულად უსრულებიათ ყოველი ქრისტიანებრივი წეს-რიგი და ულტონიათ ქურმუხის წმ. გიორგი და „ხუციანთ ოჯახი“, რომელშიაც კრძალვით შეუნახავთ ყოველი სამღვდელთ ნიუთი. აი რა და რაა დაცული ხუციშვილების ოჯახში.

1. სახარება ვახტანგ მეფის დროისა და მის მიერ დაბეჭდილი ტფილისში. სახარებას აწერია: „საღთო და საღვდელთ სახარება, აწ ხაღლი და ზირველი დაბეჭდილი ქართულს ენასეჲდ ჟამსა ამაღლებუდისა და სასელთგანისა საქართველოს მეფისა უიუდის უფლისა გიორგისა იესიან-დავითიან-სლომონიანისა შრომითა ფრიაღითა და წარკებითა სავასეთათა მართლ-მადიდებელისა და განათლებუდისა საქართველოს გამკებუელისა ბატონიშვილისა და თვითა უფალ ვახტანგ ლუგანის ძისათა. გაიმართა... ესე ხელითა ნიკოლოზს მღვდელ მონაზონისა არბელისშვილისათა. კელთა მესტამბე მისეჲლ სტეფანეშვილის უნგრეთ ვლახელისა ქალაქსა ტფილისისასა, ქრონიკონსა ქრისტეს აქეთ ათას შვიდას ცხრასა“.

2. კრებული, რომელიც შეიცავს: ლაგვანს, ჟამნს, ზადიკს, სამოციქულოს. აშთასე აქვს წარწერანი: „ღმერთო, შეიწყალე ფრიად ცოდვილი იოსებ დიაკონი, უღირსი“; „უფალო ღმერთო, შეიწყალე ყოვლად უღირსი ამ წაგისი მისხიბავი ლავრენტო მონაზონი, ჟგარის-მამას აღსრდილი ბერი“.

ბოლოში ჩამატებულია:

„იწუების ქორთნიკონი ესე: ტრს (=1689 წ.).

„ამაჲე ქორთნიკონსა გამეფლა ერეკლე ქართლს.

„ამაჲე ქორთნიკონსა კახნი ჭარს მოუსდნენ¹⁾ და გატყეს და მრავალი ზიანი უუკეს; და ჩვენ მოგვიკლეს ქნდრონიკაშვილი აბელ მო-

¹⁾ მეფის ერეკლეს ტფილისში შესვლას ვახუშტი უჩვენებს 1688 წელს. კახთა ქარს მიხტომის შესახებ ქართლის ცხოვრებაში ვკითხულობთ: „შეიკრიბნენ სრულიად კახნი და მივიღნენ ელისენსა შინა. ვედრნენ ქარელნი და აღუთქმინდნენ მორჩილებასა და ხარკსა, რათა არა მოსწყვიტონ. ესე არ ინებეს კახთა და შეუხტნენ. ვერ წინა-აღუდგნენ ქარელნი და ამათ ამოსწყვიტნენ და შემუსრნეს სიმაგრენი მათნი და ნაალაფენი დადგნენ ქარსა შინა, რამეთუ განეხრახათ სამ დღე მუნიდამ რბევა და ტყვენვა მარად-დღე. არამედ გლებთა რა იხილეს ალაფი დი-

ურავი, და ჩოლაყაშვილი ზურაბ სახლთხუცის შვილი და იქმნენ მო-
წამეთა თანაზიარ თვეს მისისა 15, დღეს კვირიაკეს.

„ამავე ქორთნიკონსა დაჯდა ალექსანდრე... . . . ქორთნიკონსა ტბზ
(1699 წ.) მეუთის ერეკლეს ჟამში.

„ქ: დმურთმა: ბუდნიერის: კელმწიფის: ჭირი: და: სტკივარი-
მისცეს: აბრამ მღვდელს: ქ: ა: ბ: . . . დმურთმა: მიეტ გულის: უუ-
რი: ისწავოს და გემსახუროს: ამინ: და კირიელეისონ“.

3. კონდაკი, 4. კურთხევანი, 5. კონდაკი, 6. დაუჯლო-
მელი, 7. ფეშხუმი, 8. ბარძიმი მინანქრიანი, 9. ღრუბელი,
10. სამირინეები ჩინური თიხისა, 11. სანაწილე, მსგავსი საათი-
სა, 12. სეფისკვრის ბეჭედი მარმარილოს ქვისა, ზედწარწერით:
„იესო ქრისტე ძლევა“, 13. ჯვარი ვერცხლის დროშაზე გასაკე-
თებლად, ხუთის თვლით, 14. ჯვარი ზატარა ყვითელის თითბრისა,
15. ჯვარი ზატარა, გულზედ სკიდი და 16. ბარძიმი ვერცხლი-
სა, ზედწარწერით: „ქ: შემომიწირავს: მე: ნაცვალს: ბერუკას: ესე:
ბარძიმი-თეშხუმი: ყოვლად წმიდის: ღვთის: მშობლისათვის: ჯიმი-
ტას: სადღეგრძელოდ: და ცოდვათ: ჩვენთა: შესანდობლათ“.

ვინ არიან ბერუკა, ჯიმიტი, აბრამ მღვდელი, ლავრენტი მო-
ნაზონი, დიაკონი იოსები, ქართლის ტხოვრებიდამ არა სჩანს. არც
ზეპირ გადმოცემას შეუნახავს მათ შესახებ ცნობა.

ამ ნივთების შენახვისათვის ერთი ხუციშვილთაგანი ელისოს
სულთანს უწამებია: შრა გზაზე ჩამოუკიდნია.

ბევრია კიდევ აქ ძველი ნაშთები, მაგ. ალავერდის წმ. გიორგი,
რომელიც სოფელმა ნგრეულობითგან აღადგინა ამ რამდენიმე წლის
წინად. იდღესასწაულებას კახეთის განთქმულ ალავერდობა დღეს—
14 სექტემბერს.

კაკის უხნად ითვლება სოფ. ახსნური (იქვე ქურმუხის იქით სა-
ზირას) და ბინებად კი უარამემა, ალათმური, ქეშხუთანი და ბასთა-
ლა, საცა შვენიერად შენახულა ძველი სუყარი.

დი, აღიტვირთნენ და წამოვიღნენ. აღუძნდათ ესე მთავართა ფრიად, გა-
რნა არღარა უსმინეს. ამის მხილველთა ქარელთა უწყეს თვითთველმან
ცემა თოფთა, მოკლეს ღუშია მოურავი და მრავალნი წარჩინებულნი და
„ოვლტოდნენ კახნი“. ეს ამბავი ქართლის ცხოვრებით მომხდარა 1695 წ.

ყუმი დიდი სოფელის კაკიდან 5—6 ვერსის მანძილზე ყუმის-წელის ხეობაში. ადგილი შვენიერია, მდიდარი მცენარეულობით. აქ არის ნანგრევი დიდებულის საუდრისა. დღეს მასში ლეკები მოსახლეობენ და იქიდან ცდილობენ ინგილოების ზატარა სოფ. სოსკანშიაც გაბატონდნენ. გადმოცემით, ყუმის ქვემო ნაწილი ყოფილა კუთვნილება ჯანაშვილებისს. შაჰბაზი რომ მოსულა, 7 ძმა ჯანაშვილი მას შებრძობებია ძლიერად. ექვსი დახრილა ბრძოლაში და მეშვიდე შერმაზანი კი ტუვედ ჩაფარდნია შაჰბაზს. იგი სიკვდილისკან გადურჩენია წახურელს კამაზ-აღლის. მოუხსენებია მტარველისთვის: მაგის მუტი ჯანაშვილი აღარ გადარჩა, ნუ მოჭკლავ. რა უნარი აქვსო, უკითხავს შაჰს. მთელს შენს ლაშქარს ლაფაშითა და თათლით დაადლობს, ისეთი შემძლებელიაო. მართლაც გამაზნინდლებია. შაჰს აღარ მოუკლავს; მხოლოდ თავადობის ღირსება მოუშლია და უჩუქებია თავად კამაზაშვილისთვის. შერმაზანის ჩამომავლებს აუშენებიათ კაში ციხე მათეს-ყალაფანჯურის მიდამოს. ციხე დღეს აღარ არის, ხოლო მთელს ველს ისევ მათეს-ყალა ჰქვია. აქედან აურილან ზოგი ჯანაშვილები, წასულან მოსულს და იქ დღესაც მოსახლეობენ მათეშვილების სახელწოდებით (იხ. დ. ჯანაშვილის „ქვერეთის აღწერა“, მოგზაური 1901 წ. № XII, გვ. 1130).

სოსკანი, სცა ცხოვრობენ გამაზნადინებული ჯანაშვილები და სხ. ინგილოები, წინად ყოფილა ბინა კაკისა, რომელსაც შორაფს ნ ვერსით. 1850 წელს ამ სოფელს თავს დაესხა 500 ავარელი და ყუმიელი ლეკი. მშინ ნაიბად კაში იყო ზისსერმანი. ეს მღვწად გავიდა, მაგრამ სახარა, რომ ლეკები ტუვითა და ნდავლით უკვე მიდიან ყუმისკენ და ძლიერ შეიარაღებულ არიან, უკანვე დაბრუნდა¹⁾. ტუვეები და მათ შორის ერთი ჯანაშვილი დედაბერიც შემდეგ გამოისყიდეს მათ გადარჩენილ ჭირისუფლებმა. სოსკანი კი მთლათ გადაეწოთ და მაშინვე გადაიწვაო, ამბობს გადმოცემა, ჯანაშვილების უწინდელი სავარეულო სიგელი.

ყორალანი ორზინად გაშენებული სოფელის კაკა-ალიბეგლოს გზაზედ. მასში 756 მცხოვრებია, მათგან 322 ქრისტიანი ინგილო

¹⁾ А. Зиссерманъ. Двадцать пять лѣтъ на Кавказѣ, в. 1, გვ. 313.

და 434 მკჷმადიანი ინგილო. სძოფრები აქეთ ბლომად, სსსმელი წყალი უგარკისი და ციბუ-ცხელეა გახშირებულაა ზაფხულობით. ყო-რანელეებს აქეთ ეკლესია და სკოლა.

ალიბეგლო გაყოფილანს შუა მდებარეობს. შესანიშნავია სსმ-კურნალო წყლით, რომელსაც ქქვიან „ჟიანთაში“. სამკურნალო წყალი ღაკობია. რამდენიც უნდა ამოიღო, მინც არ დააკლდება. სსსსაოდ მოდიან ყოფლის მხრით. წყალს აცხელებენ გახურებულ ქვით ნავებ-ში. არჩენს ბუგრს, ქარბიანს. ამ სოფელში 865 ქრისტიანი ინგი-ლოა. აქეთ ეკლესია და სკოლა.

ქოთუქლო აშენებულია ყორანდანივით ორწინად. მასში 227 ქრ. ინგილოა. აქეთ ეკლესია, სკოლა.

ლექეთი შეენიერს ხეობაშია. იქვეა სოფ. ზარნა. ჰირველში არის რამდენიმე საყდარი ჯგუფად, ნაშენი თლილის ქვითა, აკლდა-მებიანნი, ლამაზ და ვიწრო სარკმელანები, მაგრამ საგამოდ დაზიანებულინი. 1878 წელს უმთავრეს ტაძრის კედელზე კარვად მოჩანდა ღვთის მშობელი და მის წიადში ქრისტე იესო. საყდრების გზაზე გაგერანებული მარნია. იქვე ერთი უზარმაზარი ქვა, რომელიც გად-მოცემით, ხაზინას ჰიკს ადევსო. ტაძრების ეზოში საფლავებია, და ჩამოვრების ანკარა წყარო—არხი. ზარნას საყდარი ისევე მთელია.

ვარდიანი ლექეთს იქითაა. უწინდელი ციხე-ნასახლარები (მიან-კუთხებენ თამარ მეფეს) მდლას მთაზეა, თვით სოფელი კი დაბლას მთის ძირობაზე. 1706 წელს აქ ისევე ქართველობა იყო, ხოლო ამ წელს მუნ დამარცხდა კახეთის მეფე დავითი (იმანუელიხანი) და მას აქეთ ქართველობაც ამოვარდა და მათი ადგილი დაიკავეს მუღალებმა და თვით სოფელსაც შეუცვალეს სახელი და დაარქვეს გუღლუგი (თათრ. გუღლ-ვარდი, გუღლუგ=ვარდიანი). ვარდიანს იქით სოფ. მამრქია, ჩარდახი, მუნახი და სხ.

თასმალო ბად-გენახებით შემკულია. აქაურებს აქეთ ეკლესია და მქითი. ქრისტიანობას ძლიან უჭირს აქაურობაში, მეტადრე ზაგან-სა, აღიასსა და სხვა ამ მისადევრის სოფლებში.

ალიბათი (ელისენი) დიდი სოფელია (4351 სული). მთლად იყოლობა ბად-გენახებში, აქვს შეენიერი მქითი, ლაზარაკობენ მცხოვ-რებნი წმინდა ქართულს ენაზე და რჯულით კი მკჷმადიანობენ.

ბაზარი შორავს ზაქათალას 12 ვერსით. მუდანლას ხიდის გზის გაუფლებაზე. ლეკები მას უწოდებენ თორფაღუაღას. შენახულა შვენიერი დიდი საყდარი ღვთის-მშობლისა, აკებული ლეონ მეფის მიერ (XVI ს.) ქართულ აკურით. გუმბათიანია, შიგ მონატული. მის ეზოში აღიბათელ ინგილოებმა ხენის დროს აზოვნეს ზარი ლეონ მეფის წარწერით. (ზარი ესლა ტფილ. სახემწ. მუზეუმშია). აქ 1605 წელს იდგა გამაჭმადიანებული კოსტანტინე, რომელმაც შაჰბახის ჩაგონებით მოიწვია თვისი მამა და ძმა, დახრცა და თავის რძალს ქეთევან დედოფალს შეუთავაზა ჩემზე გამოთხოვადიო. ქეთევანმა იგი დაამარცხა და მოკლა. თვითონ ფერინხანუმი კი (=ქეთევან დედოფ.) თორფაღუაღას ჩაიკეტაო. მეტის-მეტად ღამაში იყოო. მისი სილამაზის ნახვა მოინდომა შაჰბახმაო. მკალავს შაგირდათ გამოჰყვავო. ფერინხანუმს ქვაბები დაუკალა და თავის შაგირდითურთ ფულის მისაღებად ახლავო ფერინხანუმს. შაჰბახი გადარიაო მისმა სილამაზემ. დედოფალსაც უთხრეს მკალავთან ერთად თვითონ შაბახი იყოო. გამოუყენა მდევარი. შაბახმა გასწრო. მეორე წელიწადს (აღბად 1615-ს) მოვიდაო ლაშქრით, შემოებრძოლა ბაზარს, გატყუა მისი ციხეც. ფერინხანუმ კი ხელთ ვერ იგდო: იგი ციხიდან ძირს გადაიშვია, მოიკლა თავიო.

თალოში 2838 მცხ. თათარია. სოფელი გაკერანებულ დაბას ჰეგავს, თუმცა შიგ შეკვრებათ შვენიერი სასახლეებიც, რომელნიც ადგილობრივ გადატაკებულ ბეკებს ეკუთვნიოთ. ჭარ-თაღის წყალს ბერი ღამაში ადგილები გაუფრებია.

ზაქათალია (ზაქართალა) კოსტა ქალაქია, რომელშიც 1886 წ. ითვლებოდა 1231 მცხოვრები. აშენებულია (1830 წელს) სოფელ ჭარის წინ. აქვე მაგარი და მიუდგომელი ციხეა, რომელშიც არის ღამაში საყდარი და მარხის უფროსის სადგომი. ციხე ბორცვზეა, სოფელ მის დაბლა ვაკეზე თვით ქალაქი მოზრდილი ბაზრითა, სკოლებითა და უაზარმებით. ციხის უკან სახემწიფო ბაღია, შემკული ხილნარით. სახლები სულ ქვითაა, თეთრი. ქალაქი შვენიერ სანახობას წარმოადგენს, როდესაც დასცქერი. აქაურ მთებიდან, რომელნიც სამის მხრივ მას შემორტყმია.

ქარი ზაქათალის თავშია. დასახლებულია ლეკებით და შეს-

დგება 14 უბნიდამ. მასში 4010 მცხოვრებია. აქ მრავალია წაბლი, მისალი, კაკალი, ზღმარტლი და სხ. ხალხი ამოეია, შრომის უზრუნველ მამაკაცობას უეყვარს ცხენოსნობა. დედაკაცობა ეოველ საქმეს ასრულებს. მათ ხშირად ნახავ ზაქათალაშიაც, საცა ეიდიან ზღმარტლს და სხ. ხილუელობას. ქალებს აცვიათ ძველ ქართულად. აქაურ ერთს უბანს ჰქვია წინუბანი, ანუ წილბანი. 1797 წელს შინაუკებმა ადამაჰმადხანი რომ მოჰკლეს, მისი თავი გამოიტაცეს ჭარს. ჭარულებმა იწვიეს, როგორ თუ მეფეს უდალატეთო, მეგლეულები დასაჯეს, ხოლო ადამაჰმადხანის თავი დიდებულად დამარხეს თავიანთ სოფელში.

მაწუხი 507 სულისგან შესდგება. აქ ბევრია ძველი ნანგრევები. მის წინ კორკორაზე (მრგვალ კორაკზე) არის ციხე, რომელშიც, გადმოცემით, უნდა მისდარიუფენ ქართველ მეფეთა მაქის ერისთავები. ციხე სავაოდ დიდია და დღეს ტყეს დაუცია.

კატეხი მაწუხს იქითი სოფელია, 1060 მცხოვრები ლეკით. მე-XI საუკუნეში კათალიკოზ მელქისედეკმა მცხეთის სვეტიცხოველს შესწირა კატეხის სყადარი მისის შემოსავლით და დიდი მონასტერი წერეთისა.

ბელაქანში 7629 მცხოვრებია, მათგან მხოლოდ 12-ოდე სული ქრისტიანია (ვაჩნაძე-გალაჯოვები) და დანაშთენი—სულ ლეკობაა. შიგ და გარშემო მრავალი საქრისტიანო ნაშთია: მონასტრები, საყადრები. აქვე და აგრეთვე კატეხის ბოლოს შენახულა აგრედ-წოდებულ დარუბანდის კედლის ნაშთი. იგი აშენა ნუშირვანმა მეექვსე საუკუნეში და ხალხის გადმოცემა კი მის აგებას მიაწერს იერი-ფადიჩას (თამარ მეფეს).

1292 წელს ბელაქანს ბრწინავდნენ ზიმენ საღოსი და ანტონი ნახრებულისძე... ზიმენი გარეჯით წამოვიდა და დაემკვიდრა ბელაქანს ქვაბსა რასაშე და ნათესავი ლეკთა წარმართობისაგან მოაქციონა, რომელნი ჰქვიათ სარწმუნოებასა ზედა ქრისტესსა. მასთანავე მოღვაწეობდა ანტონი ნახრებულისძე მესხი. დამიტრი მეფემ (1270—1289) სადუნ მანკაბერდელს ჩაბარა გამგეობა თელავისა და ბელაქანისა (ქ. ცხ., 412). 1604 წ. თინათინ დედოფალმა შუამთას შესწირა ბელაქანის მცხოვრებნი: ნ კომლი ურია და ორი კომლი ქართველი (ფურცელაძე დ. გუჯრები, გვ. 85), სათავადაზნაურო

სიით, რომელიც შეადგინა ირაკლი მეფემ, წერტილნი იმერეთს დასახლებულან „ლეკეთიდან“. ალბად ბელაქნიდამ, სცა დღევანდლამდე დაშთენილს სახელები წერეთლის ტანტი, წერეთლის წვალი, დარბაზ-ქილისა. აქვე არის ქვა, რომელზედაც ასომთავრულით სწერია სიტყვები: „ქრისტე, მოიპსენე სული ბირთველისა. ესე ქვამ მისი არს“. ბელაქსს, კატეხს და სხ. მგზავრი დღესაც ნახავს ეგრედწოდებულ დარუბანდის კედლის ნაშის. 1263 წელს აქაურობა ააოხრა მონგოლთა მხედარ ალათემურმა, რომელიც კამბეჩოვანიდამ (ქიზიყიდაშ) წამოვიდა და ბელაქნის გზით გადავიდა ხუნძისს (ქარა. ცხ., 399).

განუხი (=გქანუცი) კაკს და ნუხს შორის ჰატარა, მაგრამ აღმაწი ადგილია. მცხეთის სვეტიცხოველს მე-XI სუგ. აქ ჰქვანდა 50 სული გლეხი (Hist. de la Gé, 2 livr., CXIX). 1118 წელს აქ დაიბანაკა დავით აღმაშენებელმა. 1613 წელს აქ მოხრძინდა მეფე თეიმურაზი და კულმუხელებს და სხ. დაურიგა 100 ტყავი, მრ. ძვირფასეული, შვენიერი ცხენები და 60 აქლემის სახალნე აბრეშუმი (არჩილიანი, 44—60) 1633 წელს იმავე მეფეს აქ ეჯდა ქვეხად (მამასახლისად) ჯანდიერი (დ. ფურცელაძე. Груз. дворян. грамоты, გვ. 5).

ნუხი დღეს საინგილოს აღარ ეკუთვნის, მაგრამ უწინ კი მის ნაწილს შეადგენდა. მასში 1886 წელს 27,000 მცხოვრები იყო. გაშენებულია კავკასიონის ფერდობზე დაბახანის-ხევის გაყოლება. მდებარეობა აქვს შვენიერი. დაჭურვებს ალანხის ველს და შირაქის მინდორებს. ადგილი აქვს მთა-გორიანი. უმთავრეს ქუჩას გარდა დახაითიანი შუკები ვიწროა, მოუწობელი. აღმართ-დაღმართების გამო ეტლით სიარული მეტად გასაჭირია. შვენიერ ეგრობიულ ვაიდასე აშენებულ სახლების გვერდით შეგხვდება მამა-პაპური ქოს-მასხობეც, აღაჩულა სახლები. ბაზარი დიდა. მანჯანიკები და ქარხნები ბლომად. ამ მანჯანიკებსა და ორთქლით შიშორავ ჩარხებზე ეოველ წლივ იხვევა 20,000 ფუთამდე აბრეშუმი. ეოველს ამისთანა ქარხანაში მუშაობს 160—170 კაცი. ბაზარში მოვაჭრენი არიან სხარსელები და სომხები. სავაჭროს ზოგს ადგილობრივ აკეთებენ და დანარჩენი მოაქვთ რუსეთიდან და სხარსეთიდან. აქვე მუდის ნაკერ

ბაღიშის ზირებს იყიდით 3—4 მანეთად. აღებ-მიცემობა მეტად გაცხოველებულია. უოგულ წლივ აქედგან გააქვთ დიდძალი აბრეშუმი, მატყლი, თრამლი, თხილი, ხორბალი და სხ. მის უბანს სიკვიდს და გიშს-არის ძველი დროის მონასტრების ნაშთები. გიშში მაკურთხებლობდა გიშელი. ვახუშტი (გვ. 147): „გიში არს შთის ძირს. რამელი იყო სურისთო წუქეთისა, და ეკელისა დიდი, გუნსათიანი, და იჯდაცა კბისკობისი, მწეემისი ელისენისა, წუქეთისა და შაკების, არამედ მიუხუნა შაბაზ კახეთს და ჰყო სსულონოდ და ამას ეწოდა წუქეთი და აწ უწოდებენ აღი-სულთანად“. გიშს 1853 წლიდამ დაჰზატრანებიან სომეხები. დღეს ამ მანქანაში მართალ-მადიდებლად დარჩენილან მხოლოდ უდები ვართაშნის სსოკადობაში. ძველ ნაშთთა შორის შესანიშნავია ხანთა სსახლე ქალაქის ზემო ნაწილს. გარშემო არტყია მაგარი ციხე-გალავანი. სსახლის ეზოში 2—3 ჩინარია, რომლებზედაც ხანები ჩამოახრბობდნენ ხოლმე დამნაშავეთ. ციხის აგების შესახებ გარდმოცემა ამბობს: ციხის აგება ხანმა რომ განიზრახა, დაეკითხა შკითხავს. უთხრა: „მაგარი ციხე გამოგვივა, ისეთი მაგარი, შესს შთამომავლობას კარს რომ მტერი მოადგება, გაქცევასაც კი ვეღარ მოახერხებსო“. „დასრულდეს ნება უფლისაო“, ბრძანა ხანმა და ააშენა ციხე. რუსები რომ შემოერტყნენ ციხეს, შეიპურეს გაქცევის ვერ მომსწრე ხანი და ნუხიც დაიჭირეს.

აქ გვაგონდება შორეული ამბავი, უვარუყარი († 1500 წ.) ათაბაგის დროის. მესხი მოვიდა ნუხის აბრეშუმის სსუილად. აქაური ვაჭარი მას წაესხება, უგელაფერი წაართო და სცემა. მესხი დაეშუქრა ათაბაგის სსხელით და წავიდა. მიშავალს ვაჭარმა მიადის: „არ მიიბას უერი სსმსჭვლითა დექასს ჩემსა და მიცეს წინლი დარბაზსს ამას ჩემსა ათაბაგმან შენმან ამისთავის!“ მესხი დაბრუნდა ახალციხეს და შესწივლა ათაბაგს. უვარუყარი 500 ცხენოსნით გაეშურა ნუხისკენ, მივიდა და „უთო უოგელნივე თქმულნი ვაჭარსს მას შაქელსს და მისცა მესხსს ქონება თვისი, გარნა სსხვა არა რაჲ აწნო ქვეყანათა და მოქალაქეთა“, და შერე ჩამოიარა შირაქზე, გავლო ქართლი და დაბრუნდა ახალციხეს გამარჯვებული.

შაკიხის=შაკის (ნუხის) მეფობელები.

1. მთავრები:

ადარნასე ბრმის ძმისწულები არჩილ მეფის († 718 წ.) ბრძანებით.
გრიგოლი

ასამ შოთა. 1117 წ. ესენი შეიპყრა დავ. აღმაშენებელმა. მისმა ძემ დიმიტრიმ აიღო საუდოს ძლიერი ციხე ქალაქორი (უდურად ქალაჯორი=უმთავრესი ჯვარი), დაიპყრა მთელი შირვანი, შამახია, შირვანის თავადი სახლი გულისტანი, აქაურობაში ჩააყენა ქართველთ (პერ-კახთ) ლაშქარი (ქ. ცხ. 245, 251). მისი ქალი თამარ აქვე იჯდა დედოფლად (გვ. 245).
ვარდან კოლონკელისძე (გიორგი III მეფობაში, ქ. ცხ. 269).

სალირ კოლონკელისძე (თამარის მეფობაში).
ასათ გრიგოლისძე (ქ. ცხ. 283).

გრიგოლი II თამარის მიერ ერისთავი.

შოთა კუპარი (XIII ს. ქ. ცხ. 362). 1393 წელს შაკს მოვიდა ლანგ-თემური და თან ტყვედ მოიყვანა ბაგრატ მეფე და უბრძანა გამაჰმადიანდი. თუ არა საქართველოს მთლად ავაოზრებო. გამაჰმადიანდა. წამოიყვანა 12,000 მეომარი მუღალი და ტფილისის ახლოს ამოაწყვეტი-ნა თავის შვილის გიორგის ლაშქარს (ქ. ცხ., გვ. 457).

II. ხანები:

1. ყარა-ქეშიში=მონაზონი *) 1444 წლებში.
2. მისი ძე ალიჯან-ხანი (ჯანდარი) † 1454. წ.
3. „ ყუთულხანი † 1958.
4. „ შექი ხანი 1488.
5. „ ასან-სულტანი (ასან-ბეგი). ყაენის ბრძანებით ებრძოდა კა-

*) ბერ-მონაზვნის გამთავრება, უეჭველია, ძველს ჩვეულებას მიჰყვებოდა: კახეთ-სერეთის მთავრები ქორიკოზებად ანუ ქორეპისკოპოსებად იწოდებოდნენ. შემდეგ შიდა მეფეები რომ დაიპყრობდნენ შირვან-შამახიას, მათში თავიანთ ლაშქარს ჩააყენებდნენ ზოლმე და აქაურობის გამგედ კი ნიშნავდნენ ტყონდილღებს, ან ბედიელ-ალავერდელ მთავარ-ეპისკოპოსებს. ასრე მოიქცა, მაგ., დავ. აღმაშენებელი 1126 წელს, როდესაც გამგებლად და ზედამხედველად ყოველთა საქმეთა შირვან-შემახიისა დადგინა მწიგნობართ-უხუცესი სვიმონ ტყონდილელი მთავარ-ეპისკოპოსი (ქ. ცხ., 252). მეხუთე საუკ-ში სერეთის ერისთავად იყო ქართლის მთავარ-ეპ. გლონოქორ. ამ წეს-ჩვეულების მიხედვით შაკშიაც ადგილად გამთავრდებოდა ყარა-ქეშიში=ბერ-მონაზონი.

ხეთს. ლევან მეფე მიუხტა, შეებრძოლნა; მოკლნა სოფე. ფაღარში, მისი ქვეყანა აიკლო (ვახუშტით 1547 წელს, არქეოგრ. კომ. ოქმებით 1510 წ.).

6. მისი ძე დერვიშ-მაჰმადხანი. ეს არ ემორჩილებოდა ყაენს. შაჰ-თამაზი მოვიდა შირვანს. ლევან მეფე გამოეცხადა. ქართველ სპარსთა ჯარებით მიუხტა დერვიშს და მოკლა 1548 წ. (ქართ. ცხ., 108).

7. მისნი ძენი ბაკი-ბეგი და ჰუსეინ ხანი (1552—1567 წ.).

ალიჯან-ბეგ

ასკერ-ბეგ

ალიჯან-ბეგ

ქეთხუდა-ყურბან

8. ზიად-ედ-დინ უზბაში † 1574.

9. ქაიმ († 1601).

10. მელიქ-აჰმად.

11. მისი ძმები: ჰუსეინ-ყული † 1639.

12. მელიქ-ალი მარდან † 1664.

13. ნეჯეფ † 1733.

14. აჯი-ჩალაბი ხან † 1758:

ჰასან-ალა. 15. ალა ქიში. ჯაფარ-ალა. 17. აჯი-აბდულ-ყადირ-ბეგი † 1783.

16. ჰუსეინ-ხან † 1776.

18. მაჰმად ჰასან ხან (თვალი დასთხარა აღამაჰმადხანმა).

მისი ძმები. 19. ფათალიხანი. 20. სალიმ ხანი.

ჰუსეინ-ხან † 1831.

მისი შვილები: აბდულა ალი, აბდურ რაჰიმ, ჰაშიმ, თუთი-ალა, სეკინე-ხანუმ (სცხ. ნუზში):

21. ჯაფარ-ყული-ხანი გენერ.-ლეიტენ. † 22 აგვ. 1814 წ.

22. იზმაილ-ფაშა. ამას და მის მამას რუსეთის ხელმწიფემ მიუბოძა ბრილიანტებით მოჭედნილი კალამი ნიშნად სახანო ღირსებოისა.

ვართაშენი ნუხს შტრავს. 30 ვერსით იგი უდთა უმთავრესი სტოფლია. მისვე ანჭლას არის შესანიშნავი სიმაკრეუბი ხაღხაღი (ხაღხაღი) და ყაბაღა: ამ უკანასკნელს სტრახბონი იხსენიებს აღბანიის დედა ქაღაქად (Cabalica). ქართ. ცნოგრება მას სოფლის შირვანის ქაღაქად. იგი ამბობს (ცვ. 248): „მოვიდეს (1120 წელს) დანუხს (ქართველობა) და მასვე შეიდეუღას, ჰირმარხვასა დღესა ადიდო (დავ. აღმაშენებელმა) შირვანისა ქაღაქი ყაბაღა და ადავსო სამკეო თვისი ოქროთა და ვერცხლითა და ყოფლითა სიმდიდრითა და წარმოსვტა

ქართლს. არაბულ-სპარსული მწერლები კაბალაში უწვევენ კართველ მთავარს. 1221—1222 წელს კაბალას ქართველ მთავარს შემოებრძოლები ყიფნადნი. ღვრუბანდის და განჯის მთავრის დახმარებით დანშტრეს, შტგნამ მეკე ქართველქმა დიდი ზინი მთავრეს მათ და უუაქციეს¹⁾ (Journ. Asiat., 1897 წლ. „არაბულ და სპარსულ მწერალთა გეოგრაფიული და ისტორიული ცნობანი საქართველოს შესახებ“, თარგმანი მ. დეტრეპერისა); საქართველოს მიჰნად იწოდება ხალხალი (ხილხალი) არა თუ ქართლის ცხოვრების მიერ (გვ. 272); არამედ სომეხთა ისტორიკოსების ედიშენ (მე-X ს.) და კლანთაგუგაწის (X ს.) მიერაც (ედიშუ, გვ. 124, კლანთ., გვ. 86). აქედან დღევანდელ საქართველოს აღმოსავლეთ მიჯნადუ. (კახმდე) 80-დე ვერსია. მთელ ამ მხიდილსუ ქართველობა აღარ არის. უღთა რიცხვი ნუხის მზრასში 7000-მდე უწევს. ზოგი მათგან მართლმადიდებელია, ზოგი მაჭმადიანი, ზოგი ურია და ზოგი სომეხი. მათი ენა წაგავს ლეკურს. უმთავრესი მათი სოფლებია ვართაშენი, საცა ცხოვრობენ ბეჟანიშვილები, ჩიგვაძეები, ჯეირანაშვილები, კოტიაშვილები, ტუგუაშვილები, ჰატიკაშვილები, ნიეი (შვად. ქართულს ნიჟგორი) და სხ. მართლმადიდებელ უღთა შორის 20-მდე საშუალო სწავლა-მიღებულნი ითვლება. მათი მამა-მთავარი სტეფანე ბეჟანიშვილი მთამბობდა ცხონებულ ს. შესხის „დროებაში“.

ელისოს და წახურის სულთნებისათვის ბოძებული ფარმანი და მათი შთამომავლობა²⁾.

თამაზ-შაჰს ფირმანი წახურის მეფრობელ აღიკუროკულუ-ბეკისადმი 1562 წ: ეს მიფლობელი ჩუენი ერთგული ემთავანია. მისდამი ჩუენის მოწუალების გამო მის შიქებს ნურავინ შეეხება საქართველოს სამეფოს მოხელეთაგან, ერიდან მის ჩივინსა და უკმაყოფილებას. საქართველოს მთავარს ლეკენდ-ხანს ევალება, ყური უგდოს, რათა აღსრულებულ იქნეს ეს ჩუენი ბრძანება.

¹⁾ ნიშნად ქართველების ამ ბრძოლისა ყიფნალებთან დაშთენილა საინგილოში სოფელი ყიფჩალი. მისი მცხოვრებნი გამარჯვებულ ქართველებმა, ალბალ, ტყვედ წამოიყვანეს და აქ დაასახლეს.

²⁾ არქივგრ. კომ. ოქმები, ტ. II, გვ. 1085—1094.

ოსმალეთის ხონთქრის ფირმანი (1607 წ., ბანაკი კუნჩე) ალი-სულტან წახურელისადმი: თქვენის ერთგულების გამო ჩვენის ტახტისადმი და აგრეთვე თქვენის ღირსებისა ჩვენ გიწყალობებთ სოფლებს მეშაბაშს, კახს, ზერხას, უუმს, ლეკეთს და ალაგოხს. დღეიდგან ეს სოფლები შემკვიდრებით ბეკუთვნით თქვენ და სხვათაგან ხელშეუხებლად უნდა დაიცვათ ივინი.

შაჰ-აბაზისგან წახურის მფლობელს ალი-სულტანს (1616 წ.): თქვენი ერთგული სამსახური ჩვენის ტახტისადმი კვლავ გვეუწუა. ქება და მადლი თქვენ! თქვენ ასრულეთ თქვენი მოვალეობა ერთგულებისა და განაცოცხლეთ სახელი თქვენის წინაპრებისა, რომელნიც ჩვენი მომხრენი იყვნენ. ამით მიიქცეთ ჩვენი უურადღება. განაგრძეთ იგეთივე სამსახური. მოვა შირვანის ბეგლარ-ბეგი იუსუფი და მასთან ერთად განაგრძეთ ჩვენი სამსახური.

შაჰსეფის ფირმანი (1632 წ.) მამედ-ხან-ბეკ წახურელისადმი. რადგან თეიმურაზმა შეირცხვინა თავი, საქართველოს სამეფო მივეცით რუსტემ-ხანს. იქითკენ ჯერ გავისტუმრეთ ეს რუსტემ-ხანი და ჩვენი ბანაკიც დაიძვრება მალე და მიჰყვება მას. მანამდე თქვენ გევალებათ წაიუვანთო სურხაბ-ბეგი და ამირხან-ბეგი და ჩვენის დროშების მოწვევამდე გაათხროთ და დაქცითო ქართლი და კახეთი, და იცოდეთ, თქვენი სამსახური ჩვენის მხრივ უმოწყალოდ არ დარჩება.

მისიგანვე (1635 წ.): თქვენი თხოვნა ჩვენის კარისადმი მოვიდა. დაიძვრებული იყავით ჩვენის მოწყალებით და იცოდეთ, რომ საქართველოს, ქართლის და კახეთის სამეფო ჩავაბარეთ ჩვენს ძმას რუსტემ-ხანს, საქართველოს მეფეს. ისე იმოქმედეთ და მოიქცით, რომ იგი კმაყოფილი იყოს.

შაჰ-აბაზისგან ხალილ-ბეკ მამედ-ხანის ძეს, წახურის მფლობელს ენიშნება (1642) 155 თავრიზული თუმანი და შირვანის მფლობელს ევალება წახურის სამფლობელო მის კუთვნილებად იცნონ და ჯამაგირიც აძლონ.

შაჰსეფისა მისადმივე (1642): რუსტემ-ხანმა, საქართველოს მეფემ მაცნობა, ზაად ერისთავი ყარაყალხანისა და ნუგზარ გაიქცნენ

კახეთს. მიიღებ-რს ამ უმაღლეს ბრძანებას, შეესიე კახეთს და და-
არბიე.

შაჰ სულტან-ჰუსეინისა ალი-სულტან წახურელი-
სადმი (1695 წ.): აწ გიგზავნით სიგელს და ხალათს—მოფლობე-
ლობის ნიშნად— ჩვენის შიკრიკის მურტუზ-ყული ბეგის ხელით. არ-
ხეინად იყავით ჩვენის მოწყალებით.

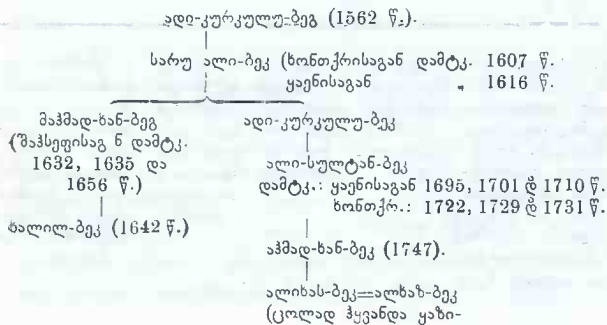
მისგანვე მისადმი (1701 წ.): 60,000 რუსი ჩამოღგაო
თერგს. დაღისტნის შემხალს მიეშველეთ მათ წინააღმდეგ.

ხონთქრის ფირმანი ალი-სულტან შექეღლისადმი
(1722 წ.): გამოცდილს, ახოვანს და კეთილმორწმუნე დაღისტნის
ემირს გნიშნავთ შექის და წახურის სანჯაყის ბეგლარ-ბეგად. იმოქ-
მეღეთ თანახმად შირვანის ბეგლარ-ბეგის ჭაჯი დაუთხანისა.

იბრაიმ-შაჰისა აჰმედ-ხანისადმი (1747 წ.): ეცნობე
სულტან აჰმედ-ხანს, რომ იბრეიმი გამეფდა და უბრძანებს იგი მო-
ისენიონ შეეუდ შექითებსა და მიზგიეთებში და აგრეთვე მისი მო-
კრილი ფული იხმარონ. ეგზავნება სულტანს ბრწყინვალე ხალათი.

სულტან აჰმედ-ხანი 27 იან. 1807 წელს თავის 13 წლის შვი-
ლით მოვიდა ტფილისს მორჩილების გამოსაცხადებლად. მას ქვეშე-
ვრდომად ჭყვანდა 2,000 კომლამდე. მას მიეცა ზოღოფენიკობა (327).

ვურთავ აქვე ამ სულთნების საგვარეულო სიას, რომელიც და-
ბეჭდილია არქეოგრ. კამ. ოქმების მე-1° ტომში (გვ. 1121).

ყუმუხის სურხაა-ხანის და ბიქა).

აჰმად-ხან-ბექ (სულტან აჰმად ხან)

ემირ ჰამზა-ალა.

ფათ-ალი-ალა. ცოლად ჰყვანდა ფახაა-ხანუმა, ბიძის აჰმად-ხან-ბექის ასული. მოჰკლა დანიელ სულტანმა დალისტანში გაქცევისას.

სალიმ-ხან-ალა პოდპორუჲ. ცოლად სარიჯა-ბიქა, იმრან-ბექის ქალი.

ფერწ ალი ხან + ლეკებმა.

ალი ჰასან ალა (იმრან ბექის სიძე).

იბრაჰიმ-ალა ცოლი ფერი-სულტან-ბიქა; თამრმ-ალას ქალი.

ემირ ჰამზა-ალა.

ა. ალხაზ-ბექ. +ახალციხის აღებაში მიაკვლა. ფახაა-ბიქასაგან ნაშობი, ფერი-ჯეჰან-ხანუმას დისა.

ბ. მურად-სულტან-ბექ ფერი-ჯან ხანუმი-საგან. + ყმაწვილობაში.

გ. ალი-ბექ თუთა-ბიქასაგან. + ყმაწ.

დ. მურთუზ ალი-ბექ თუთა-ბიქისაგან. + ყმაწვი.

ე. ჯაფარ-ყული-ბექ თუთა-ბიქასაგან. + ყმაწვი.

ვ. იმრან-ბექ. ცოლად ბანუ-ხანუმ, ხალით-ბეგის ქალი.

ზ. მუსაბექ. მამის სიკვდილის შემდეგ სულტანად გამოცხადებული ძმათაგან. მოწამლული, გადმოცემით, დანიელ სულტანისაგან. ცოლად ქალები: ასლანხან ყაზიყუმუხელისა და ჰაჯიხან შექელისა.

ც დანიელ ბექ. თუთა-ბიქასაგან, ასლანხან ყუმუხელის დისა.

თ ხალილ-ბექ + დანიელ ბეკისაგან. ცოლად შაქარ-ხანუმ.

ი. მაჰმად ბექ + დანიელ ბეკისაგან. ცოლად ბიქა-აბაა, ასული ბალა-ალასი

ია. ემირხან-ბექ. მსახურებდა სამეგრელოს პოლკში. დანიელის ჩაგონებით მოწამლა სპარსელ ექიმმა. ცოლად ჰყვანდა ძმების ქვრივები შაქარ-ხანუმი და ბიქა-აბაა.

დანიელ სულთანის შვილები:

ემირხან-ბეგის შვილები:

მუსა-ბეგ	ნენე-ხა ნუმ.	ბეგუმ ბიქა.	ქერიმეტ- ბიქა.	ნერი- ბიქა.	მაჰმად-ბეგ ბიქა-აბასა- გან. ყემაწ.	ხალილ-ბეგ შაქარ-ხა- ნუმისაგან იყო ბელაქ- ნის ნაიბად, ცოლად აი- ნა ხანუმ, პორუჩიკ ალა- ქიში-ბეგ ნუნელის ქა- ლი.
მაჰმუდ ბეგ და ასული ბიქა.	მურ- თუზალი და უმმი გულსუმ- ბიქა.	ომარ- ბეგ და აბბას- ბეგ და უმაჟ სულტან.				

მაჰმად-ბეგ. სწავლო- ბდა მოსკ. სამხელ. გემნაზ.	მურად- სულტან ბეგ	ჰაჯი- ხან ბეგ.	ემირ- ხან ბეგ	ყაფლან ბეგ	ფათარ ყუ- ლი ბეგ სწავლობდა ტფილისის საფ.-აზ. სკს.	ფერი-ჯან- ხანუმ.
---	-------------------------	-------------------	------------------	---------------	---	---------------------

ზოგჯერო სახელის განმარტება.

ქარი. საქმეში ჩახუცდავ კაცების განმარტებით ქარი უნდა ნიშნავდეს ჯარს (ქარი=ჯარი). ამჟამინაკებს ავიწყდებათ, რომ ქართულს წყაროებში ქარი მუდამ ქარად იხსენიების და მხოლოდ რუსები მას სწერენ ჯარად. საქათლის გარემო დღესაც იწოდება ქარად და ქარ-თლად (ქარიც და თლაც დიდი სოფლებია). ამკვარივე სახელებია საქართ. სხვა საწილებშიც: ქარ-თალი (დუშეთ. მაზრ.); აჭარა და სხ. ქარის უბანს ერქვა ფიფინეთი. შეად. ამას გვარი „ფაფინა-ბეგლი“. ქარი=ქობიანი ადგილი=ქარი რაჭვლად. ასეთია მართლაც

ბელაქანი მოსახელა საქართ. სხვა ეუთხეების ადგილებისა, შეად. ბელაგორი. იყო აგრეთვე ქალაქი ბაღლაჯანი არკუ-მტკვრის შესართავთან. ეს ბაღლაჯანი ქართველთა დაშკარმა დაიპყრო 1241 წ. მცხოვრებნი ამოწყვიტა. ბაღლაჯანის მეფე უზბეკ ფაჰლავანისძე მაჰმინ თავრიზში იყო (იხ. არაბულ და სპარსულ მწერალთა გეოგრაფიკა და ისტორ. ცნობანი საქართველოს შესახებ, თარგმ. მ. ლეფურეშურის Journal Asiatique-ში 1849 წ.). ბაღლაჯანი ხსენებულად

გიღას დღეს აღარ არის. ამ შორეულ ბაღდაყანს (=ბეღდაყანს) ზოგი შევლევარი ვერ არჩევს საქართველოს ბელაქნისაგან და იმის შესახებ ცნობებს ამას აწერენ.

ლაგოდენი (ლაგოეთი, ლაგვასტი). ლაგოდენი არის ცვლილება მის თავდაპირველად სახელისა ლაგვასტი, ხოლო ლაგვა (ინგ. ლაკო) ნიშნავს წყარო-ორმოს, წყალ-საკუბარს, ჯურღმულს, რომელშიაც იყინება წყალი. სწორედ ასეთია დღესაც ლაგოდენი და მისი არე-მარე: ლაგვებით სავსეა აქაურობა. „ლაგო“, „ლაგვასტი“ უკლებლია, უახლოვდება ლათინურს lacus—ტბა, lacustris—ზატარა ტბა.

მუხახი, მამრენი, კატენი, მაწენი, ქურმუხი, მაკინი (=შაქი) იმავე დაბოლოების სახელებია, რა დაბოლოებისაც კოლხი, კახი, მესხი (მოსხი), კარდუხი, ტახი=ტაო და სხ.

შაქი (შაკინი), შესაძლებელია, იყოს იგივე საკი (ძველად საკად იწოდებოდნენ სკვითები და სკლავები=სლავები). ბერძენ-რომაელთა შწერლები რანის მოსახლეებს უწოდებდნენ საკაშენად (საკა-შენი, ვით თამარა-შენი, ვარდთა-შენი და სხ.). სოფ. კახის გვერდით ხეობაში არის მცირე სოფელი საკანი (საკანი=სკვითები (საკანი) თუ საკანი, მაგარი „საკანი“ ადგილი?).

ყუმი შუად. ყუმის-თავს (იმურეთში).

კაკი=კახი. შუად. კაკას-ხიდი (მესხ.), კახათი, კაკაბეთი და სხ. მისი უბანია ფანცაური (შუად. ფანცხვა და სხ.).

ინგილო=ტენგილო. ამ სახელს ჩვენ და ჩვენ შემდეგ სხვებიც ხსნიდნენ თათრ. სიტუვიდამ ჰენგი—მერმე, შემდეგ, ჰენგილა—მერმის, ჰენგილოდან—ხელ-ახლა. ინგილო, ვითომ, ხელახლა მოქცეული, გადარჯულებულიო. ესრეთი ახსნა, ცოტა არ იყოს, აჩქარებულია. ჯერ ერთი, რომ აქაურ სოფელსაც ჰქვიათ ტენგიანი და არა ტენგილო და მეორეც, როგორც ზემო ითქვა, ბევრი აქაური სახელები იკეთივსა, როგორც იმურეთში, უმეტესად სამეგრელო-აფხაზეთში. აქ მარსანი (სოფ.), იქ მარშანია (გვარი), დახალ=დონოს რე (მეგ.), თოლი, წკინვა, შოფეხვა—შაფხ (სვ.), ჰუტენა—ტუჩანა, ბია და შრ. სხ. საერთო საინგილოსა და საიმურეთოში საზოგადოდ. ეს ცოტა კიდევ. აქაურს უმთავრეს მდინარესა და სამეგრელოს უბირველესს

მღვდ. დიმიტრი ჯანაშვილი

მდინარეს ერთი და იგივე სახელი ჰქვიათ: ეგრის-წყალი ანუ ეგრი
= აგრი (=იგივე ენგური = ინგური და ინგირი მეგრ. გამოთქმ.).

უკვლას ამის გამო „ინგილო“ ჩვენ მიგვაჩნია ანუ იმავე ინ-
გირად, ე. ი. ეგრულად და ანუ იმ ხალხად, რომელსაც ბერძნის
მწერლები (მე-V ს. ქრ. წ.) იხსენიებენ ფოთ-სამეგრელოს მოსახ-
ლედ და უწოდებენ ტენიოხად, ე. ი. „მექტლედ“, „მე-ჭუნეედ“^{*)}.
შესაძლებელია, ნაბუქუდურ-ასარიას და სხ. მტარვალების მიერ მთე-
ლის ხალხების ცნობილ აურა-დაურის დროს ეს ტენიოხები გადმო-
ტყორცნილ ყოფილიყვნენ დღევანდელს საინგილოში და აქ თვისი ააუ-
დაზირვანდელი სახელი მიეკუთვნებინათ ღანუს = განუხისთვის, ნუნის-
თვის (= ნოს-პატო = ნუს-პატო) და სოფ. ტენგანიისთვის და თვი-
თონაც. სახელი ტენიოხი გადასცვლადეთ ტენგილოდ = ინგილოდ.
ესეაი ჩვენი მოსაზრება მით უმეტეს ჭკუაზე ახლავს, რომ საინგი-
ლოში დღესაც სიტყვა ტენგა ნიშნავს ცხენოსან ქალს, რომელიც
მყრობით სხვა ტენგებთან ერთად მიდის პატარძლის („პატას“ სა-
აღერსად რომ ვთქვათ) მოსუევანად. ძველი ჰუნენი = ჰუნეთი ადვი-
ლად გადაიქცეოდა ნუსად, ღანუსად, ტენგელ, ტენგილოდ (შეად. ჰუნე
და მეგრე უნაგირი = უნაგრი = მეგრ. ონაგერი = სვან. ჰუნგირ). ასეა
თუ ისე, ტენგანი (სოფ.) უნდა ნიშნავდეს სატენგებოს, საამო-
რძლო = „სამაზონკა“ ქვეყანას.

ინგილოთა ძალგაწენი.

მლ. დიმიტრი ჯანაშვილი. დიშ. იოსების ძე ჯანაშვილი
დაიბადა კახში 1840 წ. მამინ ჯერ ისევ სულთნობა იყო და „სულთ-
ნობა“ ჯი ინგილოებისთვის მტარვალბას ნიშნავდა. ცოტოდენი შე-
დავითი ჰქონდათ სულთნებისკან მხოლოდ დიდ, ძლიერ და შეძლე-
ბულ გვარეულობებს და ისიც მისთვის, რომ ჰქონდათ მათგან საკმაო
გამორჩობა: წელიწადში ერთხელ-ორჯერ ეწვეოდნენ ხოლმე მთელის
სახლობითა და ამალით, სჭამდნენ, სვამდნენ, მთვრალბდნენ და

^{*)} დიოსკურია (ბიჭვანტა) ააშენეს ზეკასმა და კერკიმ და ამათ-
გან წარმოსდგნენ ტენიოხებოი („ВОЗНИЦЫ“), — ირწმუნებთან ბერძენთ
მწერლები (განი, გვ. 60, 61, 105, 180, 183, 207).

ძღვენი-სახეუქრებიო ბრუნდებოდნენ ელისოს. შემდეგებულ და შექმლებულ ოჯახთაგანი იყო აგრეთვე ბაზრამ-ალი (სოლომონ) ჯანაშვილის სსს-ლობაც. ერთხელ სულთანნი დიდს მტარველობას უზიარებდა თურქი ინცილოებს. ბაზრამ-ალი და სხვა წარსინებული ინცილოები გამოეცნადნენ მრისხანე სულთანს და მოახსენეს: თუ შვეება არ მოგვეცა შენგან, ჩვენ ავიურებით დედაბუღიანად, გადავალთ ალანსანსე და შევეურთდებით ჩვენ მოძმე ქართველებსო. სულთანნი თურქე მფლობე და დანიერე ბული პატრიოი ააცილვა საინცილოს.

დიმიტრი ჯერ ცხრა წლისა იყო, რომ ბიძა მისმა გიორგიმ სკმოი ეყვანა ტფილისს და მონათლვა. შემდეგ იგი, ათოდე სწავა ინცილო ემზადვლიებთან ერთად, ჩაიყვანეს დელოფლის-წყაროს სამხედრო სსსწავლეობულში, რომელიდამაც მალე გადაიყვანეს ტფილ. სსსულ. სემინარიაში. სწავლაში მადლ-ნიჭიერი იყო, ისე-—გულადი, გამბედავი, დაურიდებელი, სიმართლის მოყვარე. ამისთანა თვისებამ ერთხელ კინადამ არ დაღუპა იგი. რეკტორ ვიკტორინს რაღაც უკიანობა ეთქვა, მას ვერ მოეთამინა, მივარდნოდა და ეცემნა. არ გამოყრიცხნათ მხოლოდ მისთვის, რომ წარსინებული ქართველები მიშველებოდნენ როგორც სსს-ინცილოს ერთადერთ წარმომადგენელს. გულგეთილი რეკტორიც ადარტ გამოეჭვიდებოდა და ეხატებინა დიდსულგონად.

კურსი დასრულა დიმიტრიმ 1865 წ. სტუდენტად და აკადემიაში სწავლის განაგრძობად ვერ წავიდა ჯერ ერთი მისთვის, რომ მეტად ღარიბი დედ-მამა ჭეჭვანდა და მეორეც კიდევ მისთვის, რომ ტფილულ მოწინავე კაცებმა სთხოვეს საინცილოში ემსახურნა და იქაური ქართველობა დაეხლოვებინა დაწარჩენ ქართველობისთვის. იგიც დამორჩილდა. ქიზიუში ცოლად შეერთდა ერთი მეოჯახის ქალი ელენე და მდგდლად ეკურთხა საინცილოს სოფელ უორადანს.

მხნედ მუშაობდა ამ სოფელში ახალგაზდა მდგდელი. აქაუნდი ქართველობა ორად იყო გაყოფილი: ნახევარი სოფლისა ქრისტიანობდა, ნახევარი მკჷმადიანობდა. მას უნდოდა ესენიც მოექცნა. უქადაგებდა, ასწავლიდა, ასმენდა, არიკებდა. მის ნათქვამს არ ისმენდნენ ლეკების მოღების ჩგონებებიო თუ მუქარიათ. მისი მოწამლვაც კი განიზრახეს. მაგრამ მქადაგებულნი ძმობისა იღვა ტინივით მაგრან. ერთხელ შეიყარა მკჷმადიანობა ღამე ტყის ჰიონას და დაწყო სუბარდ

იმასე, რომ სრულიად ჩამოშორებულენ ქართველობას. დიმიტრი მარტოღ-მარტო მივიდა, უნილობაში შევიდა და დაუწყო ტკიბილი ლაპარაკი. ვიდაც ფანატიკოსმა უკანდამ ჯოხი შემოჭკრა. „ღამიარ და იცოდე კი, რომ შენ ქართველი ხარ და ქართველად დარჩებიო“, სათნოისხად უთხრა მას მოძღვარმა.

ამისთანა ბელშობას დაემატა კიდევ უარესიც. მას გარდაეცვალა (1-ე თებ. 1867 წ.) მუდლუე ელენე, ერთადერთი მისი ნუკეძი.

ბოლად დარჩენილ მღვდელს თავისი მოღვაწეობა გადააქვს სა-ქაიასლას (1870 წ.), იქ მსახურობს სადმთა სჯულის მასწავლებლად და მერე გაბრიელ ეპისკოპოსისა და კალანდარიშვილის მიწვევით მი-დის ქუთაისს ქართულ ენის მასწავლებლად სასულიერო სასწავლებელ-ში. იქაც დიდს უნარსა და ნიჭს იჩენს ამ ენის სწავლებაში და იმ-სახურებს უურადღებას როგორც ნეტარ-ხსენებულ გაბრიელისა, ისე ზედამხედველების კალანდარიშვილისა და მის. ასათიანის და აკ-რეთვე მთელის სასოკადობის. 1878 წ. დიმიტრი მიდის მოსკოვის სწავლის გასაგრძობად სასულიერო აკადემიაში. იქიდგან ბრუნდება 1880 წ. და მასწავლებლობს სათ. აზნ. სასწავლებელში, მერე მი-სიონურად სანიკილოში, შემდეგ მღვდლობს ნუსში, ვართაშენში, აღი-ბეკლოში და ბოდბისხევეში, საცა შორდება (7 ოკტ. 1905 წ.) ამ სლოელს საუკუნოდ 64 წლისა დაბადებიდგან.

ლიტერატურული მისი მოღვაწეობა მრავალხანია.

საქართველოს ისტორიის სახალხდ ენით ხალხისთვის გადაცე-მაში მას მხოლოდ ეკუთვნის ჰიერელობა. ამგვარი წერა მან დაიწყო ს. მესხის გაზ. „დროებაში“, იორიად საუურადღებო და სჯულისსმიეროდ წერილები დაბეჭდა აგრეთვე „მნათობში“. შემდეგ იგი იყო მუდმივი თა-ნამშრომელი „ივერიისა“, „მოგზაურისა“, „მოკაშბესი“, ძველ „ტისკრისა“. კარგად სწავრდა რუსულადაც. მის ნაშრომიიაკან უფრო თავალსახინია „ქართველ ქალის ისტორია“, „ამბროსი ნეკრესელის ქადაგებანი“, „ჭერეთის აღწერა“ („მოგზაურში“) და სხ.

ტფილისში მულოობისას იგი მხურვალე მოწაწილეობას იღებდა უფველ საქალმართო საქმეში და აგრეთვე ერთხანს წ.კით. საზოგა-დობის გამტეობის წევრადაც იყო. სანიკილოში ხომ მის მიერ და-თესილი ამაგი შეტის-შეტად დილია. იგი იქ ფარვივით უღვა ქართველ-

ლობას, მაგრამ ისე კი, რომ სხვა ტომის ხალხს არა სწყუენოდა რა. მისი დევიზი ეს იყო: „ქართველობას ქართული, დანარჩენ თესლ-მოდგმას ეგელას თავიანთი; სუ შემეცილები, არც გეცილები“. ამის გამო იგი უფარდა ეგელას ერთხანად და აკი ამიტომაც უპეკე შეკვლად დიდას ამბით მისავეენეს კაკს, საერთოდ დაიტრეს ქართველებმა, ლეკებმა, თათრებმა, სომხებმა, დამარხეს კრძალვით და მის საფლავს დაფრქვიეს თბილი და ტკბილი ცრემლები. მისი მხნეილი სიტყვები და ანეკდოტები ანდაზად დარჩენიათ და საშვილი-შვილო საშვილი-როდ.

სამწუხაროდ, ამდენ მოამბგდარ კაცის სამარე ჭერ ისევ თბლად უქეკლად გამოიუერება. ქართველი საზოგადოება მოგალეა მოიგონოს თავისი განაზირა კუთხის შვილის საფლავიც.

მღვდ. მიხეილ ყულორშვილი მოლად იყო. მოინათლა 17 აგვ. 1857 წელს. შინაურულად აღზრდილია. სამშობლო ენის გარდა კარგად იცის თათრული, უღური, სომხური და რუსული და წერა-კითხვა ეგელა ამ ენებზე. მსახურობდა დიაკვნად ბელაქანში, შემდეგ მსახურობდა მარსანსა და კაკში. მთავრობა მიიღო 1866 წ., მღვდლობა 1870 წ. მეტის-მეტად მშრომელი კაცია, ქმნე, ღამაზად მწირველი, შენივრად მგალობელი, თავმდაბალი და კარგი მქადაგებელი. შინაურობაში მას შეუსწავლია მკურნალობაც და რათდენიმე სხვა ხელოვნება. ავადმოფინი, უძლურნი, გაჭირებულნი სასოებით მიდიან მასთან და იგიც უსასუილლოდ ეხმარება ეგელას. 1865—1870 წლებში უსასუილლოდ ასწავლიდა ინგილოთა შვილებს და მათ შორის ამ სტრიქონების დამწერსაც.

ეხლა ხანს არჩილ შივის მიერ აკებულ კასრის-საყდრის ნანგრევის საძირკველზე ააგო შენიერი ტაძარი თავის საკუთარი სოფლისით.

ტეშმარიტს მღვდელს უეკარს ერი და ერსაც უეკარს თავისი კეთილი მწეემსი. ნეტარ არს კაცი, რომელიც უეკარებით შეიყვარების.

მოლესად იყვნენ აგრეთვე მღვდლები ზილოფი (იონე) გამხარა-შვილი და აღექსანდრე ივანიცვი. ეს უკანასკნელი უამილობას იმამის მიურიდიც იყო. კი ქართველი იყო სიმონ ტოზალაშვილიც, მაგრამ უდროდ გარდაიცვალა.

მღვდ. მიხეილ ყულოშვილი

ბაჰრამაშვილი აბელი იყო კორესპონდენტი ნიკოლაძის „მნივირ“-ისა და თავის წერილებს ფსევდონიმად „ახიელი“-ს აწერდა. ქართულ გაზეთებშიაც შრომობდა. მისი შვილი კაწია, უნივერსიტეტის სტუდენტი, დაიღუპა ადესს 1905 წ., ხოლო თავითან გარდაიცვალა 1908 წ. მისი ქალიშვილი ასრულებს უმაღლეს სპეციალურ სასწავლებელს ჰეტერობურგში.

ხუციშვილი ბათო ცნობილია მთელს მსოფლიო რეპორტაჟითა ჭირისუფალი, მოენე და დამცველი. იგი ცნობილია სახედაგოგო მწერლობაშიც. შვილები (რაქდენი და სხ.) ეზრდება უნივერსიტეტსა და საშუალო სასწავლებლებში.

დარეჯანაშვილი არჩილ სწავლული შებაღა და ცნობილია თავის 20-დე სამეურნეო გამოცემებით. შვილები ეზრდება უნივერსიტეტსა და საშუალო სასწავლებელში.

ტარტარაშვილი კოტე კაკის მნათეს შიოს შვილი, უმაღლესი სწავლა მიღებული, ერთი უკეთესი ინგილოთაგანია; უერთგულესი წინამძღოლი თავის ერისა.

გამხარაშვილი სიმითან კაი ხელმძღვანელობას უწევდა ინგილოთა მოსწავლე ემაწვილებს ზაქათალაში. მისმა შვილმა გიორგიმ დაასრულა უმაღლესი სპეციალური სასწავლებელი მოსკოვს.

უმაღლესს სასწავლებლებში სწავლობენ კიდევ რამდენიმე სხვა ინგილონი, ჯანაშვილები, ივანიცკები, ჰაზიაშვილი და სხ. საშუალო სწავლა-მიღებულთა და ქართულ წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვი ზომ მრავალია და ეს სულ რაღაც ერთის-ორის თაობის განმავლობაში და ისიც სულ მთლათ აქაურ გლეხკაცობაში (სანიგილო იავადა-ზნაურობას მოკლებულთა).

საზოგადოდ, ინგილოებს ძირიელ ემარჯვებთ სწავლა, მეტადრე კაკელებს, რომელთაგანი არის აგრეთვე უმაღლესი სწავლა-მიღებული მაჰმადიანი ჰამზათ-ბეკ ებოულოვი. სწავლა-განათლების მხრივ სოფ. კაკი მისაბაძიას საქართველოს ბევრ დაბა-სოფელთათვის.

აქაურ ხალხს კარგად ახსიათებს მათივე მამა-მამური თქმულება: „ნასწავლ კაც ასლანი (ლომია), არ ნასწავლ კი—ზროხაღს“. ცუდამშრალობა, მცონარება, ლაყინტრობა, ცუდმედიდურობა სძულს ინგილოს, გამრჯელობა, მხნეობა, ჰომობა (რუდუნება) კი უუყვარს.

სახლ-ქარ-მეშურნი.

სახლი და მისი მოწყობილება. კერა და მისი სიწმინდავე. აყარო—
როგორც ბედელი და საკუჭნაო. კერია და მისი მოწყობილება. დი-
რე და მისი მოწყობილება. დედაბოძი. ნეჭა. ეზო და მისი მოწყო-
ბილება. პატარა სახლი (ქოხი). ხერხლები. ქათამი. ვენაზი. ბოსტა-
ნი. თწილნარი და სხ. სპსუქი. სხვადასხვა გვარ ყურძნის სახელი.
სთველი. დაწურვა. გაღაღება. ჩურჩა ქლიავი. თხილი. მარილზე გა-
ცვლა. ქლიავი. შინდი. თუთის არაყი. ვაშლი. ხალი. ბალი. ატა-
მი. ნიგოზი. საბოსტნე. ლობიო. ბოსტანი ნაფუძვრებში. კიტრი.
გოგრა. ხახვი.

საინგილოში სახლებს აშენებენ ქვითკირისა და ხისა, დაქანე-
ბუკის სარქველით, დახურულს ჩალითა და ანუ კრამიტით. აქა-იქ
იცან აგრეთვე ბანიანი დახალები. სახლები სიგძით 8—20 ადამ-
დეგ, სიგანი 5—15-დე, უველა ერთ-სართულიანი, ერთ-ათასიანი,
ხშირად სამ-კარანს, უფანკრებო, უბურხო, უიატაკო. სინათლის გუ-
ლისთვის კარები სამართავად და რქება. შუა ადგილას ცეცხლი ინ-
თება. ბოლო საკვამლეადმ ადის მადლა და ავსებს აუარს (სხვეს),
სამთრის გრძელ დაშეებში კი ავსებს მთელს სახლს, ახრჩილებს
ისე, რომ კატს სუნთქვა ეკვრის, თვალების ავადმყოფობას აჩენს.

ცეცხლ-შირი წმინდა ადგილია, შეტადრე სხატითა მისი დედა-
ბოძის მხარე. მის გარშემო უველა სახლის-წულთა სხდება დიდ-
წვრილობის მიხედვით: მარჯვნივ მამა-კაცობა და მარცხნივ დედა-კა-
ცობა, სულ ბოლოში კი მოსამსახურენი, მოჯამაგირენი. იგი იმავე
დროს საკუჭნაოდაც ითვლება: მასზე ხარშენ, სწვენ, ახალებენ, ადუ-
ლებენ სარეცხის წყალს.

კერაზედ ცეცხლის გაქრობა ცოდვად ითვლება. ცეცხლი შედამ
გუზგუზებს და ღვივის და სწავს დიდად შიშს (შეშას) და მრავალ
ქათაუქებს (ტივებს), რომელსაც მოზიდვენ ხრდმე ადრე შემოდგო-
მითავე შეშას და სწათთან ერთად (სწათად იწოდება ქარაგისა და
სს. ხეების ხმელი ტოტების ნამტვრეკები).

მლედ. ზილფი გამბარაშვილი სახლობით

აგრძე, რომლის იტაკი ტალახით გალესილმა, ინახებდნენ სწორ ბაღი, ფეტვი, ქერი, ჩაღთუქი (გამოუმრეველები ბრინჯი, კაკალი, თხილი, ხმელი შინდო, ქაღალცი (ჩურჩხა-ქაღალცი), ხახვი, ნიკოტი (ნიკოტი), სიმინდი, უბოხს ქილები, ესწავდნენ (ღორად გამოსული ცხვრისა და ძროხის ხორცი), სხვა და სხვა ახალთ იარაღი. სიტყვით; აწერდნენ არის ამბობდნენ და სწავლობდნენ.

უახლეს, ჭიჭნაგურს (ძეგებს) და ტარბაგებს ამხელდნენ შემოდგომისა სხორტეს ხორცილმა, ნაწილებილმა და ფაქიფუშინდამ; მერე ჰკიდებენ აგრძე და ბოლი ახმობს. ძველად იქნებდა ისეთი ინგოლო, რომ საუხაფეთ ერთი უფრო შინდ არ დაეკლას, ან და ისეთი შუათანა შეძლებული, რომ ერთი სხორტე (რქანი საქარელი) არ დაეკლავდნენ და შინ ხორციით აგრი არ გაეკლას. შეძლებულები კი ამავე მიზნით სხორტეს ხუთიოდე ცხვრისაზე უფრო ატანენ ხორცი. ჭიჭნაგურს და ღორბაგებს დიდის ხელფანებით ახავევენ მრავალხორ ხურხელფანებით და შემწვარი ანუ მოხარული ჭიჭნაგური შეტად გემრიელი და ნოყიერი საჭმელია.

შბგ სხლში, შინ აღმოსავლეთის მხრის კედლის გაყოლება შინდ გემულია შთაღან ხიდგან გამოჭრილი კორთე (თახჩა), რომლის წინაშირზე ხელფანურად გამოჭრილია სხვა და სხვა სახეები: ჩონგურისა, ჯამებისა, ხალებისა, ხელისა, თავისა და სხ. კორთეზედ ამწვრივებენ სუფთად დარეცხილ და მოკალეულ ჭურჭელეულობას: არეისა და საჭმლის ქვაბებს, აბრეშუმის სახვეველ თიანებს (დიდრთ ტაშტებს), ლანგრებს, ჯამებს, ბადებს, ორუერებს და სხ. აქვე იტაკზე დაინახავთ სადღობლებს, თუნგებს, რძისა და დოს ქოთნებს და მერე დედა-ბოდის ზურგის მხარეს საფარტლეს და ვარცლეს, რომელშია ინახვენ ზურს (შოთებს).

დედა-ბოდის მარცხენა კედელს ჩაჭკვება დიდი სავანი (ბეღელი), რომელშია ინახვენ ფქვილს, მარილის კასრი და სხვა კასრები, მარჯვენა კედლის ჩასწვრივ დიდაზედ აწვივა სკავრები, რომელშია ინახვენ ქალების საცმელი, ძაფი და სხ., მერე ლამაზად დარეცხილი ჟიჟიშები (ჯუჭვიშები), ვერდნები (სახები). ბოლო კედლის ჩაყოლება კი დაინახავთ ხორცების, გორგლებისა, მატყლისა, აგრეთვე საბალებს, თოკებს, იქვე სხვა და სხვა იარაღს. ქვემო ბოდის და

აქ-იქ ჩხებზე ჰკიდია იოფები, ტყავები, ნაბდეები, ჩოხები, ხელსახანი. წუმწუმის ადგილი ქვემო ბოქთანა, ხოლო ჩონგური სანატია კუთხეში სკივრებთან და ამის გასწვრივ მარჯვენა კუთხეში კი, მალა, ჭერის ქვეშ ,,წმინდა კიბანსი“, რომელიც შეტად ზაწია და სსოჯანო სიწმინდეთ ითვლება და, გარდა მამისა და ანუ მის შემკვიდრე ვაჟისა, მას ვერავინ შეეხება. მასში ინახვენ საკმელს, ბამბას, ცვინს. სახალწლოთა და საადგომთ მამა ამოიდებს ცვინსა და ბამბას, ცოლს მისცემს, ესეც ჩამოჭქნის სანთლებს, მერე მამა ანთებს. მიავრავს ,,კიბანსი“ და ეველახი წინ ჩამომწვრივდებიან და დაიწეებენ ლოცვას.

სახლის აივნებში აწევია ან აყუდა რკინის ბარები, ხის ნიჩბები (კაღოს ნიჩბები სადმე აყარზე შენახულია), ხაგები, დიდრინი გოდრები, საბუდრები, დიდრინი კასრები და სხ. წინა-აივანში ხშირად ნახავთ ხის ლოჯინს (=კრაოტს), რომელზედაც იისებს სახლის უფროსი (ხშირად ზამთარშიაც კი).

სახლის უკანა აივანში თითქმის მუდამ ინახვენ ნეჭებს. ნეჭები სქლად დაწნულია ხმელ და გრძელ ნამჯისაგან აუთის ხის ქერქით. ნეჭს ორი კაცის სიგძე მანც იქნება. ქვეშაგების გაშლის დროს ჯერ მას შლიან და ისე, რომ მისი ნახევარი ისევე დაკეცილად რჩება და კაი მუთაქის მაგივრობას ეწევა.

აყარს ორი კარები აქვს: ერთი ზემო მხრიდან და ერთი ბოლო მხრიდან. ერთ-ერთ ამ კარებს მიდგომული აქვს ხის კიბე.

სახლის თავს ესოში ჩვეულებრივ ჩარგულია ქვევრები, ქოცოები (ჭურები) და მათში იწურება და ინახება ღვინო. ეს ,,მარანი“ გადაუხურავია. სავსე ქვევრს ზირზე ადებენ თავშავსაგან გაკეთებულ რგოლს საზირეს, მერე სიხს (ქვის ბრტყელ ფიცარს) და ზედ ბლომა მიწას აყრიან. ზამთრის სუხებში ამას ემატება კიდევ ფიჩხისა ანუ წალმის კონიები.

ქვევრების მიდამოშივე თორნეა; მიწაში კი არა, მიწის ზირზე 1 1/2 ალაბის სიმაღლეზე ამოყვანილი, გარშემოწნული. მტკავლის მანძილზე მიწით ამოვსებულია თონესა და ამ ამოწნულს შუა ადგილი. თონეს ზურავენ ფიცრებს. იქვე ნახავთ საჩხრეკელს, ასტამს, სასაცრეს. თონის გვერდზე დალაგებულია ფიჩხისა და, ხშირად,

წადმის კონები, რომლითაც ახურებენ თონეს. კარგად გამოწვარ თონის გასახურებლად 3 — 4 კონა კმარა. რაღა თქმა უნდა, თონეს ავითონვე დგმენ თონის მიწის გუნდებით.

აქ აცნობენ ხმალივით გქელ ზურებს, რომელსაც შოთს უწოდებენ, აგრეთვე ლავაშებს და ნახუქებს (ნახუქი = ნახუქი, რადგან ერთი ბოთი ნახუქია).

აქვე სადმე ჩაუდებულა მენა, რომელშიაც ღებენ ანუ ტიტობენ ძაფეულთანა და შაღებსაც.

სახლის ზირდაზირ ეზოს მეორე მხარეს „ზატარა სახლია“ ანუ საზრახე ქახი, რომელიც ისრევე შენდება, როგორც „დადი სახლი“. მხოლოდ მასში ინახვენ საქონელს და მის აყარზე კი პყეს, თავას, ქერს. სასმელი საქონელს ეძლევა დიდრონ ნაგებში. საქონლის განავალი ყოველ დღე იხვეტება და იწმინდება.

ეზოს ქვემო მხარეს დაწობილია შუა, იქვე გაკეთებულია საქონლის საზაფხულო შესამწვავდევი ალილი (=მეგრ. ქართი). აქვე ნახავთ ურშებს, მარხილს, ქათუქებს, აჩეხას და სხ.

ეზოს შუაგულში შეძლებულებს აქვთ ცალკე ფარდულები, საცა მადალი და დიდრონი კასრებია, საგსე ღორბლეულით და სხვა მარცვლეულით.

ეზო თითქმის ყოველთვის ოთხკუთხეა, ტერეშულ დობითა ანუ ქვითკირის კედლებითა შემორტეული და გასილი მრავალკვარ ხეხილითა, რომელთა შორის უქველად ხუთიოდ-ათიდე ნამეენი თუთაა, ამდენივე ვაშლის სე. სხალი, აფუბალი, ბალი, ჭერამი და სხ. ეზო მუდამ იგვება, სუფთად ინახება, ზაფხულდობით ირწვევის და საამურად ბიბინებს. მის ერთ გვერდზე არხი გადის და გაკეთებულია ჩაღარდაზა, რომელზედაც წყალი ჩანრიალებს და ატებობს ყურთა სმენას, მერტადრე ზაფხულის წყნარ ღამეობით.

ეზოში შემოსასვლელი კარები ხერხლებით იკეტება: ხერხლებს აყურთან და მერე მარჯვენა მხრის ბოძის ხერხლებში სოლეხით მაგრა მისჭედვენ, დილით კი ხერხლებს ასეე ჩამოყურთან ხოლმე. უმეტესობამ ამ ბოლო დროს ხერხლები ფიცრისაგან გაკეთებულ დიდრონ კარებად შესცვალა. ეს კარები შიგნიდან იკეტება ან ურდულით, ან რახით.

ეზოს მუდმივ სამკაულს შეადგენენ აგრეთვე ბლომად ქათამი (ზოგჯერ 100—200 ფთამდე ჭყავს) და ეზოს ძაღლები.

საქათმე აქ არ იცინან და ქათმები ზამთარსა და ზაფხულს ეზოს რომელიმე მძაღლ სეზე ბუდობენ დამ-დამე. ძაღლებს კარგა ინახვენ, ჰატრონობენ, სშირად საბუნაგედ ნეჭსაც უშლიან, მერე უფრო სადროს და ეზოს კარების ახლოს: მათ სიფრთხილეზე დამოკიდებულია, სშირად, ჰატრონის ავლა-დიდებას სელ-უსლებლობა დამის რანდთავან, რომელთა რიცხვი აქ ცოტა არ არის.

ეზოს წინაუკან მიჭყვებიან მენახი (ვენახი), ბაღჩე (ფურცლის ბაღი ჰარკის ჭიხისთვის), თხილნარი, დილელიგი (ბოსტანი) და ხანდახან საბაღახე უფროდი (ეორუდი) ხბორებისა და შესაბამელ საქონლისა და ცხენებისთვის. ვენახი და ბაღჩე სრელებად დაუფილია. სრელებსა და სრელებ შუა ნახვთ ვარდის ბუჩქებს ან და კიტრისა და ფაყლის (ლობიოს) ჭერგებს. თხილის ბუჩქები რიგზედ ჩამწყრივებულია. მთელი ბაღჩე-ვენახი ხეხილებით სავსეა, მათ შორის უმეტესობა ატამია. ქლიაფი, ბაღი, მსხალი, შვინდი, კაკალი. მთელ მამულს გარეშემო ღობე მოსდევს. ღობეში ხარობს მრავალი სე (იფანნი, თელა და სხ.), რომელიც სამ წელიწადში ერთხელ ჭიგოდ იგაფება.

ვენახი აქ სულ დაბლარია. აქაიქ მადლარიც არის, მაგრამ იმის უურძენეს სავსემად ხმარობენ.

ვენახს ადრე გაზაფხულზე სხლავენ და ორს-ოთხს რქას უნარჩუნებენ ეოფელ ვახს. ჭიგოს ბევრს ხმარობენ. თითო ვახს 3—4 ს უფედებენ, მათგან ერთს შუაში, რომელზედაც აკვრენ თვით ვახს და დანარჩენებზე მის რქებს. შესარგას ინგილოები აგებას ეძახიან. შუსაუელავად ხმარობენ ლარტის. (ხაკაფ კაკლის ელორტების) ქერქს. ლარტას ადრე გაზაფხულზევე სჭრიან, ტყავს ხდიან, ბტეულ და კბელ ძაფად ხევენ, კონებად ჭკვრენ და ახმობენ, შეეეღვის დროს კი წყალში ჭყრიან და ალბობენ. იირიდან ამოხეთქილ ელორტებს გდაწვენენ ხოლმე ცალკე ვახად. ფურჩქნა არ იცინან, მაგიერად ხოროლავებს (უნაყოფო ელორტებს) მოკლეფუნ ხოლმე და მადლა წასულ რქებსაც წვერებსში მოჭკაფვენ, რომ ვახშივე ძაღა დატრიალდეს და მტრენები დასხვილდეს. ეოფელი ვენახი ზაფხულაბით ერთხელ ან

ორჯულ ირწყვის არხის წყლით. ვენახსა, ბაღჩასა და ხეხილებსაც უსასუქოდ არ სტოვებენ. ამისთვის იხმარება საქონლის განავალი, რომელიც შემოდგომითვე გოდრებით შემთაქვთ ვენახში და უკრან უველა ვახს. სასუქის დაურას კისრულობენ დადისტინდამ ჩამოსული ლეკები, რომელნიც ამის კასამრჯულად იღებენ ნიორს, საქალამხეს, თქვილს ანუ ფულს.

აქაურ ვენახებში სხვა და სხვა ნაირი ყურძენი ხარობს, სასულდობრ: მელაყუღაჲ (კახური რქა-წითელი). მისი მარცვალი მეღის კუდივით მოყვანილია, უმთავრეს ჯურის ყურძნად ითვლება და უკეთეს ღვინოს იძლევა; თხლათაჲ—თხელ კანისანი მომრგვალო მარცვალი აქვს, სიმწიფისას მეტად ტკბილია; მერანდოჲ—მოწითურ-მოშავოდ მწიფდება, მაგარი კანი აქვს, სხვილი მარცვალი, დიდრონი მტყუნები, ღვინოდ არ ვარჯა, საჭმელად იხმარება; ქიშიშიჲაჲ—მწითლობისაჲ მეტად მწვანე იყრი აქვს, მკვასე გვერცხვად, მაგრამ ზირში რომ ჩაიდებ, ქიშიშივით ტკბილია; დევის-თვალიაჲ—დიდრონი მტყუნები აქვს, მრგვალი დიდრონი მარცვლები, ღვინოდ არ ვარჯა; საფერაიჲ—შავად მწიფდება, შავს ღვინოს იძლევა, თეთრი ღვინის საფერავად იხმარება; საკმელოაჲ—სურნელთოვანი გემოს ყურძენია, ნახი, მწვანარა; ქეჩი-ემთავი (იგივე თითაჲ) და გენჟური (კანჯური ყურძენი). ამას კარდა იღის აგრეთვე ბურზლუმი (=კრიკინს), რომელიც კარეულ ყურძნად ითვლება, რადგან ტყესა და ველს ხარობს და ჭბურავს ლემასა, ბრულსა (დაბურულს ბარდანს) და სხვა ხეებსა და ბუჩქებს.

ვენახებს კრეფენ ენკენისთვეში. ყურძენი გოდრებით გამოაქვთ ეზოში და ჭერიან „ყურხნი ნაჲში“. ნაჲი რომ გაივსება, ერთი მამაკაცთანი ისღის ფეხს, კარჯა იბანს და ნაჲში ჩადის და ჭყლეტავს ყურძენს. კარჯა რომ დაიწყელიტება და დაიწურება, „ჭეკს“ ნიბით იღებენ და ჭერიან ცაღკე ნაჲში ანუ ქვევრში. ამ ჭეკისგან მერე არაჲს ხდიან. ტკბილით კი ავსებენ ქვევრებს, რომელსაც წინათვე რეცხავენ სარცხით და თუ სადმე გაიზარულია, სიხს (თხის ქონს) აგლეუბენ, რომ ღვინო არ გაუდინოს. მაჭარის დადულების შემდეგ ქვევრებს ადებენ კარახანისაგან დაწნულს სავირეს, მერე ბრტყელ ქვის სიხს და ზედ აერიან ბლომა მიწას. გასაფხულსკე ღვინო გადააქვთ

სხვა ქვეყნებში, ხოლო თხილისკან, როგორც ქაჭისკან, ქდიან არაყს—თხილი-არაყს.

აქ აღარ განვსაზღვრებ სიტყვას ბაღის შესახებ, რადგან მასზე ღამ-მარაგი გვექნება ცალკე თავში „აბრეშუმის მოყვანა საინგილოში“.

ზღ-ფენახის ხეხილთაგან დიდი გამოჩინობა აქვს ინგილოს. ამ ხეხილთა შორის უმთავრესია თხილი, კაკალი, ჩურჩხა-ქლიავი, შვირ-დი, ფაშლი, სხალი.

საამური სსხანავია აქური თხილის ბუჩქი, რომლის 10—15-დე ელორტი მალა წასულა და სამზერით (ქოლგასავით) გადაბარდნილა უოველმხრივ. ამგვარ ბუჩქებს ამწკრივებენ რიგზედ და ისე, რომ მათ შორის დარჩეს სკამო მანძილი და ერთმა მეორე არ დასაგროს. თითქმის ყველა მამულში ამისთანა ბუჩქს ნახავთ. შეძლებულების მამულში ასამდე ძირი (ხან მეტიც) იქნება. ბუჩქი რამდენიც ძველია და დიდი ხნისა, იმდენად მეტს იხამს. თითო მოსწრებულ ძირიდან 1—2 ფუთი ნახურჩი თხილი ჩამოდის და ფუთი ადგილობრივად იფილება არა ხაკლებ 2 მანათისა.

თხილს ამენებენ მისის ბოლქვებით (ძირებით). სთხილნარო ადგილში ადრე გაზაფხულზე ღრმა ორმოებს აკეთებენ მწკრივ-მწკრივად, მერე რომელიმე თხილის ბუჩქს დასთხრიან, დაშლიან მრავალ ბოლქვებად და უოველს ორმოში თითო ბოლქვს ჩარგავენ, მიწას მოუტკეპნიან და მორწყვენ. ორ-სამ წლამდის, ვიდრე კარგა იხარებს, რამდენიმეჯერ მორწყვა უნდება, აგრეთვე მოვლა, ე. ი. ძირის მოხარვა და სასუქად ნაფორის ნამუსრის დაყრა (სხვანაირი სასუქი არ უნდება, სწავს, ახმობს). თუ ბოლქვს დარგვისას დიდი ძირი (ფესვი) და მაღალი ელორტი შერჩა, მოსავალს მეორე წელსვე იძლევა, თუ არა და მე-3—4 წლიდან.

თხილის მოშენება მით არის კარგია, რომ მას ვერც სეტყვა ვნებს, ვერც გვალვა. 1000 ბუჩქი რომ ქონდეს კაცს, უოველ წლივ, სულ ცოტა, 2000 მანათს აძლავს, მერე ისიც თითქმის მოუვლელად, რასაკვირველია მოვლად ერთხელ-ორჯულ მორწყევას თუ არ ხაფ-ფავლით, აგრეთვე ხაფანკის დაგებას გასწვევტად ციუვებისა და დედოფლებისა, რომელნიც თხილულობასა და კაკლულობას ემტერებიან.

ბოლოს ისიც უნდა ვთქვათ, რომ თხილი აქ სამხიარო იცის: ადრეულად—მოწითაზო-მოწაბლისფეროა და ადრე შემოდის; კრული—სხვილი, მოწითაზო; ღუდრუან-თხილი—ცნობილი ბერძნული თხილი და ტყეურად—(გარეული თხილი), რომელიც აქაურ ტყეებში ბლომად იცის.

თხილს ფუფუნად ჰყვითან და მარილშიც უტვლიან „არაბებს“, რომელთაც შემოდგომაზე აქლემებით მოაქვთ მარილი ბაქოს მხრიდან, სოფელ-სოფელ დაიარებიან ძახილით: „აჲ ტუზ ალან! აჲ ტუზ ალან!“ („აი მარილის შეიდეგო! აი მარილის შეიდეგო!“) და ამ ძახილით მკვიდრთ აცნობებენ:—ვის გინდათ მარილზე თხილი გამოცვალოთ ან და ქლიავი.

ქლიავი აქ არის: წითელია—მოწითაზო, მოგრძო, მეტად მუყუგი; ეშლია—სხვილი, მოყვითაზო; ისფერი—ისფერი, სხვილი, ტკბილი; ცომად—სხვილია, მრგვალი, დამწიფებისს ცომივით რბილი, ტკბილი; ტყიმლია (=ტყემალი ანუ ტყემლის მზგავსი), რომელითაც სვსკა აქაური მინდორ-ვუფი, და ჩურჩაჲ. ეს უკანასკნელი უველასზე მეტად ფასობს. მისი ნყოფი მოყვითლო-მოგრძოა და იჩურჩება. მას ახმობენ ჩურჩაჲ ან და უჩურჩავად. დიდრონ ქვებში სთუთქავენ და ფარის ჩაფრებსა და წნევის ლასტოზე ახმობენ და მერე საჭმელში ხმარობენ ან და „არაბებს“ მარილში უტვლიან: 12 ბაკან ქლიავში 5—8 ბაკანადე მარილს იღებენ.

ქლიავზედ არა ნაკლებ ფასობს შვინდის ჩურჩი და შვინდის კერგი. აქ ხარობს: თეთრ-შუნდ, შავ-შუნდ, წითელ-შუნდ, ნელა-შუნდ (გვიან მწიფდება), ადრეულ-შუნდ, ტკბილ-შუნდ. ყოველ მოსასლეს რამდენიმე ძირი უდგია მამულში და ამას გარდა ცოტა არ არის შვინდი ტყე-ღრუშიც და იმითიც, ხშირად, სარგებლობენ.

თუთას აქ არა თუ მარტო სჭამენ, მისგან კაი თუთის-არაყსაც ხდიან. ვინც თითონ ვერ ახერხებს გამოხდას, ჰყვითან თითონ ხის თუთას რამდენიმე მანათად. შეიდეგლი თითონსვე მოდის, „აქა-ნებს“ და მოაქვს.

არაყად აქცივის შემოდგებადე, ხშირად, იხდებოდა ჯგურევე ვაჲ შლი, მსხალი, ატამი, ბალი და სხ.

ვაშლი არის: თაფლა-ეშლი—თეთრ-მოწითაზო, მრგვალი, ტკბი-

ლი, სურნელფანნი; ქვა-ვაშლია—მომრგვალო, წითელი, მაგარი, მეტად ტკბილი და გამძღო, —ზაფხულამდე ინახება; წითელ-ვაშლი—სხვილი, წითელი, მომჟავო; თეთრ-ვაშლია—სხვილი, სურნელფანნი და ქირქიმაა—მაჟალო.

სხალი სარობს: უგულოა—უვითელი, ტკბილი, სხვილი, უკუ-რკო; კალოს-სხალი—ტკბილი, სურნელფანნი; ზამთრულაა—ნაგვიანეუ შემოდგომას მიწოდება, მომრგვალოა, მომწვანო, ინახება მთელ ზამთარს; მერახულაა—მსხვილი, წყლიანი, მარახში; მაჰარამი—სხვილი, ევლიანი, მეტად ტკბილი, სურნელფანნი; კვირიშტაევი—მოგროვ კვირისტავით, მოყვითალო-მოწითალო, მეტად ტკბილი; ჩიტის-სხალია—წვრილი და ტკბილია; ნარ-არმუტი—სხვილი ბრწყინვალე სხალი, წინით გირვანქამდე, დიდხანს შენახული სურნელფანად შექრდება და ქირქიმაა—ზანტა.

ბლის ჯიშებია: თეთრი-ბალი, შავი-ბალი, ქალღა-ბალი (ნაქენი) და კრეული ბალი ანუ ბაღდუნჭი (=ბაღდოჯი).

ატამთაგან აქ უმეტეს ჰატივშია საკერი, ვიდრე სახრაევი. თუმიცა ატმით აქაურობა სავსეა, მაგრამ მას სსაზმთოდ არ ანმობენ: არ ანმობენ ლქდსაც (ლეღს), აგრეთვე ჭერამს, ალუბლს (დილბარს); წაბლს ინახვენ ისე სსაჭმელად, ჭარიდგან კი, სსაცა წაბლის ტუეებია ზოგიერთ ლეღში, ურმებით გააქვთ გასასუიდად სიღნაღს, თელავს და ტფილისს.

კაკალი იზრდება მძაღლ დიდ ხედ. მისი ნყოფი მოყვანილობით მრგვალია, მოგროვ, მომრგვალო; სიმაგრით—თხელ-ნაჭუქა-ლაა, მაგარ-ნაჭუქალაა და კირკიტაა; სიდიდით—სხვილი, შუათანა და წვრილი, ლეხნის სინთეურითა ზეთიანი და ფშიტი.

მოსავლიან წლებში თითო ხიდგან 20—30 ფუთი კაკალი ჩაშოდის, დიდრთნ ხეებიდგან კი 50—100 ფუთამდეც. რომ დაკრძალდება, ხეზე ადის მარდი კაცი გრძელ ალატით (სართანით) და სრის (=ბღერტავს) კაკალს, ესხარტულებს ტოტებს და დამწიფებულები ნყოფი გრძელთ ცვივა ძირს. უმაწვილები და დედაკაცები აგროვებენ და შერე სხდებიან და წუნგოიანს კანს აცლიან, ამრობენ და აერხებ ინახვენ, ან გოდრებში სადმე ხმელ ადგილას, რომ არ დაჟანღეს.

შემოდგომასზე კაკალს ჩაქურით კებენ (ამტვრევენ), ალებებენ და

ლებნის ზეგინს დასტოვებენ, ტეცხლზე მადლა ჰკიდებენ, აკა-
ლებენ, დინგში ნაყენ ისე, რომ თხლეფდება. ამით ქათმებსა და ქი-
ლებს ავსებენ და შერე ხმარობენ ღობიოს და ჭინჭრის შესანელებ-
ლად საგირცედ (სახინკლედ) და ანუ ზეთის გამოსახდელად. ნიგვზის
ზეთი შეტად გემრიელია, სურნელოვანი, ნოყიერი. მთელს დიდმარ-
ხვაში ნიგვზი-ზეთის ფლავს აკეთებენ. ზეთს რომ გამოხდინან, რჩე-
ბა ჭენჭა, რომელსაც აქ ,,გაჭინტულს“ ეძახიან. ამას ღობიოს შე-
სახვებ-შესანელებლად ხმარობენ ანუ ზურს ატანენ.

კაკლის ხეს დაუცია აქაურობა. მის სიმრავლეს, კაცს გარდა,
ხელს უწყობს უმისდოდ მომუშავე უვაგ-ყორანიც. ამას უყვარს კაკ-
ლის ლეხანი. დააჟღერა დამწიფებულს კაკლის ხეს, მისწვეტს მის
ნაყოფს, წაიღებს შორს და მდლიდგან ჩამოგდებს ძირს, რომ და-
ეცეს ქვას და გატედეს, შერე ჩამოვიდეს და შეეძცეს მკვამ ხში-
რად ჩამოგდებული კაკალი სადმე ბუჩქის ძირას ეკარგება, ექვე ფე-
სვებს იკეთებს და იზრდება.

კაკლას ხე, როგორც ვიცით, მრავალია არა თუ მარტო აქ,
არამედ იმერეთშიაც, შავი ზღვის ზირად. რომაელებმა აქედგან გაი-
ტანეს ეს მცენარე და მისი სახელი nux-pontica კარგად კვირგე-
ნებს მის თავდაზირვანდელ სამშობლოს. ლათინური nux-ი, რაღა თქმა
უნდა, არის იგივე მეგრულა ნეზი, ქართული ნიგვზი, რომელაც
ინგილოურ ნათეს. ბრ. გამოითქმის ნუგზად (ნუგზი-ზირაჲ, წინკე-
რენაჲ).

საბოსტნე ადგილს შემოდგომითვე კარგა ბარგენ და, თუ საა-
მისთ ადგილი დიდია, ხუნენ აჩქით. დახლოვებით მისის 20—25-ს,
იწვებენ თესვას. თესვის წინად დაბარულ ადგილს ასუფთავებენ, გა-
მოუსადეკარ ძირკვებსა და კლერტოებს აძრობენ, ჰყრიან ანუ სწვენ,
ფრთ ადგილს კი იმდენ თახტად (კვალად) ჰყოფენ, რამდენიც სა-
ჭიროა დასათესად ხახვისა, ზირვილისა (წიწკისა) და სხ. კვლები
(თახტები), ხშირად, 4—15 ალაბის სიგრძისაა, სიგანით კი—
1—1½-ისა. კვლებ შორის მომადლებულ თირების ჩაყოლება რიგ-
ზე სთესენ სიმინდს, ხანდახან ფეუის-ღობიოსაც (კუტ ღობიოს) სთე-
სენ აქა-იქ სიმინდებთანავე. ხახვის კვლების გვერდით ზირვილის კვა-
ლიც ჩაჭეკება, აგრეთვე კიტრისა და ასხვევ ღობიოს ჯერკებიც მი-

ჭუგებიან. კიტრსა და ასხვეუ ღობიოს გაბორჯდილ ყაგებს (ჭაგებს) უუღლებენ და ამას კარდა ნაზირსაც (ფურცლის სმელ ტოტებს), რომ ადვილად აესვიოს, აქეთ-იქით არ გადაზნიქოს და მალა დაუბრკოლებლივ წავიდეს. იქვე სადმე ყარფუსს, ნესვს და დასტამბოსაც თესენ, აგრეთვე გუგრას (გოგრას), ბოლოკს, ქინძს (ბლომად), ნახურს, ტორასუტს (კამას), რეაჭანს, წიწმაცს, ცოტადღენ კომბოსტოსაც. აქ ნიგოზს აღარ ვინსენიებთ, რადგან იგი აპრილშივე ითესება ცალკე და მისში უკვე შემოსულს ჭვლეფენ, უინაზე აქვთ და იქ ინახვენ, რომ გამოძრეს.

ბოსტანს ხშირად საჯამათოდაც სთესვენ სოფლის ახლო ნაფუძვრებზე. სათემოდ გადასხავენ ამისთანა ადგილს, დაიფოფენ და დაითესენ ყარფუსს, ნესს (ნესვს), დესტამბოს (ჭუმჭუას), აქეთ-იქით სიმიანდის მარცვლებსაც გადაყრიან ხელში. ბოსტანი რომ შემოსვლას იწყებს (ივნ.-ივლ.), მის შუგულ ალაგას მალად სეზე აკეთებენ თარვას (ფარდულს) და იჭერენ მებოსტნეს, ე. ი. ბოსტნის ყარაულს, რომელიც თარვალზე ბინავდება და იქიდგან თვალყურს იჭერს, რომ სხვა სხვის წილში არ შევიდეს და ბოსტანი არ მოსწყვიტოს და არ მიითავისოს. მებოსტნეს თოფიც აქვს და თუ ვინმე გაჯობრდა და სხვის ადგილისკენ იწია, მებოსტნემ სამჯერ უნდა გააფრთხილოს და თუ არ დაუჭერა, უფლება აქვს, ესროლოს. აგვისტოს კასულსა და ენკენისთვის დაშდებს ბოსტანი რომ გამოიღვეა, მასინ სათემო ჭურამ იმართება: დანიშნულ დღეს უველა გამოვა სბოსტნეში და ვისაც სად ეპრინება, იქ მოაკრეფს ბოსტანს და თავისს საქონელსაც მოაძიებს. საზამთრო, ნესვი და დესტამბოჲ სხვა და სხვა ნაირი იცის, ქებულია უფროა ქერქა ყარფუსი. დესტამბობა ფრიად სურნელად განი მოდის ხელში და ემაწვილების გასართობად იყრიებთ.

კიტრი შემოდის ივნისში; თუმცა წილს და უუუუქებს (მასრებს) ადრევე იკეთებს და ემაწვილები არა ერთსელ დასწილავენ ხელში მის ჯერვას.

სიმინდს აქ მარტო საჭმელად ხმარობენ და მისი ფქვილი საჭადეთ არ იზილება.

გუგრა (გოგრა) იცის ტრიანი და ბაღური: ტრიანს უჭვებენ ჭაგებზე ანუ ხესა თუ ღობეზე. იქ ძველებს გრძელ ტრიანს ნაყოფს;

ისეთ გქელს და დიდ თავიანს, რომ, სშირად; ადღზე მეტი სიგძე აქვს. ტრიან გოგრიით სხვა და სხვა ნაირად სარკებლობენ: სჭაშენ, როდესაც ჯერ ისევ ნორჩია: ფეჩქნიან, ჭეუწავენ, ცხერის ხორცთან ერთად ხარშვენ და გუმრიელი საჭმელი ბურანიჲ (ბორანი) გამოდის. როდესაც გასშება, მისგან აკეთებენ კოტოშებს (ღვინის ამოსავსებად), საღვინეებს, სხვა და სხვა თესლეულობის შესანახავებს, ფიალებს და სხ. ბალურ გუგრასაც საჭმელში ხმარობენ.

ხახვი, ნიორი, ღობიო და სხ. იმდენი მოჰყავთ, რომ თითონაც ჭეოფნით და ნამეტსაც სცვლიან ვეველზე, საბლებზე, ნინბებზე, მატელზე, ფაფებზე, ან და აძლევენ საფასვად მკადავეებს, მჭედლებს, ნეხვის ბად-გუნასში გამტან მეგოდრე ლეკებს.

ამ ბოლო ხანებში კარტოფილის თესვაც ფეხს იკიდებს ნელა-ნელა.

III

მ ი ნ დ ო რ - ვ ე ლ ი .

მინდვრის მოსავალი. პური. ჩაღთუქი. ქერი. ფეტვი. კალო. დნ-გი. ჰენდი. სარწყავი წყალი. ციებ-ცხელების მიზეზთაგანი. თრიბლი. ხონობი. ფუტკარი.

საინგზლოში მინდვრად აქვვენ ხორბალსა და ქერს შემოდგომით და ფეტვსა და ჩაღთუქს—გაზაფხულზე. შირველისაგან აცნობენ „წმინდა ზურს“—შოთებს, მესამისაგან ჭადს (=ლეკ. ჭატ), ჩაღთუქს ნაყვენ ბრინჯად, ხოლო ქერი იხმარება სატანად ცხენებისათვის.

ხორბალი არის სამხარი: სარუბულდა, კარაბულდა და გურგანა. უფრო მეტად ფასობს შირველი.

ფეტვი იცის ორნაირი: თეთრი-ფეტვი და შავი-ფეტვი. უხად ნასკნელი ითესება მთიან ადგილებში და ტანს მადლა ვერ იყრის. მეორე მოდხს ბარ ადგილებში, ერთხელ-ორჯელ ირწყვება და მადლა იზრდება. მისი თავთავი სხვილია და გრძელი. ითესება მაისში და მწითლებს აცვისტოშში.

ჩაღთუქი სამეგარია: თეთრ-წყურა; შავ-წყურა და ყვითელ-წყურა.

რა. თეთრ-წვერას უღვაშები აქვს მოთეთრო და ყველაზე ადრე შწი-
ფდება. მისი მარცხალიც თეთრია.

ხორბლისა, ქერისა და ფეტვისთვის ადგილი იხენება ორჯულ:
გარდი + გარდო. სახალთუკედ კი მოიხენება-რა ერთხელ, შერე ირ-
წვეკება წყლით ისე, რომ კარგად ატალახიანდეს, შერე მთაქვთ ტომ-
რებით აფიკებულნი (ადიკებულნი) ჩალთუქი, თესვენ ამ ტალახში და
ფარცხვენ. კარგი მოსავალი იცის მაშინ, თუ ჩალთუქს წყალი არ და-
აკლდა, ძირი მუდამ სველი ექნა. ამიტომაც რომ წყალი თანახრად
მოხვდეს ჩალთუქის ყველა ნაბარტე ძირს, ადგილს კვალავენ, ჭეოფენ
წვრილ-წვრილ კაშხებდ (გუბებდ), რომელთა სიგრძე-სიგანე 1—2
საუ. არა უმეტესია. მაგრამ მუტი წყალიც ვნებს ჩალთუქს: უხენს
სენს „გეზანგუს“, რომლისგან მალე ჩალთუქი უვითლდება და ფუჭ-
დება. ამას გარდა ჩალთუქს ვნებს აგრეთვე მცენარე—დორმუჯი და
რომ არ დაზიანოს, ძირიანად სჭრიან და თავიანთ შესაბმელ საქო-
ნელს აჭმევენ. ჩალთუქმა იცის აგრეთვე გაძლიანება თავთავ ამოლე-
ბამდე. გაძლიანება ის არის, რომ მცენარე სწრაფად იურის ტანს,
დერო არ უსქელდება და შერე თავთავს ვეღარ იზგრებს, სუსტი ნი-
ავიც ძირს აწვენს და აფუჭებს. რომ არ წახდეს, დაორსულების წი-
ნად ჩალთუქს აჭრიან წვერებს და მით ანელებენ ზრდას.

ჩალთუქი, ფეტვი, და ქერიც ხანდახან დიდ მოსავალს იძლე-
ვიან: ერთი 15—30 და მეტსაც, ხოლო ხორბალი კი ერთი 4—5-ს
და ხან მეტ-ნაკლებსაც.

შერეულს თიბავენ დუღით (კბილების ნამდღით), მოჰკილს
ანელებულებს, ხელებებს აწეობენ ხუთულებდ ან ათულებდ და
შერე მთაქვთ ურმებით კალოზე და დგმენ ძნად. კალოები სოფლის
ჰიზას აქვთ სოფლებებს.

საკალოე ადგილს ჰკვალავენ საკალავ ბარით და შერე შიგ აუენე-
ბენ წყალს, ატალახებენ ფარცხით და ფიცრით ასწორებენ. 2—3
დღეში ხმება კალო, შიგ შლიან ძნას და კევრებით ლეწვენ. კევრში
ამბენ კამუხებსაც, ხარებსაც და ცხენებსაც. ვიდრე გაილეწებოდეს,
გამდილ ძნას ორჯულ უქცევენ ორთითებით და ორჯულ კალოს-ნიჩ-
ბებით. შემდეგ აგროვებენ ორ სოვად (სოვ—ხვავი) და ნიჩბებით
ანიავებენ, შერე ხორბალს ცალკე სოვად აგროვებენ და აცხივებენ (აც-

ხავებენ), რომ ნამკუდი გამოიჩინეს თავ ჰურისკან. ეს ჰური ტომარებით იზიდება აჟარზე ანუ ცალკე კასრებსა და სკანებში, ნამკუდსაც ინახვენ ცალკე, ხოლო ბზეს საბზევეში ჭჭრიან.

ჩალოთუქისა და ფეტვის გასაღწად კვერის მაციერ იხმარება გრძელი მრგვალი მორი, რომელსაც საუდლით მოუბმენ უდელს და ხარებს აგორებინებენ გაშლილს ჩალოთუქსა თუ ფეტვზე, მარცვალს აერევიანებენ და ბურდოს ცალკე აგროვებენ და ინახვენ სასამროდ. საქონელს ძალიან უყვანს ფეტვის ბურდო.

ფეტვის, ქერს და ხორბალს იქვეაშენ წისქვილში, ხოლო ჩალოთუქს ცალკე დინგში. დინგი იცინა ორნაირი: ფუქის-დინგი და წყლის-დინგი. წყლის-დინგი დიდი მანქანაა, რომელსაც ამოქრავებს წყლის მადლიდგან გადმოშვებული შადრევანი. მას 4 — ნ მკლავი აქვს ტალის სართახმით ბოლოში. მკლავები გამაგრებულია დიდ და გრძელ ზრთში, რომელსაც ატრიალებს უშველებელი ფარი-ჩარხი. სართახმების სისწვრივ ხელოვნურად გაკეთებული ორმოებია, სასვე ჩალოთუქით, რომელიც კარგა რომ დაინახება (გაიცეხვება), მაშინ მბლერტავი მოიტანს ტახაკს და გატახაკავს: ბრე (ზემო კანი) გადავა ცალკე და მარცვალი დარჩება ტახაკში. ამ ხნიდან ამ მარცვალს უკვე ეწოდება ბრინჯი და არა ჩალოთუქი. დასათესად, რაღა თქმა უნდა, ბრინჯი სრულიად გამოუსადეკარია.

საჩალოთუქე და საზურე ადგილები, საზოგადოდ, ჭენდებად (მისადევრებად) დაუფოფილია და ისე, რომ სათესიც დაითესოს და შინაურ საქონელს სასოფარი ადგილებიც დაშთეს. ხშირად რომელიმე ჭენდი ორ-სამ წელიწადს ზედი-ზედ ითესება ჩალოთუქით და მერე მას ხვნიენ საზურედ.

რადგან აქ სარწყავი წყლები ნაკლებადაა, ამიტომ ჩალოთუქის ჭენდში წყალს უგვლა მონაწილენი თანაბრად უნაკადლეებენ და რომ არავის არ მოიპაროს, არხის თავზე აყენებენ მერუფეს, რომელსაც სათესების თვალ-ყურის ტერაც დავალებული აქვს ხოლმე.

ერთ-ერთის დახმარება აქ სასაქემო იცინა. მკა, ჭიგოს და ფინის მოჭრამოტანა, ჭიგოს გაჩხუტვა (გაწკვეტა), გენახის გასხლევა, აგება (შესარვა), სახლის დადგმა და სხ. ნადით ემარჯვებათ: ხელდ ხელს ბანს და ხელი მობრუნდება, ზირს ბანსო. ეთველს სოფელში

არის ამა თუ იმ ხელობის ოსტატი კაცი და რომ მიიწვიონ სკოლა-
ტატოდ, არ შეიძლება, არ წავიდეს და არ უხელმძღვანელოს. სამ-
კლის ნაღში ხშირად ჭომაუნასაც დააგუგუნებენ ხოლმე.

აქვე უნდა ითქვას, თუ რა ვნება და სარგებლობა მოაქვს ადა-
მიანისთვის ჩაღთუქის თესვას.

ჩაღთუქის ნათესებში წყალი გუბდება დიდხანს; ისიც ზაფხულის
სიცხე-შანანაქებაში, და ამიტომ ეს წყალი შიშობდება და უშვებს სი-
მრთელისთვის მანებელ ხაშქს, რომელიც ააგადებს ახლო-მანლო სო-
ფულელებს. ამ მხრით ჩაღთუქის თესვა მანებელია და საზარალო.
მაგრამ, მეორეს მხრით, ჭაობიან-ხაშქიანი ადგილი რომ ითესება
ჩაღთუქით და ირწყვება მდინარე წყლით, იგი დროს კანმაფლობაში
ჭკარგავს ხაშქიანობას და სახარბლუ საფუძრადაც გამოიქნება ხოლმე.

თ რ ი მ ლ ი

ზარკზედ არა ნაკლებ კარგ შემოსავალს იძლევა თრიმლი (ფუ-
შელი იმერულად, რუს. раи-дерево, ლათ. Rhus Cotinus). ეს მცე-
ნარე ჩაის ხესავით დაბალი იზრდება. იმის ფოთლებს საღებავად და
ტყავის მოსაქეხლად ხმარობენ. აქ უფრო ფასიანია ათადრის (ათადა-
რი დიდი ტყვა ქურმუნის რიეზედ კაკის ბოლოს) თრიმლი. ათადა-
რი სათემა. თავის ნებაზე ვერვინ შევა შიგ და ერთ წკირსაც ვერ
მოსჭრის. მარიამობისთვის დამდეგ სოფლის საზოგადოების გადა-
წვეტილებით შეკრული ათადარი გაიხსნება და ეველანი მიქსევიან და-
ცულ ათადარს. სჭრიან უწყალოდ თრიმლს, საცა ბუჩქად ამოსულა,
იმას კიდევ ჭკაჭკვენ (სჭრიან ხამგლით), იქვე კალო-კალოდ აკრ-
ვებენ, ახმობენ, ჭბეკვენ და ტომრებით მოაქვთ და ბაზარში ჭვიდიან.
ფუთი თრიმლი იუიდება 1—1½ მან. ერთი კაცი დღეში 4—5
ფუთს მოჭრის ხოლმე. ამ საქმის დასაწყის-დასასრულამდე (სულ
6—7 დღე) თვითუფლი კაცი 30—40 მანათის თრიმლს მოჭრის.
ვაჭრები იუიდიან-რა თრიმლს, მერე აქურსავე წყლის დინებში
(ბრინჯის სასაე წყლის წისქვილებში) ნაკვენ, მტვერად აქცევენ და
მერე ჭვიდიან დაბლებზე, რომელნიც მას ხმარობენ ტყავების გამარ-
საქეხლად.

ხ ო ხ ო ბ ი

ხოხობი საინგილოში ბევრია, ამ 20—30 წლ. წინად უფრო მეტი იყო. მას უფუარს თბილი და ჩალაინი ადგილები. საინგილოში მისი სამეოფო არის ალაზნის ზირები, ყარსაჟი სსზოგადოდ. ზაფხულბოით და შემოდგომის ზირას იგი ცხოვრობს გუნდ-გუნდად, 10—20 ერთად. ზამთრბოით საჭმლის გამოლევისა გამო იქსაქსება, გამოზაფხულს დედალ-მამალი ისევე ერთმანეთს ზოულბოენ. ზაფხულს მთის ძირბობისკენად მიდის, მაგრამ სამკალი რომ მოიშკება, ისევე უბრუნდება ალაზნის და ყარსაჟის ჭალებს, საცა ზამთარი გაჭყავ ჩალებსა, ბარდებსა და დიჭნარში. ზამთრბოით იგი იპეუება კუნელის, დიჭის, აკაის და მისთანათა კურკანტელბოთ, ზაფხულბოით კი უხვს სსზოდოს ზოებს უნებში, საცა ამისთანავე იბულებს მისი დედალი.

ხოხბის ბუდე ფრად მარტიუია. სადმე ყანაში ან ჩალებში, მაგრამ უეტყელად მშრალ და მზის-გულა, მისის ფეკრბოთ, მტრის მიუდგომელ ადგილში, გაქეჭას მიწას, მობუდავს და დსადებს 10—15 კვერცხს, რომელიც ქათმისაზე მორჩილი არ არის. დებას იწეებს აზრბლის გასულს და ასრულებს მისის გასულს და მერე კრუნდება. აზის კვერცხებს თბოქმის განუწეუეტლივ. 21-ს დღეში იჩეკებან ხოხბის წიწილები. კაი კრუნბობისა გამო არც ერთი კვერცხი არ ლაუდება, ასრუბთი უბედურება ეწევა მზოდოდ მაშინ, თუ მეტის-მეტე აზოდრანბობა, თუ ხშირ-ხშირად გამოაფრბთს კრუბი რაბმე შდშა, ან თუ წყალი შეუდგა ბუდეს და კვერცხბეი დასსეულა. გამრჩეილ ზაწიებს დედა იდებს ფრბებ ქვეშ, შუშავს, აღბიურებს, მერე გამოღმფლის და ზურბისა და ქერბის მარცხლებბოთ ასკენკებს. ზირველ ხანს წიწილებს ასხია მოფეობანო გინგლი, რომელიც თანდათან მიხაკბისფრდება და ხოხბისფრად სდება. რა წამს ცოტა მოფერვაზდებაან, დედას მიჭყავს იგბნი საკენკად. სასმელად დილის ცივი ცვარბც ჰეოფნბთ ხოლმე. გამოშლის დროს დიდს სბფრბხბილეს აჩენენ. ფრბებს იკრუენ, კბსრებს აუელეულავებენ და დედის უკან მიხტბან ცქეობად. რდნავი ხმაურბა, ჩქამბ და შრბალი მბთ ელეთ-მელეთს გვრბს: თუ ხბფბთი აზლოა, დედა დაკრბნავს და ეტემა ბარდებს, შვილები იჭვეტადცევიბან და ისე კბინბებბან და მიიჭალებბან, თბთქა აქარაფერი

ყოფილა, თითქო ხოხობის მთელ ბუდეშ კრუს-წიწილიანად აქეთ არ შეღიპაო. ხოხობი სწრაფი ფრინველია. მის გინგლიან ბარტუსაც ვერ დაიჭერ, ისე მარდად გარბის ეს ჭერ ისევე სვლიკი ქმნილება. ხოხობი მეტად ქსუა.

კრუხი არ სტოკებს შვილებს ვიდრე ივინი კარგად არ მოიზრდებიან, წარად არ იქცევიან და ვიდრე მის ბუდეს არ შავნებენ მოკლები. მერე კი მათთან ერთად გადაფრინავს ადგილიდამ ადგილას უხვ საზრდოს საშოვნელად. ხოხობი ძალიან მალა არ მიფრინავს, დედამწასთან მოკლე მანძილს იჭერს, რამ რამე ფათურაკის დრთს სწრაფად დაეშვას და ბარდანში ჩავარდეს. იგი მეტად მსუბუქია. მტერი რომ მოულოდნელად თავს წაადგება და დამალვა აღარ შეიძლება, უცბად ტუფიასავით აფარდება მალა და მერე ტუფიასავითვე მიტრიალდება რომელიმე მხარეს, გაჭკრავს და დგუნავს თავს ტუე-ბარდანში. იგი მეტად მშიშარი და მიუკარებელია. „ხოხობს, რამდენიც უნდა ჰქვებო, მანც ვერ გააშინაურებო“, ამბობენ აქ. მართლაც, აქ ჭერ არ ყოფილა მაგალითთ, რომ ხოხობის კვერცხიდან გამომჩეკილი წიწილა ვისმე გაეზღვეინებინოს ქათმის კრუხისთვის: ცოტა წამოიზრდება და გადაიკარგება. ასეთი ველური ადღო აქვს ხოხობს დაბადებითვე.

მამალი ხოხობი თავის დედლებთან ერთა ყოფაშია ხოლმე: დგვრინავს, უივის თავისებურად: ეიუღინწ! ეიუღინწ!

ხოხობსე ნადირობენ დღისი. დაკეშილი ძალლი გამოათხვენს და მონადირე ჰქვავს ჰქაურშივე თოფით. ან და ნაყანარი გააკეთებენ კალოს, ზედ გაჭშილიან მხას და როდესაც დაესევა ხოხობა, იქვე დამალული მონადირეები მიუგებენ საფანტს და ერთობად 10—15 გაუინტრავენ. ბევრი დაჭრილ-დაკოდილი კი იმალება და იხოცება სადმე ჩაღებში. იჭერენ ცოცხლივაც: სადმე სახოხობ ბილიკებზე სოხრანს ორმოქს, ჰირებზე უკეთებენ ფიცრის ხაფანგებს. დაადგამს რა ხოხობი აქვს ამ ხაფანგს, ორმოში ჩავარდება და ხაფანგის კარები ისევე ამოიხურება. ამისთანა უწყალო წვეეტა-უღეტამ ღამის მთლად ჩეენ-შიაც ამოგდოს ეს ფრინველი. ბერძენ-რომაელთა მწერლების სიტუფით, თვით კოლხიდან დაერქვაო ფაზიანი ხოხობის სიმრავლის გამო, მაგრამ რომელუმამ მალე მთლად ამოხოცეს ეს ფრინველიო. ვახუშტის სიტუფით ხოხობი მთელს საქართველოში იცის, მაგრამ უკვლავ-

ზე მეტი გი კახეთსა, სანგიდოსა და ბორჩხლოში. იმერეთსა და ქართლში ძლიან ცოტას ხოხობი. საჭიროა გია ჩვენმა ხალხმა მის გამრავლებას ხელი შეუწყოს, რადგან კაი ფასად იყიდება ყველგან. ხორციც რომ ფრიად გემრიელი აქვს: ვის არ გაუკონია „ჩხოხობილი“!

სილამაზე ხოხობისა, მეტადრე მამლისა, რომ ჩვენში შეგნიერების ნასხად გამსდარა: „სილამაზისათვის ხოხობი თავსა წამოისვიახონო, მოგვყავს ოქროს ხოხობი და მოგვინარაინო“.

ფ უ ტ კ ა რ ი

ფუტკარი გარეულადც ბევრი იცის და თაფლს აკეთებს ტყის მუდრო ადგილას გამოფულურულს ხეში. ვინც მიაგნებს ამისთანა საფუტკრე ხეს, დაუდღის: ფუტკარი რომ შელაკდება, ფუდურის ხერხელს გასჭედავს, მერე ხეს მოსჭრის, თავსაც გადაუკვეთს, ტოტებსაც წაჭრის და შინ წაიღებს და ღერეფანში, ან სადმე ღობის ძირას დასდებს, თავბოლოს ამოუღებს ქვებს, რომ მიწას არ მიეხლას და არ დაღუპეს მალე. მერე, ჩვეულებრივ ღამე—საღობს გამოაძრობს და ფუტკარი იწეებს მუშაობას და გამინაურდება.

ნაბარტუ ფუტკარისთვის აკეთებენ გეჭებს, ერთს სდებენ გულანდ (გულ-ადმა = ზირადმა) და მეორეს ზედ ასარქლებენ და შუაშია კი ფუტკარის საფულე კარს უხერეტენ. ეს გეჭები (სკები) ზამთარშიაც გარეთ რჩება.

რომ უწინ თაფლი უფრო მეტი ყოფილა, სჩანს იქიდგან, რომ ზოგიერთ ღელეებს ჰქვინ თაფლის-ღელე და აკრეთვე არის თქმულა, რომ სპარსეთის ერთი ეგენი, რომელიც აქ შემოვიდა, ისტუმრალ ჯანაშვილების წინაშარმა და მას და მის დიდალ ლაშქარს თითო ჯამი თაფლი და ორლოი შოთი მიაწოლო, და ამისთანა სტუმრობით ისხნაო თავისი მამული დარბევა-აზრებისკან (იხ. ზემო გვ: 27).

თაფლით განთქმულია სოფლები ეუმი, ტარი, ბელაქანი და სხ. აქაური თაფლი ტფილისის ბაზარზე ცნობილია „ჭარულ“ თაფლად.

აბრეშუმის მოყვანა-მრეწველობა.

აბრეშუმის მოყვანა წინად აქ და საქართველოს სხვა კუთხეებში. პარკის ჭიის არ მოყვანის მიზეზთაგანი. ჭიის მომვლენი. თესლი. მურის გამოხელა და მისი ჰასაკები. ტოლები. კუტი. პეპელა. ფასები. ძველი და ახალი ჯიშის თესლი. ნუგანი. მანჯანიკი და მემანჯანიკე. აბრეშუმი. ყაჭი. ძაფი. განაწილება ოჯახის წულთა შორის.

წინად მთელს საქართველოში სცოდნიათ ჭიის ეოლა და ამ კეთილშობილ მწერისაგან გაკეთებულ უაჭ-ძაფის და აბრეშუმის მოხმარება. ჭიის ვადმეოფობისა და სხვა და სხვა მიზეზების გამო სხვა ქართველთა ზოგიერთ კუთხეებში თანდათან გადავიწყნიათ ამ მწერის გაჩენა. ერთი ამ მიზეზთაგანი აღუნიშნავს ვახუშტის. იგი სწერს: ქრთველები „ჭეოფენ აბრეშუმსა, არამედ ქუხილის გამო ვერა მრავალს: რამეთუ სასტიკად მქუსრებს და მის გამო მოსწყედების ჭიანი“ (გეოგრ., გვ. 32). ეს ცრუ-მორწმუნეობა დღესაც არ გადავადნიათ: საქართველოს ზოგიერთ სოფლებში ჭიას არ აჩენენ, დიერთი ვენახებს დაგვისეტყვავსო. დღეს მარტო აქა-იქ კახეთსა, სამეგრელო-გურია-აჭარასა და საინგილოში დაშთენილა გულ-მოდგინე და ბეჭითი მრეწველობა აბრეშუმისა. მართალია, გარდა ამ ადგილებისა, კიდევ შიგა-და-შიგ საქართველოს ზოგიერთ სოფლებში მისდევენ ამ ხელობას (აბრეშუმის), მაგრამ მისდევენ არა იმიტომ, რომ კარგის თვისებისა და ბლთა გააჩინონ უაჭ-პარკი, რომ საშინაო სახმარადაც უფთ და გასასუიდათაც, არამედ იმიტომ, რომ საშინაოდ სახმარად, აუთი მისინდ ქუხილეთ... შესაკერ-დასაკერავად.

მთელს საქართველოში ამ 30—40 წლის წინად იყო კავრცელეუელი უწინდელ დროიდან შემოდებული ჰარკი. საჩვენებ წლებს აქედ კი სამეგრელოსა და საინგილოში შემოვიდა ახალის ჯიშის ფესლი.

1848 წ. სამეგრელოს მთავარმა დავითმა გამოიწერა ჰიემონტიდამ (იტალიაში) ახალი, მთელს ევროპაში განიქმულის ჭიის თე-

სლი. ამასთანავე მოიწვია შესანიშნავი მტოდნე ჭიის ხელობისა— გრაფი როზმარდიუკი და მისცა მას სახსარი ამ თესლის გასაფრცველებლად მთელს სამთავროში. ს. როზმარდიუკი გულმოდგინედ შეუდგა ამ საქმეს. მალე ახალმა ჯურის ჭიამ სრულიად განდევნა ძველი ჯიშის ჭია. სამეგრელოში დაიშრთა მრავალი ქარხნები აბრეშუ-მის ამოსასვევად. ამ ქარხნებში მუშაობა დაიწყო თვით მეგრულ ქალებმა, რომელთაც მავალითი უწვენეს როზმარდიუკისაგან საფრანგეთიდან მოყვანილ ქალებმა— მარიამ და სიუზეტმა. ეს ქალები ძრიელ დახელოვნებულნი იყვნენ აბრეშუმის ხვევაში და მეგრულ ქალებსაც მათ ასწავლეს ეს საქებური საქმე. ზეიმონტურის ჯიშის თესლიდამ ისეთი კარგი თვისების ჰარკი გამოდის, რომ ერთი-ორად სჯობია ძველებურ ჯიშისსა და ამიტომაც კარგ ფასად იყიდება. წინად სტამბოლის ბაზარში მეგრულის აბრეშუმის ფუთი 30—40 მანათ ზევით არ იყიდებოდა, ესლა კი, ზეიმონტური თესლის შემოდების შემდეგ, ფუთი 90—100 მან. გადის.

ზედ-მიწვენით არავინ იცის, რა შემოსავალი ჰქონდა სამეგრელოს წინად აბრეშუმიდამ. ხოლო ზეიმონტურ ჰარკის გაჩენიდან კი აბრეშუმეულის მრეწველობამ იმატა და ზოგიერთ წლებში მთელს სამეგრელოში 600,000 მან. აბრეშუმი გამოდიოდა, ხან მეტიც. ბოლოს უამს ამ ჭიას ავადმყოფობა გაუჩნდა და ეს სსარგებლო მრეწველობა, ცოტა არ იუოს, შეფერხდა და შეცოტადა.

საინგილოში აგრეთვე უხსოვარ დროიდან მოვიდებული აქამოდე მისდევენ ამ ხელობასა. სულ 40 წელიწადი არ არის, რაც „ქართულის“ ანუ მამა-ზაზურის ჰარკის მაგიერ შემოიღეს ახალი ჯიშის ჰარკი — იაზონურის თესლისა, რომელიც ადგილობრივ „ჯაზუნად“ იწოდება.

მამა-ზაზურის ჭიის ჰარკი იყო მსხვილი, თეთრისა და ყვითელის ფერისა, მორგვის მსგავსი, კანი ჰქონდა ნაზი და ფომიულო, უხვად მოდიოდა და ჭიას ავადმყოფობაც იშვიათად ეწვეოდა ხოლმე, მაგრამ მის ჰარკისაგან ამოსვეული აბრეშუმი იათ ფასად იყიდებოდა და ევროპის ბაზრებზედ სახელი გატეხილი ჰქონდა. ეს იყო მიზეზი, რომ „ჯაზუნამ“ სულ ორ-სამ წელიწადს სრულიად ამოკლო „მამა-ზაზური“ ჰარკი საინგილოდამ და მისი ადგილი თავათ დაიჭირა.

„ჯანუნი“ წერილი ჰარკია, მწვანე იერისა, მეტად მაგარი, რადგან სქელი კანი აქვს. მისი აბრეშუმი გამოდის სუფთა და კარგი. იუფდება უველგან კაი ფასად. ადგილობრივ ფუთი ჰარკი (ნედლი) 7—20 მანათამდეა, ხმელი კი 30—70 მანათამდე იუფდება. სიძვირე და სიათე დამოკიდებულია სხვა და სხვა ცარემობაზედ. ხანდახან უგრობიელი ფულისი მოვასტრენი არ მოდინ და ამის გამო ადგილობრივი ვასტრები ჩაღის ფასად უიდულობენ ხალხის ნასტრინსულებეს: ჰარკს ახმობენ ორბაქლის საშრობში და ისრე ინახვენ იმ ჟამადე, მინამ ჰარკის მუშტარი არ გაჩნდება, შემდეგ აფითონ ერთი-ორად-სამად მეტად ასადებენ.

ამ ქვეყანაში, საცა დაბა და სოფლებში ბაზრებია, ვასტრები ჰარკის შემოსვლის დროს ჰვერენ ჰირობას ერთმანეთში, რომ უველამ მასკანამ უველგან ხალხში ილაზარაკოს ჰარკის უმანადობაზე, უფასობაზე, ავრცელოს ხალხში ცუდი ხმები ჰარკის ნიხრზე და ამგვარ, გლეხისათვის გულსაწკავ ამბებს, შუაჩვიონ „ხალხის უური“ იმ დრომდე, მინამ ჰარკი შემოვა და მერე „ჰარკის ჩამოვარდნის“ (ფასის გატყეს—შემცირება) შიშით ზარ-დაცემულ ხალხისკან, თიბქმის; მუქთად ჰხვეტონ ჰარკი. ამგვარ ხრიკებით წურბელები ჰარკს ინადებენ ფუთს (ნედლს) 7—9 მანათად. როგორც ვხედავთ, ერთი ფუთი ჰარკი ერთი წევილი საშუალო ღირსების ლათინის ფასად ძლივს ღირებულა!.

ხალხს თვითონ სასხარი არა აქვს გახმოს ჰარკი და შეინახოს. ამას გარდა ფული ეჭირვება. ოღონდ ერთი-ორი თუმანი აიღოს ვალისა და ვასშის მოსაშორებლად, თორემ იგი იმას კი არ დაგიდებს, რომ შეინახოს ჰარკი და ჰირიან მუშტარის მოსვლას შეჰვიროს.

ეს უფულობა, უაღაჯობაც რომ არ იუოს, მანინც გლეხი ვერ შეინახავს ჰარკს: შეიძლება შენახული ჰარკი ან სინესტემ გააფუჭოს, ან თავგამ დასჭარა-დახვრიტოს, ან ქურდმა მოიპაროს. ჰარკს ფაქისად შენახვა და სათუთად მოვლა ეჭირვება და რომელ გლეხს აქვს იმდენი დრო და ისეთი მოწყობილება, რომ უველა ამას გაუძღვოს, ამ მიხესთა გამო, გლეხი არჩევს დაბალ ფასად გაჰვიდოს და ერთი-ორი გროში ამ თავითვე აიღოს, მინამ შეინახოს, უცადოს ჰირიან მუშტარს, — რომელიც ხშირად წლით-წლობამდე არ ჩნდება — ამ

მოღონდინში აბრეშუმის შემოსავალი სათუთო სახიბრათო საგნად გას-
ხადოს...

ჯანუხს ხალხი იმიტომ უფრო დასარბდა და იმბტომ უფრო გა-
მოქმედობა მამა-მანურს მარკსა, რომ იგი (ჯანუხი) ბირველ წლები-
ში ორს შემოსავალს იძლეოდა; ერთს აზრალ-მასში და მეორეს—
ივლის-ავგვისტოში. მაგრამ ამ გარემოებამ კინაღამ მთელი საფურ-
ცლე ბალები არ გადახმო.

აქური ბაღის არის უთუთო ფურცლის პაღი. ამ პაღში ფურცო-
ლის ხეები ჯარბს-გარეობით რიგ-რიგად ჩამომწყრივებულა: უფველი-
ხე ორ ადღზე მალაღი არ არის, უფველ ხეს გაზაფხულის ბირსე-
თავზე გამოებმის 10—15 ქითილა და ხრალი (წვრილი და მამ-
სხვილო ტოტები). აზრალ-მასის ჭიისთვის ამ ქითილებს და ხრ-
ლებს გადაჭკაფვენ და ბაღის სრულიად გამოშუღებთ. ივნისში ბაღის
ხელ-ახლა შეიშოსება ნახისა და ნორჩის ქითილებით. ივლის-ავგის-
ტოს ჭიისთვის ამ ტოტებს რომ მოჭკაფვენ, ბაღის შემოდგომის სე-
სხებისა გამო ვეღარ ასწრობს ტოტების გამოშუგბას და იარებ გაუ-
შთელებელი ხე ხშირად იყინება სამთარში და ხმება. ეს მოფლენა
დროიანად შეამჩნიეს აქურებმა და მალე მოსწეს შეორედ კანენა ჭი-
ისა ივლის-ავგისტოში.

გარდა ამისა, ჯანუხს თუშცა კარგი გასავალი აქვს ეველებს, მა-
გრამ, სამაგიეროდ, იგი ძრიელ ნახია და ავადმყოფობის ადვილად მიმ-
დები. ზოგიერთ წლებში ისრე წულება ეს ჭია, რომ მთელი შემო-
სავალი სათესლედ ძლივს ჰგემარობს. საზოგადოდ რომ ვსთქვათ, ჯა-
ნუხისთვის ჩვენ ხალხს ხელი ჯერ ვერ შეუწყვა. ამით აიხსნება ის
გარემოება, რომ აქნობამდე მრავალი ინგილო თუშცა ბევრ ჭიას
აჩენს, მაგრამ შემოსავალი საიმისო არ გამოდის. მარკის გაკეთებამ
დის ჭია ეხტება. ეს გარემოება ჭიის ავადმყოფობით კი არ აიხ-
სნება, არამედ ხელ-შეუწყობლობისა გამო, რადგან იმავე წელი-
წადს იმისვე მეზობელს და მრავალს სხუებს ჭია არ ეხტებათ და
კარგი მარკი მოსდით.

ამიტომაც ჯანუხის ავადმყოფობიანობისა, მისი ხელობის უცო-
დანარობისა და რთულის მოფლასა გამო, ბევრნი ინატრიან ისევე
მამა-მანურს ჯიშის ჭიას, რომლისა გადაფარდნის შემდეგ შიგადა-

შიგ ხალხში შემცირდა ეკლ-ზარკი და აბრეშუმეული. მრავალნი დაქუ-
ბენ ისევე ძველ თესლს და ვერ მოუხმენიათ, თუმცა ამგვარი თესლი
ისევე არსებობს აქა-იქ ქართლ-კახეთში და, შეიძლება, იმერეთშიაც
იყოს.

აბრეშუმის ჭიის მოვლა, ძიძობა და, თუ გნებავთ, ლაღობაც
საინგილოში დღედაცულების სელობაა, მათი აუცილებელი მოვალეობა.
მთელს საქართველოშიაც, იმ თავით ამ თავამდე, საცა გი დაშთენილა ეს
კეთილ-შობილური ნუკნობა (ჭიის მოყვანა), იგი უგელგან დედათა სქესის
სელობათ ეოთილა და არის კიდევაც. მრავალ გვარნი საქმენი გარეშე სს-
ხლის ანუ სოფანო ბინისა: ხუნა-თესვა, საქონლის მწეესვა, ნადირობა,
მტრის მოსაგერებლად ლაშქრად გასვლა და სს. და სს. მამაკაცს ნე-
ბას არ აძლეუდა შინ დარჩენილიყო დიდხანს და შინაური, საოჯახო
საქმისათვის ბეჯითად მოეულო, ზირ-იქით, დედანი, შინ დაშთენილ-
ნი, ზნეობითად მოვალენი იყუნენ კანძღოლოდნენ ყოველგვარ საშო-
ნო საოჯახო საქმეებს: ემაწვილებისათვის უნდა მოეულოთ, თავდა-
ზირველი სწავლა ჩაეკონებინათ, ლოცვები და ხანდახან წიგნიც ესწა-
ვლებინათ, სასმელ-სასმელსა და ჩასაცმელ-დასასურისათვის ეზრუნათ
და მეტრვე სხვა საქმე გაეკეთებინათ. მამასადამე, აბრეშუმის ჭიის
მეურნეობაც, რომელიც აძლეუდა ხალხს დიდს შეღავათს ცხოვრები-
სას, უნდა ეოთილიყო დედათა ზრუნვის და მოღვაწეობის საკანი.
ასრეც იყო და არის ესლაც საინგილოში.

მართალია, ახლამა ცხოვრებამ მამაკაცები განთავისუფლავს ერთ-
დიდ გარეშე საქმისაგან — ლაშქრობისაგან და მისცა შეიძლება, რომ
დრო, რომელსაც ჰყარგავდნენ ბრძოლათა სარბიელზე, მოენმარათ თა-
ვიანთ სახლ-კარ-ოჯახის მოსავლედად, მაგრამ, რადგან შინაურის სა-
ქმეების სელი არ იცოდნენ, ეს თავისუფალი დრო ჯერ-ჯერობით სა-
სურველად ვერ მოუხმარებიათ; შინაური საოჯახო საქმე ისევე დე-
დაცუებს აწეეს და მათ მოვალეობად ითავლება.

რიგინი შესწავლა ჭიის მოვლის სელობისა შესამჩნევად აღა-
მადლებდა ჩვენის ქვეყნის მეურნეობას და ერსაც დიდად გაუადვილებ-
და ცხოვრებას. ამიტომ აქ ავწერთ, თუ ინგილოები როგორ უვლიან
ჭიას და როგორ მოჰყავთ აბრეშუმი.

გადის გაზაფხული, ბუნება იმოსება ათას ფერად, ჰაერი თბება.

ინგილოს დედაკაცნი შეუდგნენ ჭიისთვის ზრუნვას. აზრილიდგანვე დაიწყეს სინჯვა თესლისა, რომლის ერთი მარცვლი ღამის მარცვალზე უფრო მატარას. ზამთარში ანუ ცივს ჭერში ჭიის კვირცხებს უფრო ცის ფერი აქვს, თბილში კი ლურჯდება და ეს ნიშნავს, რომ ჭიის გამოსულის დრო დადგა. ამიტომაც დედაკაცნი ხშირად სინჯავენ თესლს, რომ უცბად არ გამოვიდეს მური და საზრდოს მიუცემლობისა გამო არ დაინტოს.

ზამთარში თესლს ინახვენ გრილს ადგილს, სხვენში, ან დუკრეფანში, რადგან დიდი სითბოც და დიდი ყინვაც მავნებელია მისთვის. თუ თბილა, ჭია გამოვა და თუ ცივა—გაიყინება და შიგვე თესლში მოკვდება. ხეხილი კვირცხს და კუკურს რომ გამოიტანს, მასინ თესლს შეიტანენ სახლებში, დასდებენ ხის ხონიებზე და სახლის ერთ კუთხეში აბოლქებენ ხელ ცეცხლს და კარცხსაც გამოჭკეტვენ, ხვრელებსა და სახლის ჭუჭრუტანებს კასტედვენ, რომ ცივი ქარი არ შევიდეს. თესლის შეტანის დღიდან, სახლში ცხოვრება აღარ შეიძლება, არც ბევრი ფესი უნდა იყოილეს შიგ, ემაწვილებსაც ხომ სუელ არ შეესვლებათ. შედას ხოლმე მარტო უფროსი დედაკაცი, რომელიც უველახედ მეტად დახვლოფნებულა ჭიის მოვლაში და ზედმიწევნით იცის ჭიის ცხოვრება. იგი დედაბერი ხელს უწყობს ცეცხლსა, რომ მეტი ან ნაკლები არ მოუვიდეს*). ამას გარდა უოველ ცის აძარა დღეს, მზე რომ აღმოსავლეთიდან ამოაშუქებს (თუ მზიანი დღეა), დედაბერი თესლს გამოიტანს გარეთ მზისთვის „შირ სახვენებლად“; თავის კალთაში გაშლის თესლსა, თითთი აურევს სამჯერ, დაუწრუწუნებს (ვითომ, გაიღვიძეთო) და ინატრებს კარგ, მოსავალს; შემდეგ ისევ სახლში შეიტანს...

ორ-სამ დღეზე მარცვლების ერთი მხარე ანუ კვირდი გაუომრადდება. ეს ჭინიშნავს, რომ მეორე დღემდე ჭია გახვრეტავს თესლის კანს და გამოვა იმ გაუმრანლებულ ადგილიდან. ასრეც ხდება. მეორე დღეს დედაბერი ძლიერ-ძლივობით თესლის ადგილას ამსხვეს

*) დიდს შემწეობას მისცემდა მათ ამ შემთხვევაში თერმომეტრი, მაგრამ რადგანაც ამისი ცოდნა არა აქვთ, ჰავას ვარაუდით, გამოცდილებით ტყობულობენ და, რასაკვირველია, ხშირად სტდებიან და ზარალობენ.

ფრიად ზაწია შვე ცსოველებს, ესენი არიან ნემსის წვეკრის ოდენი, „ბუნუსიანი“ (ბანჯგვლიანი) მატლები, სუსტნი და უჯანო მურები, რომელნიც დაბადების დღეს უღონობისა და უძღურობის გამო ვერას სჭამენ. მეორე დღეს კი დედაბერი ბაღში მიჰკრეფავს გუგურს, ნორს ფოთლებს, მოიტანს, საბაღე საეუწყავით (წალდი) დაჭკუწავს და ამ დარბილებულ-დაწვრილებულ საჭმელს ჭიას ფრთხილად მოაყრის. ამ დღიდან იწყობა ჭამა და ზრდა ჭიისა. დაბადების დღიდან ზარკის შექმნამდის უნდება 30—35 დღე. და ამ დროს განმავლობაში მეჭიეს უნდა ჰქონდეს დიდი გამოცდილება, ხელოვნება, რომ ჭია არ დაზარალოს ან უზომოდ მაცემულ საჭმლით, ან ჭავის-მეტრ ხალებობით, ან და სხვა რამ მიზეზებით

მოკლე სიტყვებზე ჭიის იყოფება ხუთ ხანად: ა) 1—7 დღე. ამ დროს ჭია შავის ფერისაა, ნაზი და სუსტი. საჭმელად ეძლევა გუგურის დაკეპილი ნორსი ფოთლები. ხუთის ან ექვსის დღის თავზე ჭია ძილს მიეცემა, ესე იგი ცოტა წამოიწვეს თავს და აღარას სჭამს. ამ მდგომარეობაშია იგი ერთი ან ორი დღე, ბ) 7—14 დღეს ფერი მოყვითალო უხდება. სჭამს მსხვილად დაკეპილს ფოთლებს. იძინებს; გ) 14—21 დღის განმავლობაში ფერი გაუთეთრდება. სჭამს ქითილებს, ესე იგი ჭიას დაუდებენ საჭმელად ფოთლებისა ნორსს ტოტებს ბაღისას. იძინებს; დ) 21—28 ჭია ნათელ-ფერს იღებს. ამდევინ საჭმელად ხრალებს, ფოთლიან ტოტებს. იძინებს; ე) 28—35 ჭიის კანი თხელდება, მჭვირვალ-ნარსარი, მოყვითალო ხდება; სჭამს ხრალებს, ბოლოს ჭამს თავს ანებებს და „ჭქმნის“ ზარკს.

შირველ ძილს რომ მოარჩება ჭია, ინგილოები იტყვიან „ჭია ერთისთუნ (ერთისთვის) ამოვიდა“; მეორეს—ორისთუნ (ორისთვის), სამისთუნ, ოთხისთუნ, ხუთქისთუნ.

ხანებად დაუფიფავს ჭიის მოკლე საუკუნის ინგილოებისაგან მოცანილი არ არის. თვით მეცნიერებაში აღიარებულია ეს ხუთი ხანა, იმ განსხვავებით, რომ შირველ ხანასთვის დადებულია 5 დღე, მეორესთვის 4, მესამე და მეოთხესთვის ექვს-ექვსი და მეხუთესთვის 9 დღე.

ფერის ცვალებას მეცნიერება ასრე ჰქსნის: ჭიას დაბადებიდან ზარკის შექმნამდის ტანზედ აქვს ნაირსაირი კანი: შავი ეტყლება ფომ-

რაღად, უმრავლი თეთრად, თეთრი ნათელად, ნათელი მჭვირვალად. ხუთ გზის ძილი აგრეთვე აღიარებულია მეცნიერებისაგან.

მაგრამ ჩვენ ისევ იმას დაჟუბრუნებით, აუ როგორ უვლიან ინგილონი ჭიას. საქმის უკეთ გასაცნობად შევიდეთ ჭიის სახლში, რომელშიც საზოგადოდ დიდი სისუფთავე და სიფაქიზეა. რაც-ცო რამ აკეთებლობს, ჭურჭელი, ღოგინი და სხ. იყო სახლში, ესლასრულიად გამოტანილია კარეთ ან და, თუ მეჭიეს მეორე სახლიცაქვს, უველაფერი იქ არის გადატანილი.

ზირველ ორ ხანას სახლში ვნახავთ ჭერზე ჩამოკიდებულ ღასტებს და ჩაფრებს, რომლებსუცადაც გადაშლილია საფენი და ზედ ჭიის მატლები დაცოცავენ, სჭამენ, ან ისვენებენ გამაღარნი, — შემდეგს სამ ხანაში ვნახავთ, რომ ჩაფრ-ღასტები აღარ არის სახლში, მათმაგიერ ჩარიკებულან „ტოლები“, ესე იგი სახლის მიწის იატაკზე*) ჩამწკრივებულია ჭიის ვვლები — ტოლ-ტოლად. ტოლების შუა მატარა ბილიკია დაშთენილი სავალ გზად, რომელიც საჭიროა ჭიის დასახედავად და მისთვის ხრალების დასაყრელად. დღეში სამჯერ ხრალების დაურისა გამო ტოლები ამდლებულია და ჭიანი მასზე თეთრად ანათებენ. აი დაუწვეს ჭეებს ფოთლიანი ხრალები. ჭიანი აცოცდნენ ფოთლებზე და ხარბად დაუწვეს ჭამა. მოელს სახლში კაისმა შრალი და ზღვა ჭიისა შეუდგა თავის საქმეს: ჭკვრეცენ ფოთლებს გაფაციცებთა და გასქარებთ. თითქო ერთმანეთს ეჯიბრებთან — აბა ვინ უფრო ბევრს შესჭამსო.

ამანირად ხუთ კვირასზედ მაწია მატლი ხდება სისქე-სიგძით თითქმის კაცის ნეკის ოდენი და ხან უფრო გრძელიცა. ახლა იწვეებს იგი მარკის შექმნას, მაგრამ, რომ შიგნაზირში“ (ნაზირი = ნაირი, ე. ი. უფოთლოდ დაშთენილი ბაღის ტოტები — ხრალები) არ შექმნას მარკი, ტოლებს სცასვენ, ზედ ტოლებზე ცახებს ჩაურჭობენ კარვების მსგავსად. ჭიები აღიან ცახზე, აბმენ ქსელს (ბუდე) და შიგამ ბუდეში აკეთებენ მარკებს. ქსელი ჭიის გამოსდის მატარა ხორთოშიდამ. ქსლის ქსელზე მისაკრავად ჰირდვან ჭიის გამოსდის წყ-

*) სახლები საინგილოში მიწის პირად არის აშენებული და, რასაკვირველია, იატაკიც ბუნებრივია — დალოცვილის შავის მიწისა.

ბოს მსგავსი წყენი. ს:მ დღეზედ ზარკი მზადა აქვს. უფრო ადრე დაიშალება, რომ წებოს გაშრობა არ იყოს ს:ჭირთ. ამიტომ ეს საკვირველი მწერი ზარკის დასრულებამდის სამჯერ ანუ ოთხჯერ ისვენებს. ზარკს ჭქმნის შიგნიდან, ასე რომ მუშათას დასრულების და თვითონაც შიგ ზარკში მოჭეუება და ეუტად იქცევა.

ეუტი ერთ კვირაზედ უჭმელ-უსმელია. მერმე ტანიდან გამოუშვებს ბაღვამს (შხამიან წვეინს), რომელიც სწავს და ხერცხვას ზარკს და ეუტი, ზეზელად ქცეული, გამოიფრება თვის მიერვე გაკეთებულ სატუსაღოდად. მას აქვს თუბები, თრი რქა (სქელი უღვაში) და ფრთები, აქვს თვალ-პირის ნიშნებიც. გამოსვლისავე უმალ მამალი დაესებს დედას: შესაერთებლად უკანა ტანიდან. შერეა-ბუღნი რჩებიან ერთ ადგილას მთელი დღე და ხან ბეტიც.

განმორების შემდეგ მამალ ზეზელებს გადაჭერიან ხოლმე, დედლები კი უკანა ტანიდან სდებენ კვერცხებს (2,000—3,000-მდე მარცვალს ეოველი) და დაინთებთან. კვერცხები ჯერ ევითელი ივრისა, მერმე კი გაცისფერდება. აი ეს კვერცხები არის აბრეშუმის ჭიის თესლი.

ასრე გადასადიდება ხოლმე ეოველი მწერი და, მამასადამე, აბრეშუმის ჭიაც: მატლი იქცევა ჭიად, კია-კეუტად (ზარკში), ეუტი—პეპლოდ, ზეზელს დაჭერის 2,000—3,000 მარცვალ თესლს (კვერცხს) და თვითონ მოკვდება.

5,000—6,000 მარცვალი ჭიის თესლი იწონს ერთ მისხალს, მამასადამე, ეოველი ორი ან სამი ზეზელს აძლევს ერთ მისხალ თესლს. და 192—288 ზეზელს კი დაჭერის 96 მისხალს, ანუ ერთ გირვანქას თესლს. საშუალო რიცხვით, ერთი მისხალი თესლი იძლევს 4,000 ზარკს. ერთი გირვანქა კი 384,000 ზარკს. და რადგან სადი, მაგარი ზარკი იწონს $\frac{1}{2}$ მისხალს, ამიტომ ერთის მისხლის წონის თესლი აძლევს მრეწველს თითქმის 21 გირვანქას ზარკს და ერთის გირვანქის წონისა კი 2,016 გირვანქას ანუ 50 ფუთს. ფუთი ზარკი სულ უკანასკნელი რომ თუმანი ჩავაგდოთ, გამოვა, რომ ერთი გირვანქა თესლი გაკეთებს 500 მანათის სადირალ ზარკს.

სამწესაროდ, სანიკოლოში ისრე უხეიროდ არის დაუენებელი ამ სასარგებლო მწერის მოვლის საქმე, რომ სშირად გლეხებს სრული

ერთი გირფანქა თესლი ძლივ-ძლივობით ასლეგს 10--12 ფუთს ზარკის. ხანდახან კი ბევრით ამაზუღაც ხაკლებსა, მაგალითად 2—3 ფუთას.

წინანდელი, მამა-ზაზური თესლი, თურმე, უფრო მაღლიანად ასახუქრებდა ხალხსა, მინამი ახალი თესლი, ჯაზუნი. ეს უფრო ახისნება იმ გარემოებით, რომ ამ თესლის შემომღებლებმა ხალხს სრულიად არ შეასწავლეს ხელობა და მოვლის წესი და რიგი, საჭირო ამ მწერის გაჩენა-ადწრდისთვის.

ესენი, ვითომ-და კეთილის-მოთუენი, იუვნენ ნუხელი მამადიანებო. ამ 30 — 40 წლის წინად მ. ი. უმაღლესობის დიდის მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის ნუბა-დართვით ნუხში ვიღაც ფრანგებმა მოიტანეს ჯაზუნის თესლი, დაურიგეს ხალხს „სანახეკროდ“, ესე იგი, მსურველს თესლი ეძლეოდა უფასოდ, მხოლოდ იმ პირობით, რომ ამ თესლის „შექმნილი“ ზარკი მუასუდ უნდა ჯაყეთ თესლას ზატრონსა და მწარმოებელ-მომვლელსა. პირველ წელიწადს ჯაზუნმა ნუხის მაზრაში კარგად დასასიუქრა ხალხიცა და, რასაკვირველია, ის ფრანგებიც. მეორე წელიწადს რამდენმამე შექელმა ეს თესლი გადმოიტანეს ზაქათალის მაზრაშიაც და აქ აგრეთვე „სანახეკროდ“ დაურიგეს. ესენი ძრეულ აქებდნენ ამ თესლსა და ხალხს არწმუნებდნენ, „ჯაზუნი“ დიდს სარგებლობას მოგცემთ და დღეიდან შეიქმნება ერთ უმთავრესს წყაროდ ცხოვრებისა.

ამისთანა იმედებმა და გასწვადებულმა დაპირებამ სკრძნობულად შეარყია მამა-ზაზურის თესლის სარგებლობის აზრი. როგორც ამერიკის აღმოსავლეთის დროს მთელი ევროპა—ოქროს შოვნის იმედით წასვლისებულეი და მადა-გადვილებული. მიაწედა ამ ახალსა და უცნობს ქვეყანას და დაესებდა ოქროთი სავსე კალიფორნიას, ისრე მოუვიდათ ინგილოებსაც. ევვლანი მიაწედნენ ჯაზუნის შემომღებლებს: ზოგი მამა-სანხლად ჰყიდულობდა, ზოგი სანახეკროდ იღებდა თესლსა. შექელნი ორი-სამი წლის განმავლობაში ამტკიცებდნენ, რომ მხოლოდ მათგან ნუიდი თესლი არის ნამდვილი „ჯაზუნი“ და მხოლოდ მათ მიერ გამოყვანილ ჰეპელას შეუძლიან კარგი თესლი დაჭყაროსო. უმეტარი ხალხიც უჯერებდა მათ, და ამიტომ, წარმოსადგე-

ბოს მსგავსი წყენი. სამ დღეზედ ზარკი მზადა აქვს. უფრო ადრე დაამზადებდა, რომ წებოს გაშრობა არ იყოს სპირო. ამიტომ ეს საკვირველი მწერი ზარკის დასრულებამდის სამჯერ ანუ ოთხჯერ ისვენებს. ზარკს ჭქმნის შიგნიდან, ასე რომ მუშაობას დასრულების და თვითონაც შიგ ზარკში მოჭყვება და კუჭად იქცევა.

კუჭი ერთ კვირახდელ უჭმელ-უსმელია. მერმე ტანიდან გამოუშვებს ბაღდაძს (მსამან წვეს), რომელიც სწავს და ხვრეტავს ზარკს და კუჭი, ზეზელად ქცეული, გამოიფრება თვის მიერვე გაკეთებულ სატუსალოდამ. მას აქვს ფეხები, ორი რქა (სქელა უღვაში) და ფრთები, აქვს თვალ-პირის ნიშნებიც. გამოსულისავე უმაღლესი დაკეპს დედასა შესაერთებლად უკანა ტანიდან. შერაეობულნი რჩებიან ერთ ადგილას მთელი დღე და ხან შეტები.

განშორების შემდეგ მამალ ზეზელებს გადაჭვრიან ხოლმე, დედლები კი უკანა ტანიდან სდებენ კვერცხებს (2,000—3,000-მდე მარცვალს ეოველი) და დაიხრებან. კვერცხები ჯერ ევითელია ფერისა, მერმე კი გაცისფერდება. აი ეს კვერცხები არის აბრეშუმის ჭიის თესლი.

ასრე გადასაღისდება ხოლმე ეოველი მწერი და, მამასადამე, აბრეშუმის ჭიაც: მატლი იქცევა ჭიად, კია—კუჭად (ზარკში), კუჭი—ზეპელოდ, ზეზელა დაჭერის 2,000—3,000 მარცვალ თესლს (კვერცხს) და თვითონ მოკვდება.

5,000—6,000 მარცვალი ჭიის თესლი იწონს ერთ მისხალს, მამასადამე, ეოველი ორი ან სამი ზეზელა იძლევა ერთ მისხალ თესლს. და 192—288 ზეზელა კი დაჭერის 96 მისხალს, ანუ ერთ გირვანქა თესლს. საშუალო რიცხვით, ერთი მისხალი თესლი იძლევა 4,000 ზარკს. ერთი გირვანქა კი 384,000 ზარკსა. და რადგან სადი, მაგარი ზარკი იწონს $\frac{1}{2}$ მისხალს, ამიტომ ერთის მისხლის წონის თესლი აძლევს მრეწველს თითქმის 21 გირვანქა ზარკსა და ერთის გირვანქის წონისა კი 2,016 გირვანქას ანუ 50 ფუთს. ფუთი ზარკი სულ უკანასკნელი რომ თუმანი ჩავადროთ, გამოვა, რომ ერთი გირვანქა თესლი გააკეთებს 500 მანათის საღირაფ ზარკს.

სამწუხაროდ, საინგილოში ისრე უხეიროდ არის დაუენებელი ამ სასარგებლო მწერის მოვლის საქმი, რომ ხშირად გლეხებს სრული

ერთი გირვანქა ბესლი ძლივ-ძლივობით აძლევენ 11-12 ფუტს ზარკის. ხანდახან კი ბევრით ამაზუნად ნაკლებს, მაგალითად 2—3 ფუტს.

წინანდელი, მამა-ზაზური თესლი, თურმე, უფრო მაღლიანად ასაჩუქრებდა ხალხსა, მინამ ახალი თესლი, ჯაზუნი. ეს უფრო ახისნება იმ გარემოებით, რომ ამ თესლის შემომღებლებმა ხალხს სრულიად არ შეასწავლეს ხელობა და მოვლის წესი და რიგი, საჭირო ამ მწიკრის გაჩინა-აღზრდისათვის.

ესენი, ვითომ-და კეთილის-მოთქმულნი, იყვნენ ნუხელი მაჰმადიანები. ამ 31—41 წლის წინად მ. ი. უმაღლესობის დიდან მთავრის მისეულ ნიკოლოზის ძის ნება-დართვით ნუხში ვიღაც ფრანგებმა მოიტანეს ჯაზუნის თესლი, დაურიგეს ხალხს „სანახეკროდ“, ესე იგი, მსურველს თესლი ეძლეოდა უფასოდ, მხოლოდ იმ პირობით, რომ ამ თესლის „შექმნილი“ ზარკი შუაზედ უნდა გაყოფოთ თესლას ზატრონსა და მწარმოებელ-მომწველსა. ზირველ წელიწადს ჯაზუნმა ნუხის მაზრაში კარგად დაასახუქრა ხალხიცა და, რასაკვირველია, ის ფრანგებიც. მეორე წელიწადს რამდენმე შექელმა ეს თესლი გადმოიტანეს ზაქათალის მაზრაშიცა და აქ აგრეთვე „სანახეკროდ“ დაურიგეს. ესენი ძრეულ აქებდნენ ამ თესლას და ხალხს არწმუნებდნენ, „ჯაზუნი“ დიდს სარგებლობას მოცემთ და დღეიდან შეიქმნება ერთ უმთავრესს წყაროდ ცხოვრებისათ.

ამისთანა იმედებმა და გასვადებულმა დაპირებამ სავსებით შეარყია მამა-ზაზურის თესლის სარგებლობის აზრი. როგორც ამერიკის აღმორჩენის დროს მთელი ევროპა—ოქროს შოფნის იმედით წასვლისკბული და მადა-კაღვიძებული. მიაწყდა ამ ახალსა და უცნობს ქვეყანას და დაეძება ოქროთი საფსე კალიფორნიას, ისრე მოუვიდათ ინგილოებსაც. ვუვლანი მიაწყდნენ ჯაზუნის შემომღებლებს: ზოგი მამა-სანსულად ჰყიდაულობდა, ზოგი სანახეკროდ იღებდა თესლას. შექელნი ორი-სამი წლის განმავლობაში ამტკიცებდნენ, რომ მხოლოდ მათგან ნაყიდი თესლი არის ნამდვილი „ჯაზუნი“ და მხოლოდ მათ მიერ გამოყვანილ ჰეველას შეუძლიან კარგი თესლი დაჰყაროსო. უმეტარი ხალხიც უჭერებდა მათ, და ამიტომ, წარმოსადგე-

ბოს მსგავსი წყენი. სპეციალურად ზარკი მზადა აქვს. უფრო ადრე დაიშინებოდა, რომ წებოს გაშრობა არ იყოს საჭირო. ამიტომ ეს საკვირველი მწერი ზარკის დასრულებამდის სამჯერ ანუ ოთხჯერ ისვენებს. ზარკს ჰქმნის შიგნიდან, ასე რომ მუშაობას დასრულებს და თვითონაც შიგ ზარკში მოჭყვება და კუტად იქცევა.

კუტი ერთ კვირასეულ უჭმელ-უსმელია. მერმე ტანადგან გამოუშვებს ბლადამს (მსამიან წყენს), რომელიც სწავს და ხერცხვას ზარკს და კუტი, ზეპულად ქცეული, გამოიხრება ავიის მიერვე გაკეთებულ სატუსელოდამ. მას აქვს ფეხები, ორი რქა (სქელი უღვანში) და ფრთები, აქვს თვალ-პირის ნიშნებიც. გამოსვლისავე უძლ მამალი დაესებს დედალსა შესაერთებლად უკანა ტანადამ. შეერთებულნი რჩებიან ერთ ადგილას მთელი დღე და ხან შუტიც.

განმორების შემდეგ მამალ ზეპულებს გადაჭერიან ხოლმე, დედლები კი უკანა ტანადგან სდებენ კვერცხებს (2,000—3,000-მდე მარცვალს ეოკელი) და დაინოცებიან. კვერცხები ჯერ უვითელია ფერისა, მერმე კი ცაცისფერდება. აი ეს კვერცხები არის აბრეშუმის ჭიის თესლი.

ასრე გადასვლისდებო ხოლმე ეოკელია მწერი და, მამასადამე, აბრეშუმის ჭიაც: მატლი იქცევა ჭიად, კია—კუტად (ზარკში), კუტი—ზეპულად, ზეპულა დაჭერის 2,000—3,000 მარცვალ თესლს (კვერცხს) და თვითონ მოკვდება.

5,000—6,000 მარცვალი ჭიის თესლი იწონს ერთ მისხალს, მამასადამე, ეოკელი ორი ან სამი ზეპულა იძლევა ერთ მისხალ თესლსა. და 192—288 ზეპულა კი დაჭერის 46 მისხალს, ანუ ერთ გირვანქა თესლსა. სსუალრო რიცხვით, ერთი მისხალი თესლი იძლევა 4,000 ზარკსა. ერთი გირვანქა კი 384,000 ზარკსა. და რადგან სადი, მაგარი ზარკი იწონს $\frac{1}{2}$ მისხალსა, ამიტომ ერთის მისხლის წონის თესლი აძლევს მრეწველს თითქმის 21 გირვანქა ზარკსა და ერთის გირვანქის წონისა კი 2,016 გირვანქას ანუ 50 ფუთსა. ფუთი ზარკი სულ უკანასკნელი რომ თუმანი ჩაუგდოთ, გამოვა, რომ ერთი გირვანქა თესლი გააკეთებს 500 მანათის საღირსლ ზარკს.

სამწუხაროდ, სიანიგლოში ისრე უხეიროდ არის დაეენებული ამ სასარგებლო მწერის მოვლის საქმე, რომ ხშირად გლეხებს სრული

ერთი გირვანქა თესლი ძლიერ-ძლიერობით აძლევს 10 -- 12 ფუთს ზარკსა. ხანდახან კი ბევრით ამაზუდაც ნაკლებსა, მაგალითად 2—3 ფუთსა.

წინანდელი, მამა-ზაზური თესლი, თურმე, უფრო მაღლიანად სასურველად ხალხსა, მინამ ხალხი თესლი, ჯაზუნი. ეს უფრო ახისნებთ იმ გარემოებით, რომ ამ თესლის შემომღებლებმა ხალხს სრულიად არ შესაწავლეს ხელობა და მოვლის წესი და რიგი, საჭირო ამ მწერის განენა-აღზრდისათვის.

ესენი, ვითომ-და კეთილის-მოფუენი, იყვნენ ნუხელი მაჭმადანები. ამ 30 -- 40 წლის წინად მ. ი. უმაღლესობის დიდის მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის ნება-დართვით ნუხში ვიღაც ფრანგებმა მოიტანეს ჯაზუნის თესლი, დაურაგეს ხალხს „სანახუკროდ“, ესე იგი, მსურველს თესლი ეძლეოდა უფასოდ, მხოლოდ იმ პირობით, რომ ამ თესლის „შექმნილი“ ზარკი შუაზედ უნდა გაეფოთ თესლის ზარკონსა და მწარმოებელ-მომღელესა. პირველ წელიწადს ჯაზუნმა ნუხის მახრში კარგად დაასახუქრა ხალხიცა და, რასაკვირველია, ის ფრანგებიც. მეორე წელიწადს რამდენიმე შექელმა ეს თესლი გადმოიტანეს საქათალის მახრშიაც და აქ აგრეთვე „სანახუკროდ“ დაურაგეს. ესენი ძრეულ აქებდნენ ამ თესლსა და ხალხს არწმუნებდნენ, „ჯაზუნი“ დიდს სარგებლობას მოგცემთ და დღეიდგან შექმნიეს ერთ უმთავრესს წყაროდ ცხოვრებისა.

ამისთანა იმედებმა და გაზვიადებულებმა დაპირებამ საგრძნობელად შეარყია მამა-ზაზურის თესლის სარგებლობის აზრი. როგორც ამერიკის აღმოჩენას დროს მთელი ევროპა—ოქროს შოვნის იმედით წახლისიგებულა და მად-გაღვიძებულა. მიაწყდა ამ ხალხს და უცნობს ქვეყანას და დაეძებდა ოქროთი სავსე კალაფორნიას, ისრე მოუვიდათ ინგილოებისაც. ყველანი მიაწყდნენ ჯაზუნის შემომღებლებს: ზოგი მამა-სანსლად ჭეიადულობდა, ზოგი სანახუკროდ იღებდა თესლსა. შექელნი ორი-სამი წლის განმავლობაში ამტკიცებდნენ, რომ მხოლოდ მათგან ნაიღი თესლი არის ნამდვილი „ჯაზუნი“ და მხოლოდ მათ მიერ გამოყვანილ ზენელას შეუძლიან კარგი თესლი დაჭეროს. უმეტარი ხალხიც უჯერებდა მათ, და ამიტომ, წარმოსადგე-

ნია, თუ რამდენ ზედმეტ ზარს გაიტანდნენ ეს წურბილანი ამ ქვე-
ენიდავან

მაგრამ, მადლობა ღმერთს, ამ დროიდან აქამომდე სკოლებისა,
თუ ხასწავლ კატების გამრავლებისა გამო ჩვენი ხალხი ცოტა არ იყოს
გამოთხოზილდა და ისეთი ამაღლარი (პოლიტიკოსი) შეიქმნა, რომ
ყოველი მაწანწადა, კეთილის-შეფიქვლის ქურქით გამოცხადებული,
ეგრე რიგად ვეღარ ატყუებსთ. მართალია, ესლავ მრავალი გაიძვერა
ხარჩები დაწანწალებენ, მაგრამ ისე ვეღარ ატყუებენ ხალხს, როგორც
წინად. თუ დიდმა კაჭირვებამ არ აიძულა, გლეხი ვერ გაიხქერებს (გა-
იმეტებს) თავის ნაშრომი იათუ-თასად გაუიდას.

მაგრამ ამ უმად ჩვენ არ გვაგონებულეთ საუბარს ვაჭრობაზედ,
ამას ჩვენ მოვანძირთ სხვა დროს. ესლა ისევე დაფუბრუნდებით ზემო-
ადნიშნულს სასაგნოს—აბრეშუმის მრეწველობას სანგილოში.

— როგო ხართა, დე-კაცო?

— კარგა.

— ხუგან ავილიაყა?

— ჭოვ, ოგილი.

— ადრ არ არისა, ჟან გო! *) ხეს უერ გუგურ კარგა არ გო-
მოჭლი, სიდივეიც არის.

— რაუმ (რა) უეთა! შარსაც (შარშან) გუან ოდიით. აიმი-
ბეთ (იმისთვის, იმიტომ) ხუგან მოგუტდა წელს ახლა ადრ ოი-
დიით. ნოსოთ (ვნახოთ) რაჲ იქნებ. ღმერთი კარის ჭირიშე! ღმერ-
თის სახელზე, ქურმუხის საყდრისა და ჩონ (ჩვენ) კურჩხალისა თი-
თო იარაქად ამილი და სამსტომ დაფიბრებოვარ.

— მადლობაჲ ღმერთს! იმის კარის ჭირიშე, შეეწვივის ჩონე-
ბურ გაჭირებულს...

აი ნიშუმი ინგილოს დედაკატების შოკითხვა-მისაღმებისა ერთ-
მანერთის შეხვედრის დროს ადრე გახაფხულზე. მართალია, დედა-

*) თან გო, ესე ოგი ჯან გოგო. გოგო უღრის ქალოს, მაგალი-
თად, დიდს დედაკაცს რომ მიჰმართავენ ხოლმე და ეტყვიან: ქალო, რო-
გორა ხარო, ქა+ჯან, ეგრე არ იქნებისო და სხ.

განცემს სხვა მრავალი საქმეც აქვთ ამ დროს, მაგ. ბოსტნეულის თესვა, შინაურ მეწველ საქონლის წველა და დღეობა და მრავალი სხვა, მაგრამ ყოველთა სხვა საქმეთა შორის ერთ უმთავრესს საქმეთა ითვლება ნუგნობა, ამიტომ რომ ოჯახი უბოსტნეულდაც, ურძედაც გზას წავა, მაგრამ ნუგანი კი თუ მოჰყვდა, რაღა გაისტუმრებს სახელმწიფო ხარჯს, სასკოლოსს, რიდათი იუდიანს სამოსელსა, ანუ უძაფრთ რიდათი შეჭკურ-დაჭკურვენ ტან-საცმელსა, რიდათი მოიქსნენ საბნებსა და სს. და სს.

ნუგანი, ნუგნის აღება ჰნიშნავს ჭიის მოკლას თესლის თბილს სახლში შეტანის დღიდან მოვიდებულ ვიდრე ჰარკის შექმნამდის. მაშასადამე, ნუგნობა, როგორც ითქვა, გრძელდება 1—35—40 დღემდის. ჭიის თესლს რომ შეიტანს სახლში დედაბერი, ანუ ჭიის მოკლასში დაასტატებულ დედაპაცი, მაშინ ცოტათვის თესლს ცალკე დასდება და ღებრთს შესწირავს და თანაც შეევედრება ამ სიტყვებით: „დიდებულ დმერთო, კელ მოკუმართ (მოგვიმართე) ჰკაი ნუგან მოგუც! რაიც გაჩნდება ამ თესლით (ცალკე გადაღებულთა), იმ ფასით სამხტოს ვიყიდი და შენ დაგიკლავ“. ამისთანა თესლს და მისგან გამოსულს ჭიას ჰქვიათ ფარაქალი. ფარაქლებს აიღებენ ხოლმე გათხოვილ ქალების და ოჯახის წულებს სახელზედაც. ქალებისა და სახლის წულების ფარაქლის ერთ-ერთ საწილს ახუქებენ ხოლმე იმით, ვის სახელზედაც იყო აღებულ ფარაქალი. თუ ფარაქლის ჭია არ დაიხონცა და კარგი ჰარკი შექმნა, მაშინ ღარწმუნებთან, რომ მისი (ფარაქლის) მოსახელე იღბლიანი ყოფილა.

ნუგნის ავკარგინობა დამოკიდებულია დროზედაც. საზოგადოდ მიიღებულთა, რომ ჭია კადვითო მაშინ, როდესაც მტენარე კუკურს იბაშს და იჩინს, რადგან ნორჩ მატლ-ჭიას ძლიან უუფარს ნორჩი ფოთლები. თუ ფოთლები დამსხვილდა, მაშინ იგი მავრდება და ხელად გამოსული ჭია ძნელად ჰკურეცავს და კუცს ვერ იძობს და, სწორად, ამის გამო გვდება.

საინგილოში სწორად მტენარის დაკუკურებასთან ერთად არ ახენენ ჭიას, რადგან ზირველ სითბოს შემდეგ ხანდისხან დგება ეინვა—სიცხეუბი და ეს ძრვილ მავნებელია ჭიისთვის. შეიძლება ეინვამ სრულიად გასწვიტოს ნორჩი მწერი. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ

ზოგიერთს სრულიად შემოუყა სოლმე ზარკი და სხვებს კი ჯერ დასაცხავიცი არ შეეჭმინათ.

შევიდეთ, შკითხველო, დაცხუნეს სხლში, ვნახთ იქ 2 არ-შინის სიმადლე ცხის კარგები ტოლებზე. თეთრის მატლების და იმათგან დაეენებულ შრიალის მაგიერ ესლა სსჭიე სსხლში დიდი სი-ჩუშუა. ცახები ბოლოდამ თავამდის შეჭრელებულია შწვანე, ევითელ და თეთრ ზარკებით, რომელნიც, თუ კარგი მოსავალია, კადამულია მშენიერის კელ-მანდილები, ესე იგი ბევრ ქსლიან ჭიებს ცახზე ჯერ კადამით ბრტყლად მრავალი ქსელი, ანუ მოუქსოვიათ სელის ტოლს სელ-სსხოცი და შერმე იქვე ახლოს „შეუჭმინათ“ ზარკი, ან და ზოგიერთნი კიდეე ჭჭმინან. აი, ამ უკანასკნელთ ჯერ ვერ გაუმა-გრებით ზარკი, რომელშიაც მუშა-ჭია მოკაკულა და ბეჯით ქარკლ-სავით განქარებით მუშაობს; ვხედავთ ჩვენ, როგორ იგი მუშაკი თა-ვის ზატარა ხორთუმიდამ უშვებს ქსელს და აკრავს ზარკის ბადეს ში-გნიდამ, როგორ სსცოდავი საათის ენსავით. განუწვევტიდვი იქ-სევის თავის ლამაზ თავს უფლის მხრისკენ და აწარმოებს თავის ბრწინვადლე სსჭმეს.

მისამე დღეს დაცხვის შემდეგ ნაზირს (საძირალს—ხრალებს) კადაჭყრანს, ესე იგი ცახებს ტოლებადამ დაარბენ, ცალკე დასდგ-მენ, ნაზირს კი გამოიტანენ გარეთ და ან ურმებით წაიღებენ და სად-მე სეგში სსჭყრანს, და ან შეინახვენ ცალკე და შერმე თონეს კას-ხურებლად იხმარებენ. ნაზირის ქვემოთ რჩება წკლენტი (ჭიათა გა-ნავალი, შავი ფერისა), რომელსაც აკრავებენ და ინახვენ, რადგან იგი მშენიერი სასუქია ხსვისა და სხვა ბოსტნეულისათვის. მეოთხე ან მეხუთე დღეს, თუ კარგი მოსავალია, ზარკის სარჩვი ნადი ანუ მამითადი იმართება. სადში მოიწვევენ სოლმე კაცებსა, დედაკაცებსა და ემწვილებს. მონადენი აძრობენ ცახებიდამ ზარკებს, პუქას (სსე-ნებულ კელმანდილებს და ქსელს) აცლიან, ასუფთავებენ და ზარკს ცალკე ინახვენ, ზუჭას ცალკე. მონადენი ლამარაკობენ, მხიარულებენ, ხანდისხან ყურს უკდებენ სიმღერას რომელისამე მოხუცებულის კაცი-სას, რომელიც მღერის თათრულად, რადგან ქართული. სიმღერა მჭმადინთა მღებობის დროს სრულიად დაჭვიწეობით ამ ქვე-

ნის ქართულებს. მონადეთ უმასხინძლებთან ცხვრითა, ზურითა, ფლასკითა და ღვინით.

ჯაზუნის ცაგრტელების წინად ჰარკი ჰარკად კი არ ისუილებოდა, როგორც ესლა, არამედ ჰარკი იხვეოდა აბრეშუმად და მხოლოდ აბრეშუმი გაჭქონდათ ბახარზედ გასასუილად. ესლა კი მრავალნი ხარჩნი არა თუ ადროგებენ სლახს, რომ ჰარკი აბრეშუმად ახვიონ, არამედ ჰარკის შუქმნამდე ბეს ურიკებენ და ჰირობას ართმევენ წინადვე; ჰარკი ინსრზე დაგვითმეთო.

იმ მიზეზისა გამო, რომ ესლა ჰარკი ჰარკად ისუილება და სსტირთ აღარ არის აბრეშუმის ხვევა, თითქმის უველჯან მოიშალა მანჯანიკი—ის სსხილეულად ფრიად სსსიამოფნო შენობა, სსცა ჰარკისაგან იხვეოდა ხოლმე აბრეშუმი. იქნება ბეგრმა არ იცოდეს, რა არის მანჯანიკი. ამიტომ უადგილო არ იქნება მოფიქვანოთ მოკლე აღწერა მისი.

მანჯანიკს ჰმართავენ ღერეფებში, ან და ცალკე ფარდულში, რომელიც დანიშნულია მხოლოდ აბრეშუმის სსხვევად. ამ შენობას გარშემო კედლები არა აქვს, აღბად სიგრძლისა და ნიავის გულისათვის; შენობის ერთ მხარეს დადგმულია დიდი ქურა ქვისა და თიხისაგან გაკეთებული. ქურა ოთხკუთხისაია, სიმაღლით $1\frac{1}{2}$ ალაბი, სიგანით 1 ალაბი და სიგრძით 2 ალაბი. ზემო ზირი დარგვალბული აქვს და იქ ჩადგმულია თიანი (ქართული სზიფნისის დიდი ტაშტი). თიანის ქვემოდამ ქურასა აქვს სსმი ხვრელი: სიგრძესუდ მეთო დიდი ხვრელიდამ ხურდება ქურა შეშითა, ჰატარიდამ კი გამოადის ბოლი; გვერდზედ მეთო ხვრელიდამ იცლება ნაცარი და ნაღვერდლი. თიანის ზირები მაგრად გალესილია, რომ ბოლი არ გამოფიდეს ქურიდამ. ქურის თავის მხრიდამ, თიანის ახლოს გაკეთებულია მემანჯანიკის დასაჯდომი. ამის მარჯვნივ, ქურისაგან $1\frac{1}{2}$ ალაბის მანძილზედ, მიწაში ჩარტობილია მაგრად ორი ბოლი, რომლებზედაც ჩამოკიდებულია სსხვევი ჩარხი. იგი წასკავს ქართულის ურმის თვალს, იმ განსხვავებით, რომ მორგვი აქვს უფრო წვრილი და გრძელი; მორგვზედ გრძელ-გრძელი სოლები ორ რიგობად არის ჩამორიკებული შუკობრად; ყოველ წვეილზედ გამაგრებულია თითო ფერსო. სოლი სულ ექვსი წვეილია. მასსადამე, ფერსოც ექვსი ცალი აქვს. მემანჯანიკის

მხრით ჩარხის მორგებს უნდა მიერ უღიან. მოკაუტებულ რეინს, ამ რეინს-
ზედ ერთის წვერით დასდობილია გრძელი საფეხური (კეტო), რომ
შედიც მუდარე წვერით გადის შემხანნიკეს დასაჯდომ ქვევით: ამ ხეს
მსტატურად თუნი რომ დაჰტრო, ჩარხი დაიწეებს ტრიალს, ჩარხის
ზირდაზირ ქურის თაუზე, მაღლა ტერძი გამაგრებულია უფარ გაური-
ლი-არი მისრა (სასაფო კოტი), უფარზედ კარაქია წასმული, რომ
კოტიბმა სწრაფად და თავისუფლად იტრიალონ: ეს არის შესებულია
მანჯანიკისა. ესლა ვთქვით თვით სვევსზედ.

აი შემანჯანიკეს ამხანაგმა დილის რიყრაუხედვე თანში სახეუ-
რამდის სრუთა წყალი ჩასხს, ქურს გამოწმინდა და შიგ ტუტხლი გაა-
ჩინს. მერე დაგაყა და დასრუხთაფა იქურთა. დასახლისმა ან იმავე
შემანჯანიკეს ამხანაგმა მოიტანს ერთი ცხრილი შარკი, რომელიდამაც
გამოფა ხსეკარი ნობათი აბრეშუმი. ცხრილი შარკით დასდო მანჯა-
ნიკსე, თანის ახლონ. ამსობაში ავიდა შემანჯანიკე და დაჟდა თა-
ვის ადგილას. გასინჯა წყლის ჰევა, შეატუთ რომ წყალი ჯერ ისე
გრძელია და ჩაყარ თანში მოტანლი შარკის ხსეკარი. მარჯვენა
ხელში უჭირავს ნამკალივით მოკაუელი კაელის ტოტისკან გაკეთე-
ბული მრგვალი უამჩი (მოსასმელი), რომელიც მარჯვენა ხელ-
ში უჭერთა შემანჯანიკეს და სპირ-სპირად და მსრუბქად უსომს
და სტემს შარკებს, რომ იგინი კარკა დასველდენ და ძაფი გა-
მოუშვან. აი ხუთიოდე წამს ატრიალა, უსვა შარკებს შემანჯანი-
კემ მოსასმელი, ამსობაში წყალიც აღუდდა: შემანჯანიკემ შარ-
დად წაურთ უამჩი შარკებს, ამოსწია და მარდად მარცხენა ხელით ჩა-
ჭეკა უამჩისა, უტბად უამჩიზედ ქსელით გადახლართულნი შარკნი ჩაე-
კიდნენ და ჩხვივდენ თანში. შემანჯანიკესაც ეს უნდოდა. შარკის
ქსლის წვერები მარდად გამოძრო შემანჯანიკემ უამჩიდამ, სწია, გა-
დახლართა უფარ-გურიელ მსრახზე, მერე კადიტანს და ქსლის წვერი
მოაბა ჩარხის ერთ ფერსოსა, დაჰტრა მარჯვენა თუნი აღნიშნულს
საფეხურს (კეტს) და სწრაფად დატრიალა ჩარხი. წრრრ... წრრრ,
წრრრ... წრრრ ტრიალებენ მსრები, ქსელ გამოშვებული შარკები
დატრიალს წყალში; რამდენიმე შარკის ქსელი, ძაფად ქვეული, მსრე-
ბიდამ კადადის ჩარხზედ და ესევა ზედ. შემანჯანიკე კი უსომს უამ-
ჩისა, ატრიალებს შარკებსა და აბაშს ძაფს მუდარე მსრახზედ და

ჩარხზედ ორ შუღლედ ახვევს სუფთა, საზს, ყვეთელს და თეთრს აბრეშუმსა. შემანჯანიკეს ბევრი შრომა უნდა, რომ ერთბაშად ბევრმა ჰარკმა ქსელი არ ამოუშვას, რომ აბრეშუმის ძაფი სქელი არ გამოვიდეს და არც ცოტა, რომ წვირილი არ იყოს, რომელი ჰარკიც ამოიხვევა და ქსელს აღარ უშვებს, იმას შემანჯანიკე ამოურევს ყამის, ამოიტანს და გადაგდებს ძირს, ან ჩაგდებს სადმე ტურტელში. ამისთანა ამოხვეულ ჰარკის გროვას ჰქვიან ყამჩაბაში (ყამჩხედ გამოსული).

ორ ცხრილ ჰარკს რომ ამოახვევს, შემანჯანიკე ჩამოვა დასასვენებლად და სასამხროდ. მაგრამ ვიდრე დაისვენებდეს და ისამხრებდეს, ნახვევ აბრეშუმს გადმოიტანს ჩარხიდა, სიგრძეზედ დაჰკეტავს, წვერებს ძუძუებად შეუკრავს და ორსვე შუღლეს ერთად, ერთ ნობათად გამოჰკვანძავს. დასელაფნებულ შემანჯანიკეს ეთველ დღე შეუძლიან ამოხვევის ორი ნობათი აბრეშუმი, ანუ ერთის გირვანქა წონისა.

წინად, როგორც ვთქვათ, თითქმის ეთველ მრეწველს ჰქონდა თავისი მანჯანიკი. შემანჯანიკეთ იწვეუდენ ხელმე ნუხის მახრიდამ, სცა მანჯანიკობა მრავალთა ხელობად ითვლებოდა. თუ ხსოვნა არ მალატობს. ექვსის საჰი ერგებოდა აფთი შემანჯანიკესა. ამას კარდა შემანჯანიკენი ძრეულ ჰტივტეშულნი იყვნენ. მათ კარგად ატყეფასმეუდნენ და ეფერებოდნენ, როგორც ოსტატს კაცს. მანჯანიკის მოხმობა შემანჯანიკობაც სრულიად გააუქმა ხალხში. წვირილ მანჯანიკების მოხმობაზედ დიდი გავლენა ჰქონდა იმ კარემოებსაც, რომ კაკსა, ნუხსა და საქათალაში ზოგიერთ ვაჭრებმა გამოართეს ევროპიული სახის სახვევი მანქანები, რომელნიც ახვევენ უფრო უკეთეს აბრეშუმსა, ვიდრე სოფლის მანჯანიკი და ამიტომ სოფელში ხვეულ აბრეშუმს ისეთი კასავალი აღარა აქვს, როგორც ხსენებულს ადგილებში. და ამიტომ გლეხნი იძულებულ არიან, ხშირად, დაბალ ფასად დაუთმონ ჰარკი ჩარხებს.

ახლა ვთქვათ, თუ, რა ხაზად, საზოგადოდ, სარგებლობენ მრეწველნი აბრეშუმეულებითა. ჰარკი ან აბრეშუმი ხომ ფასად ეყიდებათ, ამას კარდა ხალხს რჩება კიდევ: დომფალი, ყაჭი, პუჭა და ხაიათი.

ზარკი, რომელიდასაც გამოვიდნენ სათესლე ჰეპელეები, გამოიხარშება სახინში, გათურდება თოფლივით—და ეს არის ღომთალი. ამას გასწეწვენ და დაართავენ წმინდა კედად (ძაფი). ამ ძაფს მრავალ-ფერად შეღებვენ და შერმე დაჭქსოვენ ფერად-ფერად, ჭრელ-ჭრელ საწარკებს სახინისას, აგრეთვე ტოლოლებს (ზაჭიჭის მაგიერ წვივებზედ შემოსაკრავი), აბგებს, და ხან საშარფლე-სახინებსაც. აგრეთვე ღომთლის კედი იხმარება ძაფადაც. ესეი ღომთალზედ მდარეა ღირსებით, რადგან ცუდი, დამხალ-გაფუჭებულ ზარკებისა და უპირიბაშისაგან არის გამოხარშული. ხმარობენ იმავე საცნებისათვის, რა საცნებისათვისაც ღომთალსა. ზუქსა ხმარობენ გამოუხარშავად. მისგან აკეთებენ თოკებსა, აპურებსა, ქსოვენ ხონჯრებისა, ზორტებსა და სხ.

აბრეშუმის შემდეგ ზირველი ადგილი ღირსებით უჭირავს ხაიათსა. ხაიათი იხვევა მანჯანისზე, როგორც აბრეშუმი, იმ განსხვავებით, რომ მისი ძაფი უფრო სქელია. ხაიათს ახვევენ არა დასტატებული შემანჯანისიანი, არამედ თვით სახლის წულხინც. ხვევის შემდეგ ხაიათს დასტრიან შულაობად, რამდენსამე წვერს ხაიათის ძაფს ერთმანერთზედ გადააგრებენ და შერე იხმარებენ ძაფად. ხაიათს ხმარობენ შემდეგს შემთხვევაშიაც: ოჯახის წევრი, მეტადრე დავაშავებულად რომ კარდაიცვლება, ერთი კვანძი ხაიათი მინც უნდა გაიტახონ. მკვდარზედ.

ჩვენში დიდრინი, მრავალ-წვეროვანი ოჯახნი ისევ ხშირია. ყოველი წევრი მამათ. სქესისა: ძმები, ბიძები, ბიძაშვილები და სხ. თანასწორად მონაწილენი და მოსაკუთრენი არიან ოჯახის მთელის წლიურის შემოსავლისა. თუ ქვრივი დედაკაცია ოჯახში, შვილიანი ან უშვილო—სულ ერთია, იმასაც ისეთივე წილი აქვს საერთო შემოსავალში, როგორც ყოველ წვერს მამათ სქესისას. ამ კანონს ემორჩილება აბრეშუმის შემოსავალიც. განუყოფელად რჩება მხოლოდ ზარკისა ან აბრეშუმის გაყიდვისგან შეძენილი ფული, ხაიათი, ღომთალი, ესეი კი იყოფება ასრე: უფროსი დიასახლისი, რომლის გამგებანსა და მორჩილებანში იყოფება მთელი ოჯახის შინაური საქმეები, მთავრებს სახლის წვერთა ცოდებს და მათთან ერთად თანასწორად, წვერთა რიცხვის მიხედვით, გაჭყოფს ყოველივეს, რომ მიდგომილეთა, ან სინარბე არ შესწამონ უმცროსებმა, უფროსი დიასახლისი ეკვლას.

ნაწილს ასწანს, გაათანასწორებს და ეველას ჩაბარებს ზვედრს. თუ რომელიმე წვერი უცოლოა, იმის ნაწილს აიღებს თვითონ დიასახლისი, როგორც მზრუნველი და მომვლელი იმ უცოლო წვერისაც, ან ჩაბარებს იმ დიასახლისს, რომელსაც უკისრნია აღნიშნულის პირის მზრუნველობა: საცმელ-საცვეთის შეკერ-დაკერვა, სუფთად შენახვა. კაჟ ქალ კაცს დაამშენებს, არვარგ — გაათავისუფლებსო.

✓

შინაური ყოფა-ცხოვრება

(დაბადებიდან სიკვდილამდე).

1. შობა და აღზრდა.

შობა. მშობიარე. ორმოცის გაყვანა. ბებუის სარგო. ნანა. მარილის შემოვლება. აკვანი და ლალუა. ბერობა. „ზეთი ქნა“. სახელი. გვაბები. სავაზირო. საგარეო მუშაობის დაწყობა.

— გამარჯობა!

— გაგმარჯოს.

— შენ ცოლ დაწოდიღავ ჭუჭუ?*)

— ჭოჯი.

— შუღ ჭუჭუვავ, მართალია?

— მართალი.

— მაშ მოგილოცავ, ღმერთმა გაზარდოს...

ამ სიტყვებით მიეგებებიან ხოლმე ცოლ-ამხანაგები ვაჟის მამას. შუღს (შვილს) საინგილოში მხოლოდ ვაჟს უწოდებენ და ქალიშვილს კი ქალს. ცოლი რომ ღოგინად დაწვება, ქმარი იმ დროს შინ არ უნდა დაესწროს. თუ როგორმე შინ მოჭხდა, უნდა წავიდეს სხვაგან, გაეცალოს ოჯახს. ადამი და ჩვეულება ნების არ აძლევს,

*) შენს ცოლს მოულოცინათო, ჰო?

რომ დედ-მამას დაენახოს: სირცხვილიაო. ახლგაზღა კაცს შირველად რომ დაუწევს ცოლი ღოგინად, უფრო მამის უნდა მოერიდოს დედ-მამას, იმორცხვოს, და თუ როგორმე დაესწრო ოჯახში ახალ დაბადებულზე ლაზარკას, ან უნდა ადგეს, გაეცალოს იქაურობას, ან თავი ჩაჭლუნოს, შუბლი შეიკრას და უფრო მთარიდოს ამგვარ საუბარს. უწინ ცოლისა და შვილის ნახვა ხომ დღიდან მშობიარობის „ორმოც კასვლამდე“ არ შეიძლებოდა. ორმოცის გასვლის შემდეგაც შვილსა და ცოლს მხოლოდ დამ-დამობით შეიძლებოდა მამა, დღისით-კი, დედ-მამასა და უფროს და-ძმასთან, მამა ვერ გამოელაზარებოდა და ვერ შეიძლებოდა თავის ახლგაზღა ცოლსა და ნორჩ შვილს.

ფეხშიძე დედა-კაცს მუცელი რომ წამოსტკივა, ცალკე ქონში დაბინავებენ, „დიდს სახლს“ (ოჯახის სცხოვრებელს) გააძორებენ. ვისაც ქონი არ აქვს და მართო „დიდი სახლი“ აქვს, ამ სახლის ერთ კუნტულში მთამშობიარებენ, ხოლო ამ დროს მამათ სქესი უნდა გავიდეს გარეთ, რაიმე საქმეზე წავიდ-წამოვიდეს. ქონში საქონელს ინახვენ. ერთი კუთხე ამ სახლისა ხარიხებიით გადაობილი და გაუთვლილია. ამ კუთხეში ორსული დედაკაცი მიწურს იატაკზე გაიშლის ჭკვიანს და მოაღოგინებს. მოსაღოგინებლად მოუწოდებენ ხოლმე ბებიას, რომელიც ყველა სოფელში მოიპოვება. მოღოგინების დღიდან ორმოცის გასვლამდე არც ოჯახის დიასახლისი, არც სხვა ვინმე სახლის წულთაგანი და არც ნაცნობი ქონში არ შევა, რომ არ გაუწმინდურდეს. თუ ვინიცობა დიასახლისი, ან სხვა ვინმე შევიდა მელოგინესთან, ვუდარც „ცომს მოზელავს“, ვუდარც „სამელს ჩაჭურის“, ვუდარც „სადრებს ინახულებს“. ამიტომ ტოლ-ამხანაგი და ნათესავი დედაკაცი, რომელიც და გასათხოვარი ქალები ვადმოყოფის სანახელა (სანახავად) რომ მოვლენ, ქონის კარზე ჩამოსხდებიან, მოტანილ ხორავს კარხედვე დასდებენ, რომ მელოგინემ თავის ჭამ-ჭურჭელში გადაიტანოს. მელოგინეს თავის სანძარი ერთი-ორი ჭურჭელი აქვს. სხვა ჭურჭლებს ქონში არ შეიტანენ: გაუწმინდურდებოთ. გაუწმინდურებულ ჭურჭელს სხვა ჭურჭელში ორმოც კასვლამდე ვერ შეურევენ და სურათთ კორთებზე (თაროზე) ვერ დააწყობენ. აქ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ თუ მშობიარობა გაძნელდა და მშობიარე შეწყუნდა, დიასახლისი მოიწვევს მამაკაცს, მისცემს თათს და დაცლევით

ნებს: მოუშვებს მშობიარეს და გაუადვილებს შობასა. ემაწვილი რომ იშვება, იმავე წამს ნელ-თბილის წყლით აბანებენ, ჩვრებში შეახვევენ და იქვე ნაბადზე დააწვენენ. ახალ-დაბადებულს ხშირ-ხშირად აბანებენ. წყალი ემაწვილს ძალიან რგებსო და სწრაფად ზრდისო. ორ კვირამდე ბაღლი ჩვრებშია გახვეული, მერე აკვანში ჩააწვენენ ხოლმე.

მშობიარობიდან მოკიდებული ორმოცი დღე მშობიარემ ქონში უნდა გაატაროს. ღამ-ღამე ყარაულს უყენებენ მას. ეს ორმოცი დღე „ორმოცეულს“ შეადგენს და ამ დროს განმავლობაში ალი ფრიად მტრობსო მელოგინეს: სულ იმის ცდაშია, რომ ავნოს დედას, დაარჩოს, ან მოჰკლას. ყარაულისა კი, ვინც უნდა იუთს იგი, დიდი თუ ზატარა, ალს ძალიან უშინიან. ამიტომაც მელოგინეს ყარაულებად ხშირად ემაწვილი ქალები ან ვაჟები არიან. უყარაულოდ კი, რაც უნდა იუთს, მელოგინეს არ დასტოვებენ. ორმოცის გასვლამდე რაც კი რამ წესია საჭირო მელოგინესთვის: ქონის დაგვადწმენდა, რეცხვა-ბანვა და სხ., ეგულა თითონ უნდა გააკეთოს და შესარულოს. თუ დედაკაცი ოჯახში მარტოკაა, ხშირად ორმოცის გასვლამდე აღარ იცდის. თუ ავად არ არის და ღონე შესწევს, მესამე-მეოთხე დღესვე სტოვებს ქონს, გამოდის და სახლის ეოველეგვარ საქმეს თითონვე აკეთებს. ორმოცი კი ასე გაჭყავთ: მეორმოცე დღეს მელოგინე დარეცხავს თავის ეგულა სარეცხს, ღოგინს, აბანებს და საცმელს გამოიცვლის. მერე ტეფაში ორმოც კოვზს წყალს ჩასხამს, შემდეგ ბლომა თბილ წყალს მიუმატებს და ჩვილს აბანებს. ამის შემდეგ ადგება და ემაწვილიანად დიდს სახლში გადასასლდება. ამ დღიდან მისთვის ხსნილია ეოველი კუთხე სახლისა (აღმოსავლეთი კუთხე საოჯახო სახლისა წმინდად ითვლება და უწმინდური დედაკაცი ვერ მიეკარება), ცომის მოზეკა, ზურის გამოცხობა და სხვა ეოველივე შეუძლიან. ბებიას შრომისათვის ორი ბაკანი (შინა) ხორბალი, ან ერთი მანეთი ეძლევა. აჭური ბებები შინაურობაშივე გამოცდილნი არიან: ზოგი საკმაოდ დახელოვნებულია, ზოგი კი თუმცა ბებიაობს, მაგრამ ეოვლად უვიცია და არა-იშვიათად მშობიარეს წუთი-სოთხეულს ასაღმებს. ბოლო დროს ნასწავლი ბებიებიც გამოჩნდნენ და მათ იწვევენ.

ორსულს დედაკაცს საინგილოში არ ასვენებენ, საქმეს არ უმცირებენ, შირ-იქით, ბევრს აძუშავენ: ადვილად შობისო. ძუძუ-მარ-

ვნებელ დედაცაც კი უფრო ნაკლებ ამუშავებენ, საზოგადოდ ხელს უწყობენ, რომ შვილიც ადვილად გაზარდოს და საქმესაც არ მოსცდეს.

ჩვილის ეველა სხლის წულნი, ზაზა, ბებრა (დიდედა), ბიძები და სხ., ულთიანებენ, უაღერსებენ, ასე რომ ჩრვილი ხელით-ხელს საგოგმანებელი ჭხდება. გახვინებულსა და გახჩხლებულს ემაწვილს ხანდახან აშინებენ: დაეზინ, თუარ ტურამ მოე! (დაძინე, თარე ტურამ მოვა), ხშირად კი ხანას ეუბნებიან: აქაურ ხანას ფრიად გულ-მოსაკლავი და მწუხარებით სავსე კილო აქვს. ბევრჯელ მამისმეწიან ინგილოური ხანა და ეფიველთვის ამ ქვეყნის ბელაზვი წარსული თვალწინ წარმომდგომია: მამგონების დრო სიჭ-აბაზისა, მთელთბელობა და ბატონობა ჭარ-ბუღაქსელებისა, ელისოს სულთნისა, ლეკებისა და სხვა და სხ., ერთის სიტყვით, ის დრონი, როდესაც ძლიერსა და ხალხით სავსე ჭერეთს მტრები სისხლის წვიმას აწვიმებდნენ, ხალხს სტევენჯიღნენ და ელეტავდნენ. მართალია, აქაური ხანა სიტყვებითა და შინაარსით ფრიად მარტივი და ღარიბია, მაგრამ მაგიერად კილო-სა და ჭანგის მიხედვით კი თაფხარ დამცემია და, როგორც ვსთქვით, მწუხარებით სავსე. ამ მცირე ლექსის: ჭანგით კი ხალხს გამოუნატავს თავისი ბელაზვი ეთვა-მდგომარეობა, სიმძიმე, თავისის უღლისა. ამ თვით სიტყვები აქაურის ხანასი, რომელსაც უფრო ბებრები დამდე-რიან:

დაამ-დაამ, შულო, დამ!
კობტა. ჩანი, დამ!
ჩემო გულო, დამ!
დაეზინ, შულო, დამ!
დაამ ქენ, თოლო, დამ!
შენამ შემგველებ,
ტობილად დაეზინ, დამ!
ჩანიჭ ჭირიშენ,

ვასკაც, გაკდ, დამ!
დუშმან ბევრ გუავ, დამ!
საქმეა ბოლ გოქ, დამ!
შენ რუმ გაეზდებ, დამ!
ხანაქლს მოცემე, დამ!
მამულს მოუარ,
შემამაგრ, დამ!
დაამ-დაამ, დამ, დამ-დაამ!!!

თუ ბავშვი ხანამაც და დამინებამაც ვერ დაიხინა და ემაწვილმა ტირილს უფრო მოუმატა, ძუძუც აღარ მიიკარა, მაშინ იტყვიან: „თოლ მოჭხტომი“, თვალი სცემიაო და აიღებენ მცირეოდენს მარილს, ერმას თაფლს შემთავლებენ სიმჯერ და ცეცხლში ჩაჭყრიან. მარილი ძლიერს ტაცანს რომ მოიღებს, იტყვიან, სწორედ თვალ-ცეცხელი

ყოფილაო. მაგრამ უნდა შევნიშნათ, რომ სწამდებოდა ზე ცრუ-მორ-
წმუნეობისა ბევრს აღარა სჯერა. ბავშვი რომ ცოტათი წამოიზრდებოდა,
ბლუნვას (ჩოჩყას) დაიწყებს, იმის შემდეგ ცოტ-ცოტაობით უველ-
ფერს აჭმევს. ღვინოსაც კი აკემებენ ხოლმე. ზაფხულში ემაწვილს
ხანდახან აკვნის მაგიერ ლაღოში (ჭოჭინაში) აწვევენ. ჭაღეს რომ
აწებენ და აქანებენ, დაა-დაა-ს მაგიერ იმავე სიტყვებით დაა-დაა-ს
ღამდერინს ზედ. მობიდგან ორმოც დღემდე წვილს უოველ დღე თი-
თოჯერ ახანებენ, შემდეგ კი წლის გასულამდე ორ დღეში ერთხელ.
ემაწვილს რომ თვალი არ ეცეს, ზედ მალის მიერ დაწერდნ წიგნ-
სა—ავგაროზს, მიივს და ღვინჭილას ჰკიდებენ. აკვნაში, ან ჭაღუ-
სა და ფართალში (ლოგინში) ხაწვენილს ბავშვს, იუ მართო უნდა
დასტოვონ ცოტა ხნით, თავით ხალს ან რუინის იარაღს დაუდებენ:
მაგნე ვერ მიეკარებაო. თუ დედას შვილები არა რჩება და ეხოცება,
ღმერთს შეუთქვამს შვილის ბერობას. ბერობა მდგომარეობს იმაში,
რომ ბერად შეეყნებულს ვაჟსა თუ ქალს დაბადებულანვე თმას არ
უკრტენ, აეთრას და კრძელ საცმელს აცმევენ 5—10 წლის შე-
სრულებამდე. შეიძლება ბერად შეთქმული ბერად დარ-
ჩეს. ეს დამოკიდებულია დედის სურვილსა და შეთქმულობაზე. ბერო-
ბა აიხსნება საღმთთით. საღმთოდ სწირავენ ვერძის ანუ ელის. სდა-
მოთს მიიყვანენ ქურმუხის წმინდა გიორგის (10 გიორგობისთვეს),
შესწირვენ ღმერთს, ვაჟსა თუ ქალს თმებს გაუკრტენ, და ჩითიულ-
სა თუ ფარსიულს საცმევენ. ამ დღიდგან ბერად შეეყნებული ბერო-
ბიდგან გადამდგარიან. ბავშვს როგორც რომ რაიმე ავადმყოფობა ეწვე-
ვა, ან დასუსტდება, ან თვალების ჰეეტასა და ხელების ფთაურს და-
იწყებს, ინგილონი ამას ჭვთის ნებას მიაწერენ: „ემაწულ ზეღმთი
(ზუნას ძალით) იქნაო“, „ზეღმთი დაკრულიაო“, ან ბასმა იქნაო.
შირველ შემთხვევაში ღმერთს საღმთოს შეჰპირდებიან, ან მოლას მია-
იყვანენ, რომ „დედა“ დაუწეროს (ავადმყოფობა შეკრას), ან „ფა-
თხავს“ აკითხვინებენ. დედას დაწერა ერთი აბზიდგან ერთ-
ორ-სამ მანათამდე ღირს, ხოლო მკინახავს კი ორ-სამ შურსა
ანუ ერთ ბლუჯა ეტ-ღომივალს მინახმევენ ხოლმე. ბასმა ემაწვილს
ბერის წამისა და სიცივისაკან მოუვა. ბასმა ის არის, რომ ემაწვი-
ლი ტანში შეიკვრის, ფეხზე ვეღარ დადგება. მაშინ გულ-ადამა დაა-

წვენი, მოიწვევენ იმისთანა დედაკაცს, რომელსაც მარხბივად (ერთად-
არი) უძობია, და იუხის სამჯერ სუბუქად დადგებუნიბენ შუცელზედ.
დედაკაცი უოველ ფეხის დადგმასე მოუწრუწუნებს, კარგა განდებათ.
ბავში თუ დიდხანს ავადმყოფობამ არ დაკლო, წაიყვანენ ხანჯლით
მოკლულ კაცის სსმარეზედ, ახანებენ წყალში ზედ სამარეზედვე და
იქვე წყლის ჭურჭელს კასტეხვენ: კარგა განდებათ. კიდევ ბევრ ტვა-
რი თავისებური წამლობა იციან. რასაკვირველია, აქ ჩვენ ყველას ვერ
ჩამოვთვლით.

რადა თქმა უნდა, ესლ ბავშვს ქრისტიანი ინგილოები ნათლა-
ვენ და ქართულ სახელს არქმევენ. ამ რამდენიმე წლის წინად ქრი-
სტიან ინგილოებში ისეთი ბაღდებიც იყო, რომ სმ-ათხს წელი-
წადს გაუნათლავები იყვნენ. ემაწვილს რომ მონათლავენ, ქრისტიანებ-
რივ სახელს დარქმევენ, მაგრამ შინაობაში, ხშირად, ნათლობის სა-
ხელს ივიწეებენ და ლაყან სახელს უწოდებენ. მაგალითად ქალებს:
სარა, ჩიხაქა, დარიჯანა, ჭავარა და სხ., ვაჟებს: რუსტამა, წიკრი,
წუნკ, ყურა, ზორბა, სურბა და სხ. აქაური გვარები კი წმინდა ქარ-
თულია: შიოშვილი, ხუციშვილი, ბეროშვილი, თაფლოშვილი, თთა-
რაშვილი, თქროჯანაშვილი, როსტიაშვილი, საგულაშვილი და სხ.
ფეხის ადგმა რომ გაუადვილდეს ბავშვს, სმთეხიან ურემს გაუკეთო-
ბენ. უკან ურემს ხელით დასატერი მოკაკული ხე აქვს მომაგრებული.
ურემთან ბაღლს დაყენებენ, ხეს დატყერინებენ და ურემი ხელს რთ-
ნინს დაიწეებს, ბავშიც მისდევს და სიამოვნებით მიაგორებს. ამ
სატორებელის შემწეობით ბავში მალე ფეხს იდგამს.

შვიდი-რვა წლისა რომ შეიქმნება შვილი, დედ-მამას უკვე საკ-
მაოდ ჭეშელის. ჭერ ამ დრომდისც ხუთი-ექვსი წლის ბავში კარგ
„სავაზიროდ“ ითვლება. სავაზირო ის არის, ვინც ნაბრძანებს აღა-
სრულებს. საზოგადოდ, სახლში სავაზირონი ჰატარები, რძლები,
უმცროსი ძმები არიან, დამავაზირებულნი კი დედ-მამა, უფროსი ძმე-
ბი. მკვირცხლი, მალხაზი და დედ-მამის საყვარელი ბავში იცია,
რომელიც სავაზირებს მსწრაფლ შესრულებს. ამისთანა ბავშვს არც
ცუღს სიტყვას ეტყვიან, არც აწიქინებენ. ჩოლო „დავაზირებული“
თუ სავაზირებს ხელს, უნდომლად ასრულებს, ან სრულიად არ მიდის
ნაბრძანების შესასრულებლად, დედისაგან მკვავნ-მკვახე სიტყვისა, წიუ-

ვასა და ხშირად სიღუბესაც აიკიდებს ხოლმე. შვიდი-რვა წლის ვაჟს სწვრთინის მამა, ქალს კი — დედა. მამას შვილი ხშირად თან დაჭყავს ურემზედ, სხვა და სხვა სამუშაოზე, ან შინ ასწავლის საყაძვარე ხელობას. ბაღლი ბავშობიდანვე ენგევა ურმის, აჩუჩის და სხ. გაკეთებას. ქალს კი დედა ასწავლის ძაფის დართვას, წინდის ქსოვას, ნემსის ხმარებას და სხ. აქ, რასაკვირველია, მე იმას არ ვამბობ, რომ ვაჟი თუ ქალი შვიდი-რვა წლიდან მოკიდებული განუწყვეტლივ სავაზიროს ასრულებას უნდებიან, ან სამუშაოზე დადიან. არა, განუწყვეტლივ კი არა, არამედ ხანდახან და ხშირად მამის, თუ ბავშვი თითონ მოწადინებულია მუშაობას. ბევრჯერ უთვლიდა მკვლევარი, რომ რვა-ცხრა წლის ბავშვი „ზრთხის ნაბათზე“ წასულა და ასიოდე საქონელი დილით საღამომდე უმწყისა. „ზრთხის ნაბათი“, ანუ ნობათი ყოველ მეკომურს დრო-გამომშვებით შეხვდება ხოლმე. ისეთი სოფლები არის, რომ მენახირე-მეძროსე არა ჰყავს. ამ შემთხვევაში მთელის სოფლის, ან, თუ სოფელი დიდია, ერთის უბნის საქონელი ერთ ნახირად გადის საძვარზე და ამ შემთხვევაში ნახირის მწყესვა მეკომურთა შორის ჯერობით მოდის. ამ ჯერობას „ზრთხის ნაბათი“ ჰქვია. ძროხის ჯერს, თუ საქონელი ნახირში ბევრია, ორთარი მეკომური ხდილობს, ე. ი. ორის სახლიდან ათით ვაცი მიდის საქონლის სამწყსოდ, და თუ ნახირი მცირეა — თითო მეკომური, მენბათე მოვალეა ფიხიზლად იუოს, ნახირს კარგად მოუაროს და დაძღოს, მაგრამ თუ საქონელი დაკარგა, ან მოჭმარეს, მოვალე არ არის გადაიხადოს. „ზრთხის ნაბათის“ ხდილობის გარდა, ერმას „ულაყებიც“ (შესბმელი საქონელი) აბარია, მამა რომ ურემს მინდურიდან მოიტანს, ან სახნავიდან დაბრუნდება, მამის ერმამ ულაყები უნდა გალალოს (გარეკოს; საძვარზედ. მკასა, სახნავის ხუნასა და სხ. მძიმე საქმეს ვაჟს 13—15-ის წლიდან დაწყებული უნდა ხოლმე. ამ დროსვე გაჟსაცა და ქალსაც ნიშნავენ. იშვიათად მოჭნდება, რომ ამასე მცირე-წლოვანები, ამ ხანზედ გადაცილებულები დანიშნონ. ავგანშივე დანიშნულთა რიცხვი რომ თითო-ოროჯი ძლივს მოიხსება.

2. ნიშნობა და დაქორწინების საშუალები.

ნიშნობის წეს-ჩვეულება. მაქანკალი. მზითვეი და სხვა ხარჯები, რომელიც უნდა გადაიხადოს სანეფოს მამამ სასძლოს ოჯახის სასარგებლოდ. პატარა და დიდ ნიშნობის ხარჯები. ფარჩის ნიშანი. ქალის ქმარი. ნაუქის შემზადება და გამოცხობა. ალვა. ჯეჯიმების მოქსოვა. ძათის დართვა, დაფერადება-შენახვა. მატყლისა და აბრეშუმის ჯეჯიმები. ქრელები: კიკიკაჟ, კიდბანა ქრელი, სავალაჟ, ექეს-ქრელიანი და სხ. საქსოვის ნაწილები: ხმალი, ქუეო, ტარი და სხ.

ოციოდე წლის წინაჟ არც დასანიშნს ვაჟს და არც გასათხოვარს ქალს დანიშნის შესახებ დედ-მამა არას ჰკითხავდა. დედ-მამა თავის შვილების საბედოს თვითონვე ირჩევდა. ვაჟ-ქალნი წინაჟ, ხშირად, რამდენიმე ხნის განმავლობაში ვერც კი იტყობდნენ თავის დანიშნულის ამბავს. ხოლო ესლა და ესლა დედ-მამანი ქალისა და ვაჟის უცნობლად აღარ ჰნიშნავენ თავის შვილებს. თუ შვილის ნება არ იქნება, დედ-მამა ვერც ქალს გაათხოვებს და ვერც ვაჟს დანიშნავს. თუმცა იმის მაკალითებიც არის, რომ დედ-მამა ისევე ძველებურს წესს მისდევს და თავის უფლებას არა ჰკარგავს.

ქალის გათხოვება და ვაჟის დანიშვნა მსკეკლის (მსკანკლის) საქმეა. უმაკანკლოდ იშვიათად თუ საქმე გარიგდება. ქალის მსკანკლობა ეკუთვნის ოჯახის სიძეს. ვაჟის მამა და დედა დასანიშნავ ქალის ოჯახის სიძეს წარგზავნიან ქალის დედ-მამასთან და ქალს სთხოვენ. თუ ვაჟის ოჯახი ღარიბი არ არის, საქმე მალე რიგდება, მაგრამ ისე-თი შემთხვევაც არის, რომ მდიდარი მამა თავის ქალიშვილს ღარიბსაც მიათხოვებს ხოლმე. დანიშვნა ქალ-ვაჟისა დიდ ხარჯს არ ითხოვს. ვაჟის მამა ქალის მამას გაუგზავნის: ერთ მნაიო თუელს, ერთ კილმანდილს, ხუთ ჩაიუ ღვინოს, ერთ ყოჩს, ხილყულობას, ერთ „ვაბ ჭაღვას“ (ერთ ლანგარ ჭაღვას). ხანდახან კი დანიშვნა მარტო ხელსახოციითა და ერთი მნათით თავდება. დანიშვნა თუმცა ბევრ ხარჯს არ მოითხოვს, მაგრამ ამ დანიშვნას სხვა ხარჯები მოსდევს საქმროს მამის მხრივ. საქართველოს სხვა კუთხეებში ეველგან ქალის ოჯახს მოელის დიდი ხარჯი, ხოლო აქ კი ვაჟისას. ეოკელი მზითვეი ქალისა, ქრთამი (თუელად) და წვრილმანი ხარჯი ვაჟის მამამ უნდა გა-

დაინადოს და არა ქაღისამ, რადგან რძლის მოყვანით ოჯახს ემატება ახალი შვილავი—მუშა. ამ ხარჯს აქვე სამოვთველით და, როგორც შეითხვევლი დაინახავს, ფრიად საგრძნობელია და მისივე გლეხისათვის.

დანიშნას ნიშანი მოსდევს. ნიშნისათვის საქმროს მამამ უნდა დაამზადოს: ერთი კელმანდილი (ღირს 1—2—3 მანათი), ბეჭქედი (ღირს 1—2 მან.), 25 ნახუქი (ღირს 5—6 მან.), 25 შოთი (2—3 მან.), 1 ყოჩი (2—3 მან.), 2 მან. ფული, 20 კვერცხი წითლად შეღებილი (ორი შაური), 1 ხურჯინი გაშლი (1—2 აბაზი), 1 ბაკანი წაბლი (1 აბაზი), 1 ბაკანი (შინა) თხილი (20—30 კან.), 1 თაფტასი (2—3 მან.). ვაჟის ნათესავებისაგან დანიშნულის წილი: 20—50 კანკამდე ფული. უოკელსავე ამ სამზადისს ვაჟის მამა ქალის მამისას მაჰსნკალს წარატანს. იქ ქალის მამა მიიწვევს თავის ახლო ნათესავებს და კარგ ღრთს გაატარებენ, იმ ხურჯინში, რომელი-თაც მაჰსნკალმა ნიშნის ხორაკეული წაიღო, დაბრუნებისას საქმროს ყველა ნათესავებისათვის დანიშნულ ქალმა თითო წიკილი მატყლის წინდა უნდა ჩააწიოს და საქმროსას წარმოგზავნოს. ამით თავდება შირველი ნიშანი, რომელიც, უკანასკნელი რომ ვითქვამთ, ღირს 25—30 მან. ამ ზატარა ნიშნობას, რამდენისაზე თვის ან წილის შემდეგ, დიდი ნიშნობა მოსდევს.

სადიდ-ნიშნოდ ქალის მამისას ვაჟის მამა წარგზავნის: ორ ყაბ ალფას, 2 ყოჩს, 20 ჩაფე ღვინოს, 50 ნახუქს, 50 შოთს, ხურჯინ გაშლს, 1 ბაკან წაბლს და თხილს, 50 კვერცხს, 2 მან. ფულს, 1 თაფტას, 1 ყუნას (კისია), 1 თავ შაქარს, ცოტაოდენ კამფეტს და აგრეთვე ნათესავებისაგან ქალს სჩუქრად მისდის: ვისგან აბაზი, ვისგან ექვსი შაური, ვისგან ორი აბაზი და სხვ. დანიშნული ქალი კი იმავე ნიშნის ხურჯინში ჩააწიოს და გამოუგზავნის: საქმროს წინდაებსა და ქალამნის შესკრავ ბადებს (ბაწრებს), აგრეთვე თითო წიკილი წინდას ან ბადებს საქმროს სახლი-კაცებისთვის. დიდი ნიშანი ფულად რომ ჩავაჯდომთ, უკანასკნელი ეღირება 50—60 მან. სამწუხაროდ, ხარჯი ამით არ თავდება. დიდ ნიშნის შემდეგ, ქორწილბს წინა დღეებში, საქმროს მამეული ქალის მამას კიდევ უგზავნის ფარხის ნიშანს.

ფარხის ნიშანში იმის გარდა, რაც ჩამოთვლილია დიდ ნიშანში,

კიდევ იგზავნება: ჩარღათი, კელმანდილი, 7 ქუნაჟ (კისია), 5 ნაკურნი ფარჩა*), ერთი წყვილი ბაშმაყი (მაღალ ქუსლიანი ქოშები), ვერცხლის ქაშარი, ჩაფრანტი, დილები, ილგა. უველა ამ ნივთებით დანიშნულს საცმელი და სამკაული უმზადდება. ამას გარდა იმავე ფარჩის ნიშანის ნაწილს ჩაჭბაჯანიც შეადგენს. ჩაჭბაჯანია: 25 ბაკანი (შინა) ხორბალი, 1 მსუქანი ხარი ან ფური, 25 ჩაფი დვინო. ჩაჭბაჯანით ქალის მამა თავის ქალს გათხოვებას დღეს მსუბუქ ქორწილს გადაუსდის.

აქედან ვხედავთ, რომ საინგილოში დიდს გავლენას იმის მარტო ვაჟის მამა; ქალის მამა, პირ-იქით, სრულიად უზრუნველ-უოფილია: იგი არა თუ ქალისთვის მზიიფისა და ქრთამის შესაძენად ჩალიშობს, არამედ ფოველივეს საქმროსაგან მოელის; თავის ქალის საქორწილო ხარჯსაც კი.

ზემოთ „ნიშნობის“ აღწერის დროს ჩვენ არ დავასახელებთ კიდევ მატულისა და ეაქას ძაფი, რომელიც დრო-გამოშვებით ეგზავნიის დანიშნულს თავისთვის ჯეჯიშებისა, საბნებისა, წინდებისა, ტოლადებისა, აბგებისა, ეოლანებისა (ცხენის გარ-საკრავი) და სხ. დასაქსოვად, ანუ დასწინავად ქალამნის ბაღებისა, მარაზისა (გრძელი და ფოჩებისანი თოკი, რომელსაც სახლში გაბამენ ხოლმე და ზედ ზოგი აბგებს ჭკიდებს, ზოგი რასა და ზოგი რას) და სხ. ქალს დანიშნის დღიდან უაველ წლივ ეგზავნება ხვედრი წილი: ეაქი, დომფალი, ხაიათი. ამ აბრეშუმულის ძაფიდან ქალი იქსოვს ვერდნებს (საბნებს) აბგებს, ქმრისთვის ჭქსოვს ტოლადებს, ჯეჯიშებს, მარაზს და სხ.

რაკი სიტუვამ მოიტანა, ურიგო არ იქნება ცოტა ხანს შევჩერდეთ და ავწეროთ ზოგიერთი დასახელებული საკანთაგანი, მაგალითად, დანიშნულისათვის წარგზავნილი ქაშარი, ჯეჯიშების სახეები, მათი ქსოვა, ნაზუქის ცხომა, ალვა და სხ. და სხ.

ქალის ქაშარი ფრად განიერთა, თითქმის ორი გოჯის სიგანისა. ქაშარს კარკად მოქნილ ტყავისას აკეთებენ. ტყავს ზემო ზირზე ორ რიგად ვერცხლის აბაზანებსა და ვერცხლისავე დუგშებს უკეთუ-

*) ფარჩას ინგილოები სავრთოდ ჩითეულსა და ფარჩულს უწოდებენ.

ბენ. ხანდახან ვი ქამარზე აბაზიანების მაგიერ სუთმურიანებს ჩაარიტებენ სოღმე (უწინ ქართულს ფუელს ჭსმარობდნენ). ქამრის ოლოვებზე ხელის გულის სიგანე და სიშისხო ვერცხლისავე ეაშებს (შესაკრავებს) აკეთებენ. მდიდარი კაცი თავის რძლის ქამრის ეაშებს ოქროთი აფერი-ნებს. ასეთი ქამარი ადგილობრივ ფასობს 15 მან. მოვიდეთუელი ვა-დრე 60—80 მანეთამდე. ქალს ქამრის გარდა ეგზავნება კიდევ დი-ლეები, იღვა, უინჟირი (ძეწვევი), თუნგები, ჩაფრასტი, ეონ ბოფნუ-ში. ეველა ამ ვერცხლელულს აკეთებს ზარგარი (ოქრომჭედელი). ოქ-რომჭედლებად ლეკები არიან. თუ საჭირო ნივთები ბაზარში ვერ იშოვა საქმროს მამამ, მიიწვევს თავისას ზარგარს, გააკეთებინებს ეველაფერს და ქალს გაუგზავნის. ამ დროს, ვისაც შეძლება აქვს, ვა-საც გაუგეთებინებს აშურმას (ვერცხლის ქამარს). ჩაფრასტი, ქამარი, ჯინჯილი, აშურმა და მათებრ ფასიანი სამკაული გადის ხმარებიდამ, რადგან ხალხის შეძლებამ იკლო ბოლო ხანებში.

ნაზუქებისთვის მავარ ცომს მოჭხელენ. ოლომა ერობში ხახვს მოხრავავენ, მერე ცომს დაგუნდავენ, კერ-კერად დაბტუელებენ და ეოველ კეტს მოხრავულ ხახვიან ერობს ბლომად წაუსმენ. შემდეგ მკ-ვალ კეტებით შემდგარ გუნდას ასტამით დაბტუელებენ და იონეში ჩააკერენ. ნაზუქი (=ნასუქი) თონეში იბრაწება და შეენიერ სუნს უშეებს. საჭმელად ფრიად გემრიელია, ნოეიერი და კაცს გულს მა-ლე უსუეებს. შთათებს ისევე აცხობენ, როგორც ეველვან საქართე-ლოში. ამას გარდა აქ აცხობენ აგრეთვე თეთრსა და წითელ (კვერ-ცხის გულ წასმულ) ლავაშებს.

აღვა დაფქვილ ბრინჯისა იცინ. ბრინჯს ფეხის დინეში (სანა-ეაშა) დანაუვენ, მერე სუფთად გარეცხავენ, თიანში ჩაჭერინ, თაფლ-საც ჩასხმენ და მომუშვენ, მერე ერობსაც დასხმენ, ისე რომ მო-სუშული ბრინჯი გასქელდება, შემდეგ თიანს გადმიდებენ და აღვა მზად არის. დამზადებულ აღვას ლანგრებსა და სინებზე გადიდებენ, ზემოდგან დასტეკნიან, რომ სხე მიეცეს. ერთ სინს. ანუ ერთ ლან-გარ აღვას „ეაბი აღვა“ ჭქვიან.

ჭკვიმებსა და უაჭ-დომიფალ ძაფს უჭრახედ (ჭარახედ) და თი-თის-ტარხედ ართვენ (ასტვენ). ჯერ მატულს საჩეხელზე დასჩეჩენ, დაჩეჩილს მატულს ფაროებად დაწეობენ, მერე ამ ფაროებს ჭარახედ,

ანუ ტარზედ დართვენ, დართულ ძაფს ორსამართს წყვერად (ტოტად) ჯარაზედვე დაჭდახვენ, შერე დაჭხვეწენ, დაჭვიფვენ, შეჭლებვენ და ძაფი საქსოვად მომზადდება.

ძაფს თითონვე ღებვენ წითლად, მწვანედ, ყვითლად, შავად, ცისფერად და იისფერად.

წითლად ღებვა ძაფისა: ბლამა შეინდს მჭხარშავ და იმ წონის შახსაც დაატან შეინდს, რა წონისაც არის ძაფი. შერე ქვაბში ძაფს ჩაჭყრი და ბლამად ადუღებ. ძაფს ისევ ამოიღებ, მზეზედ დაჭთვენავ, გააშრობ, შემდეგ იმავე ქვაბში ბლამა ენდრთსაც დაუშატებ და წყალში გარეცხიდ ძაფს ისევ ქვაბში ჩააგდებ, ადუღებ შვიდ-რვა საათის განმავლობაშდე. შემდეგ ქვაბს გადმოიღებ, ძაფს ამოიღებ, გააშრობ და გარეცხავ, შერე ქვაბში ძროხის შარდს*) ჩასხსამ და იმაში ძაფს დაჭტოტბავ (ჩაჭყრი და ადუღებ). ქვაბი რომ წამოადუღდება, ძაფს ამოიღებ, გარეცხავ, გააშრობ და მოიხმარ.

მწვანედ: მოიღებ „სამწონე ბლახს“ (ქართულად რა ჭჭვიან, არ უიცი. ამ ბლახის სახელი არც რ. ერისთავის საბოტნიკო ლექსიკონშია მოხსენებული და არც ქართულ სხვა ლექსიკონებში). სამწონეს ჩაჭყრი ქვაბში და ადუღებ. ჩაჭყრი აგრეთვე ძაფსაც. მთელი დღე უნდა იდუღოს. შორე დღეს ქვაბიდან ამოიღებ და ძროხის ადუღარს შარდში ამოაფლებ, შერე გაფოთლილ ანწლს გაჭმლი, შიგ ძაფს ჩააწვენ და ზემოდგანაც ბლამადვე ანწლს დააყრი. ასე უნდა მოიქცე სამის დღის განმავლობაში, ისე ვი, რომ ეოვეჯდღე ახალ-ახალი შარდი და ანწლი უნდა იყოს.

ყვითლად: თრიმლის დეროებს იმდენად გასთლია, რომ მარტო ყვითელი გული-და დარჩეს. ამ გულს წვრილად დასჭრი და დაახობ. რამდენსაც ბლამად დააშადაბ თრიმლის გულს, იმდენად კარგა შეიღებება ძაფი. დამზადებულ ჩხირებს კარგა მოჭხარშავ, შერე ძაფსა და ძაფის 1/3 წონა შახს ერთად თრიმლიან ქვაბში ჩაჭყრი, ცოტან ადუღებ, ისევ ძაფს ამოიღებ და ძროხის ადუღებულ შარდში დაჭტოტბავ. შემდეგ ძაფს ამოიღებ, ცივ წყალში გაჭრეცხავ და გააშრობ და ძაფი

*) ამ შემთხვევისთვის ძროხის შარდი დილა ადრინან უნდა დაამზადონ, სხვა დროისა არ გამოდგება.

შეიღებება. ამნაირის ღებვისკან ძაფს სრული უვითელი ფერი არ ეძლევა, არამედ მოფითალო, ამიტომაც ინვილონი ამ ფერს უვითელს კი არ ეძახიან, არამედ კაპრაშს. სრული უვითელი ფერი ძაფს ეძლევა სვიისკან. ბლომა სვიას წყალში მოჭხარშავ, შაბსაც შეურევ, ძაფსაც ქვაბში ჩაჭერი და აღუღებ კარგა ხანს, მერე ძაფს ამოიღებ და ძრახის შარდში ერთ დღის განმავლობაში დაჭტიტბავ, შემდეგ დაჭრეცხავ და კარგი უვითელი ძაფი დადგება.

შეიღებება: თავშავს დაჭკლეჯავ ფესვიანად, ძირებს დაურეცხავ, მერე ქვაბში ბლომად აღუღებ ჟანგაროთანად, გაშავდებ სრულიად, შემდეგ ძაფებსაც იმავე ქვაბში ჩაჭერი და ბლომად აღუღებ, მერე წვეს ჟანგაროთანად ცალკე მენაში. ჩასხამ, შიგ ძაფსაც ჩაწვენი და ზე დაჭხურავ. ძაფს მთვარემ არ უნდა დაჭკრას ფერი წაუფარო. ორ კვირაზე ძაფი მენაში სრულიად გაშავდება. ამ ორის კვირის განმავლობაში ისე უნდა მოიქცე, რომ დღე-ღამეებით ძაფი მენაში ამოიღო, გასწურო, მზეზე გაშრო და ისევ მენაში ჩაწვინო. ასე იმიტომ შერებთან, რომ ძაფი არ დაღებეს; ორის კვირის შემდეგ იმავე მენაში მეოთხე წვეს აღუღებ, ძაფებსაც შიგ ცოტა ხანს ჩაჭერი, შემდეგ ამოიღებ, გაჭრეცხავ ცივ წყალში, კარგა გასწურავ და მზეზე გაშრობ. ამით დასრულდება ძაფის შავად შეღებვა.

იისფერად (ისფერად) შეიღებება: კაღის კაწახს ანუ კარწახს (წინკოს) ბლომად მოჭხარშავ და ძაფსაც შიგ ჩაჭერი. კარგა ხანს აღუღებ, მერე ქვაბს ძაფიანად ვადმოიღებ და ბლომად სუფთა ნაცარს შიგ ჩაჭერი და ჯობით დაუწებ რევას. ნაცარი იმდენი უნდა ჩაჭერო, რომ სულ მთლად ფაფად იქცეს. ბევრის რევის შემდეგ ძაფს შიგ ქვაბშივე მეორე დღემდის დასტოვებ, მეორე დღეს ძაფს ამოიღებ, ცივ წყალში გაჭრეცხავ, გაშრობ და ძაფი მზათავ.

ამნაირად, მომეტებულად მატყლის ძაფს (ბაწარს ჩვენებურად) ჭლებავენ და ფაჭ-დომფაღის ძაფსა და ხაიათის კი უფრო მეტად ბაწარში აღებინებენ.

სიტყვით, ძაფს სულ ექვს ფერად ღებვენ. შეღებულს მატყანკაღის სეღით დანიშნულს უკზავნიან და სახლში თითონაც ინარჩუნებენ შინაურ საჭირკობისათვის, შესაკერ-დასაკერად. მიტანილის ძაფით დანიშნული, როგორცა ვთქვით, ჯეჯიშებსა და საინებს იქნავს. სულ

უნდა მოქსოვოს 8—12 ჟეჯიმი, ყაჭის ორი ან სამი სახანი, 6—8 აბჯა, ერთი ან ორი მარაზი, რამდენიმე წყვილი ტოლადი, წინდა, ყოლანი, ჟეჯიმების სპირე (ყოფიმი-ზირ), ქალამნის ბადები და სხ.

ჟეჯიმებსა და საბნებს ჭრელ-ჭრელებს ჰქსოვენ. სიჭრელისა და ფერადის მიხედვით ჟეჯიმი არის: თორჭამიანი (ბადე-ბადე, ანუ უჯრა-უჯრა), ექვს ჭრელიანი, უირხ-უინჟირი (ორმოც ძეწკოვანი), ზარა-ბაბ-ჭამიანი, ალღუი, ბეშ-ყარდაში (ხეთ-ძმოვანი), ბუდა-ბოღნუზი, გქგ-ჭამიანი (ცის-ფერი), კიდბანა-ჭრელი, თექ-უინჟირი (ერთ-ძეწკოვანი), ალაყურთი, სავადაჲ, კიჭკიჭაჲ, წონე-თახტაჲ და თეთრ-თახტაჲ, სულ 14 საირი.

ჰქსოვენ კმლთსა. ძაფს ჯერ გააბმენ ჰალაქებსუ და ქუყოში გააძვრენენ, გასჭიმენ მაგრა და საქსოვის მხრით ქუყოს სამფესა ტატიკელაზე საბლით ჩამაბმენ. ქუყოს უკანიდგან ფრანგელა აქვს გატარებული; წინიდგან კი კმალი მუშაობს. იქვე ზედ გაბმულ ხანაზე (საქსოვზე) ზის მქსოველი და ჰქსოვს. მქსოველს იქვე უდევს ჩხირი ან თითის-ტარი, რომლის მოსმიათაც აწეწილი ძაფი ისევ იაფის ადგილას ჩადგება ხოლმე; აგრეთვე იქვეა ერთი გორგალი „ძიკ-სა-ვალაჲ“ ძაფი. მქსოველი რომ ჩაჭბუჭავს, მერე კმალს გაატარებს, უირაზე დააყენებს, რის გამო გაბმულ ხანას ზემო კეცი ძაფი მადლა წავა, ამ დროს „სავადა“ გორგალს გაატარებს, მაგრა გასწევს და ძაფი რომ გასწორდება, მერე კმალს გადააწევს და მაგრა ჩაჭკრავს. შემდეგ მეორედ და შესაძედაც. ასე მუშაობს მქსოველი და ერთის დღის განმავლობაში ჟეჯიმს ერთ ან ერთ-სახეეარ კმლის სიგრძისას ჰქსოვს (კმალი ერთის ადღის სიგრძისას არის), ვერღანსა და შაღს ორის კმლის სიგრძისას. ჟეჯიმსა, ვერღანსა და შაღს სიგანე ორ მტკა-ველზე მომეტებული არა აქვს, უფრო კი ნაკლებია. ყოველ ვერღინსა და ჟეჯიმის სიგრძე კაცზე გრძელი არ არის ხოლმე, ამიტომაც ხანას (საქსოვს) რვა „განის“ სიგრძისას აბმენ. ოთხის „განის“ ერთმანეთზე გადაყურებით ერთი ჟეჯიმი ანუ ერთი ვერღანი დგება. მაჩასადაჲ, 12 ჟეჯიმისათვის საქსოვი ხანა უნდა გააბან ექვსჯერ და ერთხელაც ვერღინისათვის. ჟეჯიმები რომ დაიქსოვება, ახლა მათი ნაბაღზე გადავკრა საჭირო. ნაბაღებს ფედაქრებს აკებინებენ. 12 ჟეჯიმისთვის საჭიროა 12 ნაბაღი და ამდენივე ცალკე დაქსოვილი „უი-

ჟიბი-ზირები“. ჯეჯიმებს საბღებზე რომ გადაავრენ, ახლა უიჟიმი-
ზირებს ჯეჯიმისავე ნაზირებზე მიაკერებენ. შერე უოველს ჯეჯიმს ოთ-
ხად გადაჭკეცვენ და ჭუქად (წუობად) ღამაზად დააწყობენ. ვერდანებ-
საც სქელ ნაბღებს (ჩიგლამას) დაუდებენ, ჩიგლამას კიდეკვ ქვემოღვან
მთლად ჩითის ზირებს მიაკერებენ.

3. ქ ო რ წ ი ლ ი :

ქორწილი და მისთვის მზადება. ქორწილში მოპატილება. მემზანა-
გობა. შემემაზლები. საკლავები. ნეფის გამოყვანა. გატანებულები.
გამოტანებულები. ფართლის მოტანა. მეკურტენე და მისი სარგო.
პატარძლის მოყვანა და დახვედრა. თხილის თავზე გადაყრა. პატარ-
ძლის სახლში შეყვანა და სამ-გზის კერიის გარშემო შემოტარება.
დიდი ქორწილის დღე. „შახი“. ფეხზე-დგომელი. შაბაშის დღე.

ამგვარად, დანიშნულს ქალს მზითევი ორის-სამის წლის განმავ-
ლობაში უმზადდება. მზითევი რომ დამზადდება, ვაჟის მამა მაცხან-
კლის ზირით ხახალს (მძახალს) ეკითხება, წლეულს ქალს მადლევე,
თუ არაო. მძახალიც ან ჭოს შემოუთვლის, ან არას. ხშირად ქალის
მამა კიდეც ინახება, ქალს ადვილად არა სთმობს. იგი უურადღებსაც.
არ აქტევს საქმროს მამის ხარჯ-ხაჯალათს. მკვახე უფარზედა დგება.
რატომაც არა! საქმროდამ აშდენი საჭმელ-სასმელი მოსდის და უო-
ველი მზითევი ქალისა, მოიძედა, რომ ბღობა ქრთამსაც აიღებს,
ქალის საქორწინო ხარჯსაც გამოართმევს და ამას კარდა ერთის წლის
განმავლობაში ქალს კიდეც თავის სახლში ამუშავებს თავის სასარგებ-
ლოდ. ჩვენში ხომ კაციცა და ქალიც ძვირფას მუშად ითვლებიან.
და მამა რომ უარზე დგება, უფრო ამ მუშა ხელის დათმობა ენახება.
ისიც უნდა ვთქვათ, რომ ამ გვარ უდმერთო დედ-მამას, ხშირად ქა-
ლები სასტიკად სჯიან: ჩუმად გაიზარებიან საქმროსს და ჯვარს გა-
დაიწერენ ხოლმე.

ასეა თუ ისე, ამასობაში ქორწინების დროც მოდის, დრო საე-
სებისა და ღხინისა, ე. ი. შემოდგომა. როგველის შემდეგ აქ ქორ-
წილები იმართება. ქორწილისთვის წინა დღითვე საქმროს ოჯახი დიდ
ფაცა-ფუფს შეუდგება. ქორწილის ერთის, კვირის წინად სახლის მზა-

ტრინი შიფივეგს ორ-სამს ნათესავ დედაკაცების ჰურის სცხობად. ისინი შეუდგებიან თეთრის ღვაჭის ცხობას. ქორწილის დღემდის დღე-ში 5—6 ცომს აცხობენ: თითონ ოჯახის პატრონიც სხვა თავდარიც შეუდგება: ორსა-ან სამ საქონელს იფიდის ქორწილის ხაღხის სამსპინძლოდ, ექვსიოდუ ბათმან ეველს (ბათმანში 33 გირვანქა), დამზადებს $\frac{1}{2}$ თადარ (15 ჩაფ) არაყს, ათიოდუ თადარ ღვინოს, ორმო ვაძლას (აქ ვაძლას ორმოში ინახვენ, ორმო ვაძლი ორ-სამ ფუტს იწონს), უურძენსა, თაფლსა და ერბოც უნდა ჰქონდეს შენახული.

ეველსაფერს რომ დამზადებს საქმროს მამა, წინ-დღითვე სოფელში სანდო კაცებს (ორს) გაჭვზავების ნაცნობთა და ნათესავთა ქორწილში დასამხებლად (მოსაწვევად). „დამზახნელები“ კარდაკარ დადიან, ეველს ეზოში შეველენ, ჰირდაჰირ სსხლისაკენ გაეშურებიან, ხმა-ამოუღებოდ სხლში შეველენ, ცუცხლა ჰირზე (კერას ჰირში) ნაბაღზე ჩამოსხდებიან და სხლის პატრონს მიჰმართავენ ამ-სიტყვებით:

„მავანმა (სხელი) გამოკვებავსა, ხუად ქორწილ აქოუ, უერ შენ გეხახით, სხლი პატრონო, შემდან შენ ზაღა (თუ სხლის-პატრონის ცოლი ძალუათ არ მოუხდება, მის სხელს იტყვიან-ხოლმე), აქენ ქუდფათს, ერ მინამ (არაფინ) შინ არ დარჩეს; მადამთ, თუ ეონად (სტუმარი) უვაუ, ისიც მაჟეონით“.

სხლის პატრონი „დამზახნელებს“ ჰასუხად ეტყვის:

„ჰუმარაჰ (ბედნიერი იქნეს, გეზი ადინ (თვალ-ბუდიან) იქნეს, თალაიან (იღბლიანი) იქნეს, დმერთმა კელ-მოგვიმართასუ“.

ამის შემდეგ დამზახნელები ახლა სხვისას გაემართებიან და იმავე სიტყვებით მიიწვევენ ეველს. ბოლო სხლში მისაწვევად რომ მივლენ, იქვე დარჩებიან ვახშად:

ქორწილის წინა დღეს, საღამოს, საქმროს სხლში ნათესავე ბისთვის იმართება „მემზახნაკეს-საღამო“ ანუ „მემზახნაკობა“. იერუბიან ნათესავნი და საუგარელი მეგობრები და საქმროს ტოლ-ამხანაგები, შუადამუდის ღვინობენ, ქეიფობენ და მერე თავიანთ სხლებში მიდიან. მემზახნაკობის მეორე დღიდან იწყება სამდგოლი ქორწილი. ამ 15—20-ის წლის წინად ქორწილი 4—5 დღე იტოვდნენ: დღეს კი ორიოდ-სამიოდ დღესაც ქორწილი აქ მხოლოდ აქა-იქ იმართ-

თება და უფრო ხშირად კი ერთ-ორ დღეს ღზინობენ და ამით ათავებენ ქორწილს. ჩვენ ისევე იმ ძველის დროის ქორწილს ავწერთ. ნამდვილს ქორწილს სამი სახელი ჰქვია: ჰატრა ქორწილ, დიდ ქორწილ და ფეგუზე-დგომელი ქორწილ. ჰატრა ქორწილი იციან პირველს დღეს, დიდი ქორწილი—მეორესა და მესამე დღეს, ხოლო ფეგუზე მდგომელია ქორწილი—მეოთხე დღეს.

ჰატრა ქორწილის დღეს დიდიდგანზე საქმრო ცალკე ჩაიკეტება თავის „შემკმაზავებით“ (მომრთველებით) და საცოლო აგრეთვე ცალკე დაბინავდება მამის რომელსავე სახლში, ან ოთახში. ვაჟის შემკმაზავად ერთს ან ორს კაცს ირჩევენ ტოლ-ამხანაგ-სათესავთაგან, ქალის შესაკმაზად კი ამ გვარადვე ქალებს ირჩევენ. ქალისა და ვაჟის შემკმაზავლებს ორ-ორ აბაჯს აძლევენ.

ნეფე-ჰატრასღს დილა-ადრინ წაიყვანენ ეკლესიაში და ჯვარს გადასწერენ. მაჰმადიანი ინგილოები კი რძალს სახლში მოიფუნენ და ნიქას გაუჭრიან. ჯვარ-დაწერილები თავ-თავიანთს სახლებშივე ბრუნდებიან: ნეფე მამის სახლში და დედოფალიც თავის მამისავე სახლში. წაფუნ სახლში და ისევე ცალკე ჩაიკეტებიან. ჰატრა ქორწილის საღამოსვე ერთ სახორცე საკლავს დაჰკლავენ და დილითვე სასწმლის მზადებას შეუდგებიან; ამზადებენ ხორცის წვეს საარაუე ქვებში, ცივად მოხარშულ ხორცს, კილანებში (თიხის ჰაწია ჯამია) უველს და სხ. ვინც მოვა სტუმარი, იმას არაუს დააღეფინებენ და ვაშლს, ან ყურძენს მიართმევენ. შემდეგ საღარა-სურნით ნეფეს ქობიდან გაშისაყვანად წაფუნ. კარი გაიღება და ნეფე, სულ მთლად ნაბადში გახეული, მორცხვობით და ნელ-სელა გამოვა. ნეფე ნაბადში ისეა გახეული, რომ თვლების მეტი აღარა უჩანს რა. რაწამს ნეფე კარეთ გამობრძანდება, მისი დედ-მამა მოვალეა შეიღას წინ იშუფროს (იცუკოს), გადაჰკოცნოს და კისერზედ კელ-მანდილი მოახვიოს. აქედან ნაღარა-სურნის გვრით ნეფეს დიდ სახლში მიიყვანენ, სუფრას გაშლიან, უველანი ჩამოსხდებიან და ღზინი განადდება. სტუმრებს მთარათმევენ ბლამა ხორცს, წვეს, ღვავს, ღვინოს კლავდებით და ორსამ კაცს ერთად თითო ნაჭერს სამწვადეს, რომელიც „ხორავის ამხანაგობაში“ თითონვე უნდა შეიწვას და შექქეს. მწვადის შესწვავად ხის შემფურება და მზადებული და კარეთ ცეცხლი ანთია. სახლ-

ში იმართებს დიდი ღაზარაკი, დიდი „მაშეულათი“, სიმღერა, უყანი, ღვინის სმა, თამაშობა და სხ. სახლის ჰატრონი იქვე ზის, ან სტუმრებს დასტრიალებს და ეველას აქეზებს, ეველას სთხოვს: „ზმებო, ღუნქე დაღვით, ნუ გშურსე, გაიხართ“. ამასობაში გარეთ „ჭენ-გებისთვის“ (მურჩინი ქალები) ცხენებს ამზადებენ ნეთეს ნათესავები. მურჩინში მონაწილეობას იღებს ოციოდე ქალი და შვიდი კაცი „გატანებულნი“. გატანებულებში ერთი მაჭანკალია და ერთი კაციც ვინმე წარჩინებულთაგანი. გატანებულებს მიაქვთ: ორი მონარული ქათამი, ერთი ჩაფი ღვინო, ორი სატუნქე (ბარკლის ხორციანი ძვლები), ერთი „კლაფი“ (მხარი), უხაჯი (ცხვრის ღორი). ამას გარდა მურჩინში მონაწილე დედაკაცებს სხვა კაცებიც მიჰყვებიან, (ყილაკდრები) ცხენების ჩამოსართმევად. მურჩინში ცხენოსანნი მხოლოდ ქალებია, კაცები კი ქვეითად მიდიან. მურჩინს მიუძღვება ნაღარა-ზურნა. მამაკაცი თოფი-იარაღით არიან. აი მურჩინმაც მათკანა და დედუფლის ეზოს კარებს მთადგა. კარები დაკეტილია და იქვე მთად ხეზე (ალატზე) მაშხალა გაკეთებული. გრძელი ალტი მიწაში დაურტვიათ და მის წვეკრზე ვაშლი გაუკეთებიათ. მურჩინს კარები გაუღება მხოლოდ მაშინ, როდესაც თოფით ვაშლს ჩამოაგდებენ. კარებს რომ გაუღებენ, ეველანი შეუღენ ეზოში, მიულოცვენ ქორწილს დედუფლის მამას, რომელიც ეველას მიიწვევს სუფრაზე და გამოტანებულებს „კაცის მარაქში“ დასხმს და ქალებს „ქალების მარაქში“ (სუფრაზე); მცირეოდე ხანს სჭამენ-სმენ, მერე აიძლებიან, ჰატარად ცხენზე შესმენ და წამოვლენ ნაღარა-ზურნის კვრით. ჰატარადის გამოსტუმრებამდე ნეთეონისას, ნეთეონის ურმიავე, მიაქვთ ქალის ფართალი (ჭეჭიშები, ვერდნები, კიდობანი და სხ.). ურქის მიჰყვება „მეკურტნი“, ქალის ნათესავი ერმა. იმისი მოვალეობა ის არის, რომ ნეთეონისას მატარადის ჰატარადის ფართალს, ქორწილის გათავებამდე, ხელი არავინ ახლოს. ამიტომაც იგი, სცა ფართალს დალაგებენ, იქ ახლოს უნდა იჯდეს და ყური უგდოს. გარჯისაყვის იმას ერთი აბაზი უნდა მისცენ ნეთეონის სახლიდამ. ჰატარადის მოსაყვანად ნეთეონის სახლიდგან იგზავნება კარგი ულაფი ცხენი, რომელსაც დედუფალმა უფრო მარაზი უნდა შეაბას. თითონ ჰატარადი შემოსილია ისე, რომ სრულიად ზირი არ უჩანს. იმას

აცვია ფარჩეულის ტანისამოსი, ახალთაზედ აკერია გერცხლის მოსართავები, არტყია ქამარი ილგაგი (ფართო და კანიერი ძეწკვი) გულზედ ჭკიდა და სხ. თავზედ ჭხურავს აბრეშუმის შავი კელმანდილი, გვე-გვეცად დაკვეცილი და შუბლისკენ ცხვირივით გრძლად გადმოშვერილი. ამგვარად მორთულ ზატარძლს სემოდგან ჩამოხურული აქვს აბრეშუმის დიდი ქალადა. მამა ან ბიძა მორთულ ზატარძლს შესვას ცხენზე და გამოისტუმრებს. ზატარძლის ცხენი მოჭყავს ჯილავდარს. ზატარძლს იმისივე ოჯახიდან მოჭყეკება მღადე (დად) და შვიდი გამოტანებული იმ გვარისავე სანოვაგით, რა გვართაც ნეფიონის კატანებულეები წავიდნენ; ზატარძლს მოიყვანენ ეოს კარებზე. აქც მამხალაა, ხოლო ვაშლი კი არა, არამედ ცეცხლი, რომელიც მღადე ზალოს წვერზე ანთა. გამოტანებულები ცეცხლს თოფს მიატუმრენ, კარები გაიღება და ეველანი შევლენ ეოსში და ცხენებიდამ ჩამოხტებიან. ზატარძლს კი ჯილავდარი საოჯახო სახლის კარებზე მიიყვანს. აქ სახლის სახურავზე კიბე აუღია, რომელზედაც ნეფა ასული. ზატარძლს რომ კიბის ძირში ჯილავდარი მიიყვანს, შეფე ერთ ჯამ თხილს თავზე გადმოაყრის. რას ნიშნავს თხილის გადმოყრა ზატარძლზე, არავინ იცის. შემდეგ მამამთილი მივა ცხენთან და ზატარძლს გადმოსვამს. ზატარძლს მხარში ამოუდგებიან მღადე ერთი მხრით და ნათესავი ქალი მეორეს მხრით და შინ შეიყვანენ. კარებზე დაუხვდებიან დედამთილი, აეწვეს ქალადას და ზირზე თავლს წასცხებს. მარჯვენა ხელშია ცომს ჩაუდებს და კარის თავზე მიაკვრევენებს. მერე წაიყვანს და ფეკილის კასრებში ხელს ჩაყოფინებს. ზირზედ თავლის წაცხება ქალის სიტკბილეს, სიტკბობით დროს კატარებას ჭნიშნავს, კასრებში ხელის ჩაყოფინება—ახალ-მოსულ ზატარძლის ხელის ბარაქას მოასწავებს. ფეკილის კასრში რომ ზატარძლი ხელს ჩაჭყოფს, შიგ ჩაუდებს „კაკოს“ (კვერს), რომელიც მამის სახლიდან გამოტანეს. შემდეგ ზატარძლს მიიყვანენ და კორთეში (სახლის ჩრდილოეთი კუთხე) დასმენ და მუხლებზე მტირე წლოვან ვაჟს ჩაუსმენ—ვაჟიშვილები მოგვეცით. რძლი ამ ემაწვილს ერთ წვეილ წინდას აჩუქებს. რძლის დასასვენებელი კორთე ჩარჩავით (ფარდით) გადობილია. რძლთან ახალგაზდა ქალები და მღადე სხდებიან. ფარდას ქვეშით, კერას მარცხნივ, დედაცხების მარჯაა გამწკრივებული, კერის

მარჯვნივ კი კაცებისა. ნეფე კაცების მარჯაში ზის. იმასთან ერთად მარჯვნივ და მარცხნივ იმისი შემკამახელები სხედან, ლხინი, ათამაში და სიმღერა კარგა შეაღამედის არა სწყუდება. შემდეგ კი მეზობლად მოსახლე ხალხი თავიანთ სახლებში მიდიან დასძინებლად, შორეულები კი იქვე რჩებიან. ჰატარძალი ჰირველ დამეს ქმართან არ იძინებს. ამ დამეს იგი სახლის სტუმარია და ცალკე უნდა მოისვენოს ქალებთან. ხოლო მეორე და მესამე დღე დიდი ქორწილის დღეებია.

ნამდვილი ქორწილი ამ დღეებში იმართება. დიდიდანვე ეზოში გრძელ სუფრას გაძლიან, სუფრის მიყოლებაზედ ორივე მხრივ ნეტებს დააღაგებენ. მამაკაცებისა და დედაკაცების მარჯისთვიის სუფრა ცალ-ცალკე იძლება. სუფრას რომ დამზადებენ, ჰატარძალს თამაშობითა და ნაღარა-ზურნით გამოიყვანენ და დედაკაცების მარჯაში ბალიშებზე დასმენ. შემდეგ ნეფესაც მამაკაცების მარჯაში დასმენ და უველა ხალხი დალაგდება. ნეფის წინ სამს ჩხირზედ სამეფხად, „შახს“ აკეთებენ. „შახის“ ჩხირებზე წითელი ვაძლებია ჩამორიკებულაი. „შახი“ სინზედ არის დაურდნობილი. იმავე სინზედ აწევიან: შაქრის ნატრებში, კვერცხში, შოთები, ლავაშები, სორცი, ქათამი და სხ. ნეფე ზის სუფრის შუა ადგილს. მენაღარე და მეზურნე სუფრის ბოლოში სხედან. წარჩინებული და ხანში შესული ხალხი სუფრის თავს მოქცევიან, ხოლო ახალგაზღობა და „ღარიბ-ღურბათნი“ კი სუფრის ბოლოს. ამგვარადვე სხდებიან დედაკაცები. მათი მარჯა კაცების მარჯაზე მოშორებით არის და იქ არც მენაღარე-მეზურნეა. ხალხს რომ დალაგდება, მართმევენ შაჭმულს. „ვარცლზე დგომელ“ ხალხს ჰურს „ჩამოურის“ (მიართმევს), „ქობებზე დგომელ“ კორცს, მწვანს, უველს, „ქვერზე დგომელ“ ჩაუბითა და კატოშებით ღვინოს. ქვერზე, ქობზე, ვარცლზე დგომელებს ბევრი თანამეშენი ჰყავთ. იგინი სტუმრებთან დგანან, ზოგი ხალხს ღვინოს ასმევს, ზოგი ჰურს ასღევს, ზოგი ურს უტდება, ვის რა აკვია, ან ვინ რას მოითხოვს, რომ მიუტანოს. სტუმრები შეეჭტევიან ნელ-ნელა. დრო-გამოშვებით ნაღარა-ზურნას აკვრევიან და ხალხს ნეფის წინ ათამაშებენ. დრო-გამოშვებითვე ვაჟის ნათესავი ქალები მოდიან და ნეფის წინ შუთრობენ. ნეფე ამ დროს ფეხზე ადგება. ქადა შუთრობას რომ მორჩება, მივა ნეფესთან და კისერზე ორ-სამ შურთან ხელსახოცს შემოაკრავს,

აკოცებს შუბლში და ისევ ქალების მარჯაში წავა. ამნაირად ნიუეკს მრავალი ხელსახოცი უგრძობდება. სტუმრების გასართობად კარგ მომღერლებს მოიწვევენ ხოლმე და ერთს ვისმე ხუმარად (ოინხიდ) ამოიჩნიებენ. ხუმარას საქმე, როგორც იმის სასიკეთოდ დასმევი სხანს, სტუმრების კართობა და გამხიარულება არის. ამიტომაც ხუმარა გიგოეებს სხვა და სხვა ცხოველების სახეს, დათვისას, ტურასას და სს., და დაჯდება სუფრის ბოლოზე. დაიწვიებს ოსუნჯობას, დმეჭვა-გრეხვას, თამაშობს და ასე ერთობს ხალხს, ხშირად კი იტყვის რასმე მახვილავ სიტყვას და მიიტყვეს მთელის ხალხის ყურადღებას. თუ ვინმემ გამოჯავრება დაუწყო, ადგება და „დაჭსრქმავს“ (წაქცევს და ბლუჯავს). ამ სეირის მყოფრებელი ხალხი იტინის, იტინის, კვდება სიცილითა. ხუმარას გამოტანებულად ჭმეველის. ვინმე ნიუეკს ნათესავთაგანს რაზედმე შარს აუტეხავს და დაჯარიმებს ერთის ჩათვის ღვინითა, ცხვრის ღორითა და სს. დაჯარიმებულმა განხვავ თუ დაიწყო, გამოტანებული უბრძანებს ბიჭებს, რომ იგი „დათან“ (ხელფეხი შეუკრან და ხეზედ მიბანს). ხეზედ მიბმულს ფეხებში ჯობით ცემას დაუწვიებენ, სტემენ, რასაკვირველია, ხუმრობით, იმ დრომდე, მინამ დაჯარიმებული თვითონვე არ შეეხვეწება, „ოდონდ გამიშვით და ყველაფერს მოგიტანთ“. აუშვებენ და მართლაც მოაქვს ღვინო, ქათამი ჭ სს. ამნაირად ნიუეკს სტუმრებს ნათესავებთან დიდძალი ხორაკი მისდით. ქორწილშივე ახალგაზდა თოფოსანნი მიზანში სროლას იწყებენ, თამაშობენ, მღერაინ და ღვინობენ. ქორწილში მოწვიება დიდი სირცხვილია, ვინც მოვა უეჭველად უნდა იმხიარულოს.

მესამე დღე შაბათს დღეა. ნიუეკს ოჯახი ერთ სანდო კაცს ამოიჩნიებს ხოლმე. მეშაბათე ადგებს ერთ ვაშლს, შიგ დაურკობს აბაზიანს, შვევა კაცების მარჯაში და დაიძნობს:

- აჲ ჯამათო, ყურ დამიცდით, ახალ ხაბარ მოსულ!
- ხეჲრ იქნეს! — ერთხმად დაიძნობენ სტუმრები.
- ხეჲრი, მადლობაჲ დმერთს! მავანმა (სახელი რქვი) ერთი მანათი ბეგისტვის (ვითომ ნიუეკსთვისაო) ხალათის საფასურად გამოგზავნა!
- ააშინოს, ააშინოს, ჭურაჲ, ჭურაჲ! — გრიალებს ხალხი და ხალარა-ზურნაც უკრავს. ამგვარ სიტყვებით მეშაბათეს ეგებებიან ყოველ შაბათის შემდეგ. შაბათს სწირავს ყველა, ვინც კი ქორწილში

დაესწრება. შაბაშად იწირება ზოგის ოჯახისაგან მანათი, ზოგისაგან $\frac{1}{2}$ მან., ორი აბაზი და სხ., ასე რომ ზოგიერთ ბედნიერ ნეფეს რამდენიმე თუმანი უგროვდება.

მეოთხე დღის ქორწილი ფეხზე მდგომების ქორწილია, ამიტომაც „იფეზე დგომელი ქორწილი“-ი ჰქვია. ამ დღეს, ფეხზე-მდგომელებს გარდა, სათესვებიც მოვლენ და სადამოშდის იღბენენ. მერე სახლი-პატრონს გამოემშვიდობებიან და წავ-წამოვლენ თავ-თავიანთსა.

‡. ქორწილის ბოლო.

ნეფე-დედოფლის პირველი შეხვედრა მდადეს დასწრებით. ფეხის-ბანა. მუშაობის დაწყება პატარძლისაგან. ქალის ჩაცმა-დახურვა. პელმანდილი. საქორწილო ხარჯების ჯამი. დავლიანება. უდიერი სარვებელი და ვაჭრების ალაგმვა. „სიზის დაზახება“. ტკბილეულის მოტანა. დასიება და მისი „წამალი“.

სხევით თავის დროზე ვერ აღვნიშნეთ ქორწილის შესახები ზოგიერთი წვრილმანი გარემოება, რომელიც ასურათებს ხალხის ეთო-ცხორებას. ქორწილის მეორე დამეს, სტურები რომ სახლში კურას გარშემო დალაგებიან და ქვამ-სმას და სიმღერა-ლაპარაკს გაა-ხადებენ, ნეფეს გააზარებენ სახლიდან და „აურზე“ (სახლის სხვენ-ზე) აიყვანენ. იქ იმისთვის გაშლილია ღოგინი. შემკმაზელები ღოგინში ჩაწვევენ და ჩამოვლენ. მცირე ხნის შემდეგ დედუფალსაც გააზარებენ და იქვე აურზე აიყვანენ ქმართან. დედუფლის გაზარება რომ სტურებმა ვერ შენიშნონ ოჯახის მამა (ან უფროსი) ფეხზე წამოდგება, სხვებიც აიძვებიან და შუფრობას სთხოვენ, იგიც ნება-უნებელიდ იწეებს შუფრობას. ეველანი ტაშს უკვრენ. ამ არეულობაში პატარძალი ადვილად და შეუმჩნეველად გაჭყავთ. პატარძალს ღოგინამდე მდადე მიუძღვის. მდადე მიიყვანს და პატარძალს ქმარს „ჩაბარებს“.

— „უანი“, ეუბნება იგი ნეფეს, „ე ქალ ეხლა შენი, ექმდინ ჩონ გოგიზდი, მოგუქლუ, ხათირ (ხათრი) არ დოგიკლი, ეხლა კი შენ იც, როგორც შეიძახხავ“.

ნეფეც, რასაკვირველია, ჰპირდება, რომ კარგა შეინახავს. შემ-

დეგ მდადეც სარდასიდაჲ ჩამოვა. ამ წუთამდე ნეფე-დედოფაღის არა-სოდეს ერთმანეთი არ უნახავთ. არც ერთმა არ იცის არაფერი შესახებ თავისის მიუღლისა: ან როგორი ხასიათისაა, ან როგორი ზირისასე აქვს, როგორი ტანისაა, ან გამრჯეა და გამკონი, თუ კერძი, ზარმაცი, ანწილი და სხ. აქ ზირველად გაიცნობენ ერთმანეთს და ისიც არა დიდხანს: დილა-ადრინად ორივე ჩამოჭყავთ და ისევე სანეოთ-სადეოფლოდ ჰრთვენ და მარაქაში სხმენ.

მესამე დღეს, სლამო ჟამის შექცევის წინადა, „ივეის ბანა“ იძარბება. ხალხი რომ ჩამოსხდება კერის გარშემო, ახალგაზდა ქალები გადმოვლენ მარაქაში და უფროსიდან მოკიდებული უმცროსამდე „ივეის გაჭნადან“; ესე იგი ვეულა გაცნა შემთხზინან და გააძრობენ ეგზიდაჲ ტოლადებს, ქალამნებსა და წინდებს. ამავე დროს გადმოი-ევანენ ზატარაძლს და იგი ვეულას ეუხს დაჭბანს. ეუხს ზატარაძლი ლაგანში ჰბანს თბილის წყლით, რომელიც წუმწუთით (სნილენის მადალ-ეუელიანი და ლუღუკიანი ჭურჭელია) ზატარაძლის მთხლე ქალს მოუტანია და სჭირთებისამებრ ზატარაძლს უსხამს წყალს, დაბანილს ეუხებს სუფთა ტილოთი ზატარაძლივე ამშრალებს. ეუხის ბანისთვის ეველანი ზატარაძლს აჩუქებენ: ზოგი აბაზს, ზოგი 30, 40 და 50 კანაკს. სლამ-სლამობით ეუხის ბანა გრძელდება ქორწილის გათავ-გუებამდე და შემდეგაც ორი-სამის წლის განმავლობამდე. ზირველ ხან-ში, თუ გაყრდილი ბიძა ახლო მოსასლეთბს, იქაც უნდა წავიდეს ზატარაძლი და ეუხი დაჭბანოს, ეველას თუ არა, უფროსებს მანც.

რამდენისამე დღის შემდეგ, დღისით, ზატარაძლი ისევ „ჩარ-ჩავს უკან“ (გაფარდულში) ზის და საქმეს არ აკეთებს. შემდეგ კი ზატარაძლურადვე კელმანდილით მორთული და ზირ-ავარებული მუშაობას შეუდგება. ზირზედ, ცხვირს ქვემოდა, აფარია თეთარი ქუნა (კისია), თავზედ კელმანდილი ისე აქვს გაკეთებული, რომ შუბლის სი-სწორივ მალაა ამართულია კელმანდილისავე ცხვირი. ეს მორთულობა ზოგეერთს ძლიერ უხდება, მაგრამ ქართულ ბუნებრივ ჩაცმა-დახურ-ვას ვერ უდრის. უფრო ის აუშნობს აჭურ ქალის ჩაცმა-დახურვას, რომ აქ ქალებს ჩითისა და ფარჩის ფრიად განიერი ორ-ტოტიანი ნიფ-ხეები აცვიათ. ზერანგი მუნლამდე ძლივს სწვდებათ. ზერანგის ზე-მოღვან იცმენ მოკლე ახალთხს, ან ჩაფკან-ლაბადს. ჩაფკანი და ლა-

ბადა სხალთსუ ბეკრით მოკლეა და მოკლე სასელოებიცა აქვს. ზუ-
რანგის გულის-ზირზედ მძივის ,,ახსა“ აკერია, სხალთისა და ლაბა-
დას სასელოების ქვეით მხრივ აკერია ვერცხლის ,,სარმა-ღუგმა“ და
აბაზიანები ან ორ-შურანიებო. წინიდგან ჩაფვანი და ლაბადა ვერცხლის
ჩაფრასტით ივერის. წინ, გულის-ზირზედ, კოტებაშდე განიერ ,,მაშ-
ზარს“ (ფიშტამალს) იფარებენ. მაშზრის ნაზირებზედაც, უფრო კი
ბოლოზე, ,,სარმა ღუგმასა“ და აბაზიანებს აკერებენ. მაშზრის ზე-
ითა ზირზე, გულის სისწვრივ, ფარხით დააფარედინებენ ხოლმე და
ფვრის შუა გულში ხანდახან აბაზიანს ჩააკერებენ. ტანად რომ ჩაიც-
მენ, ახლა ზემო აღწერილ ქამარს შემთირტყმენ.

პატარასლი წლის თავზე კელმანდილს იხდის და ,,პირსაც ჩა-
მოიხდის“, ე. ი. პირს ადარ ახევეს. მაშინ იგი ჩვეულებრივად თავს
დაიხურავს. დედაცაცებს 14—15-ის წლიდამ ჩიქილა და ლეჩაქი ჭხუყ-
რავთ. აქაური ლეჩაქი ქართულს არა ჰგავს, იგი უფრო მოგვაგონებს
იმერულ ფაფანას. ლეჩაქი ჩითისა, იგი ვიწროა ზოლად, ერთის
ყურიდგან მეორემდის ივერის და უკან კუფამდე ვიწროდ გადადის.
ზედ შუბლის მიყოლებასუდ, საფეთქლიდან საფეთქლამდე, მძივი აკე-
რია. ამას გარდა საფეთქელზე ჰგადაა ფინ-ბოქნუზი. ეს ფინ-
ბოქნუზი მცირე ნაღსა ჰგავს, ვერცხლისა და ზედ ვერცხლის წვრი-
ლი ფული აკერია, რიცხვით სულ ექვსი. ლეჩაქს რომ თავზე გაი-
კეაებენ, ფინ-ბოქნუზი თითქმის წარბებამდე ეკადება. ლეჩაქის ზე-
მოდგან თავზე ჩიქილას იხურავენ. ჩიქილა სამკუთხანია, რომლის
ერთი წვერი უკან ჩამოშვებულია. ზოგერთნი ჩიქილის მოხვევის შე-
მდეგ თავს ივერენ ჭრელის კელმანდილით, რომელსაც სიმაგრისათვის
თავის გარშემო ვერცხლის პტყელ ვინჟირს (ძეწვეს) შემოახვევენ ხოლ-
მე; ფეხზე იცმენ წინდებს და ქოშებს. პატარალებს წუედებს ან ლაფ-
ჩინებს უკიდან. შეძლებულები თავიანთს ცოლებს ლაფჩინებთანც ატა-
რებენ, ხოლო ღარიბთა დედაცაცთ ხშირად ქალამნებიც ენატრებათ.
აქაური დედაცატი, თუ სიღარიბემ არ აიძულა, ფეხ-შიშველს იშვიათად
ივლის. გასათხოვარ ქალებსაც ასეთივე ტანისამოსი აცვიათ, ხოლო
თავზედ მარტო ლეჩაქი არა ჰხურავთ. ყველა ეს ტანისამოსი ჩითისა-
ცა კეადება და ფარჩისაც. თითო ხელი ფარჩეული, თითქმის ყველა-
აქვს, ღარიბისაცა და მოვაღესაც. მდიდარ კლებების ცოლ-ძვილს

სომ ორი-სამი ხელი სსტმელიც ახადია. საყურეებს აქაური ქალები სრულად არ ატარებენ, ხოლო საღტრები (სამაჯური) აქვს ზოგიერთას. ბეჭედს მართა ჰატარძლი ატარებს, ისიც ორიოდ წელს, ნეფე კი ქორწილის შემდეგვე წაიძრობს და შეინახავს.

ამით თავდება დაქორწინების აზრზე. ესლა ვიანგარიშით ამ დასქორწინების ხარჯი.

ქალის მამას ვაჟის მამისგან ეგზავნება: 1) ქრთამი ფულად გასათხზარ ქალში: ესლა 30—120 მანეთადე, უწინ—200—300 მ.; 2) ქვრივში ეგზავნება: ესლა 50 მან., უწინ—100—200 მ.; 3) სახორცე (სარი ან ფური) ქორწილში დასაკლავად 10—15 მ., 4) სამისავე ნიშანის ხარჯი 50—100 მ., 5) მკანკალი 1 მ., 6) მღადეს 2 მ., 7) ქალის დედას „სადელო“ 1 მ., 8) გატანებულების ორი შაური, სულ 70 კ., 9) ვაჟის შემკამხელს 40 კ., 10) მენადრე-მეზურნეს 3 მ., 11) მეკურტნეს 10 კ., 12) სახმო (სამო) 10 კ., 13) ეკლესიას 2—3 მ., 14) ქვხსს (მამასხსლისს) 1 მ., მღადეს ხელის დასაბანებლად 20 კ., 15) ქალის წილი 12 მან. სულ: ესლა 273—450 მან., უწინ—500—800 მან.

ვაჟის მამა სრულთს მამას მზითვეის მოსამხადებლად უგზავნის: 1) 10 ჯეჭიმის ძაფს, ან დაქსოვილ ჯეჭიმებს (ჯეჭიმი ღირს 3—4 მან.) სულ კი 30—40 მ., 2) ორი საბანი 15—20 მ., 3) 1—2 სასტული (ბალიში) 1 მ., 4) 6—2 აბგა 2—5 მ., 5) წინდები, ტოლადები და სხ. 3—4 მ., 6) ქალასთვის „ფარსა“ (ჩითეულობა და ფარსეული) 50—60 მ., 7) ქამარი 20—50 მ., 8) ილგა 20—30 მ., 9) სარმა-დუგმა 12 მ., 10) ჩაფარსტი 6—7 მ., 11) შინგირი (შტეული ძეჭვი) 10—20 მ., 12) ქაშები 1 მ. 20 კ., 13) კიდევ წვრილად ნივთები 3—4 მ. სულ 173—254 მან.

ვაჟის მამას თავის შვილის ქორწილში ესარჯება: 1) ორა ან საში სახორცე 30—40 მ., 2) ორიოდე თაღარი ხური 8—10 მან., 3) ორი ბათმანი ყველი 2—3 მ., 4) დვინო 4—5—6 თაღარი 16—30 მ., 5) წვრილმანი ხარჯი, ვითარტა: შეშა, სანათი (ჭრატე-ბი-ჩირადი), ხახვი, ხილა და სხვ. 10—12 მ., 6) არაუა 10 მან., 7) შვიდი ქათამი, ერთი ყახაჯი, ბრინჯი, ერბო და სხვ. 10 მან. სულ 88.—127 მან.

სამივე ხარჯი ერთად შეადგენს: ესლა 594—901 მ.-მდე, ხოლო უწინ 700—1000 მანათამდე.

ამ ანგარიშში ვაჟის მამისთვის პირველი და უკანასკნელი ხარჯი დაჯარგულია, ხოლო მეორე კი უკუ მოსაბრუნებელი, რადგან მზითვეი გერცხლის იმართიანად (მოსართავი) უკანვე მამის ოჯახში შემოდის, ჰატარძალს მოჭეკება. ამას გარდა „ილგას“ ესლა რძლისთვის ბევრნი აღრა ჰყიდულობენ. ეველა ეს ხარჯები რომ გამოვიდეთ საზოგადო წამილამ, წმინდა ხარჯი ვაჟის დასაქორწინებლად დარჩება: უწინდელ დროსთვის 600—700 მან.-მდე, აწინდელ დროსთვის 380—570 მან.-მდე.

შეგადა-შიგ მონაბეება საინგილოში ისეთი ოჯახი, რომელსაც თავისუფალი იუული აქვს და ეოველსავე შვილის დასაქორწინებლად ნადდ იუულზედ ჰყიდულობს. სხვები კი საქორწილო ჩით-ჩუთსა, ფარჩასა და სხვ. ბაზრიდამ ნისიად ეზიდებიან. ეოველ ინგილოს ბაზარში თავისი „ეონალი“ ჰყავს, ე. ი. რომელიმე ვაჭარი. ეონალი თითქმის შინაურ კაცად ითვლება. როდესაც უნდა, მამის მივა ეონალი ინგილოსას, მიივლ-მოივლის, საცა სურს, ჰურს შეჭკვამს, ღვინოს დალევს, დაბრუნებისას მწვანელიუელსა და სხვ. წაიდებს და წავა. ინგილო თავის მონაგარს არავის მიჭეიდის, თუ არა ეონადს. მაგალითად, ჰარკს, ღვინოს, თუ ჰური აქვს, ჰურს, ბრინჯს და სხვას. ეონადსვე ინგილო ეოველ წლივ ეეშქაშად მიუტანს ერთს ურემ ბზეს, ხანდახან შემასაც და სხვ. მაგიერად ინგილოს ეონადისაგან ნისიად მიაქვს „ეონა“ და როდესაც დასჭირდება, იუულსაც სესხულობს. აქური ვაჭრები ერეგნის გუბერნიილამ არიან. უმეტესი ნაწილი მათგან მოსვლის ეამს ლუკმა ჰურის მონატრულია, მაგრამ მალე დაეონადების შემწეობით მდიდარი და შეიღებული გამხდარა. როგორაო, იკითხავთ. ეოველ ვაჭარს რამდენიმე ეონალი ჰყავს. ამ ეონადებისგან თითქმის ეოველ დლიური საზრდო მოსდის; აგრეთვე რამდენიმე ურემი ბზე, შქმა და სხ. თითონ კი სულ მცირე ფასად შეიძენს დამზალ-დამზალ ჩით-ჩუთს და მამა-ნისხლად აძლევს თავის ეონადებს. თანაც ეონადს ეუბნება: „ოჰ, რა ჩითებია, რა ამირიკოა, რა ნაშური! იცი პირდაპირ მაკარიილამ დავიბარე, ესლახან მრმივიდა. ამ ჩითის ადლი თავის ადგილზე ექვსი შური დირს, მაგრამ შენ ეონალი ხარ, მკ ფასად

როგორ მოგცემ, ხუთ მანურად მიერთვი, ღმერთმა მშვიდობაში მო-
განმაროს. დეე, მე ვიყო წაგებაში, ოდინდაც კი თქვენ ნასიამოვნები
ღამრჩეთ. ამას გარდა ჩემი ხათრი და უადრი გქონდეთ, თუმცა დიდი
ზარალი მომდის, მაგრამ მაინც ნისიად გითმობთ ზარკობამდე (ან
სთველამდე)“. სრულიად გამოუცდელ და გულ-უბრუნელო გლეხს ეს
მაცდური სიტყვები სჯერა. თავის უზავეელ გულში როგორ გაიტა-
რებს უნადის ღალატს, მეტადრე მაშინ, როდესაც ეს სიეშმაკით
გატენილ-გაბერილი სულიერი ჯვარსა და ხატს ჰფიცულობს, სმას
სამოცდა სამ წმინდანს იმეწმებს, რომ მისი ნათქვამი უოფლად მარ-
თაღია. უნადი, რასაც მისცემს გლეხს, იმას თავის დავთარში სწერს
(ხშირად წაღებულზე მომეტებულსა სწერენ). შემდეგ გამოიანგარი-
შებს წადებულ ნივთების ფასს, წლის სარგებელსაც ზედ დააკეცავს
და ერთ ჯამად ჩასწერს. სარგებელიც უნადის საკადრისი იცოდნენ,
ე. ი. 20—30 მანეთამდე და მეტიც. მეტი იმიტომ, რომ ვაჭარი,
თუმცა წლის სარგებელს მაშინათვე თავის ზედ აკეცავს. მაგრამ გლე-
ხი წლამდის არ იცდის და როცა კი რამ შემოუვა, უნადს აძლევს, მა-
გალითად ზარკს ივნისში, თხილს ენკენისთვეში, ღვინოს ღვინობის-
თვეში, ხილს და სხვ. და სხვ. ამას გარდა, რასაც ვაჭარი წაიღებს,
იმას თითქმის უფასოდ ანკარიშობს, მაგალითად ზარკის ფუთს 7—8
მან., როდესაც თითონ შემდეგ 12—15—24 მან. ჰყიდის. აგრე-
თვე ნაკლებად აფასებს ღვინოს და სხვ. ერთხელ თუ გაება გლეხი
უნადის ქსელში, ძნელად-და იხსნის თავს. უწინ ქორწილის ხარჯი
თურმე სრულიად ჰღუნავდა აქაურ ხალხს. ესლას ეს ხარჯები, თუმცა
შემცირებულია, მაგრამ მაინც გლეხისათვის ფრად სამიძობა. უწინ
ხარჯიც თუმცა დიდი მოსდიოდათ, ბარაქც დიდი იყო. მანდარი,
ჭია, საქონელი დიდ შემოსავალს იძლეოდა, ხალხი დიდს ოჯახებად
სცხოვრობდა, თითქმის არა ეხარჯებოდათ-რა გზებისა, სკოლისა,
მწერლის და სხვ. შესანახად. ესლას კი მინდორიც ღალატობს, ოჯა-
ხებიც ნამცერ-ნამცერად იყოფებიან და ათას გვარი ხარჯ-ხაჯალათიც
აწვება კისერზე. ამიტომაც მცირეოდენი ხარჯიც, თუნდაც ისეთ აუცი-
ლებელ საქმისათვის, როგორც ვაყის დაქორწინება, გლეხს წელსა
სწუვეტს და ვალში ატდებს. აქაურ ვერაც და უღმერთო ვაჭრების წყა-
ლობით გლეხი უოველ წლიც უონადს აძლევს თაყის მონაგარს, მაგრამ

წლის ბოლოში რომ იანგარიშებენ, თავის ვალს არა თუ არაფერი აკლდება, შირ-იქიო, კიდევ ემატება. ამ 20-ადე წლის წინად ინგილოს მამულები ცბიერ ვაჭრებს თიანქმის სულ მთლად დანაკუთრებინათ. ეთანადი გლეხები სრულიად განედევსათ მამა-მამუელ ნაშენ-ნადვან მამულ-დედუღილამ და ან იქვე მამულში დანარჩუნებინათ და მოსავლის სანახევროდ ამუშავებდნენ. მაგრამ მათი უკანონო საქციელი ადგილობრივმა მთავრობამ შენიშნა. მზრის უფროსმა სერაფიმიძემ ვაჭრებს გლეხების მამულები ჩამართო და ისევ გლეხებს დაუბრუნა, სოკი სრულიად უფასოდ, რადგანაც ვაჭარს უკვე ერთი-ათად თავისი თუფლი ამოკო და სოკი კი თავნი ვალის წვრილ-წვრილად მიბრუნებოთ. სერაფიმიძის წყალობით მრავალმა ინგილომ დაიბრუნა მამული და ვალიდამაც გამთავიდა. მაშინ დაშინებული ხალხი ეხლა უფრო ფინილად იქცევა და ეთანადს დიდის ეჭვით ეუბრება...

დაქორწინებისა და უარ-დაწერის (ფვარის-წერის) შემდეგ, ორიოდ-სამიოდე თვე რომ გავა, სიმამრი „სიზეს დაუსანებს“, თავის სახლში მიიბრუნებებს თავის ქალითურთ. „დასანებსმდის“ არც გათხოვილი ქალი და არც სიძე სიმამრისს ერთხელაც არ წავუყენ: წესი არ არის თავის ნებთა, მიუხატიკებლად ესტუმრნენ. მიწვევის დღისთვის სიმამრი შეჭურის თავისას თავის მუკვარეულებს, კარგს სადილს, ანუ ვასმას გაჭმართავს და ქალისა და სიძის მისვლის შემდეგ ღვინი დაიწყება. სიამ თან უნდა მიიტანოს ქიშმიში, ფანდი და სს. ტკბილეული ემაწვილებს თავის. ღვინობენ თითქმის მთელი დღე, ანუ შაურლი დაშე. აქაც გაც-ქაღნი ცალ-ცალკე სხედან, სიძეს მარჯას ბოლოში ჭისმენ და აუ ჩინგური იცის, ჩინგურს ავერუენებენ, თუ სიმღერა იცის, სიმღერას ათქმევენებენ. ჩინგური ამგვარ ღვინის აუცილებელი გუთვნილებაა. ღვინის დროს უსათუოდ კარგს მეჩინგურეს მოიწვევენ ხოლმე, აგრეთვე კარგ მომღერადსაც. სიძის სტუმრობა უფროსობით თავდება. ამ დღიდგან ქალისთვის, მამისა და სიძისთვის სიმამრის სახლის კარი დააა და როდესაც უნდათ, მაშინ ეჭვევიან.

როდესაც შვილი ეყოლება, მაშინ ქალი დედამ უსათუოდ უნდა ინახულოს და თან ხორაგი მიართვას, უფრო კი ფლავი. აუ დედამ არ ინახუა, სსსიძის მძახლებისას აღარ გაიფიქრან, შემოსწვრებინ. ხშირად მშობიარე დედის მოლოდინში „დასივლება“ ხოლ-

მე და იავადშეოფებს. „დასიება“ ტანის დასიება კი ნუ გკვებობთ. ამ შემთხვევაში დასიება ის არის, რომ კაცი რამე საჭმელს, ან ვინაშემე მომზადებულს ხორაკს მონდომებს და მოილოდინებს, მაგრამ მოლოდინი კი არ შეუსრულდება. ეს მოლოდინის შეუსრულებლობა „დასიებას“ გამოიწვევს. ქართულად რომ იტყვიან: „კაცს საჭმლისთვის თვალის წყალი წაუვიდაო“, დასიებაც ეს არის. „ჭკიპე ემაწულს ჰე სხალ შეეც, თუარ დასივდებ“ და ქართულად „მაგ ემაწვილს ეგ მსხალი მიე, თორემ თვალის-წყალი წაუვაო“, ერთი და იგივეა. ამიტომაც, თუ შშობიარე ქალი დედამ დროზედ არ ინახულა და ქალი დასივდა, შეატუობინებენ და დედაც გააკეთებს კარგ ხორაკს, ჭაშში ამოიღებს ფლავს და ზედ ცხენის კორკაღს (განავაღს) დაადებს. ქალი გახსნის სუფრას, ფლავს ზემოდან დაფარებულ ჭაშს აჭხდის და კორკაღს ხელში აიღებს-რა, იქ მდგომარეთ ხარხარი აუტყდებთ. კორკაღს შორს გადაგდებს და ფლავს შესჭამს. ამით დასიების მიერ გამოწვეული სნეულება გადაივლისო. დასიება ყველამ იცის. დასიებულისთვის ჩანდახან ვანშმის დროს შეიდ კარს შოივლიან, ვისაც რა აქვს ვანშმად. ითხოვენ ყველა ხორაკს, ზედ კორკაღს დაადებენ და ავადშეოფს მართმევენ. აქც იგივე ხარხარი იციან. დედ-მამა, თუ არა ხორაკს, სხვა საჩუქრებს არ მართმევენ თავის ქალს. იშვიათად მოხდება, რომ მდიდარმა დედ-მამამ ღარიბ სიძეს ან ქალს აჩუქოს შესაბამელი საქონელი, საწყველი, საცმელი და ჰური.

5. გარდაცვალების წესები.

სიკვდილი. შვილის მოვალეობა. პირისუფალი. ტირილი. მკვდრის ბანება. შესუდრვა. საკაცე. მისი მორთულობა. გასვენება. ქვის უკუგდება და „მკვდრის გაცილება“. საფლავის მიხრულები. ქელეხი. ტაბლობაჲ და მისი წესები. სულის პური და მისი წესები. სამარობებზე გასვლაჲ. საკმელ ჩაყრაჲ.

ინგილო-იმიტომ ესწრაფის თავის შვილი თნუთმეტის წლისა დაქორწილას, რომ „სოკდულ-სიცოცხლემს, შულ მალე შეესწრას, დროზე ქამაგ აქნეს მამიბეით“. შვილებიან (ვაჟებიან) მამას ის უხარის, რომ საქმიდგან განთავისუფლდეს, შვილები იმის მაგიერობას იზამის.

ოჯახის თავის გარდაცვალებას თავზარსა სტემს სახლის-წულთა, მეტადრე ვაჟიშვილს, რომელსაც ოჯახის მოვლა კისერზე აწევდა. შვილი თავის ავადმყოფ მამას მუდამ თავს დასტრიალებს, არას იზოტავს, ოდონდ რამე ეშველთს მშობელს, ანუ თუ სულთ-მობრძავია, იქვე მამის სარეცელთან გაშუქებული ღვას და ჰირში შეჭურურებს, რომ მამის უკანასკნელი სიტყვები აჭკრიფოს, მისგან დარიგება რამ მიიღოს. აი მობრძვა სული დალია. იმავე წამს შვილი მშობლის თბილს გვამს „ასწორებს“, ჰირადმა აწვენს, გულზე ჯვარდინად მკლავებს უწეობს, ფეხებს ერთმანეთზე უკრავს, რომ აქეთ-იქით არ გადახინჯებენ, თვალებს „უხუჭავს“, რომ ღია არ დაჩიეს, თავით ერთ არაწ ღვინოს, ერთ ჯამ ხორბალს, ერთ ჯამ წყალს და ტანთ-საცმელს ულაგებს და ამ ჯამზე ერთსა თუ სამს სანთელს უნთებს. სულთ-მობრძვე დედაკაცს კი ხელში ერთ კიფე კედს (ძაფს) უდებენ. სულის ამოსვლისთვის იტყვიან, რომ კაცის სული ხეხულებს მიაჭებსო. ყოველსავე ამას რომ შესრულებენ, სახლის-წულნი მკვლარს მცირედ დაიტირებენ და კაცს გაგზავნიან სოფლად, რომ ყველას აუწუონ გარდაცვალების ამბავი. ვინც შეიტყობს, ესა და ეს კაცი მოკვდაო, იტყვის: „დამერთმა აცხონოს, კამ კაც ყო“. თუ მოსაწონი კაცი არ იყო, მარტო „დამერთმა აცხონოს“ იტყვიან. კაცის გარდაცვალების ამბავს სასლში ხმა მალდა არ იტყვიან, არამედ ცოლ-ქმარნი მარტო ერთმანეთს შეატყობინებენ: მავანი (სახელი რქვი) დახარჯაო. იმავე დღეს ჭირისუფლებისას ხალხი შეიურება. ჭირისუფლად უნდა იყოს გორში (გვარში) წლოვანებით უხუცესი კაცი. დედაკაცები რომ შემოდან ეზოში, ჰირდაჰირ სასლში შედიან. იქ დედაკაცები მკვლარს გარს არტვიან და დასტირიან. ახლო ნათესავები, კაცი თუ ქალი, ჭირისუფალთან არ მივლენ, არამედ სასლში შევლენ და მკვლარს დაიტირებენ. ძმები და დები ხანდახან ალყაფის კარები იდგანვე დატირებან მოჭყევიან. მკვლარს უველა დედაკაცი და ნათესავი და ნახლობი დაიტირებს, ხოლო კაცთაგან მარტო ნათესავები. ტირილის დროს ნათესავი დედაკაცები ხმამაღალი გულში ზედი-ზედ მუშტს ჩაიკვრენ ხოლმე. ახლად დაქორწინებულ გარდაცვალებულ ვაჟს ასე დასტირის დედა: „ნეფე შულო, სახეფთებ ვერ გავტყუა; დაგჩინა ზატარხალ დუშინიბეფთ, ერ სასტული ჰირ ვერ დაჭკლიე; ერ ვერ-

ღანი ზირ ვერ გამოდგექ; შენ წილ დაგრხა, ვერ მქამ, ვერ დაჭ-
ლიფ... ვაჲ, ჰარაჲ ჰქეჲ, ვაჲ, ჰარაჲ ჰქეჲ!.. შენ ზატარზალს ვერ
მოჭბრუნდ ორჟელ ვერ შეჭზრახ, გიტირასს შენ ნეჟეე წილ მამულმა,
გიტირასს შენ ზატარძლმა, ვაჲ, ჰარაჲ, ჰქეჲ! ვაჲ, ჰარაჲ, ექეჲ დამ-
ტირებულს ეველა დედაკაცები ბანს აძლევენ: „ჰქეჲ“-ზედ ხმას აგრძე-
ლებენ დიდხანს. დედა ვაჟიშვილს დანტირის: „ვაჲ შულო, ჟან შუ-
ლო, ჩემ სხელი იხტიარ შულო! კაჲ მოგიგი, კაჲ მამულ ავიშენე-
ბი; კაჲ შეჭმელ-დააღეველ დროზე ვერ გიჭამი, ვერ დაგილევი;
გზაჲ საიარ დაგვარდნი, დაგრჩომი შენ ცოლ-შუღლზე თაღ, მიჭდი-
ხარ, შულო ჟან... ვაჲ ჰარაჲ ჰქეჲ!“ და სხ. გათხრეილი ქალიშვი-
ლი მამაზედ მოსთქვამს: „მამაო, ეჲ ჩემო სარქარ მამაო! ჩემ თუ-
ღი დიდ ხარ, როგორ-და ჰუმ მოუდე მე აქ, რაღა ზატეჲ შექნება მე.
ზმებ ევჲ (მუჲვს), მართალი, — ზმებიც თელ იქნენ თავიანთ ადგილ-
ზე: სხოთა (სხვეების) ქალებ დედ-მამის ზატეჲს ჩონ არ დოგადებენ
(ე. ი. რძლები, სხვათა ქაღნი ჩვენ ისეთის ზატეჲით არ მიგვიდე-
ბენ, როგორც შენად, მამაჲ), ვაჲ ჰარაჲ ჰქეჲ!..“

დასაფლავების დღეს, ადრანად, დედაკაცები გარდაცვალებულ
დედაკაცს და მამაკაცი — მამაკაცს აბანებენ. გაბანილს სუდარაში ახვე-
ვენ და კერას ზირას გაშლილ ჭიჭიშიზე აწვიენ, თავითაც ბალიშს
უდებენ. სუდარა ჭერ შეკრული არ არის. კვდარს სუდარის შეკვრამ-
დე მუშამბას დაადებენ. მუშამბა სანთელ-წასმული ამირიკოს ნაჭერია.
ერთს ადებენ ზირზე, ერთს გულზე, ცხვირში სკვეველს დაუტობენ,
მარცხენა ხელში ჩაუდებენ ორ შაურს, მარჯვენაში ორად გადაკეცილ
სანთელს დაჭერიებენ, მოუკიდებენ, ცოტას მოსწვამენ და გააქრო-
ბენ... და ორ-კეც ამირიკოს სუდარას თავ-ბოლოს ამირიკოთივე შეუ-
კრავენ. შესუდარის შემდეგ მღვდელს (ქრისტიანები) და მოლას (მაჭ-
მადიანები) ანდერძს ააკებინებენ და შერე ტირილით გამოიტანენ და
საღაჟაზე დასვენებენ. აქ კუბოს მაგიერ საღაჟას ჰუმარობენ. საღაჟას
კიბეს მსგავსად აკეთებენ ტირიფის ხისას მომეტებულად. კუბო ეხლა
და ეხლა შემოდის. მკვდარს ზედ გადააფარებენ ორ-სამ ადლიან თათ-
ტას, ერთ ნაშირს და ორიოდ ადღ ჩითს. ეველა ამზედ საღაჟიანად
სიათის გრებილს გადჭირებენ. აქვე უკანასკნელად ნათესავნი დაი-
ტირებენ მკვდარს და სასაფლაოზე (სამარიებზე) წასვვენებენ. წასვე-

ნებაში დელაგატებს მონაწილეობას არ იღებენ. სწავლას რომ ასწავენ და ალუაფის კარებიდან გასვენებენ, ერთ დედ-მამიან ბიჭს სურგს შეაქცევიან, მკვდრისკენ წინიდან უკან ქვას გასროლინებენ და თანაც აიქმევიანებენ: „შენ წილ რამე აქ აღარა, შენ წილ მიგიდი, წაე, ჩონ ექმას იქი დეკესენ“. ამას გარდა, შესუდრის ეკის ერთის მტკაულის ტოლს ამირიკოს სუდარიდამ მოჭსევენ და სელ-უკუდამ კორ-თეს (ჭურჭლის საწეობი თანხა) მიაკვრენ. მესამე დღეს მიმკვრელივე ამ ამირიკოს მოჭკლეჯავს და მდინარე წყალში ჩააგდებს, მკვდარზე გა-ეოლილ ნაშირს შესაფლავები იყოფენ, ჩითი და თაფტა ქრისტიანებ-ში მღვდლისა, მამუადაინებში მოლისა. მკვდარ დელაგატის ხელში ჩა-დებულ ძიფს კი შესუდრის დროს დელაგატები იყოფენ, სანარეს ორ-სა ანუ სამ კაცს ათხრევიანებენ. საფლავის მთხრელები მკვდარს მთლიან ეყვრით გაზომვენ და ამ ზომასკად საფლავს ამოსთხრან. საფლავის ზუმთ შირს ადღ-ნახეკრამდე ფართოს აკეთებენ, ხოლო შემდეგ კი ავიწროებენ. ამ ვიწროში მკვდარს ჩასვენებენ; ზოგნი ჭეჭიშს გუ-შლიან ქვეშ, თავით ბაღაშს დაუდებენ და შივ მისსავე სცემულს ჩა-ატანენ. დელაგატებს წინად ვერცხლის სამკაულით ჭმარსავდენ. ესდა კი ამისთანა შემთხვევა იშვიათია. ჩასვენების შემდეგ განიკრად ჩათ-ხრილ საფლავის შირებზე სივ ქვებს დაწეობენ და მიწას მიაყრან. ს-ლავას სეებს — ტირიფებს*) იქვე დაჭურან. მერე „დმერთამ აცხონოსო“ იტყვიან და ჭირისუფლისას დაბრუნდებიან. აქ ქელახის (ქელეხის) დღეს ზოგი ჭკდავს ერთ მოზვერს, ან ერთს ყოჩს, ეს შეძლებაზე ჭკი-და: აკეთებენ ფლავს, ხორცის წვეს, აცხობენ ლავაშებს, სატანად ეგელს ჭვიდულობენ, აჭმევენ ხაღხს, ასმევენ და ისტუმრებენ: დღი-

*) ტირიფის ხით საკაცეს გაკეთება ფრიად საყურადღებოა. ამ ხის შერჩევა საკაცედ უნდა იყოს ნაშთი იმ დროსა, როდესაც კოლხნი, რო-გორც გადმოგვცემენ აპოლონ როდოსელი (მე-III ს. ქრ. წ.), ნიმიადორ სირაკუზელი (IV ს. ქრ. წ.) და სხ., მკვდრებს კი არ მარხავდნენ, არა-მედ ტ ი რ ი ფ ი ს ხ ე ე ბ ზ ე ჰ კ ი დ ე ბ დ ნ ე ტ ვ ა ვ ე ბ შ ი შ ე ბ ე უ ლ ე ბ ს. ვ-ხუშტის დროსაც აფხაზები მკვდრებს კი არ მარხავდნენ, ხეებზე ჰკიდებ-დნენ თურმე. დღეს კი, როგორც გადმოგვცემს პეტრე ქარაია, აფხაზეთ-ში ხეებზედ ჰკიდებენ არა ყველა მკვდრებს, არამედ მხოლოდ მებისავან მოკლულებს.

ნის სმის დროს, მისელი ჭიქიდგან ღვინოს ცოტათი გადმოასქრევს ღვავსებზე, იტყვის „ღმერთმა აცხონასი“ და დაღვეს. ხალხის გასტუმრების დროს ორ-ორ შესურსაც ურიგებენ სოფიერთი. მეორე დღესაც დედაკაცი იყრებიან ჭირისუფლის სახლში, მკვდრის საცმელს გამოშლიან, გარეშემო მოუსხდებიან და ტირიან. ამ დღეს მკვდარს საკლავი არ „უვარდება“ (ერგება), მოსულ ხალხს უგელთა, ჰურთა და სხ. ისტუმრებენ.

ტაბლობაჲ. ტაბლობა იციან მესამე დღეს. გამოაცხიბენ ღვავს, გააკეთებენ ფლავს, რძის შუქსადს, მოიტანენ სილს, ამოიდებენ ღვინოს, სოლო ამ დღესაც საკლავი არ ერგება მკვდარს. ტაბლავზე მოსულ დედაკაცებს მოაქვთ ჰური, ფლავი, კუჭულა ღვინო (თუ აქვს), ან კვერცხი, ხილი, ცარიელი კი ვერ მოვა. უგელანი რომ შეგროვდებიან და უფელიკეს დამზადებენ, შერე კერას ერთ ნაწირზედ გრძელს სუფრას გაშლიან, სუფრასზე დალაგებენ: ვარცლით ზურს, ქვაბებით ფლავს, შინ გაკეთებულს, თუ მოტანილს ფლავს აგრეავე ბადებით იმავე სუფრასზე ჩამთარიგებენ, დალაგებენ ხილსაც (უფელ გვარს), მისარშულ სიმინდს, ჯამით წყალს, ჩაფ-აჩაწებით ღვინოს, ხილებში (ერთ-ორში) დანას დაურჭობენ, თუ ნესვია—ნესეში, თუ სხვა მითრია—სხვა მითრიაში. ამას შემდეგ ჭირისუფალი (ღიასხლისი, ან გვარში უფროსი დედაკაცი) ღვინოს-ჩაფის, ჭარაწისა და წყლის ჯამის ზირზედ ხუთს სასთელს მოუკიდებს, ჩამითა თუ ქაფქირით ნადეკრდალს მოატანინებს, შივ საკმელს ორის თითით ჩაჭურის და ასე წაიბუტბუტებს თავისთვის: „ღმერთმა აცხონას, ღმერთმა ჟანახაში (სასუფელით ანუ სამთხეში) შაყონას“. შემდეგ სხვა დედაკაცებიც ჩაჭურიან და ამ ქაფქირით სამ ცხის ტაბლას უმევენ, გარეშემო შეატრიალებენ. სუფრას ორი დედაკაცი უკმევს. ერთი მათგანი აღმოსავლეთის მხარეს დგას და მეორე დასავლეთისს. კმევა იწყება აღმოსავლეთის მხრის ქვემო კუთხიდგან მარცხენიდან მარჯვნივ. ამ მხარეს რომ უკმევს, ახლა მეორე დედაკაცს გადსცემს და ისიც კმეკით ისევ აქით გადმოსცემს. ბოლოს ქაფქირი დასწავლებლად ისევ აღმოსავლეთის მხრივ კუთხეში უნდა დასდონ. საკმეველის განულებაზე დედაკაცების მარჯა გაიმართება. ჩამომხდარ დედაკაცებს სულზე სამ ჰურს ჩამოუყრან: ორს მეტაბლის მოტანილს და ერთს სახლისას.

ზგრეთვე მომზადებულ ხორაკსა და ღვინოს მიაერთებენ. რასაც შე-
შტამენ, შეშტამენ, რასაც არა, იმას ჭურჭლებში ჩაიერთან. თავიანთ
ღვინის ჭურჭლებსაც სახლის ღვინით გაიფსებენ და შინ დაბრუნდუ-
ბიან. არც ტაბლობაზე და არც მეორე დღეს კაცები არ დაესწრებიან.
კვირის თავამდის უფელ დღე მკვდრის დატორება იციან.

თავ-საპარსი. კვირის თავზე თავ-საპარსი იციან. ამ დღეს ნა-
თესავეები და შეზობლები—კაცი თუ ქალი—შეიყრებიან ქირისუფლი-
სას. დალაქსაც მოიწვევენ. თავ-საპარსი დაიწყება მას შემდეგ, როდუ-
საც ჰირველად თავ-პირს მოიპარსავს სახლის უფროსი. პირე უველა-
ნი მოიპარსვენ ან წვერსა და ან იაგს. აქ მანქმადინობაში თითქმის
უველანი (რასაკვირველია, დედაკაცებს გარდა) თავს იპარსვენ, ხოლო
ზოგიერთნი სპარსულად წიწილებს (გრძელ თმებს) კევიდგან მო-
კიდებული საფეთქლებამდე ინარჩუნებდენ. ბოლოს ეს ჩვეულე-
ბა გადაფარდა და უველამ თავის სრულად გაპარსვა იწყო. ხო-
ლო ამ ოტიოდუ წლის წინად ქრისტიან ინგლოებში თმის შე-
ნახვა შემოვიდა. იპარსვენ მარტო კისერსა და წვერს. თავ-საპარსის
აზრი მკვლარზე გლოვიანობა უნდა იყოს. ამ დღემდის მამაკაცი თავ-
პირზე სამართებულს არ იკარებს. საკვირველი ის არის, რომ დედა-
კაცები არც ერთ სამგლოვიანო ნიშანს არ ატარებენ: თუნდა ქმარი
გარდაეცვალოს, ან ძმა, ან მამა და სხ. დედაკაცი სამგლოვიანოდ არ
შეიმოსება არც ერთ დღეს, პირ-იქით რაც ახალ-ახალი და წითელ-
წითელი სცემელი აქვს, იმაში გამოეწეობა, თითქო ქორწილში წას-
ვლას ემზადებაო, ისე ირთება. მძიმე მგლოვიანობითა და მეტიან-
მეტ ტირილით ჩვენის მკვდრის სულს შეგაწუნებთო. თავ-საპარსით
მგლოვიანობა თავდება და უქმდება. მოსულ სტუმრებს ფლავითა,
რძის შეჭამითა, ღვინითა და სხ. ისტუმრებენ. საკმეველსაც ხო-
რაკზედ უყრიან, სანთელსაც ანთებენ, აქაც სწორედ ისე იქცევიან.
როგორც ტაბლობაზე.

სულის-პურის. სულის-პურის დრო განსაზღვრული არ არის, ზო-
გმა თავსაპარსისავე დღეს იცის, ზოგმა უფრო გვიან. სულის-პური
მკვდარს საუყარდება (მიერკება) მხოლოდ სამშობათს, ხუთშობათს, ან
შაბათს. სულის-პურში, როგორც ქორწილში, წინა დღითვე იწვევენ
იმ, რჯანს, რომლის წევრ დედაკაცმა ტაბლობაში მოიპარსება მიი-

დო. ნათესავეები ხომ აუცილებლად უნდა მოვიდნენ. სულის-ბურში
ოჯახები უველა სახლის წუღიანად უნდა შეიკრიბნენ. ზიარჩევეენ და
დააუენებენ ფევეედგომლებს ბურის (ლავაშის) საცხობად, სკლავის
დასაკლავად, ხორავის მოსამზადებლად და სხვ. ამ დღეს ქაში საკლავი
უნდა დაჭკლან უსათუოდ, ან სამივე უთი, ან ორი უთი და ერთი
ქათამი (მაშალი), ან ჭმეული მოზვერი და ორი უთი, ან ერთი უთ-
ნი და ორი ქათამი. სულს რქოსანი ზირუტევი არ ერგება, ხოლო
ქათამი და უთი—კი მოზვერი სულისთვის კი არ იკვლის, არამედ
ხორცისთვის. სულისა მხოლოდ უთი და ქათამი, ან უთები და ქა-
თამი. დაკვლის წინად უთის ნაკურთხის მარილს მოალოკებენ (ხოლო
მაჭმადანსობაში უკურთხებულსაც ალოკინებენ); ქათამსაც წინთლით თა-
ვის ბუმბულებს მოუტუსვენ. დანის გამოსმის დროს დამკვლელი იტ-
კვის: „დმერთმა აცხონას (სახელი) სულ“. შემდეგ საჭმელის გაა-
კეთებენ: დიდ-ქვებში (არაუისში) ფლავს, წვეენს და სხვ. შერე
ხორავს ქვებთანად შინ მიიტანენ, ღავაშსაც ვარცლიანად. სუფრასედ
დაწვობენ უველაფერს და საკმეველს ნაჭურთან. აქ ჩაყრამდე, საკმეველს
ჟერ კორთეში ნაჭურთან მცირე ხოსინაზე, რომელზედაც ალაკებენ:
ერთ მკლავ ხორცს, სამ ღავაშს და ერთ არაწ დვინოს. ეს ხოსინა
აქვე დარჩება შერე დემდის და შერე სახლის-წუღნივე შექცამენ.
ქრისტიანი ინგილოკები საჭმელს ნაკურთხის მარილით ამზადებენ და
ტაბლასაც მდგდელს აკურთხინებენ. სულის ბური სამჭვრაც იცინა.
ზირველ სულის-ბურზე მკვდარს საფლავზე დაიტრებენ, ხოლო მეო-
რე-მესამეზე—შინ. საფლავზე რასაც საწოვავს წაიდებენ, შინ ადარ
დაბორუნებენ: გამკვლელს და გამომკვლელს აჭმევენ. დამტრებულნი
შინ რომ დაბრუნდებიან, ჯამათი ჩამოსხდება—დედაჯინი ცალკე და
მამაკინი ცალკე. სტუმრებს მთართმევენ: ორ-ორ ღავაშს, ჯამით
წვეენს, რამდენსამე ნაჭერ ხორცს, დვიდლის ნაჭერს, „ბარს“ (ფურტს-
ფილტვს წვრილად დაშვრინ, ნაწვევებს მოზვევენ და მოჭხარშვენ.
ამას ბარი ჭქვან). ამის შემდეგ სტუმრებს ფლავს მთართმევენ ორ-
სამ კაცზე თითო ღავარს. ფლავს აურია ხიწიწი (ხოხოზიკი). დე-
დაკაცები ამას გარდა კორკოტსაც შქამენ. ჭამა-სმის შემდეგ ეველა
სტუმარს ორ-ორ ღავაშს, თითო ლუკმა ხორცს ჩამოურავებენ. ხალ-
ხი რომ მიშლება, ეს ღავაშები და ხორცი ეველამ თან უნდა წაიდოს.

დედაკაცებს კი შიაკეთ ფლაზიც, ღვინოც, კორკოტიც, ხილიც და სხ. საზოგადოდ იმ ჭურჭლებს ივსებენ, რომლითაც სულის-პურში ხორაკი ან სასმელი მოიტანეს. ზირველი სულის-პური წლის თავზე ადრე იცინან, ხოლო მეორე წლის თავზე და მესამე—მეორე წლის თავზე.

ამითი არ თავდება მკვდრის ხსენება და რიგები. თრმოდ გუ-სვლელ მკვდარს (შინამ ორმოცი დღე შესრულდება დღიდან კარდა-ცვალებისა) მეოთხე დღიდან მოკიდებული ±0 დღემდის საკმეველს უკმეველს, მარხვა დღეს მარხულზედ, ხსნილ დღეს ხსნილზედ. ამას გარდა, წითელ ჰარასკვეს, სამარხო საჭმელებს გააკეთებენ: ჭინჭრი-სა ანუ არყაკლის გირცსა, ნიგვზითა და სახვით შენელებულ ჭინჭარ-სა და არყაკელს, ლობიოს, წითელ კვერცხებს. ეველა ამას ეოველ ოჯახიდან კაცები წაიღებენ სასაფლაოზე და თავ-თავინთ მკვდრების საფლავზე დასდებენ. თუ სამარე ახალის მკვდრისა, საფლავის ზემო-პირს გასწორებენ. სამარეზე წაყრილ მიწას გაშლიან, ოთხ-კუთხიან სახეს მისცემენ და ზედ ბაღახიან ჭიმებს დაადებენ. თავ-ბოლოში კი ჰტეულსა და მძალ ქვას და ხილის ხეებს ჩაუდგებენ, მერე ხორაკს სამარეზედვე გაჭმლიან, საკმეველს დააკმევენ და სათელსაც ანთებენ. ქრისტიანები მღვდლებსაც აკურთხებიანებენ საფლავებს. ამ დღეს ძველს მკვდრებსაც არ დაივიწყებენ და თავის წილს ხორაკს მიუტანენ. შემ-დეგ ამის ხორაკს ისევ ჩააღებენ ხურჯინებში და ფართო ველთ-ზე გაფლენ. ჩამოლაკებიან უველანი და წინდაწინვე არჩეული ფეხე-დგომლები ხორაკს ხურჯინებიდან ამოლაკებენ, განაწილებენ და ვა-მათს მიაერთებენ. ჭამა-სმა დიდხანს გრძელდება. ხალხი რომ აიშ-ლებს, დიდები, მოხუცებულები შინ წავლენ, ხოლო უმცროსები ბურ-თაობას დაიწყებენ. თამაობენ დიდხანს და სასიამოვნებნი შინ ბრუნ-დებოან. საფლავზე მოტანილს წითელ კვერცხებს არა უჭამენ. ახალ-გაზღანი აჭიდავებენ კვერცხებს (კვერცხს კვერცხზე უკვრენ), ვისიც კატუდება, იმის კვერცხი წაკებულაია. ამ კვერცხებს შინვე აბრუნებენ და გახსნილებისთვის ინახვენ. ასე იქცეოდნენ ინგილოები მჭამადა-ნობაშიაც. გახსნილების დღეს ძველ მკვდრებს საკმეველი არ ჩაუვარ-დებოთ, ხოლო ანლებს კი.

სამარიებზე გავსულა. საფლავებზე კასვლა მარიამობის მარხვის— გახსნილების მეორე ან მეოთხე დღეს იცინან. ამ დღეს მთელი სო-

იველი სსსფსოზე იკრიფება. ახალ მკვდრებს (ერთის ან ორის წლი-სსს) დაუკვლენ უოჩს და ვინც ვერ შეისძლებს უოჩის დაკვლას, ქათამს დაუკვლავს, ხორცს კი ბასარში იყიდის. გააკეთებენ რძის შუქვამადს, ფლავს, ტომასს, მოხრაკულ ქათამს, მწვანე ლობიოს, მოაქქილებს ხილს და ნესკ-საზამთროს. შინვე სუფარზე ყველა მკვდრისთვის ცალ-ცალკე ჭამებში წილს ამოიღებენ, სუფარზე დააწყობენ და საკმეველს ჩაუერთებენ. ახლის მკვდრის წილზე კი საკმეველი სსსფსო-ზე იყრება. საკმეველს რომ ჩაჭყრიან, ჩამოსხდებიან და დანაურდებიან. მერე ცხენებს აჭვიდებენ სანოვაკს და სსსფსოზე წაყვან. იქ ყველანი თავ-თავიანთ მკვდრების საფლავებზედ ჩამორაკდებიან. სოფლის სამარხი თუმცა ერთადაა, მაგრამ საფლავები გვარეულობა-ზეა ჩამორაკებული. საფლავებზე მკვდრების წილს ხორაკსა და ხილს დააწყობენ. ახლის მკვდრის საფლავებს ნატრობნი და ნაიუსანი ღედა-კანნი ჩამოიტირებენ, საკმეველს ჩაჭყრიან. ამ დროს მამაკანნი კვა-რეულობის მიხედვით იქვე ხილის ხეების ჩრდილში სხედან, ნესკ-საზამთროს მიერთებენ, ღვინო-არაყსა სმენ და მკვდრების ამბავს მოუთხრობენ ერთმანეთს. ქრისტიან ინგოლოების საფლავებს რომ მღვდელი აკურთხებს, ხალხი იქვე ველობზე კვა, ღედაკანნი და მამაკანნი ცალკე-ცალკე ჩამოსხდებიან და „ივეზე მდგომელები“ ხორაკს განსაწილებენ და ჩამოურიგებენ. შექტევა დიდის უიჟინითა და სიცილ-ხუმრობით იცაან, თუმცა უოველ ღვინის დაღვეის დროს „დმერთმა ვტონა“ სსს არ იფიწყებენ.

ნ. გორი (საიქო).

საიქო. საგვარეულო სამარხავის საპირობა. ცხოვრების წეს-ადა-თები საიქოში (=გორში). „გორში“ მინასულ-მონასულთა ნამბობი. რძის ტბაში ამოსულ ხეზე მცხოვრები ბავშვობა საიქოში. მამალიანების ყოფა საიქოში. იქაური ველები. მკვლართ გაცო-სხლება. მეტამორფოზა. მარვა.

ყოველი გვარი თავის მკვდარს ცალკე საგვარეულოში იმიტომ ჭმარხავს სსსოგადო სსსფსოზე, რომ საიქო თავისებურადა აქვს წარმოდგენილი. იქაური მოსახლენი, როგორც აქ, გორებად (გვარე-ბად) დაუთვლინი არიანო. ყოველი გორი ერთ-ოჯახს წარმოადგენ-

სო. ამიტომაც კაცის შთარსს, უცხო ქვეყანაში გარდაცვალება და და-
მარხვა ინგილოს დიდ უბედურებად მიაჩნია. უოველ გოკს იქ თავისი
უფროსი ჭყავს, უოველ ოჯახს ზრეთვე—თავისი. იქ შვედრები სა-
დიდ-ვანძამზე გვარ-გვარეულად დაღუგდებიან. უველა გვარის წინ სუ-
ფრანზე ის ჰქლია, რომაც ცოცხლები იხსენიებენ. ის სალხი იქ გა-
ხარებულა, რომელსაც აქურები არ იფიწებენ, სშირ-ხშირად იგო-
ნებენ. უბედურად, მოწყენით და ეელ-გადაცდებულად ისინი არიან, რე-
მელთაც აქური ხათესავები სიღარიბის გამო ვერ იხსენიებენ. ამის-
თანა კაცი საზოგადო მარაქაში ვერ ერევა. ერთმანეთისთვის ლუკმის
მიწვდენა და განაწილება იქ არ არის. ქვის უკან განმარტობით ზის
ამისთანა კაცი, უელი გადაუგდია და ჩივის: მშიერი ვარ, ნათესავებმზ
არა გამომიგზავნეს რაო (არ მომიხსენიეს). სანოვაკე შვედრების წინ
თუმცა ბეფრი ჰქლია, მაგრამ ისინი არ შჭამენ, მხოლოდ ჭვრეტით
(ხილვით) ძღებან და იმით გზას მიდიან.

ინგილონი ამბობენ, რომ საგორეულოს ნანახიც ქნილათ, ე. ი. ს.
საგვარეულოს მნახველი და დაბრუნებული კაცი უოფილათ. ამგვარ კა-
ცებს რამდენიმეს ასახელებენ. ქიტანთ წყნცი დიდ ავად კახდაო.
ჭკუა და გონება ერთხანად დაჭკარგათ. მერე გონს მოფიდა და ასრე
ილანარაკაო: „გორში წყველ. იქ გორი-შირში ერ დიდ წყალ ეფო.“
მითხრეს: „გოდმოხტ“. ჩემ ბებრამ (ბებია) კი დამარცა: „წყალ-
ში ფეჟ არ ჩასტე“. გადაჭტენ, გედველ, გორში შეველ. ნახ, რემ
სხედან, დიდ მარაქამს. ჩინებიც იხსდნენ. სუფრანზე ამთან რამ
ეჟო, კაც შირი ვერ მოჭთლუს. დეობენ, ნადრა-ზურნას ჭუკრუნ,
შუფრობენ...“

ერთს ქალს ვიდუ ელანარაქნა: „იშ ღუნიამო წაჟელო. ეველანი
ტბილ მსლათ-საუბარში იფენენო. ვნახე შანა, ბებია, ბიძები, ძმები,
ძმისწულნი, ჩემი ზატარა ძმა შანას გულში ჩაკერა და ეთამაშებოდა.
უცბად სამხიარულო ნადრა დაუერეს. უვიროდენ: ზატარაძლი მოჭყავ-
თო. მთელი ხალხი ტავიდა სეირის საუერებლად. მუც წაველ; ვნა-
ხეო, ტიჭკუებიანთ (გვარია სანგილოში) ქალი მოჭყავთ. მაშინ ჩემმა
ბებია მითხრა: „შენ რამ გინდა აქ, ჟერ შენ დროჲ არ არის, წამ,
წამ აქათი? ეელ შკრა; გამმაგდა. იქ ვამ ღამაზა დანატულ სხლებ-
ათადებ არის, ზჟდ მუღამ ხათებს...“

ამასაც ამბობენ, რომ სამოთხის კარზედ კუპრის ტბა არის, ზედა ხიდაა გადებული, მართლნი მარდად გადიან და სამოთხეში შედიან, ცოდვილნი შიგ ცვივიან და საუკუნო ცეცხლში იტანჯებიან. ცოდვილისა და კეთილის გამოსაცნობად მიჯნაზედ სასწორია გამართული, სამოთხისა და ჯოჯოხეთის ჰატრონი სწანავს. რომელი თვალციც დაიწვეს, ის ჯოჯოხეთში წავს, რომელიც აიწვეს, ის სამოთხეში. მართლებს იქ უორულები აქვთ. იქ მწვანედ ბიბინებს ყანა, იქვე სძლევენ უორები. ვენახები და ხილი ბევრია. ყანა იმ ჰურისა ამოსდით, რომელსაც კარდაცვალების ჟამს თაყვით დაუდგემენ. უორები ისინი არიან, რომელთაც ცოცხლები უკვლენ.

ერთი-ორის წლის ემაწვილს საგუგული არ ერგება. საიქიოს ერთი რძის ტბა არის. იმის ზუაში თეთრად გაფოთილილი ხე დგას. ამ ხეზედ სხედან ეს ნორჩი ბალები, ყიფიყობენ, იცინიან, როცა კი მოჭმივთ, ხე ჩაწევა ტბის ჰირამდე. ემაწვილები დაეწაფებიან, რძით გაძლებიან და ხე ისევ აიშართება. ასე ატარებენ დროს უოველდე. ისინი უცოდონი არიან და სამოთხეში ნეტარებენ*.

ლეკები იქ ტანტალიკონი (შიშველნი) არიან, რადგან შიშველად იმარებებიან. ერთი ჩვარი წინა სასირცხობზედ უფარიათ, ერთი — უკანა სასირცხობზედ. არც საჭმელი აქვთ, არც სასმელი. დადიან აქეთ-იქით, დატანტალებენ, შიშვილით გული მისდით, მოვლენ ქრისტი-

*) ამ საიქიოს წარმოდგენას შეადარეთ საზოგადო ქართული:

მიველ და ვნახე სამოთხის სახე,
ელემსა გარე შემოვუარე:
ოთხი წყარო დის, ოთხის მხრით მოდის,
მითი მოირწყვის ყოველი არე.—

სიზმრითა ვნახე ედემი აღმოსავლეთის თავშიო:
არის მზე, არის მთოვარე, მრვალ ვარსკვლავი ცაშიო.
მივიღივარ სანუეკარადა წმინდა ედემის ბალშიო;
მიველ და ხეხილთ გადებხდე: ჩარიგებულა რიგშიო;
ზოგი მწიფს, ზოგი ყვავილობს, ზოგსა მკუზენი ასხია;
ერთი რამ კუპრის ტბა არის აქედგან მისავალშია:
ზედ წვრილი ბეწვის ხიდი ძევს, ვინ გადაზომავს თვალშია!
მართალნი მარდად გადიან და მკვიდრდებიან ბალშია,
ცოდვილნი ძირსა ცვივიან, ილუპებიან ტბაშია.

ანებთან უელ-გადაცლებულნი და მათხორბენს, მაგრამ იქ ქონების გა-
ლება და მიცემა არ არის. ქრისტიანებიც არ აძლევენ. ამიტომაც მჭ-
მადიანება ქრისტიანებს სსწავგეს ჰმარავენ. თუ შეაძინიეს, გამოეკა-
ლებიან. სსწავგეს წარომევენ და შორს გასდევნიან.

ცუდი კაცი, ბევრის „ფინთობის“ ჩამდენი შვედარი დასაფლავ-
ების შემდეგ გახორთაგდება (განსორციელებს, გაცოცხლებს)
სოფელს და ან გაღორდება, ან გაქაფტრდება (აფთხარს). გაღორება ასე
მტკიცდება: აღიბათელი მოლა რამისა აზობდა, რომ ერთი ღორი
მოკვალთ და წინა ფეხის მაჭაზედ ქაღის სალტა ქონდაო. გახორთ-
ტაგდება სოფელს მხოლოდ ლეკი (მაჭმადიანი) და არა ქრისტიანე-
სეთი რაიმე სუელირად გადაიქცევა და ტყე-ღრეში გადავარდება, ან
სოფელში დაეტარება. მუხტარ-აღა გაცოცხლებულიყო, შინ მისუელიყო,
ცოლს ეცნა და ყვირილი დაეწყო. შეერილაყენს მოლეება და სოფ-
ელეები და ისევ სასაფლავოზე გაეცილებიანთ და ეთქვათ: „შენ ად-
გილ ჰეკი, აღარ გამოხეჯე“. ერთი ბილაჯუგელი გაცოცხლებულია.
მისულა სსწავს, ასულა აფარზედ და რაც ნაძრთმა ყოფილა საკამ-
ელდგან სულ ძირს ჩაყურია. ჟამათს ესეც სასაფლავოზე გაეცილებია.
გაცოცხლებული ცოცხალ კაცს არ ერჩის. ჰარკელად რომ გაძევა საფ-
ლავიდგან, კაცს ჰგავს, მცირე ბაღანი აქვს, შერე კი ბანჯგვლიანი
განდება და რასე ცხოველს დაეგვანება. რომელ სოფელშიაც კაცი
გაცოცხლებს, იმ სოფელში ბევრი ხალხი დაინოცება. სოგჯერ კა-
ცი გაცოცხლებს, მაგრამ სმარიდგან ვერ ამოვა. იმის დასარწმუნე-
ბლად, რომ კაცი მართლა გაცოცხლებულია, თუ არა, ჟამათი იუიღის
შე უღაყ ცხენს, წაიყვანს და სამარეზედ გადასტუნებს. თუ შვედარი
გაცოცხლებულია, ცხენი გადასტომის უმაღლე მოკვდება, თუ არა,
არა დაუშვდება რა. თუ ცხენი მოკვდა, საფლავს ანდიან და შვედარს
იქვე ჩაჰკვლენ. მოჭრილი თავი შიგვე არ უნდა დასტოვონ, თორემ
შვედარის ტანს რომელ ადგილსაც მიეხლება, მიეკვრის და კაცი გა-
ცოცხლებს. ამიტომაც თავს ამოიღებენ და ცალკე დამარხვენ. გაცო-
ცხლებული კაცი მარტო ღამ-ღამე ამოღის, ხოლო დღისით ისევ თა-
ვის საფლავში ძვრებაო.

უკულა ეს აღწერილობა საიქიოსი და რწმენა, რომ გარდაცვალე-
ბულის სული ჰეხლად იქცევაო, რომ შვედარი რაიმე ცხოველად გა-

სოროტებო, ცხადად მოგვაგონებს სხვა და სხვა უწინდელ ხალხების რწმენას შესახებ მკვლართა სულის შეტამორთობასა და მათსავე ცდას გარდაცვალებულთა გვამები უხრწნელად (მუმიად) შეენახათ, რომ მათ-
ში სული ისევ დაბრუნებულ იყო თვისის სხვა და სხვა ცხოველად გარ-
დაქმნის შემდეგ. რომ ქართველებსაც თავდაპირველად ჰქონიათ ასე-
თივე რწმენა და მკვლართა გვამების უხრწნელად შენახვაც სტოდნიათ,
ამას ცხად ჰყოფენ არა თუ მარტო ზემო აღნიშნული ზეპარ-ხალხუ-
რი გადმოცემანი; არამედ თვით ქართულს ენაში დაწინააღმდეგობრივი სიტყუ-
ბიც: „განსენება“ (გან-სვენება), „გარდაცვალება“ (გარდა-ცვალეუ-
ბა), „მიძინება“ (მი-ძინება). ეს სიტყუები გვიჩვენებენ, რომ, —თა-
ნახმად ინგილოების წარმოდგენისა, —მკვდრები საიქიას სანეტარო
სუნებსა და მიძინებაში არიან და საიქიო ჭირ-ვარამი საიქიო სამარა-
დისო ნეტარება-განცხრომად გარდასცვლიათ. ასეთი წარმოდგენა ჩვენ-
შიაც დაბადავდა მკვლართა გვამების შენახვა-დაკრძალვის საჭიროებას,
და მართლაც ამას ცხად ჰყოფენ სიტყუვა დამარბვა ანუ, უკედ ვთქვათ,
დამარბვა, რომელიც ნიშნავს შენახვას, დაფარვას, დაკრძალვა-დაცვას.
„მარვა“ დღესაც ისმის ხალხის ენაში: „საყდარი ღვთის ამარად
დარხა“*), „ხერანგის ამარ იყო“, „ცის-მარე დღეს“ და სხ. მის-
გან წარმებული სიტყუები: მარბვა (мортъ); მარბვა=შენახვა (хоронить=хранить), მარანი (моренъ—ზმნიდამ моренать—და-
მარხვა), სამარე (სა-მარე), სამარიები (ინგ.)=სამარეები, სამარ-
ვანი (ინგ.)=სამარვანი. „მარვის“ მიმღობად მიგვანხია თვით
მკვლართ დაკრძალვის მოსაკონებელი მარული=მარულა. ამავე ძი-
რის სიტყუვა მალვა და ორთავეს (მარვა-მალვა) მნიშვნელობისა კი ფარ-
ვა=ფალვა (შენახვა; დაცვა, დაფარვა), რომელსაც უდრის მკვრ.
ფულუა (მალვა, ფალვა) და მისგან წარმებული ოფულარი.=სა-
მალვაი, ოფულეი=საფალვაი.

*) იხ. ვახუშტის გეოგრაფიაში.

7. ცრუმორწმუნეობანი.

ცრუმორწმუნეობა. მკითხავები და ავგაროზების დაწერილება. ალი. მაჯლაჯუნა. თელის ხეები. ავი თვალი, შელოცვა და შეკვრა. დაპეჩვა (დაძლევა) სხვა და სხვა ფრინელისა, პირუტყვისა და მნათობისა. მნათობთა მოძრაობაზე დამოკიდებული შედეგები. ყვავილი წმინდაა. შაკიკი.

ამგვარის ცრუმორწმუნეობის ნაშთი საინგლოში ბევრია. თუმცა თანდათან ხალხს ეფექტივე ეს მაგდენად ადრას სწამს. ცრუმორწმუნეობათაკან კადევე უნდა ადვნიშნოთ: მკითხაობა, დუვა, სუდრეობ, ბებრების სამარიები, ალი, მაჯლაჯუნა, დევი (არდევა), თვალის-კვრა, მოჯადოება, შელოცვა და სხ. მაგრამ კადევე ვიძუტრებთ, ეველა ეს ცრუმორწმუნეობანი ისე გუტაცებით არა სჯერათ ინგილოებს, რაგორც საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში. ჩვენში მაგალითი არ ეოფილა, რომ კუდიანობისათვის ვინმე დაეწვათ, ან წყალში ჩაეგდოთ. დუვა რომ ერთსა სწამს, მუტრეს აინუნშიაც არ მოსდის მისი სიჭკუის მარტე, იღებს და ფხრეწავს. ანადა ვინმე ძრიელ რომ ავად გახდებო, ბებრები დაიჟინებენ სამოლე გამხდარო, ესე იგი მოლის წიგნი (დუვა) უნდა დაეწეროსო. სახლის ზატრანს არა სჯერათ არც მოლისა და არც მისის დუვასი, მაგრამ რომ დაარწმუნოს ეველანი რა სისულელეს ამბობენ, გაჭირებული წავა და მოლას მოიყვანს. მოლამ, რასაკვირველია, ავადმუოფისა არაფერი იცის. ზოგმა მოლამ წიგნი სრულად არ იცის. რომელსამე სკალობელს დაჭბდაჯნის ერთ ფარატინს ქალადღე და, თუ ქრისტიანია ავადმუოფი, ხშირად წვევა-კრულვასაც დაუწერს და მისცემს გლესს, თანაც ეტყვის: ისეთი დუვა დაწერე, რომ ემაწვილი თუ კუდიანს ძრიელ არ შეუხერია, ღმერთია მოწვალე, მალე მორჩებაო. აიღებს თავის სასუიდელს ერთ-ორ აბახს, ან მანათს და წავა.

მაგდენად არც მკითხავეებისა სწამთ-რა. მკითხაობა ერთი რამ განსაზღვრული ხელობა არ არის, მკითხავი კადეც მკითხაობს, ეოველგვარ სხვა საქმესაც აკუთებს. აქურ მკითხავეს იმის მესამედი გავლესაც არა აქვთ ხალხზედ, რამდენიც ქალაქში კადელ ნინოს ჭქონდა. განთქმული მკითხავი კაკში აქო ქ. მარანმა, კულ-კეთილი, ალაღ-

მართალო და სათნოთნო ადამიანი. ხალხს ჯერ გამოათქმევენება. გო-
ველივეს: ან რას დაჭმირებთან ღმერთს, ან რა აღუთქვამთ სუადრე-
ბისთვის. ან რა მიზეზით და როგორ ავად გამხდარა ავადმყოფი, და
მერე ისე დასდებდა თავის განაჩენს. სშირი მისი სიტყვა იყო: სადა
მთოს დაჭმირებისართ, არ დაგოკლავთ. საკითხავთა ორ შურსა და
ერთს სანთელს, ერთ ნაკლეჯ ამირიკოს და ხან კი ერთ ნაკლეჯ დომ-
ფალსაც მიუტანდნენ. უველასე დიდი მკითხავი (ე. ი. განთქმული)
ყოფილა ნახლე-ხანუმა სარდარაშვილი: მკითხავებს უფრო დიდი მნი-
შენელთა იმიტომ ჰქონიათ, რომ იგინი წმინდად იქცეოდნენ. ცუდ
სიტყვას არ იტეოდნენ, ცუდ საქმეს არ ჩადენდნენ. დაქვრივების
შემდეგ ადარ თხოვდებოდნენ. იგინი უფრო მოხუცებული დედაბები
იყვნენ. ამიტომაც ინგოლოებს ბებერ დედაკაცებისა დიდი ხათრი ჰქონ-
დათ და აქვთ კიდევ.

აღსა და მაჟალაჯუნასხედ ისეთივე მოთხრობებია აქ, როგორც
დანარჩენს საქართველოში. ალი გრძელ-თმისანი, ფრიად კონტა ქა-
ლიაო, მინდორსა და ველებში, წყლის ჰირებში იმყოფებაო. ცხენსედ
ჯდომა და ჭენება უეგარსო. შეჯდება ცხენსედ და ფაფარს ისე აუწე-
წავს, რომ კაცი ვეღარაფრით დაუგარცხნის. ცხენსედ ზირ-უკუდმა
ჯდებაო. ცხენსედ ალი ბეგრს უნახავსო. ალი თუ როგორმე კაცმა
დაიჭირა და ერთი თმა გამოაკლიჯა, თავის სიცოცხლეში მისი ეჭვ
იქნებაო და, რასაც მოისურვებს, აუსრულებსო. მაჟალაჯუნას კაცის სა-
ხე აქვსო. ვინც ზირ-აღმა დაწვება, იმას ისე დააწვება, რომ ეფელთ
მისი ასო კაცის ტანის ნაწილებს მოეწიოსო. ამხიარად დააწვება, სულის
შეუკრებებს და დაარჩობსო. მაჟალაჯუნასაც და აღსაც ღვთისა ემი-
ნიანთ, და კაცმა წმიდა გიორგი, ან ღმერთი უნდა ახსენოს და მანვე
მამისათვე გადაიკრებაო.

გზის ზირას, სადმე განმარტობით თელის დიდი ხეებია, ეს
ხეები საღმთოდ მიანიათ და ჰგონიათ, რომ იგი ჰგურნებს სხვა და
სხვა ავადმყოფობასაო. მაგალითად, კბილის ტკივილს და სხვ. ამი-
ტომ გზად გავლის დროს მგზავრი რამე ნიშნის მიაკრავს ამ ხეს,
ან კალთიდგან მოჰხევეს კარკატანს (ჩვარს) და ზედ მიაკრავს. ან ჩხირს
დაურჭობს ხის ქერქში, ქვას დაჰკიდებს და სხვ. საქონლის ჭირის
დროს ზიორტუვის ნახირს ფორზე (ხის სუადარზე) წასხამენ ხოლმე.

იმ სკეპის ქვეშ ვინმე მაჭმადიანი წმინდანი მარხია, ან-და იგი ადგილი ნაკელესიარია. თირსუ საქონელს მარადს მოალოკებენ; შესწორავად ერთ-კვერცხიანი ფლავი მიაქვით. მაჭმადიანები კი საღმთოსაც ჰკვლენ.

ზოგი ისეთი ადამიანია, რომელმაც თუ ვის თვალითა და გულისით შექცედა სხვის უფაუს (შესაბამ ჰარეტუეს), სხვის ცხენსა და შვილსაც, თოლ მოსტებუ (თვალი ეცემა). რომ თვალის ცემა აინცილონ, ძაღლის განავალს ჰირეტუეს წაუსმენ, ძაღლის ან ცხენის თავის ძვლებს სახლის თავებზედა და ეზოს ღობეებზე სამოცმენ, ან ღვინჭილასა და თვალის მზივს დაჭკიდებენ.

მელოცვა და შეკვრა შეიძლება ნეფესი, ჰატარძლის შეილიერებისა და სხ. და სხ. ნეფეს ნაბდის ბეწვებს მოუგრეხენ ჭვარის წერის დროს, ან უხანგს გადაუტრიალებენ. ამით შეიკვრის ნეფის კაცობა და ჰატარძლის შეილიერება. შეკრულის გასახსნელად მოლას იწვევენ, მაგრამ ამოდ: ზოგნი ისე იხიციებიან, რომ კაცობა არ ეხსნებთ! შელოცვა და შეკვრა ცოცხლის მძივითაც იციან. ეს მძივა მრგვალი და კრძელია. ერთი ზირი მწვანე აქვს და ერთი წითელი. მტერი მიიტანს ვისიმე მამულში, გარს შემოატრიალებს და ისურვებს, რომ მამულის ჰატრონი ვერ აშენდეს, გაოხრდეს და გაფრანდესო. ამის შემდეგ იქვე მამულში დაჭმარხავს. შეკრულის კაცის მამულში არაფერი აშენდება, აშენებულაც გაოხრდებაო. ზარკის ჭია, საქონელი, შვილები დაეხიციება. ჭიას, ავადმყოფს, მელოცინეს და სხ. ვნებს აღმასი, თვალი და ოქრო. ამიტომ ჭიისა და კაცის ავადმყოფობის დროს ამგვარ ნივთებით უცხო კაცს სახლში არ შეუშვებენ. თუ ვინიციობაა შევიდა, მის ნივთებზე წყალს გადაავლებენ და ავადმყოფს დააღვინებენ, ხოლო ჭიას კი წყალს აპყურებენ. მელოცისისთან შეტანილი ძვირფასი თვალი, აღმასი, ოქრო და სხ. ჩივილს ჰკლავსო. თუ თითონ მელოცინეს აქვს იგივე თვლები და ოქრო, გარედამ შემოტანილი ვეღარას დაავლებსო.

გასაფხულზე სისხრეთიღვან გადმოფრენილ ფრინველებისა და ახლად დაზარებულ ჰირეტუეების დაკეჩვა (დააღვვა), აგრეთვე ღვეკობისა ამგვარად იციან.

კუჭკუა (ბუტკული) რომ დაჭკენო, უნაწილო არ უნდა იყო, ერ-

თი ლექსა ზური მანც უნდა ინაწილო. მის „კუჭკუს“ ჰირველად რომ გაიგებ, უნდა მიასხო: „კუჭკუ, დაგებნ!“

მერცხალს დასძლევე, თუ ღვინო შეგისვამ, ან მხარი და მხრის წინილი გიგემნია დაძლევის დღეს.

წყალ-წყალის დასაძლევედ ორი კაცი ერთად უნდა იყოს. თუ ორი წყალ-წყალაა და ერთი კაცი, მაშინ კაცი დაკეჩილია (დაძლეულია).

ყაბ-ყაბის დასაძლევედ ჰირში წყალი უნდა გამოადურდნო (გამოივლო).

კურკურაჲ (გვრიტი, ღობა) დაძლევე, თუ ფეტვის ამოსული ჭკვილი გინახავს.

თუთა-ბალოის (ბიჭო-გოგია) დაძლევეს ახალის ეგელით უნდა. თუთა-ბალოის ჰატარაძლი ვოფილა. ერთხელ ტანი უბანია. ამ დროს მამამთილი მოულოდნელად და უცაბედად ჰატარაძლის საბანებელთან მისწრებას. ჰატარაძლს შერცხვენია და ღვთისთვის უთხოვანია: დმურ-თო, მამამთილს როგორღა ვეჩვენო, ფრინველად მანც მატყეო. დმურთსაც შეუსმენია და თუთა-ბალოიდ უძევია. ამიტომაც თუთა-ბალოის უვითელი ბუმბული ასხიაო, რადგან ჰატარაძლები უვითელ ზურანგს იტყენო. თუთა-ბალოის იმიტომ ქვებან, რომ, როდესაც მოფრინდება, იასხის: თუთა-ბალო, მაღწიო! (მოიწიე, დაშწიფდი).

პოპოპის დასაძლევედ თავის დაბახას საჭირო. თუ თავ-დაუბახავ დაუვარცხნელი ჭნახე, დაძლეული ხარ. ეს ჰატარაძლი ვოფილა და ბანების დროს მაზლს მიუსწვრია. ჰატარაძლს ფრინველობა უთხოვანია და ჭობთანად ქცეულა. საწყალს თავშივე სავარცხელიც ისევე დარჩენია.

ქორტის დასაძლევედ რაზუდმე ხელით უნდა ჩამოკვიდო. თუ ფეხ-ზე დასდები, ფეხის საცმელი მალე გაგიცვდება.

ლეკის დასაძლევედ ადგომის სადამოს დორის ხორცი უნდა დაჭდეჭა და გააფურთხო. დორის ხორც დაუდეჭავი რომ ლექსა განახოს, დაძლეული ხარ. ხორცის დამდეჭავები ლექს რომ ჰირველად დაინახვენ, მიასხებენ: „ლეკო, დაგებნ!“

ტანას (ხბოს), ჭუჭულს (წიწილა), კუცს (კვიცი) და ფაქს ზურით დასძლევე.

ბუნების მოვლენათა დაძლევე:

გურგურის (ქუჩაღის) ხმას ზიარველად რომ გაიგებ, უნდა ცაჭ-
გორდე.

პელოვას (ეფეას) რომ დაინახავ, რკინას უნდა გბილები დაადგა.

„თორემ (მთვარე) დანახვაში“ თეხზე უნდა წამოდგე და მოუწრუ-
წუნო (სამ გზის).

მთვარეს დატერაში (მთვარე რომ დაბნელებას) თოფების სრო-
ლას იწეებენ. მთვარე გქლამაშას შეუპურიას და თოფებით აშინებენ,
რომ მანათობელი ქვეყნისა იხსნას იმის ბირიღამ.

მიწი-დანზრევაში (მიწის ძვრა) იტყვიან, კარგი მოსაგალი არ
იქნებაო, ჭირი და რძი ატყდებაო.

მასკულაა ხუშუარდნაში (ვარსკვლავი რომ მოსწყდება) აგრეთვე
რძის, ქვეყნის უბედურებას იტყვიან. ხანდახან ვარსკვლავი ერთის
მხრიდან მოსწყდება და მეორე მხრისკენ გადაივლის. ამხელ იტ-
ყვიან: მავან საუდრიდამ მავანისაკენ ანგელაზი გადაფრინდაო.

ყოფილაჲ (უვაილი) და წითელაჲ წმინდაჲ და წმინდად შენახვა
(მოელა) უნდა. უვაილი თავისითაც ჩნდება და ამოტრიალავ (აღრთავ).
უვაილი ან წითელა რომ შემთავ სახელში, ხონისზე დაწყობენ წი-
თელ ღვავებს, წითელ კვერცხებს და ერთ ჯამ ბაჭმას ანუ თაულს,
კორთში მადლა ხონისს დასდებენ და წითელა-უვაილის გასვლამდის
იქ დასწარჩუნებენ. ამას იმიტომ სწადიან, რომ წითელის, თუ უვაი-
ლის ღელა ხონისში დაიბუდებსო და ავადყოფს არ შეაწუხებსო. ავად-
ყოფობას რომ გადაივლას — მორჩება, ხონისს ჩამოიღებენ, ცხახელ
გაიღებენ და დასდებენ. გამგელელ-გამომვლელი ძორაგს წაიღებს, ხონ-
ისს კი ისევ შინ დააბრუნებენ. უვაილი და წითელა არ უნდა გააჭაფ-
რონ. გაჭაფრება კი შეიძლება სხვა და სხვა ნაირად: ქვაბი თუ ადუ-
დეს შინ სახელში, ან ადუღებულა ქვაბი გადაიფანეს, ქათამი დაჭკლეს,
ხორცეული მოჭხარშეს, — უვალა ამით უვაილი და წითელა გაჭაფრ-
დება. ამას გარდა, ცუდი სიტუა: უბედობაც უვაფრება, აბრახებს.
ტკბილი სიტუა-შასუსი უნდა იყოს სახელში, ხონგურას დაკვრა და
სხვ. ავადყოფს კარგად უნდა მოუარონ, არ შეადიონ, ატამონ: ქინ-
ძინი შეტამანდი, ფლავის წვენი, ღვინო არ დადიონ, ხორცეული არ
ჭამონ, არც ფლავი. უნდა სვას ცხენის რსე, აგრეთვე ძროხისა და
ვირისა.

საკეცი-ქარ (შაკიკი). შაკიკი კაცს თავში უჩნდება. თავის ვრ-
თი მსარე ასტკივა ხოლმე. ეს ტკივილი გადაუვა, თუ შეულოცესო.
გოგრის თასში ნაცარს ჩაჭყრან, ზედ ამირიჭონ დაათარებენ და შე-
ულოცებენ:

ალი, ალი,	ალო, ალო,
სათარ ალი!	სათარ ალო!
გეთ დალა დეგ.	წადი მთას ეცი,
ჩოულუნა დეგ,	ქარ-ტეხილს ეცი,
ჩობანა დეგ,	მწყემსს ეცი,
ჩოლინა დეგ!	მინდორს ეცი!

კიდევ აღსანიშნავია ინგილოების მოწიწება და შიში ძველ გა-
დაშენებულ საყდრების ეზოში დაშთენილ წმ. ხეების წინაშე: „ერ
წვირ რუმ მოვჭრათ, გოგაწყურებავ“.

ბ. დღესობები და გაურა.

1. ახალ წელი შიიწურა ძველი წელიწადი. მზე ჩასვება.
შეიბნდა. ინგილოების სოფლებში ასტყდა თოფის სროლა, ზმურთ-
ბა, ძაღლების ყეფა. მთელი სოფელი ხმად გადატყდა. რა ამბავია? ნუ
თუ დეკის შემოსევამა და სისხლის ღვრამ ასტყვა ესრეთი დრიანტე-
ლი, ტექა-ქუხილი?.. არა, არა, ინგილონი არც მტერს შეუშინებია
და არც სისხლის ღვრას! ინგილონი ეგებებიან ახალს წელს.

* * *

შუა ღამეა. ეოველივე მიწენარდა. აღარც თოფის კრიალი ის-
მის, აღარც ზმურობა. მხოლოდ ხანდისხან კანტი-კუნტად ჭეუვის
გლეხის ერთგული დარაჯი და ეივიან სოფლის მამლები. შრომის
შვილნი მისტკიმიან ტკბილს ძილს.

არა სძინავთ სხლის დედაბერთ და რჯახის შეთაურთ.

დედაბერი თითის-ტარზე განქარებით ართავს ბამბის ძიფს. სა-
ხლის შეთაური ელანარაკება დედაბერს და ართობს ტკბილი სიტყუ-
ბით. აი მორჩა დედაბერი თავის საქმეს. ადგენს ორთავენი და ჩუ-
მაღ მივიდნენ სამძინარე ემწვილელებთან, მკლავები გამოუღეს საბნე-
ბოღამ და მკვებზე შემოუტარეს დართული ძიფი, კავკინძეს და მო-

შორდნენ. ძაფი შემთხვევით დედაბოძისა, თუნგისა და ყოველსავე სხვა ჭურჭელსა.

ეს ძაფი მოგვაცანებს რგოლსა, რომელიც ძველადგანვე ცნობილია, როგორც სიმბოლო ღვთის დაუსაბამობისა და ერთ-ანსებისა. ამ ჩვეულებით ინგილო გამოსთქვამს თავის სურვილს, რომ ერთ-ანსა და დაუსაბამო ღმერთმა ოჯახის ყოველნი წევრნი და ყოველივე მათი ქონება ახალ წელიწადს შეინახოს მთლიანად, დაუზიანებლად და დაურღვევლად. ამ ჩვეულებას ინგილონი თათრობაშიაც მტკიცედ ასრულებდნენ. ძაფის რგოლს მაჟიდან სამ ღვთის ვერ შეინსნიდნენ.

* * *

გატუდა დამე. აკურ მამლები შესამედ აყივდნენ. ცისკარმა აღმოსავლეთი წითლად შეღება. სახლის უფალთ დაადვიძეს ოჯახის წევრნი. ყველას უხარინ, უკვირს და ეკითხება თავის თავს: ისრე ჩემად ბებრამ (დიდედამ) როგორ შემება მაჯახე ძაფი, რომ ვერ გავიტოვო. იბანენ ხელ-ზირს, იცმენ ახალს წინდებს, ქალამებს, ახალუხს და სხ. კერახე ცუცხლს ღუდღუდი გააქვს. ერთმანეთს ემუსაიფებინ, იცინინ... უცბად გარედამ ვიდაცამ კარები დააკუნს: კაკ-კუკ, კაკ-კუკ! მიესკე ყველანი სმენად გარდაიქცნენ.

— კარ გამიღით?

— რაჲ მოგაქა?— მიძახებს დისასლისი.

— წუალი, წუალობა.

— რაჲ მოგაქა?

— წუალი, წუალობა.

— რაჲ მოგაქა?

— წუალი, წუალობა.

— შომოჲ (შემო), კოლი (კვალი) შენი— კოლი ანგელოზისა.

კარს გაუღებენ და შემოვა შეკველე. თვით სახლის უფროსს უეისრია შეკველობა. როდესაც სახლში ევლამ გაიღვიძა და ერთი აღიაქთი შეუდგათ, უფროსი ადგა და გავიდა სახლიდამ, თან წაიღო თიხის ჩაფი და აბოთ საკენვი. უფროსი მივიდა მდინარე წუალ-თან, ხელ-ზირი დაიბანა, ღმერთი ანსუნა, ჩაფი გაავსო წყლით, საპენიანი თვალი აბვისა წუალში ამოსვულა, თხილის კინკილოანი

(ევაზილიანი) ტოტები შემამტვრია, აბვის ცარიელ თვალში ჩაწყო და დაბრუნდა შინ.

სახლში შესვლისავე უმაღ საფი დასდო კორთეში (ჭურჭლით სწუთი თარო), თხილის ტოტები საკანზე*) დაწყო და საკენკი გი გადაბნივ-გადათესა სახლის ეველა კუთხე-კუნჭულში და ამასთანავე რამდენჯერმე წარმოსთქვა: „ღმერთო, ქურმუხის სუადარო, ნუ მოგვაგლებ ზურსა და სარჩო-საბადგელს“.

საკენკის „დათესვის“ შემდეგ ეველანი მოუსხდებიან კერას. სახლის-დიდი (უფალი) ჭერიდამ ჩამოიდებს წინა დღიივე დამზადებულს ერთ კონა ლარტას (ნაკაფ კაგლის ტოტებს), ეველას თითო-თითო ტოტს ჩამოურბიგებს, ერთსაც თვითონ აიღებს და კერას შეუტყუალაშუენებს. ლარტის ნორჩი კანი სიციხისაგან ერთბაშად დასკდება და ტკაცი-ტკუცს დაიწყებს. სახლის უფალი გი ამ დროს შესთხოვს ღმერთსა: „ღმერთო, გავამრავლე ეველასერთ, გავვაბეღნიერე“. დანარჩენი სახლის წევრნი აგრეთვე „დაატყუალაშუენებენ“ თავის ღერ ლარტას. ერთ ან ორ ლარტას (ტოტს) ისევ ჭურში შესდებენ... ამასობაში კიდევ გათენდება.

ასლა დაამზადებენ ხინჩას: დაწყოებენ ზედ ზურებს, ლავაშს, ჭანდგემს ჭამით თაფლს, ერბოს, არაწით ღვინოს, ბაშბის წითელს და თეთრს ძაფებსა და სახლის-დიდაან (უფალთან) ერთად წაუღენ გენახის საკვლეკვად. შივლენ და ერთ კარგ მოსავლის მომცემ ვაზთან დადგებიან. სახლის უფალი ჭერ გასხლავს ვაზს, მერმე ააგებს, ჭიგოების ჩარჭმის დროს ნიადაგს ღვინით მოაღებობენ; იგივე უფროსი ვაზის ძირში დაჭკლავს წითელ ფერთოსან მამალს, წითელ ფრთებს მოჭკლეკვას და ბაშბის ძაფით ამ ფრთებს ჭიგოსა და ვაზზედ მიაკრავს და თანაც იტყვის: „ღმერთო, ქურმუხის სუადარო, შენ ნუ მოგვაგლებ ქვეგრებში წითელს ღვინოს“. თითო ლუგმა ზურს ამოაწობენ თაფლსა და ერბოში, შემსჭამენ, ცოტა ღვინოს მოსვამენ და შინ დაბრუნდებიან...

ბოთელს ვეველკენ ემაწვილები. აქვე უნდა ვსთქვათ, რომ წინა დღესვე გამთავცხობენ ხოლმე საკვლეკვ ზურებს: სახლის უფლისა-

*) ხისაგან ვაკეთებული დიდი ბეღელი, რომელშიაც ინახვენ ყველაფერსა და ხან ხობბალსაც და სდგამენ შიგ სახლშივე.

თვის — წაღდა, ვაჟთათვის — დუღებს (ხმგაღი), ქალებისათვის — ჯარებს, შესაბამ ზირუტუფთათვის კოკოებს (კვერებს), აგრეთვე ერთ კოკოსაც სირთათვის. ვენახიდან რომ დაბრუნდებიან, უკვლა თავის ჰურს აიღებს და დანაყრდება. სირთა კვერს შეკვდებიან ეინახედ (ბალკონი სხლის მეორე სართულისა) და ზირუტუფებისას კი, როგორც ვთქვით, ემაწვილები მიიტანენ ბოსელში, უკვლა ზირუტუფს თავთათვის კვერს ჯერ რქებზე წამოაღმენ და შერმე გასტეხენ და შეაჭმევენ, თანაც მიეაღერებიან: „იტაცხლე დიხასხა“.

*
*
*

ახალწლის დღეს ინგილოებმა სადილი იციან ადრე. უფრო ქათმის წვეინსა და ილაფს აკეთებენ. სადილად მოქლიან კარეშე შეკვლეუსაც, რომელიც უნდა იყოს ვინმე ბედისაგან დაუხაგრაფი, ან ნათესავი, ან ნაცნობი. მინამ შეკვლე არ უწვევთ, სხვა ვისმეს არ მიადებენ სასლში. შეკვლე რაწაშს მოვა, ჩამოიდებს ქერიდგან ზემორე სსენებულს ღარტას, შეუტყელაშუნებს ცეცხლში და ოჯახისათვის ისურვებს კარგ მოსავლას, ჯანმრთელობას და დღეგრძელობას.

ზატარა სადილობისას (საუზმის დროს) გაიმართება ჰურობა, ლხინი და სიმღერა მღერაის თათრულად. ქართული სიმღერა, როგორც ვთქვით, მაჰმადიანთა მთელიობის დროს სრულიად აღმოფხვრილა. აქ გავრცელებულია უფრო ქოროდლის სიმღერები, მღერაის ოთხ-სუთი სიმინ ჩონგურზედ.

2. დიდ საყდართ გასვლა. უდიდესი დღესასწაული ქურმუხის საყდრის დღეობაა — 10 გიორგობისთვე. თვითონ ქურმუხის საყდარიც, როგორც ზემო ითქვა, წმ. გიორგის საყდარია. მას ისენიებს ბატონიშვილი თეიმურაზი ჰინ წმ. გიორგთა შორის. დღეობისთვის დადის ამბით ემზადებიან. უკვლა თავის საღმთო მოვალეობად სთვლის, არ გამოაკლდეს დღეობას; არ იქნება არ დაუნთოს ქვეყნის ზატონის წმ. გიორგის სანთელი, არ დაუკლას საღმთო. უკვლა იქით მიეშურება ურმით, ცხენებით, მთელის სასლობით, საღმთობით. იურება ჯარი ხალხი უკვლა სოფლებიდან. საყდარი ფერდობის წვერზეა. შარა გზადამ, საცა ფართო ველობაა, საყდრამდის გიწრო ბილიკია, რომელიც ამ ბოლომდ დროს საკმაოდ გააგანბერეს

ოთარაშვილებმა იასემ და მისმა ძმა სეიტალიამ. ურშებს ველობზე შთის ძირში სტოვებენ, თვითონ ადიან მალლა საღმთობით, მოწიწებით ღოცულობენ, საღმთობებს საუდრის წინ ქორიონს უტრუსვენ (მღვდელი ღოცავს და ანთებულ სანთლით უტრუსავს), მერე ბრუნდებიან და ძირს ბინახე (ველობზე) საღმთობებს ჰკლავენ, იქვე ქურმუხიდან ჩამონადენს ანკარა ხეში რეცხვენ, მის წელითვე ხარშვენ. მალე იმართება დიდებული შექცევა, ჭამა-სმა, მხიარულება, ერთერთის მიწვევა-მოწვევა, დაღოცვა, დაგერა, მღერა. დალაგებულ მლოცავთა ჭკერტა სხამურია, დიდებული: ურშები წება-წებად, საღბი გროვა-გროვად, ჯგუყვად. იქ ზატარძლები, აქ გასათხოვარი ქალები, ახალგაზდა ჭაბუკნი, მოხუცნი, ხარ-კაშენ-ცხენები და სხ. ისმის საერთო გუგუნი, ზრიალი. ბოლოს იმართება ცხენთა ჭენება, თქრალი და ხაღბიცი იფანტება, შიდი-შოდის ააგ-თავიანთს. ამას ჰქვიან დიდ საყდარზე გასწვლა.

3. ალდგომა. ამ დღესწაულისათვის ინგილოები ვნების ზარასკვიდამვე ეშხადებიან. ამ დღეს წითელ კვერცხებით და სამარხო სსჭმელ-სასმელით (მხოლოდ მამაკაცები) გადიან სსსაფლასზე, ასწორებენ ახლად განსვენებულთა საფლავებს; ერთად, მშრად იხსენიებენ მკვდრების სუფს, მერე ბურთაობენ და საღამოს ჟამს შინ ბრუნდებიან. შეღებულ კვერცხებს ინახვენ ადღგომისთვის. ადღგომის დღეს, მამლის ეიფილისს, შთელი სსსლობა იღვიძებს და ზირს იხსნილებს ღორის ხორციით. გაღვსვენ ერთს ნამცეცს ღორის ხორცს, გამოსტურთხებენ და თასაც იტყვიან უკვე ცნობილს: „ლეკო, დატეკ!“ ამ სიტყვებს ადღგომის შემდეგ იმეორებენ მაშინაც, როდესაც ზირველად ღაინახვენ ლეკსა ანუ მსჭმადიანს საზოგადოდ.

დილით უკვლა სსხლის-წუღნი იმოსებიან ახალ ტანისამოსით; თავს ერთად იყრიან და სსხლის აღმოსაფლეთ გუთხეში ანთებენ სსსთლებს. იქვე დგან დიდი ხონჩა, რომელზედაც აწვეია სსვა და სსვა სსსსნილო სსჭმელები. იქ შევედრებიან ღმერთსა და ქურმუხის საუდარს ამ სიტყვებით: „ღმერთო და ქურმუხის საუდარო, გახსნილებს (ადღგომის) მუდამ დოგასწარ“ (დაგვასწარიო).

შემდეგ ზირის გახსნილების, ჰკლავენ „სამხტოს“: ეჩხს, ბატყანს, ან მამალ-ვარის (წერილ-ოჯიხა მამლებსა და სადედე ჟა-

რიებს). მერე სხვა და სხვა საჭმელებს დააწყებენ ხონისზე და მი-
დინ საგვარეულო საუბრებზე სალაოცადა. ეს საუბრები მალე სეგე-
ბის ჯგუფია. ხშირად აქ სრულიად აღარც კი ეტყობა კვალი ძველის
შენობისა. ხეების ქვეშ სადმე დევს ქვა (ფშავ-ხევსურების ნიშის
მგზავსი); მასე დასაბუთებენ სანთლებს, აკმევენ საკმეველს და შეე-
ვედრებიან ღმერთს მხურვალედ. შემდეგ ამ საუბრებს დაუკლავენ სამ-
ხთაებს, ერთად ისამხრებენ ნათესავები (გვარეულობა) და თავიანთ-
სახლებში წავლენ. სადილობის შემდეგ ნათესავები და ნაცნობები ერთ-
მანეთს უფლოცავენ აღდგომას. „ქრისტი აღდგა! — ჭეშმარიტად!“ აქ
არ იტან, მის მკვიერ ერთურთს ეგებებიან ამ სიტყვებით:

— მოგილოცავ გახსნილებს!

— მეც შენ მოგილოცავ. ღმერთმა მრავალ გახსნილებას დაგა-
სწროს, ცოლ-შულ გიცოცხლას.

1849 წლიდან ქრისტიანობა რომ მიიღეს ინგილოებმა, მანტ-
თავისი აღდგომის დღესასწაულობის წესები არ დაფიქვეს. ეხლაც
მსჭამდინად დაშენილი ინგილოები შიგა-და-შიგ ასრულებენ ხსენე-
ბულ წესებს. ქრისტიანი ინგილოები, თუმცა ეკლესიაში სალაოცადა
მეჭიდად დაიარებიან, მაგრამ ძველ წესებსაც წმინდად ასრულებენ.

4. გაყრა. წინაღ, როგორც უკვე ვთქვით, დიდ-დიდი ოჯა-
ხები იყოფნენ, ხოლო ბოლო დროს გაურა განშორდა, დიდი ოჯახე-
ბი დაქუცმაცდა, დაწვრილდა. წინაღ როგორ შეიძლება, რომ შვი-
ლი მამის სიტყვებზე იყვიროს, მაგრამ ეხლა ამის მკალითუ-
ბი მრავალია.

გაურა-განწილების მსურველი იწვევს სოფელში ჰატონსებით-
წარჩინებულ კაცებს, ერთს, ორს ან სამს. ეს კაცები ყოველივეს უწი-
ლადებენ, რაც იმას ერგება. ზური და ღვინო სულზედ იყოფება. თუ
რომელიმე დედაკაცი ორსულად არის, იმას ორი წილი ერგება. სა-
ქონელი, ჭურჭელი, მამული მასზედ იყოფება. თუ სახლში ერთ მძინ-
წულს ქალი შეადგენს, იმას ფულს გაულებენ, ფულით დაკმაყოფი-
ლებენ. უძრავი კი წილი არ ერგება. აგრეთვე ქვრივსაც ფულს
აძლევენ. დასაქორწინებულ ანუ უცოლო მამს, გარდა წილისა, 200—300
მანათი „საქორწინო“ უნდა გაუღოს. დედ-მამას უძრავი წილი არ

გაუღებენ, ისინი რომელსაჲმე შვიდთჳს უნდა დასხადდნენ. დიდი სახელი უმცროსის ძმისა. სხვა ძმებისათვის კი საერთოდ უნდა ააძინონ სახელი, ან გაურის დროს ცაღვე თჳსი გაუღონ. საწოლი არ იყოფება. ყველა ძმის ცოლის შოტანილი ან გაკეთებული ფართალი (საწოლი) არის საკუთრება იმისი. თუ რომელისაჲმე ძმის ცოლს ჰქუვანდა საკუთარი ძროხა ან ფურ-კამეჩი, გასესხებული თუელი და სხ., ისიც მისაა. არ გაიყოფება. დედ-მამის წილი ჴურჴელი, მათი საწველი, ძარაღი და სხ. სიკვდილის დღეს რჩებენ იმ ძმას, რომელმაც დამარხა იგი.

VI

ინგილოური ზღაპრები და თქმულობანი

(ზღვი ინგილობრის კილოზე. ამ და წინა (მე-V-ე) თავის ჩაწერვაში გვშეულოდნენ განსუ. ვაცო ოთარა შეილოტ თოხანი ჯანა შეილისა).

I. კოსალა და შელადა

კოსალას მადალ ხეზე ერ¹⁾ ბუდეა გაუკეთები²⁾ (=გოუკეთები), შიგ სამ კერცს დაუდები³⁾, სამ ბაკალაა გომოქუთი⁴⁾.

კოსალას ჰუთქერი (=ჰუთქერი): გაჭნდი, დავატრენ, გომხარებაჲ. ამაჲ (=მაგრამ) იმიბუეთ (=იმისთუნ) სისარულ არ დაქუთულ ეოფილ.

ერ შელას კოსალაა ბუდეა ხეზე დაუნახი (=დოუნახი) ხი ზირში მოსულ, კოსალაბუეთ დაუნახნი (=დოუნახნი).

— კოსალა, აჲ კოსალა?

— რაღსა!⁵⁾

— ერ ბაკალაა მაჲ?

— რაბუეთ (=რაღსთუნ) ჰუმ მოგცე, არ მოგცემ!

— მაჲ არ მაშცემ?

— არ!

— მაჲ კაღს⁶⁾, შენ არ იცი, შე ცულ მაქ, ეთო მაქ, ცუნცურიჲ მაქ, წაღდიც მაქ; ხის შიტოებსაც გადმოუკაფაჲ, ხესაც მოგ-

¹⁾ ერთი. ²⁾ გაუკეთებია. ³⁾ დაუდუია. ⁴⁾ გამოუყვანი. ⁵⁾ (=ხევს.: რაღსა (=რა არს?). ⁶⁾ =ხევს.: კაღს (=კაღ არს, კარგია).

ჭრი, სი ზუურკსაც მოფთხრი, უმუაგდებ, შენც შეგვამ, შენ შუ-
ლებსაც!

იემ სიტყეზე კოსალაჲ დიად დაღონებულ, დანავლდინებულ,
დიად ჭეწუნნი. რაჲღა ჭუმ¹⁾ ექნა. აჲდი, ერ ბაკალაჲ მელაჲბე (=მე-
ლაჲსთუნ) ჩომოჲგლი.

მელაჲ მუცლი ტკივილიც ექს ეოფილ. დოუგლი (=დაუგლი)
ბაკალიბეჲ ებაჲ, აჲუონი, წაჲუონი ბრულეიში, შეჲჭამი, მემდან კიდემ
მოსულ, აჲმ სიტყეშითაჲ დოჲზახნი, მოჲტუჲები, მეორე (=მეჲრე).
ბაკალაჲც გომოურთომ, წაჲუონი; ჭეჭამი, მემდან²⁾ მესამე ბაკალი-
ბეჲთან (ბაკლისთუნ) დაბრუნებულ, კიდემ კოსალაჲ მოტუჲებოჲ ნდო-
ში. უჲკო კოსალაჲ ეხლა კი თაჲში ჩავარდნილ, ჭკოზე მოსულ,
ზეჲთი მელაჲბე ჩომოჲზახნი.

— ტუჲესარ, მელა! შუელს კი არ, ქუვასაც არ მოგცემ. აჲსიც
გეეოფ, რუმ მამატუჲე, ოორ შუელ წამართ, წაჲუონ ბრულეიში, გო-
მოჭხარ, შემიჭამ (აღლუჲ იქნეს შენ ნაჭამ, ხაშკალამ იქნეს, ზმრად,
შხამად გეჭხეს!) შენ არც ცულ გაქ, არც ეჩოჲ გაქ, არც წაღდ
გაქ, არც სატეს გაქ, არც ჩორე გაქ, არაჲფერიც არ გაქ. ვერც ხეს
მოშჭრი, ვერც დაჭკაჲფე. წაჲ, დაჲკარგ!

— შენ მინ³⁾ გითხრა, მე არაჲფერ არ მაქაჲ? არც ცულ, არც
ჩორე, არც წაღდ, ერ რაჲმიც არ მაქაჲ?

— ეოჲმა. მითხრა, ეოჲ წირინამ,

ხეგზი წირამ, წინგერენამ.

— მამ ეოჲმა გითხრა?

— ჭოჲ, ეოჲმა მითხრა.

— მამ კაჲს! მელაჲ წასულ, ერ ნაჲნაჲში დაწოღბრ, თაჲი
თაჲ-კლარეი ჭეწუნებო. ზამტა ხან აჲმგარ ეოფილ.

ეოჲსაც აჲმ ნაჲნაჲში ტრიალ ჭეჲარეი. მოსულ, ჭუნახი—მე-
ლაჲ მამკლარ; აქაჲთაჲნი დოჲთორიაღეი⁴⁾, იქაჲთაჲნი: ცოცხლ
ჭუმ არაჲგ⁵⁾. ჭუნახი—კლარი. მელაჲ კუდთან გადამეტარ, ერ ჩაჲ-
კენვი (=ჩაჲკენვი), მასკან კენვი-კენვი, კენვი-კენვი, ქმუზჲ-ქმუზჲ მე-

¹⁾ რალა ქვე ექმნა. ²⁾ მემრელა. ³⁾ =მეგრ.: მინ (=ვინ)ა. ⁴⁾ დაუ-
თვალიერებო. ⁵⁾ =ცოცხალი ხო არაჲო.

ლამ ებმდინ გაჭყევი; ერთ ჭუმ ჩაქეჩნია, მელას ჭამიფე ჭეჭნი, ებამ გაუხომ, ეფე დაჭეჭერი, მემლან ჭეჭითხნი:

— ჭუმე ეროლ ეფეფ, შენ ეფეფ კოსლამბე თქმელი: — მელას ცუელ არ აქავ, ჩორკ არ აქავ, წაღდ არ აქავ? ეენლა დედექ, შენ რას გიეებ?

— ამან, მელა, ყან მელა, ჭეჭ (— ვიც), შემსამ. ერ ქეჭანაში ხანხნი ადგილ ვიც. მოამ, ამ ადგილიც დავასწავლო, მემლან რამც გინ (— გინდ), ამს მიეფ.

მელას დილ გაჭხარები. ეფე გაჭეჭე (— გოჭეჭე), ჭეჭეჭამი: ჭამა, ჭეჭ, წაჭედეთ?

ეფე გაჭხდოლი, მელამც გაჭეჭოლი.

ეფეს მელამ ჭეჭტარები, ჭეჭტარები, ამთონ ჭეჭტარები, რუმ (— ჭეჭე) ერ ფინ ზადლებიან კაციას წაჭეჭნი.

ჩეჭელებთან ჭუმ მისულანა, ეფეს დაჭეჭავლნი:

— ეა! ეა! ეა!

ეფეი კხმამე ზადლებ გომოჭეჭეჩინან, მელამ მოხეტელ, გადახორწნამ ნდომები; ზადლებ გომოჭეჭიდებიან, მალე აუდიე, დაუჭეჭე რიე, ბრელი ზინზე ორდობეში წაუჭეჭევიე, დაუგლევიე.

ეფე კი გაფერეულ, შედობით წასულ.

ეშამე ქერდ მელამბე ემგე საქმეა ქნილ!

2. ბერ გელ

ერ ბერ გელ ეოფილ.

წასულ. ერ ეონ დანტომი.

— გამარჯობა!

— გაგამარჯობს! ხედრ იქნეს. რამბე მისულხანა?

— შენ შესატელა!

— ექ დედექ, ამქათეენ წავად, ცოტა საქმეა მქ, კავაკეთებ, მემლან გამომრბენავ, მუალ, შემსამ.

— კამს, წამ?

— ეონ უკან-უკან (უკანა-უკანა) წასულ, წასულ, მემლან ნაკან-ტან გომორბენულ, აგე აჭეჭეჭები, აგე ჭეჭტარეში, რომ ბერ გელ ბრე-

დი შირსუ გადაკუნტულებულუ, გაგორებულ, უარ თუთან კი გადა-
ხორწნილ.

ბერ გელ ზლივ ამდგარ, კასწორებულ.

ამდგარ, კიდემ წასულ.

წასულ ბერ-ცოტამ, ერ კუტ დანტომი.

— გამარჯობა!

— გაგიმარჯოს! რამ გინდა, რამბე მოსულხანა?

— შენ შეკმედა!

— დიად კამ თევებში ნალებ მქ. ჟერ ე ნალებ გამშიდ¹⁾,
მქმლან შემქამ.

გელს ნალები აურეგნებამ, გომოლებამ დაუწუ. სამ ნელ გო-
მოწედი, მეოთხეამ გომოლებამი კუტს გელიბეამ აგე²⁾ წინელ ჭუგრაგ,
რუმ კბილები ჩაურეგნები, თუთანაც აქავ წაქცევი. კუტ კი მოხუ-
ტულ, კადანორწნილ.

ბერ გელ ზლივ ამდგარ, კასწორებულ.

ამდგარ, წასულ. ახლა ჭურ, (=ვირ) შომოჭური.

— გამარჯობა, ჭურ!

— გაგიმარჯოს, გელ! რამ გინდა, რამბე მოსულხანა?

— შენ შესკმედა!

— რამლა ჭუმ ქნო. ჭურ, შემქამ. შეკმამდინ ნებამ მუმ სამ-
ჯერ დოჟეროყინო, ამ დუნის გამოვეთხოვო.

— დაჟეროყინ, შენ ნათქამ ეუოს.

— ვირს (=ჭურს) ერთხელ რუმ დაჟეროყინია, გქრც ყოფ³⁾
სოფელი ზადლებს ეერებ დოქტქტიაყ. მეორე დაჟეროყინებამი ჭურ-
რი კამა კარგა გაურჩევაყ. მესამე დაჟეროყინებამი ზადლებს გო-
მორბენულან, გელს გომოჭკადომინ, შემორტემიან; წაქცევაყ, ჭურს-
რემიაყ, გაუფლეთაყ.

3. კატამ და ლომ (=სილან).

მესანავეს კატამ წაჭეონი, საკნავზე წასულ.

კატას იქ ნაკნავი და ტყე ჰირებზე ჭურტრიადნი, ჭუნადირნი,

¹⁾ გამოძილე. ²⁾ აგეთი; ³⁾ ახლან მყოფი.

ჩიტებს, თავებს რაღამ ჰქუპერი. ნაკახტან ტეო წარაფიდეგან და ბრუდე-
ბი შიგაღთი ასლან გომოვარდნილ (=გუშუარდნილ).

— ხოშკელდი, ზმაო!

— გაგიშარჟოს!

— როგო ხარა, კად ხარა?

— შადლობაღ დმურთს! როგო ჰქუმ ვეეო, ვარ ჩემთუნ, ვცხ-
ვრობ; როგორც შეეფერებ ჩემისთანა კატა-მატას.

— შიგურს, მე მიმგაფხარ, ბიდეუ, წიქრებ, სსსეღ ჩემ გუქ, ამჟ
რჯღბე ჰქუმაგრ შატრად დარჩომილ ხარა?

— ჩემ ბატონ რუმ გეცნა, გაიგებდი, რაღბეუანც. ემზგრ ღა-
ბად ვარ!

— მინაა შენ ბატონ, ჟავრ თმოფეარო?

— ჩემ ბატონ—გაცი.

— ვერ მაჩქებუა?

— რაღსთუნ ვერ გაჩქებუა, გაჩქებუ.

— სუ არისა?

— ოგი ¹⁾ (=ოვგი)!

ასლან გაცთან წასუფა.

— გამარჯობა!

— გაგიმარჯოს! სადთი მოჭდი?

— ჰქუმანდ ტეეში ჰქუეავ (=ვეეავ), თქენ გმაღ მამიულა, გუშქ-
ელ, შუქელ, ე ჩემ ბიზიშქელ დამინტო, ექ შენთან შაშაყანა.

— ბედნიერ იქნეს შენ მოსუფაღ, კად იქნეს!

— შადლობაღ დმურთს, ჩემ თუუ ვარკა მოუედეობის. შენ სუქმეს.
მე გეპეგო, კაც. თანკაცა რაღმიფე, დიდ ღონეღ აქავა შენ კი თარღ-
ში შატრად შეჩქებუ, ღონეღც შიწწად ჰქუმ გქტონდეს!

— დომბასოთა, ადმაშინ ნობაფთ, მენ და შენში მინ ღონიერა.
მინ ზადლანო!

— კადს, ჩემ ნანდომიც ჰქეგ ეეო.

— ამჟ ჩემ ღონეღ შინ დამჩომი, ექ დედექ, მინ წაჭდე; ღო-
ნეღ მოღტანო, ადმაშინ დომჭიდნოთ.

— კადს, წაღ.

¹⁾ = აგე, ანგე.

— ჭემპერ არ იქნებ; ჩემ მოსულამდინ ჩემ შიშით შენ. გადად-
ხორწებ¹⁾, ვერ გამუშე ექ ხეზე დაგამბოას!

— არ გოდოდახორწებ!

— მერგო²⁾, უნის უნის, იქნებ მადექტო, მემდან რადჭუმქსო?

— თუ ჭემპე ფიქირ გაქ, მამ დამბ!

კაცმა ასლან ხეზე მავრა მიაკრა საბლით, მემდან საკრეა ადლა,
გახივს და გახივს ასლანს, აკე ჟეკა, თაფ-შირში, თოლეუბში ამითონ
ტრემა, რუმ ასლან აქაჟ წაქცა. კაცმა დამბულ ნადირ გაუშო.

მატა ხანს ნადირები კემშიფეა უკონო ეკლო, რუმ მადხელა და
მობორუნდაა, წამადწივს, კატას შეჭხელა, ამადკურა; ამადკურა, ციცო-
კი იქდა თავისთუნ, მრჭა-მრჭს იხახდა. ასლანმა კატას ჭუთხრა:

— ზმაო, შენ ბატონ მართლაც ღონიერ ყოფილ. მაგი კელში
შენწორიც ვერ გოადღებოდი!

— მამ როგო გეკონა, კაც ჭემპე რამში ჭიგი! ღონეზედ მეტ
ჭკოა აქ, მოკერებება აქ.

— მოკერებებაზე მეტ მოტყუება ცოდნი, უნამუსოა ყოფილ!
ამასთან რად დამაყენებს! შუდობით!

ეს თქო ასლანმა, წომობტა, ტყეში შეჭვარდა.

ციცოა კი ამადგრაჟ იქდა, მარყუნა ფეფით ბიდებს ისწორებდა,
თავისთუნ ღილის უკრავდა.

სხო თქმით: ნაგანში მოჭრილ ხეა ეკლო. კაცმა ჭუთხრა ას-
ლანს: მე ჩემ ღონეითი ემ ხეს გოვხეთქავაჟ. დაჭკრა ცულ, სოლ
ჩაჭკდა, კიდემ დაჭკრა, ხეა შუამდინ გაფნრიწა. ასლანს ჭუთხრა: ჭამა
ახლა დანარჩომ შენ გახეთქივ. ასლანმა თითუბ ნახეთქში ჩაყოფა. კაც-
მა სოლს დმოჭკრა, ამადგლა. მემდან საკრეა ადლა, უშხივლა, ამითონ
რეკა, რუმ ასლან ისწორებდა; გამუშ, ჩემზე ღონიერ ყოფილ ხარავ.
კაცმა შეიბრავა. გაუშო.

¹⁾ გარდაიხვეწები.

²⁾ რა ვიცი, რა ვრქუა.

4. ქ ა რ ა ლ.

ეყო ¹⁾ ერ ქანალ ეიღ კაც: აგე ქანალ, წურუნ, ჭიბლიან, კერ-
კლიან, რუმ თელ სოფელში დასტინდნენ და კეპრუსს ეზახდნენ (კე-
პრუსს ნონში იმეკ კაცს ეზახიან, რემენსაც (=ჭემენსაც) სიქანლით
თავზე აღარც ერთ ბქწ აღარ დარწომი, სიქანლით გაცრიღ, გაქუ-
ცულ). ემისთანა კეპრუსმა კემწიფი ქალ თხოვნა მანდღომა.

აღლა ჭაგუბაჲ, ზურებ შიგ ჩადლაგა, კარზე გადადღო, იელში
ეოს ღაჲჭირა, წაუღა.

ეტარა ბევრ-ცოტაჲ, ერ მინდორში ნახა, კაც გნავს, ჭიმებს
აბრუნებს, კელში იღებს, ებაში იღებს, თქამს, კიდეჲ ამბოფს: „გაჲ,
შიმშილი (=შიმშილით) მოვკ!“

— გამარჯობა!

— აჲ გავიმარჯოს! სჲ მიჭდისხრა?

— მივღ კემწიფესთან, საქმეჲ მქ.

— მეც შენთან წაშიყონ?

— წაგიყონავ. ეი არა, ზმაღ კავისდი. მოჲ წაუდეღ!

— ჭერ! ²⁾

ორივ წასულან.

წასულან, წასულან, ერ კაც დახტომიჲ. იმ კაცს იელებზე, ფე-
ეებზე წაჭაჭაღ (ცაჭაჭაღი) ქაღ ატმულ ჭქინი, ბრულეებში ჭურბენი
ეურდღელ დასაჭერელა (=დააჭერელა).

— გამარჯობა!

— გავიმარჯოსე! სჲ მიჭდისხრთა?

— მივღივართ (=მივღუვართ) კემწიფი კარამდინ.

— მეც თქნთან წაშიყონით!

— რაჲბეთ არ წაგიყონავთა, წაგიყონავთ. მოჲ!

სამნივ წასულან, ტყეჲ, მინდორ გადაუფლაჲ, ერ ღღელ დახ-
ტომიჲ: სეღარ აგვიდები, მოდის ანწმი-ანწში.

— გამარჯობა, ღღელო!

— გავიმარჯოსე, შუღებო! სჲ მიჭდისხრთა?

1) იყო. 2) იარე.

— კემწიფისთან მივდივართ.

— მეც გამოვივლით.

— მოე!

ბებრ-ცოტა ჰყვალს, კემწიფი კარზე წასულან. ნახირ-ვეზირი-
რებს ჰუეითხნიაუ:

— რა გინდა, რაზე მოსულხარია, რაღას თქვენ გაჭირებდა?
ქასალ კერუს წინ წამამდგარ, სალამ-ქალამ ჰუთქომ, მუშლან
კემწიფი ქალ მოუთხარინი. კემწიფეა გაჭყავრები:

— შენ რა ხარ, რემ ქალ მოგცი?! დამკარგე!

— მას არ მამციმა?

— არ, არ მოგციე.

კერუს დღლიბეა ჰუვაზირები: ¹⁾ „ღღლეო, აკილ კემწიფი
სახლი?“ (=ღღლეო, კემწიფი სასლ აკილი?).

ღღლეს აუკილნი სასლ კემწიფუ-ღუღუფლიანს, იმათ შულებიანს,
ნახირ-ვეზირებიანს, მოჯამაკირე-საუზირებიანს, და კასდგომი გხას.
ქასალ-კერუს და იმი კაცეს უკან გაჭუოლიან.

ღერიად (=ზღუ) ვირზე რემ მისუფანს, კერუს დაჭკითხები
კემწიფის:

— მას არ მახლეგ ქალსა?

კემწიფის შაჰინები, ჰუთქონი, ღერიადი ჩამკლებსა, ქალი
მოციმა დაჭვირები. დაბირებაზე კერუსს გაჭხარები, დღლიბეთ სასლ
აუკილბი, უკანაუ ²⁾ მოუტანინები.

თავი ადგილზე კემწიფეა რემ მისულა, კერუსებეა ჰუთქომ:
„ქალს არ გაზღეგ“. კერუსს უკანობლივ წაუდებინები. კემწიფეა
შეჭხუნები: „წინანდედ ადგილზე წამალ, ქალს მოცემავ“. რემ
მოუღლია, კემწიფის ჰუთქომ:

— აბი კაცეს შეავ, სირბილში მინამ ვერ აწევ. თუ შენ კაცე-
მს გაუსწრეს, ჩემ ქალ შენი ³⁾.

— კახავ, ჰუთქომ კერუსს და წინაქელუ ქუბითიამ გამრბენელ
გომოუენი.

ვარბენულან.

¹⁾ უბრძანებია. ²⁾ =უკანაყე, უკანვე. ³⁾ შენმს.

წმინდალუ პეპების აკე გარბენულ, რუმ კემწიფი კატების იეფზე გაწეფნამდინ იმას წყალიც მოკტანი.

— სირბილში შენ წინ ხარ, კეგრუს, ჭბა ახლან ზურ ჭამაში (=ჭმუაში) ნონოთ მის კაც ბევრ შეჭჭამსა!

— კამს, ნონოთ!

მოკტანაყ ორას-ორას ლაფაშ თითო კანობეფთ. ტიმიბ, ტამიას (=ჭმელს) თითო ლტამაზე თითო ლაფამ ერთა გადაუელაში.

მეორეთაც კემწიფეფ უკან დარჩამილ, ილლაჟ გაჭყეტი, ქალ მიწეც.

კასარებულ კეგრუსს კემწიფი ქალ მოკუთნი, კამ სხლ დაუდგამ, შიგ დასასლებულ, აკე ქორწილ ჭუქნი, რომ იქაჟრ გაშკატების-თუნ გადაქსწრუ, მისთანამ ერ კაც აღარ გომოჩენულ იმ ჭანდევარში¹), კამ ბალი-მარცხლ შულებ გაჭინი და ტბილას ჭუტსფრია.

5. წიკოებ და გელ.

ერ ქეჩიე ეოფილ, სამ წიკოე ჭეოლი (=ჭქონი). ანწლი ქოხ გაჭეკეთები, შიგ წიკოებ დაჟერი, თუთან ტეეში წასულ ბალან მან-ზოფენელა, შულებიბეფთ კი ჭუთქომ:

— შულებო, წაფალ, ბალანს მოკუნენი, დავბრუნდებ, ზუზუე-ბით ზეს მოგიტანე, ქებით ბალანს, ჩემ მოსულენუა (=მოსულამდე) კარ მინამს არ გაჟდოთ.

ქეჩიე საზოფენელა წასულ.

წიკოებს ქოხი კარებ, თენურებ მაგრა დაუგეტიაყ, შიგ დამ-დგარან.

ბიწწა²) ხან არ გასულ, რუმ გელ მოსუნზულეებულ, ქეჩიე გმით წიკოებიბეფთ დაუზახნი:

ანგულუმო, შანგულუმო, კარ გამილით, მენგულუმო!

ზუზუეთი ზეე მოგიტანიე, ქებით ბალან მოგიტანიე!

წიკოებს კამამ ვერ ჭუტნუაყ, კარ გაჟლიაყ.

გელ ქოხში შაჭვარდნი, ერ წიკოებუ უბამ დაუელი, კომოსულ, წაჟეთი, გადაკარგულ.

1) მისადევარში. 2) ბიწწა, ბიწა, ბიწა.

დნარჩომ წიკეთის დიდ შეჭმინებია, კარ შიგნიითი მაცრა და-
უკლეთია, ცოტა ხნის უკან იმათ დედაც დაბრუნებულ, შუღლები ზახ-
ნა დაქწუ. ბეგრ ჭუსახნი, კარ არ გაქლია, აგრ გონებია, ესიც
ჩონ დედა ახალის, გელიავ.

საწუალ ქების ამთან ჭუსახნი, ჭუსეწნი, ჭუსტადილნი, რუმ წი-
კობებიეთ თავ ჭუსტობები, კარ გაქლებინები.

ქენი რუმ ქობში შესულა, ბაკლებს შეუჩვილია ტირილით:

— გელმა მოგატეუა (=მოგვატეუა), კარ გაქლით, ჩონ ზმაჲ
წაყონა-წაქ.

დედას აკე შეებრალა შულ, რუმ თოღები ცრემლი კოლა¹⁾ წინ-
წკლებ გოდმოყრა. კარში გომოჲდა, დაქწო ჩხვილ, ბლავილ, ბეგრ
ესახს თავი დაკარგულ შულს, ამაჲ კმაჲ ვერ მიაწდუნა. დატრიალდა
იმ ჭანღევარში და წელი პირზე დაინახს თავი ტერ. წიკოჲ დეკელი-
ჟა, შეკტამა, დაწოლილიყო, დეეზინა. მიეზარა, აკე ჭუგრუმ²⁾,
რუმ წუალში ჭდგუნა მდლიდგან.

წუალმა წადა, ტალახში მოღურტა, ღურღურში ჩხაკა, დაახო.
ფინთობაჲ ერ მინამს არ ააშენებს!

ნ. ლოყმან ჭაქიმ.

ლოყმან ჭაქიმო დამწერელ¹⁾ ჭაქიმ ქქუანსზე არ ეთფილ.

ლოყმანს რაც წამალ არის, სჟ ცოდნი, არ ცოდნი მარტოჲა კა-
ცი არ მაკადომელ წამალ, ინსნი¹⁾ გაატოცხლებელ წამალ. ემკე წა-
მალ კი გქლები კემწითუჲ თაში (=თახე) დიად ბეგრ ეთფილ. წა-
მალ გქლებს ჭუსტაჟუ. წამლიბეჲ წასულ კაც. ერთიც ცოცხალ აღარ
დაბრუნებულ.

ლოყმანს ემ წამლი გომოტანაიც მოუნდომნი. ამდგარ, წასულ,
გქლი კემწითი თაში გასულ, წამალ ბალახებ ბეგრ დაქგრეფი, ქალ-
მებში ჩაქერი, ფეეზე ჩაუცომ, დაბრუნებულ. გზაში გქლებ დას-
ტომი.

— ლოყმან, ექმ თა ჭაქუბდი? ჭუკითხინაჟ.

1) =კვალად, მაგიერ; 2) ურქინა. 3) თანბარნი. 4) აღამიანის.

— არაფერს, სანადიროთ ჰქუაყ¹), ერ რამე ვერ მოკვალ, ეს-
ლა შინ ცარიალ მივდივარ.

— შენ სანადიროთ არ უფიქნარ, წამალ დაგიკრეფი!

— არ დამიკრეფი!

გქვლებს დაუჩხრეკიას იმი ჟებეებ, უბეა, არსლოლ, ჩოყაა, წა-
მალ-ბალას კი ვერ ჰქუბონიაუ.

ლოყმან შინ მოსულ, ბალასებ დაუნაყი, წყალში აურევი, ოორ
შუშაში ჩაუსხამ: ერთში კაც მამელქელ, მეორეში კაც გამცოცხლებელ.

ბევრ კაც ლოყმანს სუკდუღიზგან დაუსხნი. უკანისხან²) თუთახაც
აყად გამკდარ. თავი დედაკაციბეა ჰქუთქომ:

— ჩემ მაკდომელ დროზე ეემ მარყენა შუში წამალ დამალე-
ვინივ.

კაცი სულ დალექი სათში დედაკაცს შქცდომით იმერ შუში წა-
მალ დაუღვენები, ამმა მოჭკონები, აუდი, ახლა მარყენა შუშათი და-
უღვენები. ორივ წამალ ჰქუმ დაუღვენებია, წამლებ შეჭიდებულან,
წოთრ გომოჩენულან, აამისთუნ ლოყმან აამკრავ დარჩომილ, აღარც
კაა ქნილ³), აღარც მამკდარ.

ესლაც ლოყმან ჰქაქიმ ცოცხლავ, ამბოვენ.

7. დედინაცოლ და ქალები.

ერ კაცშა მეორე დედაკაც (=ცოლ) მაყონა. წინანდელ ცო-
ლიზგან სამ ქალ ყონდა (=ჰქონდა), მეორიზგან ერთ.

დედინაცოლმა გერ ქალები მაღსულა, შეაყავრა, მალმალ თავი
კაცს ებნებოდა:

— შენ ქალები ფინთინი, სახლში ერ რამე აღარ დანგდეს, ქონს,
წქვლას იზარენ, შქამენ. ჰქეკენ მამშორ, სადაც გინ, აქ წაყონ, მე
ჰქემტათიან ცხოვრებამ აღარ შემიზღიან.

ქალებ კაა უენენ, დედინაცოლ კი ემკე ფინთ, განარებულ
რამე ყელ!

1) ვიყავი. 2) უკანისხანს, ბოლოს, უკანასკნელად. 3) -კაა ქნილ“
მორჩენილა.

ერ დღეს მამა სრლხი ნაბათით მოვდა. ქალებს ჭუთხრავ—
ქალები გამკადითავ. დიდ ქალმა არ გაჭკადა, შუალამაც არ გაჭკადა,
ნატრამ კი გაჭკადა.

რუმი კდიდა, მამის ტოლხით ერთ წითელ ვაშლ გომდმოჭკარდა.
ნატრა ქალ დასწდა, ადა. იჭო! როგო ლამაზ ვაშლიავ, თქო.
ის ქალებიც მამს შეესწწენ:

— „უახ, მამა, მამა, მამა, ვაშლ ჩონც მოგუტანო!“

მამი ჭუთხრავ:

— ხუვალ მამეგვითა! ტეეში ერ ვაშლ არის, ბეგრ ასხი, დავა-
ქანებ, თქენ აკრიფით.

შეორე დღეს მამს გაჭენენ.

ვაშლ ქეშ ღრიბე ორმოც ეყო. იმ ორმოცე მამი ხალიჩა და-
აგა, მემდან. ვაშლ დაქანა.

ვაშლ ჭუმ ჩომტყუდა, ქალებ ხალიჩაზე გადანტენენ, ორმოცი
ხატყუკდენენ.

მამა მინ დაბრუნდა.

ორმოცი დარჩომილ ქალებს შეეჩინდათ. ჭომობდენ ომოსუღი-
ენენ, ვერ მახკერეს, ვერ ომოვდენენ.

ნატრა დას ერ სკუღავ-დანა ჭკინდა უბებში. ემ დანათი იფუ
დადგომელ კრელები გომოჩიქნა, გომოხრუტა. ემაგრ ჩიქნი-ჩიქნი,
კრუტი-კრუტი სლივ ომოვდენენ.

რუმი ომოვდენა, დუნიაა დათორიადეს. ხახეს ერ ადგილით
კომლ ომოდის. კომლს მიატანეს, წაუნენ. ერ ჯა სხლ ხახეს. შიგ
შეგდენენ, დამაღნენ. სადმოზე ხახეს, ერ არღუვად მოდის.

შომოვდა არღუვად, ცეცხლა-პირში დავდა, თქო:

კაცი სულ მამდის! ეზება, მინამ¹⁾ ვერ იპოვნა. თართალ²⁾
დააგა, დწო დასაზინებდა. თქო: „გოდნაო, არ შემარცხუნო, თუარ
დაგდაღვ“. თქო, თოლებ დასუჭა, დამზინა.

შუალამი დიდ ქალ გომოვდა, ფქულ ცატრა, ცომ მოზიდა, არ-
ღუვას წასცხო, თუთან კიდე დამაღდა.

არღუვამ დილლაზე ჭუმ გამაღუზაა, ხახა, უკანა ტან გაჭსრუ,
თქო: „მაშ ჯამს, ხს როგო დაგდაღვას!“ თინში ბეგრ ქონ შადუ-

1) ვინმე. 2) ლოგინი.

ღა: კარგა რუმ ადუღდა, ადგა გოდნაჲ შიკ ჩყოფა. ეემ დროს ქა-
ლებე გომოვდნენ, შამოურებ დევს დაჭირეს, ადუღებულ თიანში დაძ-
დუღრეს.

დეკ დაწო, მოკდო. ქალებე სახლ-კარს დაწმანტრონდნენ.

ემ დევს ბევრ დევლეთ ქონდა: ბევრ თეთრ, ბევრ ცხორ, ბევრ
საქონელ. ემითან რაჲში ნატრონ აუთან გაკდნენ.

გაქდა ქქს-შუღ თქჲ, მამაჲ წაქდა ქალები სახეობნულა. ამითან
ეცება, ამითან ეტარა, რუმ შუქლებ იზოფნა.

მამი ნახუაჲ ქალებს დიად გაჭხარდაჲ. მამას კაჲ აჭამეს, კაჲ და-
ალებენეს, ერ გუდა თეთრიც აჭკიდეს, შინ გააციდეს. დედინატოლს
გუდით თეთრ მოტანაჲ გაჭხარდა.

გაქდა ორ-სამ წელ. მანალებ თეთრ გამკელოფაჲ. დედინატოლ
კტს¹⁾ შეესქწა:

— მან, უან კატო, ჩემ ქალიც ტუეში წაჲყონ, ერ გუდა თეთრს
ესიც მოგუტანს.

კატმაც წაჲყონა, ერ ხი ზირზე დააგდა, აუთან შინ დაბრუნდა.
ღამი ტურაჲ გომოვდა, ქალთან მოვდა, იმი შეჭმაჲ ჭუნდოდა.
ქალმა ჭუთხრა:

— ტურაო, დემესსენ, მეზინზილებე (=მეზინებოის)!

ტურამ უერ არ დაქგდა, კერც-კერც ქალთან წაქდა. ქალმა კი-
დემ ჭუთხრა:

— ტურა, დემესსენ, მეზინზილებე!

ტურამ არ შეიბრადა, შეჭმაჲ, მარტოკა ზოლებე დააგდა.

ზაშტა ხანს უკან დეღამ კაც გუდით თეთრ მატანულა გაზგუნა
(=გაზგუნა). კაციც წაქდა, ზოლებე გუდაში ჩაყარა, დაბრუნდა.

დედინატოლმა რუმ ხანა კაც მოდისაჲ, გაჭხარდა, დეკეითხა:

— რა მაქა?

— რინკ-მინკ! დაჭუქრა შორითაჲ.

— რას ამოფა, რა მაქა?

— რინკ-მინკ!

— მართლა ამოფა?

— მართლა!

¹⁾ ქმარს.

გუდაა ფამანთა, დანსრბუა; მართლა შიგ გამოხრულ ზო-
ლებე უყარა...

ფინ დედინაცოლი ბოლოა ემგეთი!

8. წ ა რ ა ბ ა კ ა ნ ა ა.

ერ წარაბაჭანა ეოფილი. ეკალზე დამუდარ, ეკალ ფეეში შერტ-
მი. აფრენულ, ერ ეზუში წასულ, ჭუნახი, ერ ბებერს ვარცლში ცომ
მოჭყილი, თორნეა გაფურებულ ფინს კი არ ჯქ. ბებრიბეა ჩიტს
ჭუთქომ:

ამან, ეს, ბებრო, ე ეკალ ფეეი ზამშილ, მაღლი.

ბებერს მაშინაჲ გამოჲლი. ჩიტ კიდეშ შეჭხეწნეუბი:

— ბებრო, შუდ თას უგან საქმეა მაქ, წაგალ, საქმეს გოფაკე-
ოებ (=გაფაკეთებ), ზუმ მოსულინაჲ ეკალ შემინს!

— კამს, მაღლ, შეგინახე!

ეკალ მივცი), თუთან გაფრენულ, წასულ.

ბებერს აამ ეკალით თორნეა გაფურები, ჰურ დაუკრავ (=გო-
მოფცხე). ვარცლ შინ რუმ შექტანი²⁾, წარაბაჭანა-ჩიტცდ დაბრუნე-
ბულ, ბებრიბეა ჭუთქომ:

— ჭაბა ხელა ზემ ეკალ მამი?

— შენ ეკალ თორნეში დავწ წაჲ!

წარაბაჭანა გაფურებულ, ჭუთქომ:

— ჭე³⁾ ეკალ მამ, ჭე ხეთ ჰურ მამ!

რამლა ჭუმ ექსა. ხეთ ჰურ აჲლი, ჩიტრიბეა მიფცი.

ჩიტს აჲლი, წასულ. ერ მინდორში ჭუნახაჲ: ხეთ მეცხრქს ჰუ-
რი კოლა⁴⁾ ერ ბაღია ზეში ცხრეჲ კორკალ ჩაქურიაჲ, შქამენ. იმათ-
თუნ დაუზახნი:

— ეა, ჭემკას არ შეჭხამენ, ეემას შეჭხამენ, აი! ჰურებ ჭეჭ-
ნები, მემლან⁵⁾ კიდეშ ჭუთქომ:

— შუდ თას უგან საქმეა მაქ, ჰურებ შემინახით, უნსაქმებ, და-
ვბრუნდებ, ამამინ ერთა ჰურ ვჭომოთ.

1) მიუტია. 2) შეუტანია. 3) ან. 4) მაგიერ, კვალად. 5) პურები
უჩვენებია, მემრელა.

— კახს, მადღ, შოანხავთ.

ზურგე მივცი, თუთან გაფრენულ, წასულ.

იმი მოსულენქა მეტსორეებს ზურგე ჭეუქსამაყ.

ზურგამუა - დასწევანსკუკან წარაბაკანა მოსულ, ჭეუკითხნი:

— ჭანა ჩემ ზურგები?

— ჭეუკით წაჭე! 1)

— ჭე რემ ხეთ ზურ მამეცით,

ჭე თქენ ხეთ ეონ მამეცით?

აუღაყ, ხეთ ეონ მიუციაყ. ჩიტს გომეერთომ, გაულადი, წასულ. ერ სოფელში მისულ, ჭუნახი ჩორწილ გაუჩადებიაყ, აშმა სკადლავ არ აქოყ, სკადლავი კოლა ზადლებს კლენ. ჭეუთქომ:

— სახლი ზატრონო, ჭემკათ არ დაჭკლენ, ემათ დაჭკლენ, აი! შუღ თან უგან სქქმეა მაქ, ე ეონებ შემინახ, მძწწახან სქქმეს მუარჩენ, დაგბრუნდებ, ეონებს წოფონავ.

— კახს, მადეონ, შოანხავ.

ჩიტს ეონებ დაუერი, გაფრენულ, წასულ. იმი მოსულენქა ეონებ დაუკლავე, ქორწილ გადაუკლავე. ჩიტ მოსულ, ეონებ მოუთხრენი.

— დოვკალით წაჭედავ, ჭეუთქომე.

— ჭემამერ როგო იქნება! ჭე ჩემ ეონებ მამეცით, ჭე ზატარზალ მამეცით!

რადღა ჭემ ექნასე! გაჭჭირებიაყ თავ 2), ზატარზალ მიუციაყ.

წარაბაკანას წაჭეონი, წასულ.

წასულ ერ წელი ზირზე შენონგურეა ჭუნახი. ჭეუგრაგს, აგე ჭეუკრავს რუმ სმენელს ატირებს. ჩონგურ მოჭწონები, ზატარზალში გაჭეცლქე, ჩონგურ აუღი, წეალს იქითიან გადაფრენულ, ერ მადღ სეზე დამედარ, ჩონგურ დაუკრავ, სიმღერეა მოუეოლეები, თეუნადც მაგრა-მაგრა ხეუკრავ:

ეკალ მუეც, ზურ გუმუართ,

წინტლი, წინტ, წინ!

ზურ მუეც, ეონებ გუმუართ,

წინტლი, წინტ, წინ!

1) ვებამეთ უკვე. 2) თავი გასჭირებულიათ.

ეჲს შუეტ, ზტარხალ გუმუართ,

წინტლი, წინტ, წინ!

ზტარხალში ჩონგურ გუმუართ

წინტლი, წინტ, წინ!

ეემ ქართულზე¹⁾ ჩონგურ კელი დახწევი, ზირს ჩუმუარდნილ, მიწასე დაჭტეში, თხსავ! გამტურთლ, ლტკმა-ლტკმა დაფრეწულ-დაკეწულ. წარბაკანაჲ აგე შეწუნებულ, რუმ იმ ადგილებში დარჩომაჲ ადარ მოუნდომი, აფრეწულ, გადაკარგულ.

9. ჭარ რაჲმი²⁾ ენი ნატოდნ კატ.

ერ სწუალ დარბ კატ, გზახე წასული დროს, ხსახვს, რუმ ოთხ შაჟ (=შავ) გელს ერ თეთრ გელ დაჟჭერიაჲ, აწოლებენ, კეწენს, იმი მოკლუჲჲ ჭუნდუ. კატს ჭუთიქრნი:

— ე თეთრ გელ ჭოგო (=როგო) ლამაზ გელბა, მადაჲ), ჭემგა შავ გელებს გავატეობინებავ! ერ ქუვაჲ ჭუნროფნი, ერ შავ გელი გუდში მოჩებდრები, კუდ ერ ტბეველზე მოჩეწეტიბები. შავ გელებს შეჭმინებიაჲ, გატორებულან, ბრულებში ჭუდგენიაჲ თავ. თეთრ გელ კი არ გადასორწინილ, მოსულ, კატს შემოჭხევი, მისბეჲ დაჟეჭები³⁾, წინ გაჭხლოლი, წაჟეფნი, წასულ.

გზახე გელს თავი დამსსნულ დაჟრიგები, ჭუთქომ:

— შე გელი კემწიფეჲ ქალ ვარ. ჩემ მამაჲ დიდ დეჟლეუთიანი, ჩემ დახსნიბეჲ შენთუნ ბეგრ ხაზნა მაცემელი, ამაჲ შენ სხო რაჲმს სუ ადებ, სუ გამართომ, მოჭთხოგ, ერჲჲ⁴⁾ ებაში ჩავაჟუტას.

წასულან, წასულან, გელები კემწიფეჲ კარს მიჭდგომიან. კატს შეეჭენდი, ჭუნსახე, ჩირადებ, სანთლებ ანთი, კიბის ორიგ ზირსე დაჟდრუნს გელებ გაწოლილ-გაშხლართულან, კარს ჭუეარაულებენ, საყარეგლეზე დგანან, ხსხლში შასლელჲ მინამს⁵⁾ არ ჭუშებენ. თეთრ გელს კატბეჲ ჭუთქომ:

— სუ გეშინან, მაჟეჟე! თუთან წინ, კატ უკანით, შესულან, წასულან, ყარაულ გელქის გზაჲ მივტიაჲ. ჭუეღუჲჲ, ჭუეღუჲჲ, ერ ლა-

¹⁾ სიტყვაზე. ²⁾ ყოველი რამეს, ყველაფრის. ჰარ=მეგრ.: იო; ჰარ-ადგილს=ირ დიხას. ³⁾ მოლი. ⁴⁾ დაუყვავებია. ⁵⁾ მხოლოდ. ⁶⁾ ვისმეს.

მაც მოწყობილ ბუდრუგანაში შესულან. აქ გზელ ლაგინზე ზროსვი სქელ გელ წოლილ. ე თეთრ გელი მამა ეოფილ, გელქობისც გამწოფიე. ქალიბეა ჭუკითხნი:

— სა ეუაგი, ე მინ მოგიუნია?

— ემაგრ-ემაგრ ¹⁾, მამა, ეე კანმა სუკდულს დამხწვიყა შავ გელქებ კლაფდნენ (=მელაფდნენ, ემამ გამაგდებინა)

— ნიშან რამე ჭუმ არ დადრეით შენ მამელელ გელქებ

— ემ კანმა ქუადთი ერ შავ გელს კულ მამქეტინა.

კემწოფიემ თავი დუდრუანებს ²⁾ დაწუნახე, ჭუვაზირაე; რამც ქუნახსე გელ ეე, დეედრუებინაე. მამინავ ჭარამეუ კანებ გაცზავნეს. ამით ჭარ ადგილზე ჭარამ დაინახეს:

— ჭარამ ჭამამ! მოათ, მოგროფდით ჩონ კემწოფიე კანზე დინდ საჭირო სქემე არის, ერ მინამ შინ არ დარჩეთ!

ერ წამში მოვდა, მოქუჩდა რაც სადამ ³⁾ გელ ეე, კულ მოწექტულ გელ კი დამალა, არ გომონდა.

კემწოფიე გომოვდა, დათორიალა თელ ჭამათ, უკუდო გელვერ დამახს, თავი დუდრუანებს კედემ: ჭუვაზირაე — ერ გელ არ მოსულ, ამისც მადუნითაე.

დუდრუანებმა ქევხებს ⁴⁾ ჭუვაზირეს, ქევხებმა ჩოვებ ⁵⁾ გაზავნეს (=გაცზავნეს).

წაჭდნენ, იზოვნენ, მადუნენ.

კემწოფიემ თავი შულს ჭკითხა:

— ესია? ⁶⁾

— ჭეტი.

კულ მოწექტულ გელ ამქავ გაგლეჟინაე, მემდან კაცს ჭუთხრა;

— ად ე ხაზნამ, წამდ, შენბეა მამიცი!

— შენზგან. მე ხაზნამ, არ მინდ, ერჟა ებაში ჩამაჟეტ, ამისც მეყოფ!

— ჭეებ შენბეა ემ არ გასჩენელს ჭუსწავლები, თუარ შენ სამთი გეცოდინებოდა ჭემგე რამე თუ გინდ ჩაგაჟეტებ, ამმა, ჭუნდ, შენ თავს ველარ შეამახავ, დამდუბებ!

1) ასრე და ასრე. 2) დიდებულებს. 3) სადამე, სადმე. 4) მამახსა-ლისებს. 5) გზირები. 6) ეს არის?

— არჭუმევეს, ივანჩიას, შენ ერჭა ჩამაუქტი!

კემწიფევი ჩაუქტა, მემღან გამაყვილა, თქმითაც ჭუთხრან

— ერ მინამს არ გაანავო შენ თავზე: მანასულ-მანაყდამ, თუარ
მაშინავ მოჭკვდებ!

გქლო სხლით: რუბ გომიფელა, ნახე, რუმ რაც. დენიფზე. რამ
არის, აამი ენა იცის: გზის აქითან ბადახებ ღანარიკობენ, გზის
იქითან ხეებ, ბუთქებ: ჩქრჩულბენ, ზეხელებს, ფუტურებს, ეინტო-
ლაებს, ბიკიებს; კალიებს, გოკინებს მსლათ დაუწეუაუ, ზრბიებს
არეუღან; ერთმერთს ეხახან, ბღავან, ბოღრიადობენ, როინებენ,
ცხენებ სუხუნებენ, ფრინებელ ერთმერთს ჭუმღერის, ჭუმევის, კურ-
კურად კრ! კრ! ს იხახის, კუჭკუდ თავი კუჭკუს მოჭეოლო, თუთა-
ბადაი¹⁾ თუთაბაღს აწევს, გაჭკვიის: „თუთა-ბადაი, მაწიო!“²⁾, ეპ-
ეპ ეპეპებს, ჭიბიბ ჭიბიბს აუთლებს, წელებ მიღვან, ხუვიან, არ-
ხებ ჩადარღანაში ჩადიან, წიკვიკობენ, ხმურბობენ, ხეგში ქებბ ატრა-
ეუნებენ, ღანარიკობენ, თევზებ წყლით ოზღიან, ჭიკვიინობენ. რამ
ჭუმ მოფთოლო, ჭარ რამ თავი ენაზე ღანარიკობის, მსლათობის,
ზრახვის, ჭარ რამი ხოქობ კაცს ესმის, ეუერებ.

ამთონ რამი ღანარიკაჲ კაც გამტერა, შინ რუმ მოვლა, დე-
დავაცს არადთერ არ ჭუთხრა.

გაქდა ზაშტა ხან.

დედაკაცმა ერ დღეს ჭუთხრა—დეღანთის გამცდილიყ:

კუტინ ცხენ, ჭემენიც მამბალ³⁾ ეყო, მუეკმანზა, ზელ შაყდუ-
ნა, წინ-უგან ოორ წრულ შულუტ შემოეყდუნა. წაქდნენ.

გზაზე კურიკაჲ (=კუტ) უგან ღარჩა: გზი ზირებზე კამ სამ-
ეურა ბღან ეყო, აამა ზოგნიდა, მოგკუანდა.

კამ მანზილ რუმ გამარესა, კურიკამ ღანხუნუნა:—ჭიჭი! ჭიჭი!
დეღან დაუზან. ჭაჭმარ აქამთი კამ მისცა—გაუხუნუნა. ამ გახუნუნე-
ბაზე კაცს გვეტინა. დედაკაცმა ჭკითხა:

რამბე გადინი, კაცო?

— ჩემ გაცინუბას რამბე ჭკითხულობა, შენ შენ გზაზე გადარ.

— უან, შითხარ!

1) მალაღური. 2) მაკე.

— არ გეტყუ!

— გამაჩნავ?

— არ გაგანიებ!

— რააბეთა?

— არ იქნებ, არ გომოდგები!

— მაშ. არ შენებები!

— აარ.

— თუ არ შეტყუა, შინაგ დაბრუნდები!

— დაბრუნდეთ, არ გაგანიებ, არ გეტყუ.

დედავაც გამწერალ, ცხენ მოუტრიალები, შინაგ დაბრუნებულ კიდემ ბეგრ შეჭნეწინები, ამის კაცს უნარ, არ ჰყოფი, არ გაუნიები. დე-
დავაცს, ჰუთქამ:

— თუ არ შეტყუა, გიგეგრე, შენთან აღარ დავდგები! ამთონ შეჭნეწინები, ამთონ რუმი შაჰლამ წაჩლი, კაცსაც ილლუა გაჭწეწეტი ჰუთქამ.

— გეტყუ, ამის თქმითაც მასკდომელ ვარ. აწუც და იმი დედა
კეშას, ელახანკებოდნენ ერთმეთს.

— დედა, ჰოვო ჩქარა მიჭდი, ვეღარ დავგეწი, უნან დავი?

— შატა ჩქარა მოხუდე, გასკდომელა. ფუყუბი ჰუმ არ დავკე-
ნი! სამ ზედ ამიკიდები, ერთიც მუცელშია, კიდემ მივდივარ, გზას
წეშტავ, შენ კი შენ თავსაც ვერ ატარებ!

ეეს რუმი თქოა, კაც მამინავ მთქალი: — გქლი-კემწიფი, აწიკერზე
არ, შენანდსთუნ.

10. ნადირი ჰატრონი.

მინ არ იცის, რუმი ნადირებსაც თავი ჰატრონი ჰყავდა. რუმი ნა-
დირებს, ნახატ-ნახათ და და ზმაჟ იცენ! ერ წელს რუმი ზმაჟ იცავ-
სა, ახლა მომავალ წელს დაჟ ჰეურთეს. დი ნახათი წელს ნადირ სუ-
ქან კეტების, ზმი ნახათი წელს კი—ჰლეუ. რაზგანაა ეს?

ამდგანავ, ამბოვენ, რუმი დაჟ კარგა ვერ ჰეურთებსაც, ნადირს
დოლიდ ვერეკრუ დაჰდევისაც, ნადირიც ითანტავ, სხადც კარ ბაღსი

იქ მიდის, ზოგსაჲ; ზმაჲ კი ნადირებს არ ასუნებსაჲ, აგროვეებს, და-
წევლას არ ჭუჭუბებსაჲ, ნადირიც მუცელს ვერ იზღობს, ქლევდებოჲ.

რამს ნადირი ჰატრონ. რაჲ სახითაჲ?

ერთხელ აგია (მისთანა მენადირეჲ მინ იქნების!) ტყეში სანა-
დროთ წასულ. ჭუნადირნი ჩაღიანზე, ჩომონეთქელეში და ბევრგან,
არსად ნადირ არ დატრომი. სადმოსე ერ სალოცზე შელ მოუკლავ.
აქაჲ დაჭამები. ჭუჭუბიჩინა:

— ბღენ ღამეჲს, შინ გეღარ წავალ, აქაჲ დაჭამებ.

ღარჩომილ. შელ გაუკადი, ცეცხლ დაუნთი, წოდებ აუგო, ცენ-
ხლა-პირში დამეღარ.

ღამეჲ რუმ გატენულა; ერ თეთრ ტონიან, მალა, ღამაჲ კაც
მოსულ. აგია არ შანაშინებ ვაშაკე ეოფილ; გაჭუჭუბები, გულში ჭუჭუბი:

— ღმერთო, ნეტა მინუმ იქნეს ე კაც, რუმ ეემ დროს აქ
მოდის!

თეთრ ტონიან კაც მოსულ, ცეცხლს პირში უჩუმრად დამეღარ,
გამარჯობაჲც ეუო არ ჭუჭუბი.

აგის წოდ წაუყრი, შეეწდი. იმას არ აუდი, არ გომონთომი,
მაშტა ხანს უგან თეთრ-ტონიან ამდგარ, გამქრალ. აგია წამამტარ,
ტყეში შეჭვარდნი, დამალულ. შორით ჭუმსუნნი, ნახოთ, რაჲ იქ-
ნებისაჲ.

მაწა ხანს უგან შელი დანაკალ ადგილში ერ ბღაფილ, ერ ნა-
დირი ყრამულ, ბოდრიალ ამდგარ, რუმ შიმარ კაცს აქაჲ გულ გა-
უტყურებოდა. აგიაც კაცი, ისიც იქ აღარ დამდგარ, აქათი მოხეტულ
იქითა სინთით ჩომოსულ, დილლასზე შინ მოუწევნი.

აჲ თეთრ-ტონიან კაც ნადირი ჰატრონ ეოფილ, ამას შეუკრუ
ბი თავი ზროხაჲ აგია მაკლელა. ეეს ზმაჲ ეოფილ, დაჲ კი ჰა-
ტარხლი სახეთითა.

ბეგრს სმეხი ტყე-ღრეში ჰატარხალ ეტარებოჲ.

რემენ ტყეშიაც ჰატარხალ გომონიულ, ამ ტყეში წანსულ
მენადირეჲ აღარ დაბრუნებულ. შინამა არ იცოდა, სა იკარგებოდნენ
ე მენადირეებ.

ერ ღღენ მუსტუჲაჲ სანადროთ წასულ. ორემ მოუკლავ, დამით
ტყეშიაც ღარჩომილ. წოდებ რუმ შეუწოვა, ჰატარხალიც გომონი-

ნულ, მოსულ, ცეცხლთან ნავლიანა დაშედარ, მემღან შამფურ აული, ზედ ფოთოლ აუგი, ცეცხლზე დაუღებო შაწქელა. ფოთოლ დაშწორ. მასკან ჰუთქომ:

— მუსტუკამ წოდ შეაწო, ზატარხლი წოდ დააწო!

მემღან დაწოდელან: ერთ აქათიან, ერთ იქითიან.

მუსტუკას გაუფიქრინი:

— შადა, არ დოაზინებ, ჰუყარაუღებ, ჰეკე კამ სული რამე არა, ჰუმ¹⁾ ეემ დროსე ტყეში ეტარებ.

ზატარხალს რუმ დაჰზინებია, ამდგარ, ზატა იქითეენ წასულ, დამალულ.

დილლი ხანებში ზატარხალს გაჰტყესები, მუსტუკამ ზებნა და უწეუ. აქამთეენ დატრიალებულ, იქამთეენ, ვერ ჰუმოვინი, დიდ და ნავლიანებულ, წასულ, გამქრად. მუსტუკას ჰუთქომ:

— კოლს უკან წავალ, ნოხავ, სა არისა მავი ბინამ, როგო რამეია ჰე ზატარხალ.

წასულ, კოლს გაჰეოლი, ერ ქუვრიანში მასულ, დამდგარ, ზატარხლიბე გზამ შეუკარავ.

ზატარხანს უკან ზატარხალ კომოსულ.

მუსტუკას თოფ ჰუმსროვინი, მოუკლავ. მემღან ქევილში მასულ, ჰუნანი, ზატარხლი ოთად თოფებიოთ სავსემს.

თურმეი²⁾ ნადირები ზატროს ქალს მენადარებ ჰუმსოტი, იმათ თოფებ კი თავი ოთადში ჰუვგრუები.

11. ოღუესებ—ფანკატა კატებ.

ოღუესებ უწინ ქინლან.

ოღუეს მალალ ფანკატა კატებ ყოფილან, სამ-ოთხ ეხლანდელ კატის წორამ. იმათ საქონელიც, შესკადომ-შესამბელიც მალალ ყოფილ. ჰკომ კი ბევრ არ ჰქონიაყ.

აგე უტკომ, მოუკერკებელ ყოფილან, რუმ ახურ მალალა. ყინაყე ჰუდგმიაყ: დაბლა მიწაზე რუმ დაჟდგათ, ცხენ ვერ დასწდებავ, ჟინამ კი ცხენი სიმაღლეზე არისავ.

1) ჰუმ=რუმ, რომე. 2) თურმე.

ერთხელ ოღუზებს სჯიან. ჭეჭიანკურ ესლანდედ, დაბალ კაცო გამო-
ნასულ, სამანად უთილი, ერ დაბალ კაცს ადმ მანასჯა ადგილი. ზირ-
ში ჭეჭრიალნი. ოღუზებ რუმ დაუნხია, ჭეჭრიალნი:

— ე როგო დემ კაცებო, რუმ დემებ შეუბამე კინქ! ჭეჭროვნი,
ერ ოღუზიბე ისარ ბარკადში დაუსომ. ოღუზს ფეჭტარი ნაქეჩევი
დაჭეჭე კორც, ისარ გომოული, გაუშინყა, გაჭეჭრები, ჭეჭრიალნი:

— ად დემეთო, ე ჩონ ნანახ რადსა, ე როგო რადმიან ნეტა
სადთი გუდმუარდა ეეს, მინ მქეროვნი!

შაუხედნი, დაუნხია, ერ დაბალ რადმ ზეჭეჭეში მდობის. ოღუზ
გომოჭეჭოში, ბრულეები ზეჭეჭე ორ-სამ ფეე კადუდგამ, დაბალ
კაცს დაჭეჭევი, დაუჭერი. დაბალ კაც შეჭეჭეწეები:

— მან, ჟან, ბეგრ. ტერ. მყავ, ჩემ მთელუკად ჭუნდაყ. დამძალა
შადლი.

ოღუზს თავი ლაფინი ეელში ჩაუბრევი, დაუძალი. მემდან თა-
ვი ულაკებთან წასულ, ზატადც მოუქანავ, ულაკებ გომოუშე, ულაკ-
ჭახინად აქეჯ. დაუყრი, კამეჩებ გომოუყრი, შინ მისულე. დედამბე
ჭეჭრიალნი:

— დედა, ერ გააკურებელ კაც მამიუონი. ჩონსვი ბიდე, წეჭებ
აქე ჩონსვი ცხურ-ზირ, ჩონსვი ქართულ-სიტყვე, ამმა თუთან, ზიწვა
რადმი.

— ჭაბა, მანინი?

— აი! ლაფინი ეელით ომეფონი დაბალ კაც.

— ჭეჭ, მემ მამიკდე თავ, ჭეჭემ¹⁾ ზატრა კაცი! დუნჟან
ჩონსუკან ჭეჭენ შეჭმელნი. ესლა. ჭეჭემ დაბალ კაცები სამანად გომო-
დის, მაკათსუკან ქონდრო-კაცები სამანად დადებ.

— დედა, ეერ ჭეჭე რადსა, რუმ ქონდრო-კაც რად ეეთს! ჭეჭ-
კათ რუგრუმ²⁾ გააკეთან საქმე, რუგრუმ იცოცხლან, რუგრუმ გზან
წაუღინენ?

— ჭეჭეთ ჩონსე მეტ იქნებიან, შულო!

— ეემ წოკა ცხენს ჭეჭეჭამ რუგრუმ მთუარას, ქერ რუგრუმ
აჭამას?

¹⁾ ჭეჭემ=ჭეჭ-ჭემ, ეგ ხომ. ²⁾ როგორ.

— რაგო აცემებს, მთავრებთ აცემებს! ჰინა თორბათით ქერ
მეფე, თუ ვერ აცემებს?

მუღმის თარბში ბოხე ჩაყარა, შხვ ქერ გაურია, ზატრა კაცს
მიჭრა. ამხმ (=ამხნ) ახდა, ცხენის ქერ-ბოხე დახანა, დაუხანა:

— თფრუშე! თფრუშე!

— ცხენის ცაღხუხუნა, ზატრა კაცთან შხუდა, თავ ჩამაღვალა,
ქერს დაჭწდა, დაწლომში ზატრა კაცმა თავზე თარბამ ჩომოჭვიდა.
ცხენმა თავ ააწივა, თორბამ მადლა წამდა, ხრამა-ხრუმით ქერ ცქუაღ
დააწიო.

— ჰუმუა გუბნუბოლი, ჰიგი! ¹⁾ ზატრა კაცს ჰუმთან ²⁾ ჰუმად,
მთავრებამ აქ შულო! ჰეგენ ოღუშებს ამავგდებენ ³⁾, მავთ კი—
ქონდრი-კაცებ!

12. ოორ მუზუბელ.

ერ დიდ ტუი ზინზუ დიად შინიერ ადგილში ოორ მუზუბელ
(=მუზუბელ) ცხორობდა. კამ წყალ, კამ სარწყავ, კამ ჰავად, კამ
სათეს-სათავრებ ქონდა იქავრობას.

ერ მუზუბელ კევი ზომომთიან ესახდა, მუკრემ—ქომომთიან.
ზომომთიანად დედულ-მამულ აკე მოვლულ ეყო, რუმ კაცს იმხ
დანახაზე ოლო ჩებოდა. ზატრონს სამ-ოთხ თადრი ადგილაბემ ტურუ-
სულ დობემ შემეკვლო, თელ ადგილ ოთხ წილად გეკეო: ერთში
მუნაე ჩეეარა, ერთში—ბაღჩე, მესამეში—თხილ, მეოთხეში—მა-
შელის შუაში—ჯეჟე ჰქონდა. ეზუში სამ სხლ დეეღვა, დიდში თუ-
თან იღვა, შუათანში საქონელს ინახავდა, მორჩილში ელაგა ხაშრო-
მის შანახელ კასრებ, გუთან-ჰაჩიხად და სხო ჰარადებ. ეზუე ოთხ-
კეთხ ეყო, იმგურკლით ქუტკირი კვლეებ შემეკვლო. ამ კვლელი გა-
ყოლებამ, დიდ სახლი თავში ქევრებ ჩეეარა. თელ ეზუე გეკვსო სხო
და სხო ხეუით—ვალით, კაკლით, წაბლით, სხალით, შუნდით,
აქ-იქ იყო ბიად, თეთი ხეებ, ბალ, დილბარ, ე ხეებ კამ გრილას
აუჩებდნენ ზაფხულში, ეზუე ირწყოდა, თელ ზაფხულს წონეთ იყო.

¹⁾ ე მავას გუბნებოლი, ეჭქ ²⁾ ე მავთენი. ³⁾ ამოგვაგდებენ.

იქ ხავაგ რამ არ ჩანდა: ჰარ დღი ზატარზლებ, ქალებ ეხეს გუდ-
ნენ, ნავაგს ბაღჩეში ერთდნენ. ქვერები გერდზე არს გამოდიოდა,
ამქავ ჩაღარდნამ ეყო, წყალ ზიარს ვარდებოდა, ჩხრიალებდა. მენაკ
სრელ-სრელ ჩეეკარა, ამბავრაც ბაღჩე, თხილა ბუთქებ. აქ-იქ წა-
რავებში თესავდა ხასს, ფავლას, სმინდს, კიტრს, სხო და სხო წო-
ნიღს. დანარჩომ რამღა-ჭუმ შოფთოლო, არ შეგაწებს მთელუმ, მო-
კლეთ ჰეტეუ: — ემ კაცი მამულ თავი დროზე ათასფერად ვოოდა, მის
ოჯად სავსე ეყო ზურიო, ღუნით, ჩაღთუქ-ბრინეთ, ქერიო, ფეტოთ,
ცხენ, ზროხამ, კამქეს, ცხორ ბეერ ჰეონდა, თეთრ, ჩაატმელ, და-
ხურელ არ ავლდა, ქათამ, სავორცე ულეველ ჰქონდა, იმი ფეტვარ
რუმ გამამლებოდა, თავი გრილოთი ახლენებდა ეხე-ეურეს. სიტ-
ეუთ, ამ კაცს ჰარ რამ ბეერ ქონდა, მამულცი, მინდორცი ბარაქა-
თიარ ქონდა, იმი ზაღლიც მარღარ ეყო, კმაწულუც სუქან.

ექ რუმ ემვე ბარაქათ ელეა, ქომოთიანა მეზებელს თავ-ზარ
ჩომოჭტიროდა.

იმი მამა-ზანი სხელ დაფუშულ, წასანაკებულ ეყო, ჩაღამ ჩო-
მოჭეტუნდა, ზოგან კედლებ დაჭრდელა, ღობეებ წაქცეულეყო,
არსებ მოვასულ, დანრიმავებულ, მენაკ აუგებულ, ბაღჩე გადაუკ-
ფულ, თხილებ კადამგარ, კასრებ ცარიელ, ფქულუ სკან გამოფხე-
კულ, თორნე კაციებულ. იმი ეხეში არც სწულ ჩანდა, არც შავ-
დომელ, არც ქათამ, იმი ადიღში ერ წყულ შამბელ ულავ შედიოდ-
ბადიოდა.

სადმოზე მეზებლებ მუღამ გამოდიოდნენ ზროხაჭ-წინ, გიმ-
კასე სხდებოდნენ, თავიანთ ავ-კარგზე, თავიანთ კამ-ფინთზე ღანა-
რიკობდნენ. ქომოთიანა მეზებელ მოჭეტებდა ღანარკის, გაწარავებ-
და სიტქეს, მინ იცის, რას-რას არ იტყოდა, დამკქებდა. ზო-
მოთიანა მეზებელს სწვინდა, რუმ იმი მეზებელ მარტო ებამს, ს-
ქმე კი არ აქ, ამხ ხათრიო არამფერს არ ებებოდა, ერთხელ კი
ადარ დეკრიდა, კოხე-კოხე¹⁾ სიტქემ ჰეონრა, ტურას დაღარა. ექს
ემავრ ეყო.

ქომოთიანა მეზებელმა თავისებურა ტყელ-ტყელ ღანარკი და-
იწყო. თქო:

¹⁾ წავგერდებული. ²⁾ მკვანე-მკვანე.

— ხუთ თაღრი მამულ მაქ. ჭობირებო მაცარ ღობემ შუშუაგლო, ღობი ზირ-ზირ იფნი ხეებ ჩაუყარო: ჭიგოღსთუნ გომომადგებო. ორას-სამას ზირ თხილ ჩაუყარო, ბაღქემ, შენაკ კაღგორა გავ-სხლა, შევეველო, ახალ სახლ ოღშენო, ზროხამ, ქათამ გოღინო, მინდრებ გადაგებო; ჩემ მამულ დიდი, ღიღ შემოსაფულს მამცემს, ღუნქს, ზურს, ბრინქს, თხილს, აბრეშუმს პასარში გავგზავნი, იქ კაღ ფასში გავვიდი. უმუღ მაქ, მეც მალე დეველითან კაც გავგდებო. კმარ ამთხნ სნთთა კელში ჭრქტამ, სხუზგან თეთრ სესხებამ. ემ-წო¹⁾ და ემგე მამული ზატრონ შერ²⁾ რამდეთ რუმ ჭუუო!..

— შენზგან რამთხნერ გამიგია ჭე სიტუემ! სიტუეთ ამბოფ, სექით არ შხედ. ნუ გეწუინებო, ზმარ, შენ ნალაზარიკ ჩონ ტურამ ნალაზარიკს გავს. ამას სიცივემ რუმ მოუჭირაა, ახტა-დახტა, მთა-გონდა თბილ სახლ-კარ, დაღეუქრა:

ზაქ! ზაუ-ზაუუუ! როგო ეინავსა, როგო სიცივეღსა! ზუალ, რუმ გათენდებინა, სახლს ოღშენებო, კაღ სახლს, თბილს, ბურჩინანს, თახტ-ლოგინებს დოადგამ, ზატარზალს ჭუთხოკე, მოღეონავ, იმას-თან ცეცხლა-ზირს ჭუქეთებო, შეჭმელსაც სოფლით ბეგრს გომოღვი-დავ, გომოღვიგავ, ეინავამ, შიმშილ ვერაღეურსაც ვეღარ დამაკლებს. ზაუ-ზაუ! ღმერთიმა, ზუალ დიღლითავ ჭემკას ჭუქ, ზუალავ სახლიც მექნებო, სახრაფიც, დეღაკაციც მეყოლებო! ზაუუუ!

ამაჲ გათენდა თუარ, ზემ გომოაჭეიტა, ტურამ ბრუღით გო-მოვდა, გადახტა, გოდმოხტა, ზურგ ზეს შეწმურა, გაათბო, და-ჩხავლა, სხო ტურებს დაუზახა, იმთთან ეერ ითამაშა, მეღან შეჭ-მელზე იფიქრა, სახლი დადგამაც დამირწედა³⁾, ცოლი თხოვნამც, თბილ ბურჩარაღც. სდომომც მოაწივა, კიღემ აცივდა, გაჭეინა. ტურამ ბრუღშიავ შეზრო, ხელ-ფეუ დეურა, თავ-ტან გეეინა, წომოსტა, კელ კელს შომოჭკრა, გუშინდელევი დაღჩხავლა:

— ზაუ! ზაუუუ! როგო ეინავასა ე რამ მამივდა, სახლი აშუ-ნებამ როგო დამირწედა! აი ზუალ კი გათენებითავ კაღ თბილ სახლს ოღშენებო, მახდარ ოჯადს გოღჩენ! მეყოფ სხუ⁴⁾ კელში ჭრქტამ, სხუ მანაკები ჭამუამ! გოღეუთებო, ღმერთიმა, კაღ მაცარ სახლს გოღეუთები ზაუუუ!..

1) ამსწორ, ამოტელა. 2) მშიერდ. 3) დაავიწყდა. 4) სხვის.

შენ სათქამინც, კიდემ გუნებ, ჩემ ვაჟ მეზგებულთ, წოთას ამ
ზაფხუის ვაჟს, სუ გუწეინების, ზაჟს თაჟ კანჭბ, იმუშავ, გაინარუ,
დმერთიტ დგლელავს, გუგანარებს...

ევმ ჭარაკიმ¹⁾ ქომოთიანს იმეზებულ ქეკომი ჩაგდა, საქემს ეგელ
მეგვიდებინს, დიდ ქონების კაც გაჭედა.

1.3. უიზყაღამ (ქალის ცინხე).

კაკის თავს მიწრო დელეში გენანებაჟ ქალიცინხე, მადლა თი²⁾
ფეკდობზე რუმ მოხანს, ექითყენ მიხეგ-მხეგვით მინასულ ცალ-ფეჟა
გზად თი დაქანებაზე.

გზად გაფუჩებულ. ექი ანასულ, ჩამნასულ კაც ქხლა არადის.

დიდ კონცხში ერ თთად გომეკრჭტულ თავი სავამელეთი, დი-
რუბით იმეკრელიჟ კაც დაწოლელა, ფართად დაკეცლა, ჩხებით ჭა-
რად დაკვიდებულა. წმნ ჰატრა კარიზირ (==კეჟე) აქ. ამ კარიზირამ-
დინ თი ვალთაჟ აუღებულ. თუ იქიდგას კაცს ფეჟ დაჭეცრდა, და-
წესხელტა, ფრთაღ-ფრთაღ მთჟ, ზირს დეეცემ, უაქნაჟად იქცეჟ.

მინდ გუწინ თორდას ჰეჟცხოვრიჟ.

ღიან ვაშკაც კაც ჟოფილ, ბატონიბეჟ თაჟ არ ჰეჟდრეკი, ჰეჟმინდ
თავიბეჟ სხელ გომეკრჭტი, შიგ დამდგარ, ერ ლამაზ ქალ ჰეჟთხოვ-
ნი, აშასთან ჰეჟცხოვრი.

ე ქალიც დიდ ვაშკაც ჟოფილ. თორდაჟ სანადროჟ წასულაჟი
მეჟას აქ ამასლელ გზად ჰეჟცეჟ, სავარეგელეზე დგომილ.

ბეჟრ ტერ ჰეჟელი თორდას ბატონიზგნი. ამას თაჟი დეჟდრეჟა-
ნებიბეჟ ჰეჟვანირები: თორდაჟ ჰეჟ არ მიჟეჟრებსაჟ, თაჟს არ მიდრეჟე-
საჟ, ღარიბ-ღურბათ ხელდს ექთმაგებისაჟ; დამიჭირით, მამიყონით,
თოღებ დოჟწოდოჟ, თაჟ გუჟნეჟაჟ, ტუნ უმეჟზრო, ზადლეჟს გა-
დაჟეჟრო, მეჟვასმეჟაჟ.

ბეჟრს ჰეჟნდოდა თორდაჟ მოჟელეჟა, თაჟი თაჟ გომეჩენა, ამას
მინც ამ გზასჟე წაჭდა, ერთიტ ცოცხალ ადარ დაბრუნდა: თორდაჟს
და ამი ცოლი ნასროფს ერ მინამს არ ჰეტეობდა³⁾; ზირს გზაშიაჟ
ხეჟბოდა, კლაჟდა.

1) არაკმა. 2) მთის. 3) სცდებოდა.

თორავდა და მზღვეველ კაც რუმ ზრ გომიჩინდა, ბერტონ ღადა
შეწუნდა, გუაგორდა; ღაუხახა ღუღრუნებს, იმართან, ღაუდა მანდათ-
სე. ებნებოდაყ:

— ჰე ზრ ვერც ღადაჭირით, ჰერც შიგვალთ, რაჲ ქნოთა,
რაჲ მოაგონოთა, რუმ ჰე ხაღლი ამიტუნელ¹⁾ დაგლეზოთ.

მინამა ზრ იცოდა, რაჲ ეთქო, რაჲ ერჩიო. ემ დროს უწყნათა
ეუწრქული კმა შექსათ: ბატონი შევზრეჲ ბატონი ნახუს ზმბოვდა.
ბატონმა ესიც ღაუხახა, ჰეითხა:

— რაჲსა, რაჲბე, მოსულხანა?

ჰეითხა:

— ბატონო, შენ ვირები დამცული სიტუეჲ მახემინ. ჩონში
თორავდა მამკლეელ კაც ზრ იქნებ, იმისთუნ, რუმ ის ხაღლს ცნავს,
ხაღლიც იმისუნა, იმი ჯარუნელა. ვაშვაცობთ იმის ზრ მინამიც ვე-
რაჲაგერს ვერ ღაგლეეს, კერჯით გი იმი დღეუჲაჲ ჭადლეი²⁾, თუ
რუმ უსტო ჰეჲ ტანსტერს დაიქრებთ.

— ჰაბა, რაგონა?

— ამაგერ, რუმ ქალიციხეჲ ზირში, კევი ზირზე ჩრის წირუ-
ლუნ, იმი შუაში კაჲ საბაღსკემს. თორავს ჰეჲგარს აჲქ ჩომოსუ-
ლაჲ, ნადირობაჲ, ეურდღლეები, ნადირები კაცაჲ. იმი მატრეჲბულა
ემაგერ ქნოთ: ვირს ირმი ქებებ გაჲგეთოთ, ირში ტრავ გოდვაცოთ,
სამ დღე მფავშიოთ, შემღან ღამი წოაგონოთ, აჲმ წირულუნში სა-
ბაღახეზე გოქნოთ, ერ კაჲ მეთოჲეჲ აჲქ დაგმალთ. დილლითაჲ
იმის თორავდა ღანახავს, ირემ ეგონებ, ჩომოგ მაკლეჲა, ჩონ მე-
თოჲეჲგ ნავსირებს შასრულებს.

ბატონს, ღუღრუნებს დიად მეწონა მეგირეჲ ნათქამ. აჲმამი-
ნავ საქმეს შეჲღებენ.

მესამე დღე დილდაჲ თენდებოდა, რუმ ბატონი მეთოჲეჲმ არ-
მად გადატმულ ჰერ წირულუნის საბაღახეზე გოშავდა, თუთან გი ხეებს
უგან დაჲმაღა.

ამამინსუგან თორავამაც ღარ დაჲგუნა, ნატა ხანს უგან მახლი-
ჭარ კაღა, კარბირზე გომოვდა, იქავრობაჲ დაათორილა: ირუმს

¹⁾ ამცლენელი. ²⁾ ადვილრა.

რუმ ბაღახეში თოღ მოჭკრას, სიჩქართ სახლში შებრუნდა, თოფ ადღა, გარეთაფ გომოფდა; ცაღფეუა გზას დადგა, ვაშკაცურა გოდ-
მაბიჭა, ქომოფთეუნ დეემო. ირემსაც თოფს არ აშორებდა.

აქ ეესიც ჭუმ თქოთ, რუმ ამაშინ თორაღას თაფი ცოლიზგან
ერ მქელ ჭყონდა, უერ ზატრად ეეო, აკუნში იწო, ლამაზ, ბაღი-
შარცოღ რადი ეეო. თორაღად რუმ გომოფდა, ცოლიც გომოჭკო,
უმაწუღიც კარი-ზირზე გამაფოხან აგნთაფ. დედაფ აკუნსაც არწებდა,
თაფქი მანასულ თორღასაც ჭუჭრქტდა, თოფსაც არ აშორებდა დიდ
ირემს, რემენიც ქემ წრუღუნში ზოფდა-კაჭკაფა ცრუნან ბაღასს.

ის იეო გომოფსაფიხელი ზეა ომდიოდა, თი წკრქბს წიოდა
ანათებდა, ჩუნ ქეყანას აღუზებდა, რუმ წრუღუნანი აქათინას წარა-
ფიოთ თორღას თოფ ცაჭვარდა... იმი გმაფ კობაღადს და ქურმუ-
ხი მიწრო ღელეეში კუფიღად წაწდა. ირემ წააქცა. თორღად იმის-
კენ გომოჭკვარდა. ცოღ მადღით აქებდა თაფი ვაშკაც კაცს. ესიც
აქათი ჭუჭრქტდა, ჭუჭუებდა თაფი ნანდომ სეფორელ დედაკაცს. ამ
ღრკს ჭასაფ; აქათინას წარაფიოთ თოფმა დააჭკეს. თორაღად უსულად
მიწასე ღეეცა.

— გულაღატესაფ! გუჭეღვა თაფში ქაღს, აკუნში ეოფ უმაწუღს
ავოცა, აკუნ არცახებოთ ზედ მიიბა, მადღიღამ უმაწუღ-ანუნან გოდ-
მოქმო დაქანებულში სიტყუთ:

— ვაშკაც მოკღქს— ქაღ ღარჩეს!?

14. კახეთა ღერაფა (ზღუქა):

უწინ თელ კახეთ, ამზირ-იმზირ, თუშეთით ნუნიმღის წყაღს
შკერი, ერ დიდ ზღუქა ეოფიღ აქ. კაცს მაშინ თებში ჭუჭნოფრი,
ამა წყაღს იქიც არ მოუსუნები, მადღა-მადღა ომოსულ, თებში სხ-
ცნოფრებელსაც მოჭწლომი. ცნოფრებაფ გაჭკირებიაფ; აღარ ღარჩომიღ
მააგნელ; აღარც საზუებელ. ხაღღს ჭუჭიქირინი: ეემაგრ როგო იქნე-
ბისა! ემაგრ თუ წაწდა საქმეა, წყაღ მადღ თებსაც დაჭვარავს, ღოღ-
ღუჭავს, ცნოფრებაფ აღარ იქნებ. შეგრუებულან ერთა, ერთმერთთიე
თაფი ღერდ ჭუთქომე, თაფი ჭირ გოჭჩიებიაფ, ჭუჭუნინიაფ, ეემ წუნ-

დი, ვამბუნნი დროზე ერ მენახშირეა წინ წამამდგარ, ხაღლიბეა ჭუთაქომ:

— ჯამათს გამარყობა! მადლა თებში ნახშირ რუმ მიწოვა, ბევრჯელ ზღუბეა გადმინებნი, შემიძნევი, რუმ იმი წყალ არ დგას, არანისეენ მიიწევის, იქითეენ იწურების, თავი გაასღელ კაწს ეხებს. ჩემ ჭკუთ, საჭირთას ე კაწ ჭუზონთ, გზა გოვტროთ, წყალ გოდოვოთ.

— ჭემავრ ჩონტ გუფიქირნი. საქმედ ჭევი, რუმ კაწ ზონუნა მინამს არ შეუხდინ! ეს თელ ჟამათი სიტუეა ეო.

— მე აი რას გირჩევე, კიდე დანიწო მენახშირემ. ერ გოდორ კარგა გავნიზოთ, ნახშირით ავაგსოთ, წყალში ჩავაგდოთ. სადთეენატ წყალი სავალ არის, იქითეენ წაღებს, კაწს მიაქენებს, ად ადგილ გოდოვტროთ, გოვთხროთ; წყალ თუთანავ. საველელ კაწს ჩადრო-ბიებს.

საღღს მეწონა მენახშირა ნათქომ.

ნახშირით სავსე გოდორ წყალში ჩავაგდეს.

გოდორ წყალმა ზირზე მადგა, ატარა-ატარა, წაღა იქ, სადაც დღეს აღახნი გადნაშობ არის. იქ თუშეთით სიღნაღზე მანასულ თად შეკრულ უოფილ ნუხიასეენ მინასულ თასთან. მოგრუებულ თელ კახეთი საღღ, გაუტრიაუ თად, წყლიბეა კაწ ჭუქნიაუ, გადაუშუაუ. წყალ დანრულ, წასულ, გაწურულ ავე, რუმ აღახანში ჩაწურულ. მემღან ლამაზ შენიერ კახეთიც აშენებულ, აქავრ ქართლელი ცხორებდა აუქ-ებულ¹⁾.

15. ბეკვის ბუჩქი არ სამარეს შუა.

გაჭირდა წელის გაყვანა მდინ. ქერმუხინდამ ქერმუხის მადღ ფერდობზე, სცა თვით წმ. გიორგის ქერმუხის საყარაბ. ძრიელ კი საჭირო იეო წყალს ედინა იქნობამდე, რადგან უწყლოდ არა ხეირობ-ღარა ერის წმ. საღოცავის ეზო-კარმიდამოში და თვით მლოცვე-ღებსაც აწუხებდა უწყლობა. სცადეს ბევრჯელ რუგის გაყვანა, მაგრამ

¹⁾ აყვავებულა.

ვერს მოახერხეს-რა და მიატყვეს მუშაობა. სწორეთ ამ დროს, მოგვიტობობს გადმოტყემა, „გაკეში ცხონობობა დდეულ სუტეშიულ: დიად ლამაზ გასათხობარ ქალ ჭეონდა. იმი სილამაზეუე გავგო ერ შობრეულ თათარმა, მოვდა, დდეულს შეეკეწა: „მაგი სიეგარეულით ვიწებ, მე მათხონოვი“. დდეულმა ჭეუახნა: „მაჭამდიანს რეგო მოგათხუება ქრისტიანს, წაჲ, დდეარგიჲ“. თათარიც ლამაზ ვაშკაც კაც ეუო, დდეულქალს მეეწონა, იმაზე გათხუება მაინდობა. დდეულმა რუმ თავიღვან მაინდობოს, შეუზღებულ საქმის გაკეთება დდავლა, ჭეუახნა: „თუ ქურმეხი სიუდარზე წეალს გავეონავ, ქალს მოგათხუებ, თუარ თოდქეშ ადარ მექნო, წაე სდთან შონულხნარ“. თათარ შეუდგა საქმეს. გავტრა თაე, დდეულე, დდეუს თუ სუალ წეალსაც გადამობობდა. დდეულ დდეონდა, ეგონა არახს ვერ გავეონავსავ, ხემ ქალსაც ვერ ითხონავსავ. დდეულ რუმ წუხდა, ერ გუდიან ბებერმა ჭეუახნა: „თუ ქალი დანხანაე გინ, ცხობარს მაინდ ბატკნებ, ზრთხანს ტანებ, სამ დდეუს ცალკე-ცალკე შეახანს, სურც ალათს ატმებ. რუმ კარგა დამშეგვიანა, მე წაკალ თათართან, შენც საქონელ გომოუო, ერთმერთმა დარიე, დამწეგინ ბლავილს: დდედაე შექლე წეებანს დამწეობს, შექლე დედის. აუბლავლდეუბიან ერთმეთს. თათარს ტირილით ვეტეუე: „ნონ დდეული სხლში ხეჲ დავა რა ვამაუანი, ტირილ-ჟრიაშული: დდეული ქალ შენმა მოლოდინმა მაინდო. დდეუს დამხარავ¹⁾, ამამზე არის ემგე ცეცხლ, ემგე ვამაჭარაე, ტირილ, ბოდრილ“! დდეულს მეეწონა ბებერი ქართულ: ეგრე ქნა. თათარმა რუმ გავგო დდეული ქალი დანარეჲჲე, არხი თხრას კელ განებო, ერ ამაგენქსა, ქლეხგ²⁾ დამკრა თავში, არხიოავ დეეცა, სულ დდეოვა. დდეული ქალმა ეს რუმ ქურმეხის აქეთა ზირით დამხანა, მეკულეუბ ამაქე კეეკეცა: იმ ვაშკაცი სიეგარეულით ესიც მოკლო. ორნიე დამარხეს ქურმეხი თაზე: ერთ თათრი განათხარ არხის აქეთა ზირს, მეეკრეე იქითა ზირს. ამით სამარიებზე ომოდლა ვარდ-ეოფილ. თელ ხალდს აგე შეეცოლა ეს ჟეანებ³⁾, რუმ იწოდინენ იმათ უდროეო სიკდეულეთ დე ემეკრებოდინენ ვუდიან ბებერს—შენ ქენ ე უდმერთო საქეიე. ბებერსაც შიშით გულ გავეტერო. წაიდეს, იმ ქალ-ვაჲი სამარიებ შუა არხში სიფლეს, სედ მიწად წაყარეს. ბებერი სამარეზე

1) გარდაიცვალა. 2) წერაქვი. 3) უცოდვო დასაქორწინებელნი.

ზეზ-ეკელ ამოვდა, გაზარდა, შეეყარებულები. ვარდ-ყოფილემ შეეგა ხადგა. გომრ-ზაფხულს ე უოვილებ ერთმერთს წვდუბოდნენ, იკოც-ნებოდნენ. ახლა ეი ზეზ გეეჩინირა შუვაში, ერთმერთის გადახვეჭნა-კოცნაჲ მოუძალა. წოთრ თქმულ: ფინ ინსან აქაც ფინთი, იქაცაჲ ¹).

15. მოლა მასრადინა.

მოლა მასრადინაზე ანუ ხასრედინზე ხალხში დაშოენილა მრავალი გადმოცემა და იგავი. თუმცა თვითონ მასრადინი მასხარად, სულელად ეჩვენებოდა ხალხს; მაგრამ ამბობენ ფრიად განათლებული და ბრძენი კაცი იყოფო. რამდენად მართალია ეს თქმულება, ღმერთმა უწყის. მოლა მასრადინას აუკარგიანობა ცხადად გამოიხატვის იგავებში, რომელსაც მრავლად მოგვითხრობენ ისტორიები, ლეგენდი, თანთრები და; საზოგადოდ, საქართველოს შვიდრნი.

ჩვენ შეჭვრიბეთ ბლომა გადმოცემები ამ ფრიად თავისებურს კაცზე. ამ გადმოცემიდან; სხვათა შორის, ვტობოულბოთ ზნობიერაშ ცნობას მოლა მასრადინას სამშობლოს შესახებ. იგავებში მასრადინა მტკიქედებს, მოგზაურობს, ან ვაჭრობს აღმოსავლეთ დადისტანში. მაგალითებრ, იგი რამდენჯერმე მიდის ღარუბანდს, რომლის ახლრსაც, მდებარეობდა მოლას სამშობლო სოფელი და ქვეყანაო. ვისი შვილს იყო, ან როდის, რამდენი ხანი ცხოვრობდა, ვერც ეს შევიტყუთ დაბეჭვითებით. აი თვით იგავები მასრადინას შესახებ, რომლის სახელიც საზოგადო სახელად გარდაიქმნა იმითთვის, ვისაც უყვართ ტყუილბ; ბაქაბოუქი და მასხარანობა. ამისთანა კაცს ეტყვიან ხოლმე: „აი, შე მოლა მასრადინა, შენა!# მოგვეფს რამდენიმე.

ა. მასრადინა და ეშმაკი.

1. უგელანი ღარწმუნებულნი იყვნენ, რომ მოლა მასრადინას ვერაფინ მოატყუებსო. მატდურმა ეშმაკმა თავი გამოიღო, მე მოფატყუებ მასრადინასო. სატანა გაეშურა მოლას სახლისკენ. მასრადინამ დაინახა-რა მომავალი მატდური, მიუსვდა განზრახვას, მიიბრინა კლდეისთან, რომელიც იქვე მის სახლს მადლობიდან დაჭყურებდა და მიეზჯინ მსრებით.

¹) საიქიოს.

ეშმაკი მივიდა და ეუბნება:

— მასრადინ, შე შენ გამოსაცდელად მოვედი, თუ გსურს, გავიჯობიბრეთ, ვნახოთ, ვინ ვის აჯობებს!

— ხომ ხედავ, ესლა შე არა მცალიან. ამას გარდა, ჩემი ტომასრაც აქ არა მქვს, უიმისოდ კი შე გაჯობრება არ შემიძლიან, აუუღე ამ კლდეს, მინამ წავალ და ტომასს მოვიტან, — უთხრა ეშმაკს მასრადინამ.

— კლდეს რა ამოუღება უნდა?!

— ის, რომ თუ არ მივეუღეთ, ჩამოვარდება და სახლს დაშინებრებს.

სატანა დათანხმდა და მიებჯინა კლდეს. მოლა მასრადინა წავიდა და შინ. სატანამ იფიქრა: „ის არა სჯობია, რომ კლდეს გამოგეტყლო, ჩამოწვება და დაანებრებს მოლას სახლსო, ამითვე მოლა დაძლეული და მოტყუებული იქმნება, რადგან კლდის დაჭერას დაჯობიბრადი და ახლა კი გამოგეტყლებიო. გამოეტყლა, შატრამ კლდე არ ჩამოწვა.“

— მოტყუებული და დაძლეული ხარ, სატანავ, უთხრა მასრადინამ. ათასი წელიწადია, ეგ კლდე მანდა ჰქვიადა და არ დაგორებულა!

2. მასრადინა გამარჯვებული და მხიარული წავიდა სალაებოზედ. აქ ბეზრი ხალხი იყო და ულოცავდნენ გამარჯვებებს. ეშმაკიც მივიდა მათთან.

მასრადინამ დაცინვით უთხრა ეშმაკს:

— შე საწულო, შენა, ჩემთან გაჯობრება როგორ შეგიძლიან! ემწვილიც კი გაჯობებს. გნებავს, მდინარეზე ისე წავიუყანო და მოგიყვანო, რომ წყალიც კი არ დაგაღვიინო!

— სცადეო, უთხრა ეშმაკმა.

წავიდნენ. მივიდნენ მდინარეზე. მოლამ მიიხედა ხალხისაკენ და გავირვებით უთხრა ეშმაკს:

— რა იქმნენ მოწმები?

— რომელი მოწმები?

— როგორ თუ რომელი მოწმები! უმოწმებოდ როგორ იქნება. ვინ გვიმოწმებს, რომ შენ მართლა წყალი დაღვიე. შენ იტყვი, დაღვიეო, შე ვიტყვი, არაო. აქედგან არა გამოვა—რა.

— მამ წავიდეთ, მოწიები მოვიყვანო!

მივიდნენ სალაუბოზე. მასრადინამ დაიძახა:

— ეშმაკო, მდინარესთან ვიფაფით?

— დიად!

— წყალი დალიე?

— არა!

— მამ დაძლეული ხარ!

ბ. მასრადინა და ქურდები.

ბნელი დამე იყო. მოლას თავის სახლში ტანტზე ეძინა. ქურდებმა გამოუნგრეს სახლის კედელი და შეიპარნენ. მოლამ ეს გაიგო, მაგრამ სული გაიტრუნა და ხმა არ ამოიღო. ქურდებმა ყოველივე მოხვეტეს, რაც კი რამ მოლას ებადა და სახლიდამ გამოპარვას აპირებდნენ. ამ დროს მოლა ტანტიდამ გადმოგორდა და ძიქს იატაკზე დაეცა. ქურდები გაქცევას აპირებდნენ, მაგრამ ნახეს, რომ სახლის პატრონი ხმას არ იღებდა და იფიქრეს, სძინავსო წავიდნენ. ქვეშაგებიც აიღეს და გაიპარნენ. ქურდები შეიდანხე მიდიოდნენ. მოიხედეს, ნახეს ვიღაცა კაცი მოსდევთ. მიიხსეს:

ვინა ხარ, ან სად მიდიხარო?

— შე ვარ მაკ ნიფთების პატრონი, მიუგო მასრადინამ. სად მივდივარ?! მუშებს ჩემი ბარგი სხვა ბინაზე გადააქვთ და მეც თქვენ მოგდევთ, სად არის ახალი ჩემი სადგური, ჰა!

ქურდებს შეეშინდათ, ნიფთები იქვე დაყარეს და გაიქცნენ.

გ. მასრადინა და ნალი.

მასრადინამ ცხენის ნალი იპოვნა. ძლიერ გაუხარდა, სთქვა: სამსაც ვიპოვნე, ცხენს ვიყიდი, დაფაქვინებ და ქაბას წავალ, მთავოლოცავო.

— შენ რომ ქაბადგან დაბრუნდები, უთხრა ცოლმა, მეც შეჯდები ცხენზე და დედასთან წავალო.

— აი, შე უგუნურო დიაცო, შენა, ცოდო არ არის მამრალი ცხენი, შეჯდე და შეაწახო! დაუწყო მასრადინამ ეგვდრება ცოლს და ერთი-ორი მუჯღუგუნიც წაჭკრა.

დ. ქ ვ ა ბ ი.

მეზობლისგან მასრადინამ ქვაბი ითხოვა და მოიხმარა. შემდეგ კარეცხს სუეთად, შიგ სხვა ზატარა ქვაბი ჩასდო, მიაწოდა მეზობელს და თანაც მადლობა გადაუხდა.

— მოლა, შენ ხო ერთი ქვაბი გამოგვართვი, ეს მეორე ქვაბი რაღათ მოგიტანიაო? უთხრა მეზობელმა.

— როგორ რაღად! შენმა ქვაბმა ჩემთან მეოფობის დროს მოიგო ეგ ქვაბი და შენ გეკუთვნისო, უხასუს მეზობელს მასრადინამ. გაუხარდა მეზობელს და გამიჯარა.

მეორედაც მოლაში იმავე მეზობლისგან ისევ ქვაბი ითხოვა და ახლა კი აღარ დაუბრუნა. უცადა, უცადა ზატარანმა, ნახა, რომ მოლას ქვაბი აღარ მიაქვს, მივიდა თითონ და ჰკითხა: მოლა, ჩვენი ქვაბი რა უუაფო?

— თქვენმა ქვაბმა, მიეგობარო, თქვენი ჭირი წაიღო; ვარდა იცვალა.

— რას ამბობ, კაცო, ქვაბი როგორ კარდაივლეება?

— თუ შეიღეს მიიგება, კარდაცვალებას რა და დაუშლიდაო, — უხასუს მოლაში.

ე. ვ ი რ ი.

მოლას კარგი ულაყო ფირი ჰყვანდა. ერთი კაცი მივიდა და შეუხვეწა:

— მოლა, ვირი მათხოვე, წისქვილში ხორბალი მქვს წასადებო.

— შინ არა მუავსო, მიუგო მოლაში.

გამოეთხოვა ის კაცი მოლასა და მივიდა. ჯერ თვლიდა არ გაეგო, რომ ვინმე ძლიერად დაიურთინა.

— აი ვირი შინ არა მუავსო, დაუგედრა მოლას მთხოვნელმა.

— აი შე მართლაც ვირთ, ვირის სიტყვა გუჯერა და ჩემი კი არაო?!

ვ. პ უ რ ი.

მასრადინამ აჩივით მითელი რივე გადახნა. შერეხობილი დათუხსა და დაფარცხა.

— შენ, ოჯახ-ქორო, მანდ სო არაფერი მოვაო, ჭკითხეს გამ-
ვლელეშია.

— ალლაჰს თუ ვუბი არ ეტყინა, აქაც მშენიერი უნა განდუ-
ბაო, უხასუსხა შოლამ.

ბ. ს ტ უ მ რ ე ბ ი.

ერთმა კაცმა მოლა მასრადინა შეჯგლისში მიიპტოქა. მოლა და-
ძინძილ-დაკონკილი ტანისმოსით ეგელასუე ადრე მივიდა და სანატრი
აღაგსუე, ცეცხლის პირას ჩამოჯდა. რამდენიც ახალი სტუმარი მო-
ვიდა, იმდენჯერ მოლა წამოაქენეს, ადგილი დასცლევინეს და ქვემოდ
დააწევინეს. ასე, მოლა თანდათან სუფრის ბოლოს მოექცა. ეს და-
იხსამა.

გვიდა რამდენიმე ხანი. მასრადინა შეორედ იმავე კაცმა დაიპა-
ტოქა. მოლამ შიდადრუადა ჩაიცვა და ეწვია მასპინძელს. წარმოიდგი-
სრეთ იმაში განცვიფრება: იგი დიდის თავაზით მიიღეს, მიიწვიეს და
პირველს ალაგას დასვეს. ხელსუე წყალიც პირველად მიართვეს. მო-
ლამ წყლის მომტანს თავისს ძვირფასის საცმლის კალთები მიუშვი-
რა და უთხრა:

— აი, გარეცხეთო!

— რას ბძინებთ, ბატონო, როგორ შეიძლებაო!

— თქვე სულელებო! ძველის ტანისმოსით მოველი, სუფრის
ბოლოში მომაქციეთო და ახლა მუ კი არ შემსახურებითო და პატვისა
მცემთ, ამ ჩემს ძვირფასს საცმელსო.

ც. ქ ე ლ ე ხ ი.

გარდაიცვალა ერთი დიდებული ბეგი. პირისუფლებმა ქელებში
დრდალი ხალხი მიიწვიეს. შეიყარა ხალხი და ბეგის ეზოში ჩამო-
სხდა. ეგელა დადრეჯილია, დაღონებული. ბევრნი ტირიან. მოლა
მასრადინაც ამ დროს ბეგის კარებზე მივიდა. ხალხმა იფიქრა: ეს მა-
სხარა რასმე იტყვის, გავუცინებსო და სირცხვილს გვაჭმევსო. მას-
რადინას უთხრეს: ოდონდაც აქედან დაბრუნდი და კომლზე თითო
ხინა ხორბალსა და ბრინჯს მოგცემთო.

— კარგი, წავალო და პირთბა კი შემისრულეთო.

წავიდა მინ მოლა. იფიქრა: თუ ჰირობა არ შემიხრუდეს, ხომ ქელესსაც დაგვარგავ, ზურსა და ბრინჯსაცო.

მოლამ გამოიყვანა თავისი მწევარი და აბრეშუმის მშვენიერ მოსართავით და უნაგირით შეკმაზა. აბრეშუმის ხურჯინიც გადაჭკიდა. ერთი კურდღელი სადღაც იმოვა, უბეში ჩასო, მწევარს ლაგამი ჰირობი ამოსდო, გასწია და წავიდა. ქელეხის ხაღხი ის იყო სუფრანზე დამჯდარიყო. მოლა მარდად შევიდა ალაყაივის კარებში და თავისი რაშიც შეიყვანა. დაინახა თუ არა ხაღხმა ეს მოჩვენება, დაიწყო ხარხარი. რამდენიმე კაცი მივიდა მასრადინსთან და უთხრა:

— კაცო, ხომ არ გაგიკებულხარ, რასა შერები?!
— თქვე სულელებო, ეგრე ადვილად ვერ მომატყუებთო, უნა-

სუხა მასრადინამ.

გაიგო ეს ამბავი სახლის პატრონმა, ფქვილითა და ბრინჯით მასრადინას ხურჯინი გაუესო. მასრადინამ მადლობა გადაუხადა და დაბრუნდა. ალაყაივის კარებთან რომ მიასწია, მოლამ მწევარს კურდღელი დაანახა. შესტა მწევარი, წკმეტუნები და ხტუნვა დაიწყო.

— აი, შენ გიყო რაშო, რა დაგემართა, ამ მათრახს ხედავ! უეგირის ძაღლს მოლა. ამ დროს უბიღვან ძაღლის წინ კურდღელი გადმოასტუნა. გაიქცა კურდღელი, მწევარიც გამოეკიდა. მწევარს რომ ფქვილი ეგოდა, სულ განიაფდა.

მოლა მასრადინა კი დგას და იასხის:

— ერთი შეხედეთ ამ ჩემს რაშს, ბუქი და კორიანტელი არ დააუენაო!

ხაღხი იტინის, კვდებს სიცილითა.

თ. ხ ბ ო.

მოლას ორი ხბო სახბორეში ება. ერთა აეშვა და გაიქცა. შევიდა სახბორეში და დაბმულს ხბოს ცემა დაუწყო.

— კაცო, მაგას რათა სტემ, მაგისი რა ბრალიაო! ჭკითხეს შეხობლებმა.

— ესეც რომ აეშვას, გძირეულზედ უფრო ჩქარა გაიქცევაო, მიუგო მოლამ.

ი. ს ა ბ ბ რ ე.

მოლას სწველი ძროხა არ გაანდა, მკრამ სსბორე კი გააგე-
თა. მოლას ცოლს რთორდაც მოუხდა და სსბორისკენ მუგუზალი
გაისროლა. მასრადინამ ცოლს ცემს დაუწყო, — შენ რჯახ-დაქცეულე,
ხბას; ხომ თვალი გამოსთხარეთ!

ია. ფ ე ტ ვ ი.

1. მოლამ ფეტვი დაითეს. ღვთის სახელსედაც ფარაქალი (წილი)
დაათეს. შემოვიდა ფეტვი. მომე და გლეწა. ღვთის წილი მეტი
გამოვიდა. იქილამ მოიპარა ფეტვი და თავის წილს დააყარა. ამ დროს
იქნება. კაკიპირული წვიმა მოვიდა და ნიაღვარმა გალეწილი ფეტვი
სუელ მთლად წაღეკა.

— დილა აღლავტო, შენი სახლიც დაღუპე და ჩემიცა! დაიძა-
ხა მასრადინამ.

იბ. მასრადინას სიკვდილი.

ერთხელ მოლა მასრადინა შეშის მოსატანად ათვისის ვირით
ტყეში წავიდა. ავიდა ერთს ხეზედ და იმ ტოტზედ დაჯდა, რომელ-
საც ძირში შჭრიდა.

მკზავრმა დანახა და ეუბნება მასრადინას:

— მოლაფ, ესათუოდ ძირს ჩამოვარდებით!

მოლა მასრადინამ უური არ ათხოვა, აღბად მესუმრებად და ხეს
ისევე ჭრა დაუწყო. მართლაც ტოტი მალე მოსტყდა და მასრადინა-
ნად ძირს ჩამოვარდა. გაკვირვებული მასრადინა გაიქცა, დაეწია მკზავრს
და უთხრა:

— ჩემი ხილამ ჩამოვარდნა შენ იწინასწარმეტყველე და კიდევ
აღსრულდა. ჩემის სიკვდილის დღეც გეტყვინებ, გაფიცებ გამჩენს,
მიწინასწარმეტყველე სიკვდილის დღეცა.

მკზავრს სუელის თავიდაც მოშორებო უნდოდ და ხუმრო-
ბით უთხრა:

— მოკვდები მაშინ, როდესაც შენი ვირი სამჯერ დაიურთეინებსა.

უფრო გაკვირვებული მასრადინა დაბრუნდა ვირთან, აჭკიდა შე-
შა და შინ წავიდა.

გზა-და-გზა ერთი აღმართი უნდა აუკლოთ. რაწამს შეუდგნენ შეღმართს, ვირმა, აღბად სახალხე იმძიმა, ერთი დაიკოროყინა:

— ეს ერთი დაიკოროყინა მასრადინამ. ჩემი სულის შესამედი გი-
დევს გაფორინდა.

შეღმართის შუასედე ვირმა მეორედ დაიკოროყინა.

— ეს ორი! სულის შესამედი-და შემრჩა.

აღმართის თავს ვირმა შესამედან დასძახა.

— ესეც სამი და მე მოკვდელი წარმოთქვა მთლამ, გავიდა გზის ბინას და დაწვა მიწასედე, ვირიც შორი-ახლო გაჩერდა და ქოვან დაიწყო.

ამ დროს საიდგანდაც გაჩნდნენ ძველები და ვირს მისცვივდნენ.

— ეჭ, ეჭ! ნეტავი ცოცხალი ვიყო, ამბობდა მიწასე მიწოლარე მასრადინა: მაგ ძველებს ვახველებდი სეირს! ესლა გი რა ვენა! მკვდარი ვარ! როგორღა გამოვადგები ჩემს საწვალს სახედარს. შტამეთ, შტამეთ, ძველებო, ეგ ვირი! ღმერთმა შეგარგოთ!

16. თამარ დედასა და ალექსანდრე მაკედონელი*).

თამარის მეტი შვილი იმის მშობლებს არა ჰყავდათ. თამარი ჯერ ისევ ათი-თორმეტი წლის იყო, როდესაც იმისმა დედამ საკვირველი სიზმარი ნახა. შორეულ დღეს დედამ შვილს უამბო: „წესხელ, საყვარელო ჩემო შვილო, მეზმანა, რომ ვითომ შენ მამიშენის ტანტზე იჯექი, მეფურად შემოსილი იყავ და ხელში სამეფო გვირგვინი და სიერო გეპუნა. მჯერა, მალე გახელმწიფდები. ეს მით უფრო სარწმუნოა, რომ უფალმა შენს გარდა სხვა შვილი არ მოგვცა. ღმერთმა მახეუნოს, შვილო, შენი ბედნიერება და დიდება. იყავ, ჩემო თვალის სინათლე, მოწყალე, წყნარი, მართლ-მოყვარე, დარბ-დატკეპა სუბეშინის მტემელი“. სიზმარი გამართლდა. სიკვდილის წინად მამამ ათვისი ქალი სამეფო ტანტზე დასვა და მეფობა დაულოცა. ამას შე-

*) ჩაწერეთ სოფ. ალიბეგლოში მოსიკო თამაზაშვილის სიტყვით. პირველი ცოტა მეტ-ნაკლებობით ჩაუწერია აგრეთვე ნიკო ჯანაშიას სამეგრელოს სოფ. ამკოლოს, ხოლო მეორე პ. პრინის გორის მახრის სოფ. ქიწინისში. ალექსანდრე მაკედონელი ისკანდარად იწოდება აღმოსავლეთში.

მდეგ ბეგნი ხანი არ გავიდა, რომ თამარს დედ-მამა დაეხატა. თამარი კახელმწიფა და მთელი მსოფლიო დაიპყრა. თამარს ის სწეინდა მხოლოდ, რომ მარტო კასპიის ზღვა იმის წინაშე ქედს არ იხრდა. ამის გამო თამარი ძლიან განრისხდა და თავის ლაშქარს უბრძანა, მთელი კასპიის ზღვა სამჯობით მოკეობინათ, ზედ ნავთი დაესხათ და ცეცხლი მოკეიდებინათ. ამა ლაშქარი როგორ არ გაუტონებდა თავის საყვარელ ჰატრანს. თამარის ბრძანება მალე სისრულეში მოიუკანეს. შეწუხდა კასპიის ზღვა, გალაღებული ქედი თამარის წინაშე მობინარა და, ვითარცა მონა, ისე შემოეხვეწა ურჩობა ეპატრიებინა. თამარი მოწყალე იყო, დანაშაული შეუნდო, ზღვამ მადლობა გადაუხადა და დიდი ხარკი თავს იღვა. კასპიის ზღვა თამარს ხარკად უოველწლივ აქლუვდა დიდძალ ოქროსა, ვერცხლსა, გიშქრსა, მარგალიტ-თაგუნდსა და ცხენ-კამბეჩს. ამის შემდეგ თამარი მოსვენებით იყო თავის ტახტზე და განაკებდა მოელს ქვეყანას, მალრუბიდგან მაშრურ ყამდის.

ეს გადმოცემა უნებლიედ გვატონებს ხალხშივე დარჩენილ ამგვარ-სავე ლეგენდას ალექსანდრე მაკედონელზე.

ალექსანდრე მაკედონელმა მთელი ქვეყანა დაიპყრო: აღმოსავლეთით დასავლეთით, ჩრდილოეთით და სამხრეთით. დაუხერობელი დარჩა მარტო ერთი ზღვა. ეს ზღვა შავი ზღვა იყო. ერთ დღეს ძლიერის ჯარით ალექსანდრე ამ ზღვასაც მოადგა და დამორჩილება შეუთვალა. მაგრამ ზღვამ წარბიცი არ შეიხარა. ალექსანდრე სიბრძნისაგან გაცეცხლდა და თავის ლაშქარს უბრძანა, შავი ზღვა ნავთით გავესოთ, ზედ თივა მოკეობინათ და ცეცხლი მოკეიდებინათ. დაუხანებლივ შესრულეს ხელმწიფის ბრძანება. შავი ზღვა კიდით-კიდემდე გადაიქცა ერთ დიდ ათარქედ. შეწუხდნენ შავის ზღვის მევიდრნი და მეფეს მოციქულად ერთი ციდა კაცი გაუგზავნეს და მოახსენეს: დიდო ხელმწიფივე, რას გვემართლები, დაგვეხსენ და დიდს ხარკს მოკცემთო.

— რას მომცემთ, ბრძანა ალექსანდრემ.

— ციდა კაცმა ხორბლის სამი მარცვალი მიართავა და უთხრა: „ეს არის ჩვენი ხარკი. თუ ჰირველ მარცვალს მიირთმევ, ახალგაზ-და ჭაბუკად იქცევი, თუ შეორეს—დიდი ბრძენი იქნები, თუ მისა-

მეს—უფიქლის ავადმყოფობის წამალი გეცოდინება და ამასთანავე შე-
ნის სიკვდილის დღეცაო.

ალექსანდრემ სარკი არ იცოტავა. სამი მარცვალი ციდა კაცს გა-
მართავა, ცუცხლი ჩაქრო და თავის საშეუფოში დაბრუნდა.

გავიდა კარგა ხანი, ალექსანდრე კიდევ მოხუცდა. ერთ დღეს
მოაკონდა ის სამი მარცვალი და სთქვა: „აბა, ვცდი, რა ღირსებისაღ
არის შავის ზღვის მოცემული ხარკიო“. სტუმრად მიიწვია დიდძალი
ხალხი. ის სამი მარცვალი კი თავის ხაბაზს გადასცა და უთხრა: „სა-
მი კარგი ქადა გამოაცხეო“. სტუმრები შეიყარნენ. როცა კარგად სვეს
და ჭამეს, ალექსანდრემ ქალები მოიკითხა, ეველანი უნდა გაეკვირვე-
ბინა სასწაულით. მიიერთა ერთი ქადა და ცვლილება არა დაეტეო-რა,
მეორეც ჭამა, მანც არა შეეშინა-რა, მესამე ქადამაც ალექსანდრე
ვერ გადასაღისა. ალექსანდრემ მუცელი გაიძლო ქალებით, მაგრამ
ვერც ახალგაზდა გახდა, ვერც ბრძენი და ვერც ექიმი. გაუვირდა და
დანაღვლიანდა. იფიქრა, ალბად ზღვაში მომატყუაო.

სტუმრები რომ წავიდ-წამოვიდნენ, დაიბარა ხაბაზი და ჩვითხა:

მონავ, მართალი მითხარ, ქალები სწორედ იმ მარცვლებისა გა-
მომიცხე, რომელიც მე შენ მოგეცით?

გულუბრყვილო მონა-ხაბაზმა უფიქრივე აღიარა მეფის წინაშე
და ასე მოუთხრო ქალების ამბავი:

— სამის მარცვლის ქადა რომ გამოვაცხე, ნაცარში ჩამიცვივდა:
აბა ამისთანა ზურებს როგორ გაკადრებდი, ხელმწიფეო. იმით მაგიერ
სხვები გამოვაცხე. წინანდელები კი ერთ საწაულ ბებერ გლახას მ-
ვეცი შენ სადღეგრძელოდ.

შეწუხდა ალექსანდრე. უბრძანა შეეყარათ იმის სახელმწიფოს
ეველა გლახები. ეველანი რომ მივიდნენ, ხაბაზს უბრძანა, აბა იცანი
ის კაცი, რომელსაც ქალები გადაეცია. ბევრი აოჯალიერა ხაბაზმა,
მაგრამ ვერც ერთს ხელი ვერ დაადო. მაშინ ალექსანდრემ იქ შეკრ-
ბილ გლახებს ჩვითხა:

— სხვა გლახა ხომ არავინ დარჩენილა მოუსვლელიო.

— როგორ არა, ბატონო, შეჭლადღეს ერთ ხმად გლახებმა:
აბა და ამ სოფელში ერთი მონუცი გლახა იყო. ძლიერ დადიოდა,

მაგრამ ამ ბოლოს დროს რაღაც სასწაულის გამო უცებ სრულიად ახალგაზდა შეიქნა და ამასთანავე დიდი ბრძენი და ექიმიცა.

აღექსანდრემ მიაყვანინა და თავის შინაურ ექიმბაშად გაამწესა. გავიდა კარგა ხანი და აღექსანდრემ ჰკითხა:

— რა დღეს მოგვედებიო?

— იმ დღეს, რა დღესაც ცა და დედამიწა სზილენძად იქცევაო, უზასუხა გლახად ნამყოფმა ექიმმა.

ამის შემდეგ კარგა ხანი გავიდა. აღექსანდრე ავად გახდა და თავის სზილენძის ტახტზე დაწვა. ფიქრებმა გადიტანა, აიხედა ზეგით და სზილენძის ჭერი სზილენძის ცად მოეჩვენა, დაიხედა ქვეით და სზილენძის იატაკი სზილენძის დედამიწად დასახა. ამოიოხრა და წამოიძახა:

— ახლა კი მოვიდა ჩემი აღსასრული!

მართლაც იმავე დღეს სული განუტევა.

VII

ი ნ გ ი ლ ო თ ა ლ ო ლ ა თ ე რ

I. წინასიტყვაობის მაგიერ.

ჯერ ისევ 1895 წელს ვწერდით „ივერიაში“ (№ 20): „უეკლანი იმას ვამბობთ, რომ ქართული ენა მეტად მდიდარი ენაა, მდიდარია არა იმ მართლ თავისის სავრამატეო ფორმებით, არამედ ლექსთა სიმრავლითაც. ეს მართალი თქმაა. ხოლო, ჩვენდა სამწუხაროდ, თითქმის არავინ არა ზრუნავს მშობლიური ენა საფუძვლიანად შეისწავლოს და გვაცნობოს მისი შეენიერება, თვალწინ გადავვიშალოს ის საუნჯე მეტყველებისა, რომელიც მრავალ საუკუნოების განმავლობაში დაიმუშავა და შეიძინა ქართველთა განებაში და ჭკუამ. უმტყველოა, ასეთი შრომა თვალსაჩინო სამსახურს გაუწევს ქართველთა წარმატებისა და წინსვლის საქმეს. რომელიმე ენის სულისა და გულის შემეცნება დიდი ღვაწლია, ვინაიდან ამ შემეცნებისათვის სჭიკორა ხანგრძლივი და მუყაითი შრომა, ფიქრი, განუწყვეტელი ჩხრეკაძიება, ბევრთი შესწავლა ძველის ხელთნაწერებისა, შედარება და შე-

თანსმება სხვა და სხვა კუთხის სიტყვებისა და ამავე კუთხეებში დასწრე თენილ სიტყვა-ფრაზების გამომწვევება.

არ არის ისეთი ენა, რომ მას, თავისი წინმსწავლეობის დროს, მრავალი სიტყვა არ გაქვავებოდეს და ამ გაქვავებულ-გაუქმებულ სიტყვათა მაგიერ სხვა ახალი (ხშირად უცხო ენის) სიტყვა არ შემოედოს. ხალხი შემსწავლია, რომ მრავალი სიტყვა, რომელიც შემდეგ თაობას აღარ ესმის, წინანდელ თაობისათვის უკლებლად ესეთი სიტყვები გასაკები ყოფილა და მანინ არც ერთი სიტყვა, აღმნიშვნელი რომელიმე ცნებისა, გაუგებარი და ახუ გაქვავებული არ ყოფილა. თუ ეს ითქმის საზოგადოდ. რომელიმე ენის შესახებ, მით უმეტეს ითქმის იმისთანა ენის შესახებაც, როგორც ქართული ენა, რომელსაც აქვს თავისი, სულ ცოტა რომ ვსთქვათ, 2300 წლის ისტორია.

სიტყვების გაქვავება და კილო-კავების განხედა დამოკიდებულია მრავალ გარემოებაზე; უადრესი ამ გარემოებათაგანი არის: ერთისა და იმავე ტომ-მოდგმის წარმომადგენელთა შორის მისვლა-მოსვლის სიძნელე და მწერლობის უქონლობა. მისვლა-მოსვლის სიძნელე დამოკიდებულია გვარ-ტომის ადგილ-სამყოფელთს გეოგრაფიულ შენობაზედ: მაგარი და შუუვალი ხევები, ღეღეები, დიდი მთები, უცხოობა, ზოლიტიკური დამოუკიდებლობა დიდად-აზრკოლებენ ცივილიზაცია-კულტურის მოთენას ქვეყანაში და აფერხებენ აგრეთვე ენის ძლევა-მოსილობით გაფრცელებასაც ერთისა და იმავე ერის შამულ-დედულში. ამისთანა ყოფაში სიტყვების გაქვავება, ენის კილო-კავებად და ყოფა, მით უფრო აუცილებელია, თუ ერს ვერ შეუქმნია თავისი აზრისა, იქერისა და მისწრაფების გამოსახატული ნიშნები—ანბანი და ვერ დაუარსებია მწერლობა მშობლიურს ენაზე. ამ ყოფაში არის დღეს ლეკური ენა, რომელიც მისვლა-მოსვლის სიძნელისა და მწერლობის უქონლობის გამო გადაშლილა მრავალ შტო-კილო-კავებად და ელის დადისტნის ახალს ჰომიროსს თუ ჰეროდოტეს, რომ ეს ლეკური კილო-კავები ისევ შეიკრას, დასავდეს, შეილიოს და აღჩქოფდეს საერთო ლეკურ ენის წყაროდ.

ენათა შეცნირება იმასაც აზობენ, რომ სიმრავლე გაქვავებულ სიტყვათა და კილო-კავების არის დიდი სიმდიდრე ამა თუ იმ საერ-

თო ენისაო; როგორც რომელიმე მდინარე დიდდება თავისი სავადუ-
ლების შემწეობით, ისე ენაც, თავისის წინ სვლის დროს, უნდა
მრავლად. იღებდეს საზრდოს თავისის კილო-გაგებიდამ; უამისოდ იგი
დიდ მანძილს ვეღარ გაივლის, საფანელი შემოაკლდება, გადატყდება
და სწორედ ის დაეშრთება, რაც ქვიშრობში მიმდინარე მდინარეს,
რომელიც, სათავეებში წყარო-ხაკადულების სიტოტავის გამო, სდგამ-
დას ვეღარ უწევს.

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენს მამა-პაპს ადრითგანვე ჰქო-
ნია წერის ნიშნები და მეტე დაუარსებია თავისს ენაზედ უმდი-
დრესი ლიტერატურა, შინც, ვიმეორებთ, მიუხედავად ამისა, ჩვე-
ნის სამშობლოს ზოგიერთ კუთხეში ამირანისეურად და ხელ-
უხლებლად მაკრობს აუარებელი სიმდიდრე ჩვენის ენისა, აუარებელი
საუნჯე, შექნილი. ჩვენთა დგაწლით-შემოსილ მამა-პაპათა მიერ. ამ-
გვარი კუთხეებია ხევსურეთი, თბილისი, თუშეთი, შიათულები, რაჭა,
სვანეთი, სამეგრელო, წებელდა, აფხაზეთი, აჭარა, ლაზისტანი, სა-
მცხე, ქიზიუი, და კაკელისენ-ჭარი (სანგილო) და არა თუ ამ კუთ-
ხეებში, არამედ თვით საკუთარს გახეთისა, ქართლსა და იმერეთშიაც,
კაცი მონახავს მრავალს სიტყვა-ფრასას, რომელიც ადგილობრივ იხმა-
რება და სურთოდ ვი აღრა. საჭიროა ეს აუარებელი მასალა შემოგ-
კრიბოთ, შევისწავლოთ, ავხუხროთ და ეს შრომა რომ შესრულდება,
მამის ჩვენი, ისეც მდიდარი, ლექსიკონი ერთი-ორად გადაიდგება,
ხოლო ენა-მხეობაც ჩვენის ენისა იმატებს, და უფრო გაბრწყინდება
და, შარავანდოსანი შეიქნება.

თუ როგორ უნდა შესრულებულიყო და ვის უნდა ეთავა ეს დიდ-
საქმე, ამის შესახებ ჩვენ იქვე ვწერდით:

როგორც ვიცით, ჩუბინაშვილის ლექსიკონი დღეს წერა-კითხვის
სახოგადობის კუთვნილებაა და თაოსნობაც ამ საქმეში უნდა ეკუთ-
ვნოდეს ამ საზოგადოებას. იტყვიან, წერა-კითხვის საზოგადოებას არ
ექნება არც შეძლება და არც მატერიალური ძალა გაუძღვეს ამ მხელად.
შესასრულებელ საქმესო. მართალია, არ ექნება არც ძალა და არც შე-
ძლება, რასაკვირველია, თუ დავიფივიწკეთ, რომ ამ საქმეში მონაწილე
საფუძვლებზედ დამუარებულ საზოგადოებას დამხმარებელნიც ქველ-
მოამქმდნი უნდა ჰქავდეს. განა ცოტანი არიან საქართველოს კუთხე-

ებში განათლებულნი და სსზოგადო საქმისთვის თავდადებულნი, რომელთაც შეუძლიანთ შეიძინონ ჩუბინაშვილის ლექსიკონი და მასში ჩასწერონ ის, რაც დაშთენილა მათს სამშობლოში და საყოველთაო ლექსიკონში კი არ არის! უგელგან საქართველოში გვეგულებიან მრავალნი, რომელთაც შეუძლიანთ ამ საქმეს გული დაუდონ და ნება-ნება, ახალ-ახალ სიტყვა-ფრაზების მოგონების დაგვარად ჩასწერონ თავიანთებური სიტყვები ცალკე რეგულუმში და მერე გამოთვგზავინონ წერა-კითხვის სსზოგადოებას, რომელიც მისდაში გამოგზავნილ მასალას შესაფერ ადგილს მიუჩინს ლექსიკონის დასტამბვის დროს. თუ რა ფასი აქვს ამგვარს შრომას, ეს სჩანს თუნდა იქიდაში, რომ რუსეთის სამეცნიერო აკადემიამ ჰროფინციალურ სიტყვების ჩამწერლებს ეოფერ ახალ სიტყვის აღმოჩენისათვის შეაძლია ორ-ორი შურნი! მაგრამ ჩვენ გგვჩინია, რომ — თუნდაც წერა-კითხვის სსზოგადოებას შეძლებაც ჰქონდეს, — აღნიშნული ღვაწლი ისეთი წმინდაა, რომ უოფელი შეგნებული ქართველი მოვალეა უსასყიდლოდ დაეხმაროს სამშობლო სიტყვეიერებას და მიჰბაძოს ფურტკარს, რომელიც უვაგილები სუნნელებს თავფადა აქტეგს და მერე თავისს ნყოფით თითონაც სარგებლობს, კაცსაც უმტკბარუნებს ჰირს და დმერთსაც სანთელს უნთებს . .

კერძოდ, მთა უფრო სსჭირთა განზრახულ სიტყვათა შემოკრება, რომ დღეს მეტად გამრავლდა რიცხვი განდგეილთა და კარეწართა. ეს წინდაუხედავნი, იზოფნიან რა თავის კუნსტულში ასიოდ ადგილობრივ სიტყვას, რომელიც საერთო ლექსიკონში არ არის, უფირიან: „არიქათ! აი სად ეოფილა ახალი ენაო! ჩვენ თურმე სხვა ენა გექნია“!

დაიდა, ასრე გწერდით 15 წლის წინად. დღეს კი ამ სსზატორს საქმეს ჩელი მოჰკვიდა ჩვენმა „სისიტორიო-სეთინოკრათიო სსზოგადოებაში“ და, იმედა, კიდეც დაგვირგვინებს მას. ჩემის მხრით სსზოგადოებას მე აქ გავაცნობ ინგილოთა კილო-კავს ანუ, ინგილოურადვე რომ ვთქვათ, *ლოლათის* *), და ლექსიკონს იმ სიტყვებისს, რომელნიც ადგილობრივ იმარებთან და სსზოგადო ენაში კი — ადარს.

*) ლოლათი არის იგივე ბერძნული λολα — სიტყვა, ლაპარაკი, საუბარი და იმავე ძირისაა. ვფიქრობთ, ქართული რქუმა = მევრ. რაგადი = სვან. (ლი) - რვადი (= ქართ. რქუადი, რქმადი). შუად. რქუა = ჰრქო.

II. ცოტა რამ გრამატიკადაშ.

L. ა ნ ბ ა ნ ი.

ინგილოურში არის შემდეგი ხმები:

ა, ბ, გ, დ, ე, ე, ვ, ზ, თ, ი, კ, ლ, მ, ნ, ა, ო, პ, რ, ს, ტ, უ, უ=ვ; შ, ფ, ქ, ღ, ყ, შ, ზ, ც, წ, ჭ, ხ, ჯ, ჰ, ჰ*).

სმოვანებია: ა, ე, ე (=ფრანგ. eu), ი, ო, უ, უ (=ფრ. u).

ნახევარსმოვანები: შ, ა.

არ არის ძ და ჰ, თუმცა ჰ სიტყვებში „ჰანი“, „ჰმათი“ მკაფიოდ გამოისმის, ამბობენ აგრეთვე ჰანაშვილი = ჰანავიშვილი.

სიტყვებს ანოლოგებენ უხმოები და ნახევარსმოვანი ე. უხმოები ჩნდებიან იმ სიტყვებში, რომლებიც ქართულში ბოლოვდებიან ხმოვანით ი, მაგ., ვაც, ღმერთა, წიგნ, ქარ, საყდარ; ი-ს შეიძლება მხოლოდ რამდენიმე სახელები და სიტყვები, მაგრამ ისინიც უ-ა-ოდ არ იხმარებიან, მაგალ., ნუხი (ხუხი), აგია (სახ.), კაცია (სახ.), ჰარაკია (არაკი), ტრია (უდუმი ცხვარი), ქეჩია. დანარჩენ სმოვანებსაც უკვლეად ებმება ე, მაგალ., მამა, ნება, მახე, ხე, სოკო, ეჩო, ჭკო, ციჭკუე, გუჭკუე, უჭკუე, ღუნე, სავსე.

2. ხმათა ცვლილება.

ა. ასო ა გამოითქმის მკაფიოდ. ხანდახან გავრცელებულად. ამბობენ: აარ. მის მავიერ ისმის: ო, უ, ე, ი: ჩამო—ჩამოა, წაღან (წეღან), აგე (=აგი)—ოგი (=ოგი), ვნახეთ—ნოხეთ, ღანარაკი—ღანარაკი, მაჭანკალი—მაჭკალ, ესერატო—ეერანტუე, ამოვაცდებ—უმუაცდებ, თუთან (თითონ=თუითან).

ბ=გ, ნ, ფ, მ, გ: ამბოვენ (ამბობენ), ამბოვ (ამბონ), შაბ (შაბი), ნიხაფ, ღაკენა, კამქ (კამქი), გორგოლა=ბორბოლა, კშენა (კებენა), ღარწება (ღარწევა, რწევა).

*) რამდენიმე სიტყვაში ისმის რუსულის ე-ს თანაბარი ხმა: ყლაე—ალი, ყნბ—განბ, ყფ—იფი.

ბ = ქ, კ: ქმქმრდ (გოგირდი), სუნაჲ (მსუნაზგი), კუჭკუჲ (გუ-
ბუღი).

ღ = ტ, თ: ღაღღინა, ღასტინა, ასტა (ასცდა), ღანტო (ღა-
ხვდა), თოფანინა (ღამბანა).

კ = ი, ა, ე, ო, უ: შიშაჲ, ჭახინაჲ, წაღან (წელან), ფუტ
(ფუტვი), ეზკა (ეზო), ეეო (=იეო*), ექს (ექვსი), ცარიელ (ცა-
რელი), შომოვდა (შემოვიდა), საბზუჲ (საბზუჲე), ჭერხილ (ჭირხლი),
კერკალ (ხირხალი), ისენ (ისინი).

გ = მ, ბ, გ, ო, უ, უ: მასკულაჲ (974 წლის ხელნაწერში—
მასკულაჲები ფს: 8,3), მენაჲ (გენანი), ბაღრი-კატაჲ (გელუ-
რი კატა), მინ (გინ), მინამ (გინმე), მიწროჲ, დამირწყებაჲ (და-
ვიწყება), ნიგორ (ნიორი = სვ. ნივრა), აქონდა (აქვნდა = აქუნდა),
რუაჲ (რვა), ხუალ, ქუჲ (ქვები), აკუან, დეკეჲლ (დეკეჲლი, სვან.
დეკაჲლი).

ფ = ს, ძ: სიმარტლ (ზღმარტლი); ზროხაჲ (ზროხა—ძრო-
ხა), ზროჲ, ზმობაჲ (ძმობა), ზლივ, ბიხიშუჲ, ზაღლ, კემწიფიზ-
გან, მამიზგნი, ფესსომოზ (ფესსამოსი), ტანსომოზ (ტანისამოსი).

თ = ტ, ღ, ჩ: სტკაჲ (რივა), ასტავს (ართავს), სსტუჲლ (სა-
სთაჲლი), ქუტაირ (ქვიტაირი), ბუთქ (ბუჩქი).

ა = ა, ლ, ე, უ, უ, ი: ბუშტავაჲ (ბუშტი), აამ (=იმ,
ა იმ), აჲ (აი), აჲს (ას, აის), დამკარკ, კუჲვ, უმუღ (იმედი), ქი-
ჩინჩოჲ (ჯიბლიბო = მეგრ. ქუჩუჩი), ჩუჩაჲ (ჩინჩაჲევი), ისენ (ისინი),
ბრუჲ (ბრიჲევი), შიშაჲ (შეშა), დიდრუან (დიდროანი), სურცხუჲლ (სირ-
ცხვილი), სუკლჲლ, ფურტ (ფირტივი, ფილტივი), ხუხუნ (ხიხვინი),
ხეწ (ხიწვი), იფ**).

კ = უ, გ, ხ: უტყუჭ (კატყუჭი), სლოყინ, ჩონსყენ (ჩეგისყენ),
იქითყენ, ღაგლაჲ (ღაგლაჲევი), სუნაჲ (მსუნაზგი), კაჲ = ყაჲ = კასი.

ღ = რ, ნ: თორიაღება (თვალიურება), ცჲუნ (ცვილი), ხუსმარ
(ფურსმარი), მესროვნა (მესროვლა, მესროლჲ).

*) ფს. 9,9: იყო (ტყავზე ნაწერი დავითნი 974 წლისა) = ეყო (გი-
ორგი მთაწმ. თარგმანი).

**) მეგრ. ეფი, ფს. 121,7— იეფი („იეფობა გოდოლ ტაძრებსა
შენსა“).

ძ=ნ, ვ: ნიეუე, ანბოეს, მსკუელად, მენაკი (ვენახი), შინ (ვინ),
სანეოე (სამეოფი), კმენა (კბენა).

ნ=ლ, რ, მ: ბლენ (ბნელი), ეერეანტუე (ეანერატო), იმან
(იმანი), ჰემეამ (ე მან), ცენმამ (ცენმან) (შედ.: იმამეული=იმან-
ეული, ნამდვილი=ნანდვილი).

დ=ი, ვი: ად (აი), ადს (აის), დად, წადეითხ, მადტან,
მადმუნ, მადეონ (მოიეანე), მოდეონ (მოიეეანე), გოდ (გადეი).

ჩამატება: ადადეერ, რადმ (რამე, რამიე).

ო=უ, უ, ვე, ე: ვ: თოდ (თუალი: შეგრ. თოლი), ტუ-
მარად, ხეგერ, სონილ (სუნელი, სუნელი), გუგოდ (გოგო), სეველ
(სოველი), ჟუნად, გუგრად, ქექურდ (გოგირდი): დედუეალ; წუწ-
ლეუტ (წოწოლა), დედრუან (დიდრანი), ქომოდო (ქემოთ), კოფხალ;
ზომოდო (ზემოთ), დუწერიავ (დუწერიაო), შომოვდა (შემოვიდა),
წოდ (წვადი), გორ (გვარი), სოდ (ხვადი), მოხოდ (მოხვალ), მოდ-
ეონ (მოიეეანე), გადეონ (გაიეანე), ლეამად (ლეამა), სხოდ
(სხუა); გოდრება (გოდრება), ცორ (ცუარი), კოლ (კვალად, მადეიერ);
ხუალ (ხვალ *).

შ=ფ: ჰომომ, ოფოფი, ჰომომი.

ჟ=ჩ, შ, ძ, ს, ჭ, ჯ: დაბუნება (დაბუნება), ვამკაც, ჟკად
(ძეკა, ცემა), ენტად (სურდო), ენტლად (ტინტველა, ჯინტველა).
ჟინტარ, ტინტარი (ზაქარია ბანელის შრომაში, მე-11 სუგ., № 1;
გვ. 157 ჟინტარი), გადაბუნება (გადაბუნება).

რ=ჭ, ს, ლ: რემენ=ჰემენ (რომელი), რადსა=ჭადსა (ხეეს.
რას=რა არის), რუმ=ჭუმ (რომ), ასტავს (ართავს); არადის (არ
არდს), ფურტ (ფირტივი. ფილტივი).

ს=ზ მ: ჰ, ჩ, წ: სუგდულოზგან (სიკვიდილისგან), ქმუნა-
ქმუნა (სეუნ-სეუნ), ეესსომოზ (ეესსომოსი), ტანსომოზ (ტანის-
მოსი), დაწდო=დასწდო, სტვად (რივად), წკინტლ (სკინტლი), ამ-
სტენელ ამცენი): შარს (შარჰან).

ტ=დ, ო, შ, ს: დასტო (დასვდა), ასტა (ასცდა), დასტა

*) შეად. საზოგადო: ხომალდი=ხეამალდი=ხეამალდი, ხორბალი
=ხეარბალი=ხეარბალი.

(დასცდა), სასტუელ (სასთაული, სასთუმალი), ტიტქლამ = შიშქლამ, კურტ (კრუხი).

უ = ო, ა, უ, ვ, ქ: გუგრამ, გუგომ, მუშუობს (მუშაობს), გუშინ = გუშინ, ეუნავს, კუკურ, გუგუნ (გუგუნი), ხუალ (ხვალ), ხუალზეამ (ხვალზეკით), მუალ (მოვალ), წუხელი წუხელი).

ჟ = ვ, უ: მოქდა = მოვდა (მოვიდა), წაქდა = წავდა, წავიდა, მოჟ = მოვ (მოვა), წაჟ (= წავა), მიჟ = მივ (მივის = მიდის), შუჟ (შევა), გაჟ (გავა), ჩაჟ (ჩავა), გომოჟ (გამოვა), დაქდექ დავდექი), ჩაუგდო (ჩაუგდო), ჩაქნთა (ჩუნთო), დაქთორიალები (დაუთვალე-ერება), დაქდექი (დაუდევა).

ფ — ბ, ჰ: ნიხაფ (ნიჩაბი), შუფთობამ (შუშხარი), ფანფალ = ჰანანალი, ფეკლამ (იაკლა, ღობიო).

ქ = გ, ღ, პ: დადექ (დადეგ), ჩარად (ჭრაქი), გასქდა (გასკდა), ქექქურდ (გოგირდი).

ღ = უ, ხ, ტ: ეიგ (ღივ), ავიღა (ადივდა), ღიად (ღიხ), ხაღ (ხაღი), ტოლას = ტოლად, ფუღურამ = ფუტურამ, ღაჭამ (ხაჭო).

ყ = ხ, პ: ფეყ (ფეხი), ყურდეულ (ფს. 103, 18: ყურდეული; ჯიბისის 1035 წლ. დავითნიში № 135): ყორდეული (ქართ. შწერ., გვ. 219), აქათყენ, დარყევა (დარხევა), ჩომაყ = ტომაყ (ჩომბახი), ჩუხაყ (ჩინხევი).

შ = ჩ, ტ: შუდმეტ (ხვიდმეტი), შიშქლამ = ტიტქლამ.

ჩ = ჭ, პ, ს: ფუჩ (ფუჭი), გაფუჩება (გაფუჭება), ჩუხე (ჭიხი), კრუნჩხამ (კრეჭა), კირკილ (= ჩრჩილი), ჩარჩავ (ჩარხავი).

ც = ს, წ, თ, ღს: სტებოლა (ცდებოლა), ცუნქულ = წინქულ, წიკომ (ციკანი), ციკან (თიკანი), გურც *) (გურდს, ანდოს).

წ = ც, ს: წუნქულ = ცუნქულ (წისჭელი), გაწლომამ — გასტომამ.

ჭ = წ, ჩ, ხ, ც: ფუჩ (ფუჭი), გაფუჩდა (გაფუჭდა), ჩუხე (ჭიხი), გაკრინჩხ (გკრინჭე), ჩირად (ჭრაქი), სიწიწი (სოხოწიკი), ხუხუნ (ჭიხინი), ფაფანხალამ = ფაფაწყალამ (ფაფის ძირი), ჭულუგ (ცელქი).

*) მესხურ დავითნიში: „გუტარც იახლა“. ე. თაყაიშვილის სამი ქრონ., გვ. 89.

ს=ს, ე, ზ, ტ: ხუხუნ (ჰინგინი), ფეე (ფეხი), ჭუძ (ხომ),
ჩოყაჲ (ჩოხა), ყაჭბაჲ (კახბა), კურტ (კრუხი).

კ=ხ: ბაკალაჲ, გემწიფეჲ, კოკობ, კარ, კმელ, კელ, კმე, კა-
ვილ, გევილ, შეკინტა, კიდ.

ჯ=ჭ, ყ: ბაღღუნჯ=ბაღღუნჭ=ბაღღუნყ (ბაღღოჯი), მარ-
ჯუნაჲ=მარყუნაჲ, ჯომარდ=ჟომარდ, ჯან=ჟან.

ჭ=რ, ს, ხ: ჭუმ=რუმ (რომი), ჭუმენი=რუმენი (რომელი),
მთჭწივა=მოსწივა, აჭწივა=სწივა; ჭუმ=ხომ.

ქ=ე, ო, უ, ვე: ქუჲჲ, მუხუბელ, კერცხ, სიტეჲჲჲ, სი-
ტეჲჲ, ჭუქუნები, ნუნია (ნუხი), ეუნენ (იუნენ), ქეუნაჲ, გერც
(გვერდს, ახლას), ჭუმხერს (უმხერს), მუქქსჲჲ, სავსჲჲ (სავსე),
მუხერ (მოხვერი), ნუხ (ნეხვი), ნუს (ნესვი), გქელ (გველი), გე-
ლუბი (გველები).

უ=ი, ვი, უ, ა, ო: უჲრკ (ძირკვი), შულ (შელი), მოუ-
ტეჲჲჲ (მოუტეჲჲჲ), ნუგზი (ნიგვისი), ჭუც (ვიცი), ჭურ (ვირი),
კუც (კიცვი=კვიცი), გაუშუ (გაუშუა), დუნიაჲ (დუნია), გუშუელ—
შუელ (გამოველ, მოველ), გამუშ (გამიშვი), წიტქულ (წისქელი),
მიანვღუნა (მიანვღინა), უბუჲ (უბუჲ), სუგლულ (სიგვლილი), დუდ-
რუან (დიდრონი), აუნუთავ (აუნითვე).

3 ხმათა გამოვარდნა:

ა: საღმოჲ (საღამო), ბლი (ბლის), ატმი (ატმის), ჭყაჲ==
ჭმუჲჲ, ზატრაჲ.

ბ: ტეელ (ბრტეელი), წაინგაჲ (ბრწეინგა), ჩხილ, (ბრჩხელი),
წკალ (ბრწკალი).

გ: წეილ (გრწეილი, რწეილი), გურგალ (გრგალი).

დ: იჲ (იჯე), ჟის (ვეჟვარ, ჟიხარ, ჟის=ვზივარ, ზიხარ, ზის),
დაჲ (დაჯე), მოკ (მოკედი), მოგე, მოჭე, მოკლო (მოკვედი, მოკე-
დი, მოკვდა), ერთა (ერთად), მინ, გინ, უნ (მინა, გინა, უნა=მინ-
და, გინდა, უნდა), სა (სად), ტუბილა (ტუბილად).

ე: სეველ (სოველი)=სქელ (სველი), კლიტ (კლიტი).

ვ: კნაჲ (ხენა), ხრა (ხერა), ზუგ (ძე).

გა: ღათ (ღათვი), ნუხ (ნეხვი), ნუს (ნესვი), კუც (კიცვი),

დოქწ (დაქწვი), ზეზ (ზექვი), თაგ (თაგვი), ფაშ (ფაშვი), მარწე (სვ. ბასე)—მარწევი.

ო: ერ=ერთ (ერთი), ახურმეტ=ხეთქეტ, ფინ=ფინთ (ფინთი).

ი: სმინდ (სმინდი), მუღ, დმერა, ისტერ (ისტერი), სა-თგუ (სათივი).

ჭ: კახსაჲ=ჩახსა (კახსა), ცხილა (კრცხილა).

ღ: ბიღ (ღბიღი, რბიღი).

ძ: სხალ, ტრედ, დდეღ (მეფიშ--XI სუკ.: მდეღი), ჭად=ჭატ, წეერ, შეღ, წერალ, ჭდეღ, წონე (მწიანი).

წ: ნებერ=ბერ (ბერი, ქავი), ქალმე (ქალამები).

ლ: მახურყოღებს=მაჯყოღებს.

რ: დაზ (დარზი), ჭაჭინა (ჭრიჭინა), ზეღ (რქე), კინაჲ (რუგნა), როგო (როგორ), ქა (რქა), წვიღ, ჟუღ (რჯუღი).

ს: წოთრ (სწორი, სწორე), დასკურდა (დასკურად), მავადო-შელ (მოსავადოშელი), მახოვნიდა (მოსავადი).

ტ: (ჩქარ თვალაში): თერთმე, თორმე, ცამე.

ყ: მოკლო (მოკლდა, მოკვდა), მსკან (მსკანნი).

ფ: ხხიღ (ფხიღი).

ღ: დმეტ=მეტ (მეტე).

შ: მარანდეღ (მარანდეღი).

ჩ: ხუღ (ჩხიღი).

ც: მამ (მამეტ), მიე (მიეტ).

წ: ზაწაწაჲ=ზაწა, ზაწაჲ, ზაწა, ბეწო.

ჭ: ზაჭი=ზაჭიჭი.

ხ: ფხრეწა=ფხრეწა.

ჟ. ჩ ა მ ა ტ ე ბ ა

გ: გრთჱა (გრთჱა), ნიორ (ნიორი).

გ: ბლეგ (ბლე), ტრეგ, ბეგ, ზეგ (ბე), ღრეგ: ერეგ: ჭეგაჲ (დავითნი 974 წლ., ფს. 21, 14: შეგა), ტეგვილ (ს. 1, გვ. 555: ტეგვილი).

ა: დმერთიმა (დმერთმანი); ბჩიმაჲ, ღრიმეჲ, ღირღნა.

კ: კორტკელ (ჭვარტლა), კანხაჲ==ჩხაჲ.

ღ: წკინარტელ (წკინურტი, წკინარტი).

ჩ: ჩხუნგ (ჩხიკვი), თურმენი (თურმე), კმანხაჲ (კმანხა, კანხა).

ო: წოორ (სწოორე, სწოორი), ოორ (ორი).

ჴ: ჴაბა (აბა), ჴუნდ (უნდა), ჴუთქომ (უთქომ), ჴაგუბაჲ (აბგა), ჴარაკიჲ (არაკი), ჴაჴაჲ (აჴაი), ჴეგ (ეგე), ჴემზარ (ე მარე).

ბ. გადასმა და სხ. ცვლილება.

ღურბელ (ღრუბელი), კმანხაჲ (კანხა), დევაკუნ (დიაკვანი), დამბულ (დამბული), ჴაგუბაჲ (აბგა), თორიაღუბაჲ (თვალღურება), ქმუხაჲ (სკუხი), ბღენ (ბნელი*), მაჭკეალ (მაჭანკალი), გუღანდ (გუღანდი), ჴირანდ (ჴირანდი), დაღდა (დაიდი), აჴანკერ (არჴანკელი), ნავდელ (ნადელი. ურბნისის სახარ. X სუჴა: ნავდედი (მათე, 27,34), სხვა ძველს წიგნებშიაც ასრეჴა.

ბიძღუობაჲში თბთქმის მუღამ გამოატრეჴება ჩ: დაწერელ, დადგმელ, მაკდომელ, მანტემელ, მადებელ (დასწერილი, დასადგმელი...).

სმნისსუღაჲში სშირად აკლდება: ჴ: დაწერელა, დაკლქელა, დათლქელა, ტბილა, აღრიანჴ.

უარეჴათ ბიძღუობაჲში მეორე უარეჴათითი ნაწილაც ებმის:

უდაწერელ==დაწერელი.

უდაუბანელ ==დაუბანელი.

უდაუთლქელ==დაუთლქელი.

იგივე რჩება სმნისსუღებშიაც:

უდაწერელა.

უდაუბანელა.

უდაუთლქელა.

ბრუნეებში ჩნდებიან დაბოლოებანი:

- 1) თუნ==თუნ==თვინ: ჩემთუნ, მამისთუნ (=მამის-თუნი).
- 2) ბეათ (=ბეთ==ბე)=თვინ, თვის: ჩემბეათ, მამბეათ.
- 3) თი==დგან: აჴათი, წინათი.
- 4) ეინ==კენ, ჩეკს. კენ==კ: კახეთისეინ, კაცისეინ (ჩეკს. კაცისა-კ).

*) შეად. კრცხილვანი==წ ცხინვალი.

- 5) ზგნი (=ზგან)=საგან, ისგან: შამიზგნა, დედიზგნი.
 6) ინ=ის: ვბამდინ (ზირამდის), მინამდინ.
 7) სს=სას: ჩინსა, თქენსა, ზაზანთსა, დედაანთსას.
 8) ინჟა=დე, სდე, მდე: კაზღომინჟა, მისჟუნინჟა.

ნათესაობით ბრუნვას ხშირად აკლდება ს: შამიშულ (შამის შვილი), ბიზიშულ, ჩიტობახლად, ხიზირში (ხის ძირში), ცხენი-მგკლ; ივანიჲ ცხენ (ივანეს ცხენი), შამი მინდორ, ტახი კბილ (ტახის კბილი) (შეადარე საზოგადო: შამილა (შამის და), დედა (დედის და). შკრამ ზედსართავის გადასმა მოითხოვს დაბოლებას სი:

შამაჲ შულ	შულ შამისი, შამაჲსი.
ცხენი თავ	თავ ცხენისი.
კატეჲ შულ	შულ კატეჲსი.
შენადირეჲ თოფ	თოფ შენადირეჲსი.
სოკოჲ წენ	წენ სოკოჲსი.

კით=ვითა მოკლდება გი—ღ: კლარვი, ჩემსვი, ტურასვი, ზა-ღლევი, ზრისვი (ძრისავით).

შედსართავი განსამარტებელთან არ იბრუნვის:

ს. 1 კალ კატ	კალ კატე.
ს. 2 " კატ-მა	" " -მა.
მ. " კატ-ს	" " -ს.
შ. " კატ-ით	" " -ით.
ზმზ " კატ-ად	" " -ად.
წ. " კატ-თ	" " -თ.

ზირიდანა ნაცვალსახელი მე მოთხრობაში აღებს ნ-ს მაშინ, როდესაც შეხვდება მეორე ზირის ნაცვალსახელს: შენ და შენ ერთაა წაჟღელე...

მესამე ზირის ნაცვალსახელები:

ჩემთან ახლო:	შენთან ახლო:	მასთან ახლო:
ემ	ჰემ	იმ, აემ
ემამ	ჰემამ. ჰემემამ	აემამ, იმამ, იმან *)
ეს	ჰეს	აეს, ის

*) ემან, ე-მან, იმან.

აქეს	აქეს	აქს
ესი	ქეგი (ეგი)	აქსი
		ოგი, ოგვი (აგვი, იგი)

პირველი და სხ. პირები სმნათა მიმხრათ:

ჭუჭრი, იჭრი, იჭრი-ს.	ჭუჭრით, იჭრით, იჭრინს.
ჭუჭრილი	ჭუჭრილით.
ღამჭერ, ღამჭერ, ღამჭრა.	ღამჭერთ.
ღამ-ც, ღამ-ც, ღამ-ცა.	ღამ-ცით.
მუალ, მობოლ, მოვ.	მუალთ, მობოლთ.
მოვდ, მოჭდ, მოდის.	
მუქელ, მუხუქელ, მოვდა.	

მოვდ, გავდ, ქვედ. მივდ. მოა? წაა?

არ მოხუდე? არ წახუდე? ნუ მობოლ? ნუ წახოლ?

შენახულა ძველებურ მწიგნობრული ბრძან. დახრის დაბოლოება
ა: შჭამა? ლაზარეობა? ლაზარაკობსა? მოდის? რაღას?*) კაღის? აკა-
კიღის? ილიაღას? კაციაღის? ღოცობა? ვიღოცი (ვიღოცი?). იღოცი?
(=ე?) იღოცა? ვიღოცითა? აღოცითა? იღოცი? (სმის ამდლებს
მე-2-ე ხმოვანზე ბოლოდგან).

წარსულ შესრულებულის მახველებელი ნაწილაკი წაუ:

ვჭამ წაუ (ვჭამე-ეე, ქვე, უვე).

შჭამ

ჭამა

გვეჩა-წაუ, ჩაყლამა-წაუ.

ძომაგალ აუცილებელის მახველებელი ჭუმ:

ჭუმ ვთქო, ჭუმ მოატანო.

ძესამე ზირის მახველებელი ნაცვალსა. ჭუ(=სვან. ხო=ხუ).

1. მიხარინ, 2. გისარინ, 3. ჭუ-ხარინ, 3. ჭუხარინ-უ.

მითქომ, კითქომ, ჭუ-თქომ, ჭუ-თქომ-უ.

*) მარკ. 1,8 (№ 98 IX საუკ. ხელნაწ.): „რამა მავას ზრაჲ, ხავთ“=ინგ.: „რამა მავას ზრახავთ“?

მეორე და მესამე ზირის მსხვერპელი ყ (თ-ს მაგიერად):

მინ(და), გინ(და), ჭუნ*(და), გუნდ(ა), გინდა-ე, ჭუნდა-ე.
მწერს, გწერს; სწერს, გწერს, გწერს-ე, სწერს-ე.

მ ე ნ ი შ ნ. აქ ე ნიშნავს სიმრავლეს, ეგვლას: სხვა ფორმებში
კი ისევე თ იხმარება (მე-2-ე ზირში):

გწერ, წერ, წერს, გწერთ, წერთ, წერთენ.

ვჭომ, ჭამ, ჭამს, ვშჰმთ, შჰამთ, შჰამენ.

მრ. რიც. მესამე ზირის დაბოლოების (—ნენ) ხმარება მიჭეკვ-
ბა ჭანურ არსებით ზმნის მე-3 ზირის (ორენან) დაბოლოებას, ხან
მეგრულისას (ორენა) და ხან საზოგადოს (არიან).

ჭანურ.	შეგრ.	საზოგადო.
შჰამდ-ნენ	შჰამდ-ენ	შჰამდი-ან
სწერდ-ნენ	სწერდ-ენ	სწერდი-ან
იტყოდ-ნენ	იტყოდ-ენ	იტყოდი-ან

ჩამდ.: თქმულ, გნულ, იროლ, ეროლ, ფშუნაფხ ბლუნაფხ.

თქმულ, ნათქომ, სათქმულ.

შოგნულ, ნახნავ. საგნავ, მოსახენულ = მაახენულ.

მოსაჭრელ = მააჭრელ.

მოსადებულ = მაადებულ.

დასაღეგულ = დააღეგულ.

ნობა (ფესვიდამ ენობა, ენოვნება (ენა = მეგ. ნინა = სფ. ნინ):

კონობჱ = იმერ.	ფუნობ = ინგ.	ვომობ	(ვომობჱ) = ქ.	მდაბ.	ვამობ
ანობჱ	უნობ	ამობ	(ამობჱ)		ამობ
ანობჱს	უნობს	ამობს	(ამობჱს)		ამობს
კონობჱთ	ვუნობთ	ვომობთ	(ვომობჱთ)		ვამობთ
ანობჱთ	უნობთ	ამობთ	(ამობჱთ)		ამობთ
ანობჱენ	უნობენ	ამობენ	(ამობჱენ)		ამობენ

*) „დილარიანსა“ და ბევრ სხვა ძველ წიგნებში იხმარება ესევე:
მინა, გინა, უნა.

ბ. შემწეობითი ზმნა.

შემკეს შემკელებული ფორმა არსებით ზმნისა ა=ს==ს
შედარებით შათ ქართულ-მეგრულ-სვანურ-ხევსურულ-უღურ იგივეობა
ბათა¹).

სახელბითა	არსებ.	სახელბითა	არსებ.
ფორმა:	ზმნით:	ფორმა:	ზმნით:
ინგ- კან	(შინა?) კან-ი	ინგალ. კად	კად-ს
სახოგ. კანო	(ვინ არი?) კანო-ა	ხევს. კად	კა-(ა)ს
მეგრ. კანი	კანი-(რ)ე	სახ. კად	კანი-ა
სვან. მარე	მარე-ლი	ქარგო	ქარგო-ა
სომხ. მარდ	მარდ-ე	მეგრ. ჭვირი	ჭვირი-რე
ოსურ. ლაგ	ლაგ-უ	სვ. ეზარდ	ეზარდ-ლი
—	—	უღურ. შელ	შელ-ლე ²)
ინგ. დედა	დედა-ს	სომხ. ლავ	ლავ-ე
სახოგ. დედა	დედა-ა	ოსურ. ხორხ	ხორხ-უ
ხევს. დედა	დედა-ას		
მეგრ. დიდა	დიდა-(რ)ე		
სვ. დი	დი-ლი		

შედარე კიდევ:

ინგ.:	სახოგ.:	ინგ.:	სახოგ.:
სოკო-ს	სოკო-ა	თრმთ-ს	თრმთ-ა
და-ს	და-ა	სიტყვ-ს	სიტყვა-ს
გუშგუ-ს	გუშგუ-ა	ზური	ზური-ა
ჭრე-ს	მჭრე-ა	გულ-ი	გული-ა
ჭლე-ს	მჭლე-ა		

¹) ლეკურ ენებშიაც ჩნდება ი, ს, ა. ახტურ ლეკური მსანი-ა (კარგი-ა), კიხი-ა (დიდი-ა), ფისი-ა (ფინთი-ა), კიხი ქასი-ა (დიდი კა-ცი-ა); შირინი-ა (ტბილი-ა), ბარა შირინი-ა (ბევრად ტბილია, უტბი-ლია).

²) კიდევ უღური: ქალა-ნე (დიდი-ა), აღალ-ნე (მანქა-ა), ფის-ნე (ფინთი-ა), ჰოჭა-ნე (წითელი-ა).

იგივე რომ საზოგადო ქართულში ეთფილა, ცხადია შემდეგი მაგალითებიდან:

1 (რ)კ:	ქვემო-რე	მძინა-რე
	ზემო-რე	მწა-რე
	წინამდებ-რე	მდუმ-რე
	უწინა-რე	ქვემდებ-რე
	უფრო-რე	ხვალ-ე

2) ლა:	კუ-ლი	სვან. კუ, მეგრ. კური
	მამა-ლი	მეგრ. მუმული, სვ. მუ=მამა
	დედა-ლი	სვ. დად, მეგრ. დადული
	მატყ-ლი	სვ. მატყ, მეგრ. მუნტური
	მად-ლი	მადმა=მადლმა
	ღვაწ-ლი	მოდგაწე, ღვაწა
	წყი-ლი	სვან. წისყ

3) რა:	მამ-რი	
	ფუტყ-რი	მეგრ. ფუტყ-რე, სვან. ფუტუ
	მდედ-რი	
	ბოგი-რი	სვ. ბოგ, მეგრ. ბოგა
	მწყუნ-რი	(მწყუნ-არე=მწყუნ-არი).

ა და ლი ზმნების დასაწყისში:

საზოგადო:	სვან.:
ა-წონა	ლი-წვეკ
ა-ძლას	ლი-ძალ
ა-გორება	ლი-გორანი
ა-შენება	ლი-შნაფი
ა-ფეთქება	ლი-ფეთქ
ა-ნობა	ლი-ნბვალ

ამის შესახებ აქ აღარ განვაგრძობთ სიტყვას, შევნიშნავთ კი, რომ ყველა ეს საწილაკები არსებითი ზმნის მესამე ჰიზის ფორმებს წარმოადგენენ: ა(რი), (არ)ს, (არ)ი, (ა)რი, ლი(სვ.)=ა,

7. ყვავის ენა.

ინგილოებმა ჩვეულებრივ კილთს გარდა იტიან აგრეთვე აგრედ-წოდებული ყვავის-ენა. ეს ენა იხმარება ზოგიერთთაგან მხოლოდ და ისიც იმ შემთხვევაში, როდესაც სურთ თავისი აზრი გადასცენ სანდო ზირს სხვათა ფარულად. ეს იგივე ჩვეულებრივი ენაა უოველი ხმოვანის შემდეგ ახალი მარცვალის ჩასმით ფ-ს შემწეობით. ასე:

- ა: ძაძა: ევ. ენაზედ: მავაშაფა; ძაძა—ძაშაფა; და—დაფა.
- ე: დედა: „ დეფედაფა; ხე—ხეფე; ძირე—ძეფერეფე.
- ა: მანდა: „ მიფინდაფა; ტირალა—ტიფერიფელიფი.
- ა: სავკა: „ სოფოკოფო; სავლა—სოფოლიფი.
- უ: აშაქრა: „ კუფუკუფურიფი; აშრა—აუფურაფა.

არაგვის ხეობის „ქაჯურ ენაში“ ფ-ს მაგიერობას ეწევა წ. კა-ფატიფი=კაწატიწი=კატი.

ფ:		წ:
აფათაფასაფად	= ათასად =	აწათაწასწად
გვაფარიფი	გვარი	გვაწარიწი
დაფაფაფასდაფა	დაფასდა	დაწაფაწასდაწა
აფათიფი აფათაფასაფად	ათი ათასად	აწათიწი აწათაწასწად
ზრდიფილოფობაფა,	ზრდილობა	ზრდიწილოწობაწა,
თუფუ კაფატიფი	თუ კატი	თუწუ კაწატიწი
თვიფითოფონ აფარიფის,	თვითონ არ არის	თვიწითოწონ აწარიწის
ცუფუდიფიაფა	ცუდია	ცუწუდიწიაწა
გვაფარიფი შვიფილოფობაფა.	გვარი შვილობა	გვაწარიწი შვიწილოწობაწა.

აფარცაფა კაფატიფი ვაფარცაფა თეფელოფოს სოფოფეფედიფი დაფა სოფოფეფელსკიფი აფარცაფა აფარცოფონ=აწარცაწა კაწატიწი კაწარცაწა თეწელოწონ სოწოფეწეწიწი დაწა სოწოფეწეწელსკიწი აწარცაწა აწარცოწონ.

III. ლ ე ქ ს ა კ რ ა ნ ა .

(აქ აღნიშნულია არა ყველა სიტყვა, არამედ მხოლოდ ისეთები, რომელნიც საზოგადო ქართულში ან აღარ ან და ცვლილებით იხმარებიან).

ბღღაყ; უფერული ცხენი, ქათამი ჭ სხ. (საბას ლექს.: „ამლაკი, ჭრუ-ანრაშუმ, ანრეშუმი. [ლი ცხენი“).

ახურთუნაჯად; იფეთქა, ანთო უცბად, ВОСПЛЫМЕННОСТЬ.

ახუეტი, ახუეტი, ყეყისა.

აკებაჲ, გება; მენაჲ აკა, ვენახი შესრა.

აკრობან, აქეთენ. ეპირისშირება სიტყვას აკრობან, იქითკენ. შეადარე: აგრე—იგრე, მაგრე—ეგრე. [ანცეს.

ავანცება, ავლებს; აივანცეს, აიკლეს, აიფორიაქეს. შეად.: ანცა, აკლანცება=კლანცება, დამკლავება; აიკლანსა, დამკლავა ანუ დაიკარად, (ნ. ჭალავ). [წას; გურ. აკაპაწება.

აღაყ, საქონლის სკეპებაჲ (ბიყ, ბურღო, თივა და სხ.).

აკაღვა, კალთს-ბარით მიწის შირიღამ ილახის ძირიანად შეჭრა.

ამწორება, დამყარება, მწორის სენის აშეება. ამწორდა, ამყარდა; გურ. ამწორება.

აკაღინებს, სტანჯავს, აწვლებს, ცხვირში ძმარს ადენს (წარმო-სდგება ზმინდამ კაღვა—ქვის გლა, თლა).

ამაჭკველი, შედმართი გზახელ (ამოსასწველი).

ამოკვინგავ, ამოკვლებ ძირიან-ფესვიანად.

ამომურავ, კალთაჲ მოჭმურა, კალთა ამოურავა.

აჲ==აჲს, ის=აის; აჲს შინა? აის ჯინ არი? აჲს თაჲს; აისქიჲჲ.

აჲღ { აიღე; } თჲღ { ავიღე; } წოჲღ { წავიღე; }
აჲტან { აიტან; } თჲტან { ავიტან; } წოჲტან { წაავიტან; }

აჲღ { გოჲღ; } თჲღ { გავიღე; } წოჲღ { მოვიღე; }
აჲტან { გოჲტან; } თჲტან { გავიტანე; } წოჲტან { მოვიტანე; }

აჲყონ, აიყვნე; თჲყონ, ავიყვნე; მოჲყონ, მოვიყვნე; შაჲყონ, შოიყვნე; შაჲყონა, შოიყვნა. წოჲყონ წაჲყონ წაჲყონა წოჲყონით წაჲყონით წაჲყონეს.

ბუნაკერ, არჯაკელი... , არჯაკელი ვახდებოდა, ქალს გული უკმ-
არბიერაჲ, არამარა. [დებოდა“.

ბანანი-ქარ, (ა)რანის მხრის ქარი.

ბარდკაჲ, დევი, სვ. დავ, მეგრ. დემი, სდი.

ბატა, ასტა; დასტინა, დასტინა, შესტა, შესტა.

ბატამ, ასტამი, სვ. ასტამ, უდ. ისტამ.

ბატოლება, მიუულება; დატოლება.

ბატონბატონება, გამათრახება თუ გასახვრითა კანის აწიოლება, ტე-
მა ტყავის დასკლამადის.

ბაქთყენ, ბქთქენ. ეპირისშირება სიტყვას იქითყენ—იქითკენ.

ბყარ, სხვენი. (საბას ლ.: „აური, სხვენის დატანი გინა სკიდარი“).

ბყავება, ალივება. სვ. ლი-ყვინი.

ბყალაჲ } ბტჲდამა; | სუ შეუალეები } სუ ამტეხინარ, სუ შეკები.
ბტენებაჲ } | სუ შეტეხები }

ბყრბ, ხირსლების გახირსლა ხომოყრა, ხირსლების გამძრობა.

ბშარკლა, წელზედ ქანაობა ფეხებ აწეულად.

ბწალკა, დღვებაში რომ მწონი საკარაქე წინწკლებს მლიკიდასს.

ბხეკა, ხხევა, ხევა. ხხიგ, ხხვიკ.

ბხორკა, უშნოდ გდება (კატკედ იტყვიან); გადატყლარტვა პრიყვი-

ხსლ, ხსლო, ხსნ. [ლად, აყირავება.

ხსლა-წალ, დანიშნულ-დაწინდულ ქალის მსახეთისევი კერძი.

ხსურ, ხსორი, ბაგა.

ბაბასილ, ბუასილი (საბას ლექს. ბავასირი).

ბასიბაღ, დიდდუმიანი ვერძი (თუშური ყოჩი).

ბათაღ, მსუნაგად მომტორავი, ბათათა.

ბაკანა, დიდი ზინავი (კუდბაკანაჲ, კუ), სვ. ფაგან, ჯამფ; უდ. ბინავი.

ბაღ, ბაღი; მ. ბუღი, ს. ჭებ, უ. ბაჭი, წ. ბაღი.

ბაღდუენუ, ბაღლოჯი.

ბანკალ, ბანჯგული, წვრილი ბეწვი.

ბანკურა, აბურტგნული, ბანჯგულიანი (უფრო ძაღლსკი იტყვიან

ბანყია, დევი-ვატი; ტროყი. [ხლომუ).

ბანდ, ცხელი ჭურჭლას შესადგამ-გადმოსადგამი ჯეჯიმის ნაბად გა-
დაკრული ნაჭრები. სიბას ლექსიგონში ჯეჯილ, ცხელის
ჭურჭლის გადმოსადგმელი შალი.

ბაზრა-კატაჲ, ველური კატა, ბარის-კატა.

ბარაზარ, ბარიბარი, სწორი.

ბარანბოჲ, საფუტკრე სურნელოვანი ბაღახი.

ბარდღლიან, აბურძნულ-ჭუჭყიანი.

ბაწარ, მატყლის ძაფი, ღაზლა. (მისგან ჯეჯიმებსა და შალებს ქსო-
ბეიერ, დედაბერი; მ. დედიბი, ს. დედეერ. [ვენ].

ბებრაჲ, ბეობა, დიდედა.

ბენდაძ, ულო.

ბენტერაჲ, ვეჟეჟი, გამოშტერებული; გურ. ბენტერაჲ.

ბ'ნაჲ; კრახანა, ირ; მიგრ. და გურ. ბ'ნაჲ.

ბ'ნიტ, ბ'ნა!, ბ'ნუკ! სიტუვიდამ აბ'ნუება.

ბ'ნაჲ, ბ'ნა; მ. ჯიმაღი (ქმაღი?), ს. ბუბა.

ბ'აჲ, კომში, ბია; უდურ. ფუშა

ბიბაღაჲ, ბაგშეთა ენით ღამაზი.

ბირკ, მცენარე, რომელსაც ეკლიანი ბირკები ასხია, ძურწა.

ბიდ, კატის ულვაში.

ბახაჲ, ქალბატონი, ბეჟა (თაიარ.-ლეჟურ სიტყ.).

ბლენ, ბნელი. ბლენ დაშელს, ბნელი დაშელა.

ბლუჲ, ბლუჲი. სვ. ბლიჲ. [რახი^ა].

ბოზა, ტბილისაგან მოდულბული დვინო (საბ. ლ. აფეტვის ბუ-
ბოლუებაჲ, ძლიერი ციებ-ცხელება (ანთება?)

ბორბოლაჲ, ბორბაღა, მიგრ. ბარბაღი, სვ. ბარბუღა. [ნაჭერი.

ბორტაჲ, გორახი, მრგვალი ბელტი. ბორტოჲ, კახალა ეკელის

ბოან, ტყიდგან უდელზე ბმით მოთრეული ტივი, აკაფული სე.

ბოან-თარ, კრძელი ტივი სახლის თავზედ და კავებ გადასაკადებელად.

ბოან-უსა (ეოხ-ბოინ-უსი), ლეჩაქსე მოსამბული ვერცხლის სამკაული.

ბოჭკენა (საბას ლექსიგ.), უდ. ბუჭუნ, წ. ჭუჭუნ, მ. ქვარა (ქო-
რა), ს. მაჭიგ (შეად. გაჭიკუნული, მაჭიკი).

ბოღაღაჲ, დაბუა (ქათამი).

ბოღრიაღა, ყვირილი ირმის ანუ დმუილი მოზგონისა.

ბოშაყ, საოდოე კონა-თავთაყები.

ბრანქ, ზღართანი (დიდი სის მოტეხა-დატეხაზე). [გაცლილი კანი.

ბრეჲ, ბრინჯისკან (ჩაღოეჲისკან) გაცლილი კანი. გურ. ღომისკან

ბრეკ = დაბრეკულ, დაბრეცილ-ფეხებინი, ჩორბაჲჲჲ.

ბრინყ, ბრინჯი, უღ. ბირინზ; წ. ბრინზ.

ბრთწოდ, ბრთწეული, მეგრ. ბერწული.

ბრულ, მუფლისა ან ეკლის დაბურული ბუქი, ბარდი.

ბუდრუგანაჲ, ჰაწია ქონი, გურ. თქოქი. (ბუდრუგანაჲ = ბუდრუგი

წარმოსდგ. ბუდობილაჲ: ბუდე, ბუდური, დამცირებიო ბუ-
დურა, ბუდრუგა, ბუდრუგანა).

ბუჲ, ბუ; მ. ბუ (დე): სვ. ღორღოღ.

ბუქან, მუშტი (სხანს.), სვ. ჯუგმარდ.

ბუთქ-ბუთქა, ბუქ-ბუქად აბუთქებული მცენარე (სვ. ლი-ბუთქ).

ბურანაჲ, ტრინ გოგრისა და ხორცის ბორანა.

ბურკელაჲ, თობა (ზმნიდამ ბურგა, დაბურგა). გურ. ბორბლა.

ბურნა, ქინქლა. საბას ლექ.: ბურნა, დვინის ქინქლა.

ბურწიღუშ, კრიკინა. საბას ლექ.: „ბურდღენი, ყურძნის კლერტი“.

ბურჟულაჲ, კუნწულა, გურ. ბურჩხი. (საბ. ლ. ბურჯდული, დიდ-

ბუშტაკაჲ, ბუშტი. [დიდი ნაბურწული).

ბუტოღ, ბუხანკალი. „საქონელს ბუტოღ შეეყარა“, საქონელი და-

ბღლარწ, ბრაგვანი, ბღლარწანი. [ბწუეუღლა.

ბღუნგაჲ, ბობღვა, ბღუნვა. ბღუნი-ბღუნი მოღის.

ბაგაჲ, მიუხეღერი, გაუგებარი. გაგაჲს, მიუხეღერი.

გადაბაჭება, გადაბიჭება. გაღმაბიჭ, გაღმაბიჭუ.

გადაღორწა, გარღინეწა, გაიქცა.

გადაჲ, გადადი, გაღმოჲ, გაღმოღი, გადაღ, გადაღვივარ.

გაღნაშობ, საშეშედ გადაჭრილი ტუის წარაფი.

გაწალღანება, გასღღინება, მეტის მეტი აურა (მცენ.), ძალწუ და-

გაღაფა-ფიან, ნამეტურ ზირდიღა კაცი. [ღგომა, დაუმორჩილებლობა.

გაღაღღაღება, გავღება. გაღაღღაღა, გაღღო სარეცხი. ღაღღა-

ღობს, ჭეუწაღობს.

გაძაღეიანა, კრუხმა წიწიღები გაზოზივა, გაზოზიუნა.

განარბეულა, ამწვაგებულა, ახერებულა (გასათხ. ქალზე იტ-
გაუაროტდა, გაწერა, გაბრაზდა. [უვიან სოლმე].

გამ, გადი, ადი. გომოჲ, გამო, გამოდი. ხეზე გამ, ხეზე ადი;
ექსმთი გამ, აქეთგან გადი. მიმართვა ბრძან. კილოზე:
შულო, გაი? ამგვარადვე: შოი, წაი, შაი (შადი), ჩაი (ჩა-
დი), ჩომოი (ჩამო), შომოი (შემო), თმოი (ამო), გომოი?!

გარუსებება, გაჩანებება. [(ხმის ამადლება ბოლო სმოფანზე).
გატანებულ, დედუელის მაყრიანი; გომოტანებულ ნიუის მაყრიანი.
გათრანგდა, სმინლად გაბრაზ-გაცხარდა; გურიაში: გაითრანგა, ა-
რადს ჰირი გაუბრუნდა, გაუფრავდა.

გალორება, ძალიანი ზრდა (მტენარეთა). [დება, გალექლება.
გაშფოთება, შებუღი საქონელი სიტყვ-პანანაქებისაგან რომ შეწუხ-
გაჩიება (ჩიება), საიდუმლოს გამხელა; შ. ჩაება. გაჩაფ—გაუმხილე.
გაჩქერება, გამეტება; როგორ გაჩქერი? როგორ გაიმეტე.

გაწინებება = წინება, წინება, ~~თითო-თითოდ~~ რომ მოუგო ვისმე და
სელ-ცარიელა დასვა. გაწინებ, მოგიგე სრულად.

გაწკარტილება, გატანჯავს უწყალოდ, მოსვენებას აღარ გაძლევს.
გაჭინტულ, ზეთ გამოწურული ნიგოზი. [ნახე წკირტალი.
გაკეჩვა, გატეხა, გაჩეხა. გაკეჩ, გატეხე; ნაკეჩ, ზურის ნატეხი.
გელაბრძინა, ანკარა (ქვემდრ.). [თანო.

გელ, გველი. ცხენი-მგელ, ცხენის გველი, შეტად შსამიანი, მწი-
გელაშაშა, გველაშაში. მეგ. გვერშაში, სვ. გველარშაში.

გელსუკერაჲ, გველსოკერა.
გერც *), ახლოს; გერცგერც, ახლო-ახლო; სვ. აუელიან.

გერდ-გერდ, გვერდელათ, იგვერდივ.
გოსას-წასგლან, იოლად წასვლა (თათრ. „იოლა გეთმალ“); „გოსას
წავალ“, როგორმე ხელს მოვიხინცვლებ.

გიჟ-გიჟ, ძროხის დასამაკებლად მოზურის წაქება.
გიშგა, სლაუბო ადგილი სოფლის გზაზე.

*) წარმოსდგება სიტყვიდან გვერდი. გვერდს ანუ გვერც
და აქედან გერც. ეს სიტყვა ამავე მნიშვნელობით იხმარება მესხურ და-
ვითნის ქრონიკაში და იწერება ასე: გუშრც (სამი ქრონიკა, ე. თაყაი-
შვილის გამოც., გვ. 89).

გარეკ, გირაო.

გარც, ხინკალი ჭინჭრისა, ხორცისა, არჯაკლისა, ცხვრის ნაწლევისა. გოდანაჲ, ღვეთა და მათიანათა უკანა ტანი. [„გარდამოკდა ზეცით“.

გაქოუკდა (= გამოუკდა), გამოუდგა, გამოუყარდა (ზმნ. კლმთ. შუად. : გამოკდა, ახოს გატყეს; არაყისა ან ზეთის გამოხდა.

გორ, გვარი; გორ, სიქიო ერთის გვარეულობისა.

გრემა, რჩოლა, გურემა, რკინება.

გრიკაჲ, გურემა, შეგრულა (ქათამი). [ღმერთბ ზე მოგაკლას.

გრილოჲ, ჩრდილი; საკრილოჲ, ქოლგა (თაირ.). მამი გრილოჲ გრიჩ, რჩოლად მისევა მოხურისა და მისთანათა.

გროშ, დაროშეფი; გროშა, როშა (საბას ლექს.: „გროში, მოს- გუთან, უდ. ქეთან, წ. ქეთან. [სოსავით“), გურ. ხოროში.

გულ, მ. გური. ს. გვი (გუ), უ. შბ. წ. ჰიგ.

გულანდ, გულაღმა (იხ. ზირანდ).

გურგურ, ქუსილი, გრვეინვა; უდ. გურუნესა.

გუგოჲ (გოგოჲ), ქალი, გოგო. შემოკლებულად გო=ქა.

გუგუნ, გუგუნი.

[რე არაყმა).

გულეგაჲ, შიგნიერობა, გულ-ღვიძლი. გულეგაჲ დამწოო (ცხა-

დაძხალა, შწავედ სტემა.

[სთომილი, დაცთომილი“.

დაასტინა, დაცდინა; დასტომილ, დაცდენილი (საბას ლექს.: „და- დაბაუდანაჲ ბაჯჯდანა.

დაბღრუნულ, დაბღუნული.

[ნაჲ“, საკეცი დანა.

დაგულვა, მიხურვა; „კარ დაგულ“, კარი მიხურე. „საგულავ და- დად, მდადე, მ. დადე, სვ. დადე.

დადაძაჲ, ზედაშის ქვეერი.

დაწურგვა, ნამეტანის ავიდება, დადება.

დათ, დათვი. მ. თუნთი, სვ. დაშთ, დაშდე.

[ხდება.

დაკანჭლვა, ავადმყოფობისაგან კაცს სისმულე რომ დაემართება, გა-

დაკლიტ, დაკეტი; დოჲკლიტ, დავიდუშე; ენაჲ ამაჲკლიტ.

დაკქენა, დაკებნა, დაკქენა-დაკებნა.

დაკაბვა, სახალთოქე ადგილისთვის ბულეთი კობების გაკეთება.

დალაკვა, сдучка (лошаден); თრგუნვა, ლახვა; ქელვა.

დამირწეება, დავიწეება, დამირწედა დავიწედა, დომირწე—და-
დადა; დიდ, მეტად; დადა კამს, უფრო კარგია. [ვივიწე-

დადასო, დავისო, დავიღუბა; დავაკლიტა, დავიღუბა, კარს ამოკლიტა.
დაღარსულდა, უნა შეთქვირდა. [ვიან=სხედან.

დაჟ, დაჟე (დაჟეჟი); ვის, ზის. ვჟჟვარ, ვინარ, ვჟჟვართ, ვინართ,
დაფორება, დაობება. დაფორდა, დაობდა.

დაქანება, დარხევით ჩამოურევინება თხილისა, თუთისა, სხლისა ჭ სხ.
დაღუსლა, დაღვიძლა, დაავადება. ვიდრე ქინქინა შემოვიდოდა, და-
ღვიძლულს ასმევდენ შემწვარ-დანაყილ შაბ-განსნილ წყალს,
დაყავდა, დაღვიდა, ეივ—ღივი; ავივდა—ღივიდა. [უსმოხედ.

დაქელვა, შექელვა. დაულოთ, შექელეთ.

დაეუქელვა, იнхуагитხ. დაეუელ, ხელები მოხვიე.

დაშენა, ცემა; დამიშინა, მცემა. ნუ ჭეუშენ, ნუ სცემ.

დაშუშება, ასიება, შეშუშება. ცხურ-ზირ დაეშუშდა.

დაცქრის, დაცქრიალებს. წვერივით დაცქრის.

დაწეობა, შერიგება. დაწეუნენ—შერიგდენ. [ღერტა.

დახრა, ნიგვზის ანუ წაბლის ხის ბღერტა ალატით. დახრა—დაბ-

დაკეჩვა, მტვრევა; დამლევა; მერცხელ დაგეკე, მერცხელი დავძლიე.

დაჭხტო, დაჭხვდა; დახტომაჲ, დახვდომა, შეხვედრა. დაჭხტო=შეჭ-

ხტო—დახვდა, შეხვდა. დამხტო, დაგხტო, დოგხტო (დაგვხვდა).

დატენა, ტუპანის გადენა, გადასროლა; ხეუში გატენვა, ხეუში ტუპ-

დავაკუნ, დავკანი, სვ. დავკენ. [ხანს გაგადენ.

დაკეკელ, დეკეული, ძველ. დავკეული, სვ. დეკავილ.

დაენგრ, უტეხარი და შეუვალი ლედი, ბრძამლ-ეგდით დაბურული
ბარდი. (სახანს ლექს.: „დაენგრი, ცხოვართ ხეხვი“).

დაესტამბოჲ, ზუმზულა, დასტამბო, კვაკვერტა.

დაიდგე, ძროხის მოსატყუებელი ძახილი.

დაიდაბა, დადვაცობა, თავკადიდება.

დაჩ, ძროხის გასაცდები ხმა.

დაიღბარ, ზღუბალი (უნდა: დიღ-ბალი, მტიღ-ბალი).

დაიღლაჲ, დილა; უ. დამღამ.

დაინგ, ჩალოუქის სცეხვაჲ მანქანა. [ბოტოტბანი.

დაინდგელ, ცხვირში გამხმარ-გამავრქეულ ბოტოტბრ; დაინდგელონ,

დანიჲორაჲ, (მც.). [სვ. დირ.
დირაჲ, დირე; ძველ ხელნაწერში დვირე, დირე; მკერ. დვირე,
დოგახორხორა, (დაგვანორხორა), რაიმე სანუგებროთი მთელი ოჯა-
ხი ანუ ამხანაგობა ნამეტან გაგვანარა.

დომუჲლ, დომუჲლი, უგუტოდ გამონარშული ჰარკი, ხოლო კუტი-
დორდგლიან, დორბლიანი. [ნად გამონარშული ეაჭია.

დოჲ, მტენარის ნორჩი ელორტი (ნახე ჩუბის. ლექსიკ.).

დრეცა, დრუხვა; ცადრიცა, სდრუხა.

დუდღუბა, გომბიო.

დუდუნი, ბუზდუნი, ბუტბუტი.

დუად=დუვად, ქვაბის სარქველი ხისა.

დუმბაჲ, ქათამი, რომელსაც ბოლო არა აქვს (აქედგან დუმბასე).

დუდრუან, დიდრონი; დუდრუანებ, უფროსები, დიდებულები.

დუღდუღ, ეეჲჲ, დუხდუღა.

დუჲ, დიუჲი.

დუნქ, ბუნჩი, კუნძი, მარი.

[აქათს.

დუნიაჲ, დუნია, მსოფლიო. იმ დუნიაში, საქიოს, ამ დუნიაში, ს-
დღჲ, დღე; მ, დღა, ს, ლ-დღე, უ, დე (დი), წ, ჰიდ.

ენაჲ, ენა; მ, ნინა, ს, ნინ (ლეკურად ნინო, დედა).

ენატლაკია, ჰირშეუსახვი, ენატანია.

ეჲ, ცოლ-ქმარნი ერთერთს სახელით კი არ ეახანან, არამედ ეჲ-თი.

ეჲჲან, სრულიად (შეად. ძან).

ეჲჲე, ეზო, სვ. ჰეჲე (აქედგან მუჲებელ, მუზობელი).

ერთმუჲ, უმობელი ფურკამბები.

ერთა, ერთად, მეტ. ერთო.

ვაჲნიჲირაჲ, ვაზის ძირა (მც. იხმარება სუჭმლ. სახელებლად).

ვაჲნირობა, ბრძინება, სვ. ვაზრობ (იხ. სავაზირდჲ).

ვაჲშუან, ვაიუმველებელი, ერთა-სმენის წადებ.

ვაჲ-ჰარაჲ-ჰეჲ, სამგლოვიარო მოახილი.

ვარდ, ვარდი, მ, ვარდი, ს, ვარდ, უ, ვარდ, წ, ვარდ.

ვარიაჲ, ვარია (შამლაჲინწას ცარდა).

ვაშლ, ვაშლი; შ. უშქური, ს. ვისგუ, უ. ებ, წ. ებ.
 ვაშკატ, ვაჟიკატი. გურ. ვაშკატი (აღბად სიტყვიდგან ვაშკა და არა
 ვაჟი, რადგან არა ეგეა ვაჟი ვაშკატი).
 ვერაფერ, ვერაფერი. გურ. ვეფერი.
 ვირ, გოდრის დასადგმელი სამეფო „მკარატელი“.

ზალაჲ, ძალუჲ. [რძალი]

ზალ, რძალი; მისგანვე ზატარ-ზალ, ზატარ-ძალი. ე. ი. ზატარა-

ზალ, ძალა, ღონე; გაუზალიანდა (ნ. გაზალიანება).

ზაძაჲ, ცოლისთვის ქმრის ძმები ზ მამრი ბიძაშვილები. (ზაძა სიტყვი-

ზაძანაჲ, ხანა, ვაძაჲ; სე, ზაძან. [დგან ძმა, ძმია.

ზაჭყა, კაკალთა შორის ეგეაზე მისწვლი კაკალი (ნაყოფი); ზაჭყა-
 ზაჭყა, დიდრონი კაკალი ანუ თხილი; ზაჭყა, კაკალ-თხი-
 ლის გასატანი (თამაშობაში) კაკალი.

ზგლუნ, სკლინავი, ღიბი, გლუნუნი. დაზგლუნდა, დაცურდა.

ზედგარ, ზედადგარი; საზედგარე, ცუცხლიდგან ზედადგარის კად-

ზემსკე, ზემო მხრიდგან; ქომქომ, ქვემო მხრიდგან. [მოსადგამი კავი.

ზეჲ, მზე; შ. ბჲა, ლაზურად მფორა, ს. მიჲ, უ. ბჲელ, წ. ვირელ.

ზეჲ რჲე (სძე); შ. ბჲა, ს. ლჲე
 ზეჲჲე, ზეჲ-ზევით, ვეჲჲე, ვეჲჲე; სახლების ზეჲზეჲ გად-
 ფრინდა. „ზეჲზევითი გჲე“, თავი მოგაქვს; „ღიად ზეჲ-
 ზევითი გადის“, მეტის-მეტად თავი მოაქვს.

ზევითი, ზემოდგან; „ზევითი იქნა“, ზენას ძლით იქნა, ე. ი. სა-

ზევითეუნი, ზევითეუნი, ზეს, მ ჟიშე, ს. ჟიბაჲ. [უმწვინლო მოუვიდაო

ზევრანა, ძერა. ზევრი ბაკალაჲ.

ზერქნა, თრგუნვა, გათელვა, გაქელვა, ფეხით ტეჭნა.

ზიანაჲ, რძიანა, შ. ბჲ ლა, ს. მჲლჲადრა.

ზიჲ, მძიჲ, შ. ძია, ს. ძიჲ.

ზილ, ძილი; მქსინსილუბ (ზღაბრებში), მქძინება.

ზინსილაჲ, დიდი ტალახიანობა ორლობეს და სხ. საბას ლექს.
 „ზინსილი, წარმართთ სიმურაღის სუნი“.

ზინსე ღვეტა, უკანა ტანზე დაეტა. „ჩემს მზემ“ და სხ)

ზისძა, მზის მდღმა (დიდი ფიცალი). (არ იცინა: „მენმა მზემ“;

ზმამ, ძმა (ზამამ, ძამი, ძამი), მ. ჯიმა, ს. ჯიმილ.

ზოიზ, მოკება, დაურა. ფურ დაზო, ძრთხამ შოიკო; ძაღლ დამ-
ზოლ, ძაღლს ღეკევი დაუურია.

ზომოლოთიან, ზემო მხარეს; ქომოლოთიან, ქვემო მხარეს.

ზონზ, ძონძი, ს. ძუნძი.

ზორზორ, ზრზოლა; ამზორზორა, ამზრზოლა, ტანში ურუნ-
ტელმა დამიარა.

ზორ (თათრ.), შემძლებლობა, ძლიერება. „ზორით წაღღ“, ძა-
ლით, შემძლებლობით გაიტანა, წაიღო.

ზრინგ, მზრუნავი, გამრჯე.

ზრომ, ღერძი, ძრო = ზრო. ზრთსვი, ზრთსვით, რკორც ძრო.

ზროხამ, რქოსანი საქონელი (ძველ. ზროხა).

ზუნგელამ, ზანგელამ, მოგანგლელი, მოზანგლელი.

ზუგ, ძე; მ. ჯუა, ს. ჯუა. [ქრობ, ძირიან-ფესვიანად დაგპარგავ.

ზურგ, ძირკვი; ზურგეან კაც, ძირუელი კაცი; ომოგზურგავ, გაგ-
ზურგუნამ, ძირხვევა (მცენ.). დოებს ფცქვიან და შჭამენ.

ზდმურდლი, ჭუა, მატლი (საქონელს გაზაფხულ-ზაფხულობით ტყა-
ვისა და ხორცს შუა უხნდება).

თავ არ არის, ჯერი არ არის. თავი, ჯერია. [შთავარნო“ (ფს. 23, 9).

თავარამ, წისქვილის ბორბალი; КОСЯКЪ: „დახვენი ბჭენი თქვენი,
თავნებამ, თათნობა, საქმის შეძლება; „ქემგას რუმ ვერ ათავნე-

ბდი, კელ რამბე მოჭკიდი“ = ე მგას რომ ვერ შეს-
ძლებდი (НЕ МОГЪ ИСПОЛНИТЬ), ხელი რათ მოჭკიდი; „ვერ

ვოთავნებ“ = ვერ შევასრულებ, ვერ შევძლებ (ნ. სპ. ლ.:
თავრინაღ, საქონლის თავ-ქაღას ტყავი. [„თავნებელი“).

თავხელ, ურძის კლავებში უღლის დასამაგრებელი ჩხიანი გასურელი.
თავსანარს, მკვდარზედ შავების გასახდელი და თავ-წვერის სანარსი

თავშავამ, შავ-თავიანი მცენ. საღებავად იხმარება. [ღღუ-
თამ, შთა. სფ. თანად, თათრ. დად.

თაჩე, ცულის ხმა; თაჩუნებს, ცულის სცემს, ახმარებს.

თაფ, ტაფობი ადგილი სპ ლ.: „თაფთი, კერძი საზოროვი“;

თარაშ, თარეში, დატარება. [„თაფი, ვეგის ზურგი“.

თაყლ, მ. თოფურნი, ს. თუი, წ. თაუ.

თაყტაჲ, თაყთა, აბრეშუმის ნაქსრვი.

თბილჲ, ქუნთრუჲ.

თუთრ, ფული; თუთრ^ა (პირველად შინტო^ა კერცხლის ფული).

თუორაჲ, ბისტი გურ. სვეტი.

თუქანაჲ, ჩონგურის დასავურელი ბლის ქერქი, ჩანანა (სახას ლექს.).

თუქალთუჲ, თოქალთო, უნაგირის ქვეშ სადები.

თით, თითი, მ. კითი, ს. ფხლუე, წ. ტიბ. შუად. კოტიტი.

თიან, სვილენძის დიდი თახას; უ. თიან, წ. თიან.

თართულ = თურთულ, ართვილი, რთვილი^ა).

თძაჲ, თძა; მ. თძაჲ, ს. ფათვარ, უ. ფოფ.

თაჲჲ, თაჲჲ!

თაოთაჲ, თანთაჲ; მცხანაჲ.

ქცა.

თაჲ, მ. თაჲ, ხეჲს. თაჲ, ს. თჲ („თაჲ შინტო^ა“; თაჲლი

თაჲრჲ ომოჲდა, მთვარე აზოჲდა.

თაჲრჲ, მთვარე, ოთარე; მ. თუთა, ლაზურ. თუთა, სვ. დომდეჲ,

ძველ ეკვიპტურად თ უ თ ა, ქალდურად თ ა უ თ ა^ა); თაჲ;

თაჲ, თაჲ; მ. თუთა; ს. დომდ.

თაჲრანაჲჲ, თაჲლიერჲ. დაათორიაჲ — გაიმსტვრა, დათავაღიერა.

თაჲრჲ, თაჲრ, მ. და სვ. თაჲრ.

თაჲრძაჲ, ხის ჩაქური, გურ. კორკოტანა.

თუოთაჲ, საუდარ-სალოცაჲების ძირიდან მოტანილი მანა წამლად (სა-

ბას ლ.: „თუთა, თაჲლის წამლი“).

თუარჲჲ (თუარ), თარჲ (მ), თუარჲ; სვ. ადო. „თუარ დაიკოცების“.

თუოანაჲ, მალდური, ბიჭო-გოგია (ეს სირი „თუთა-ბაღია“ ს

გაჲჲვისო და არა „ბიჭო-გოგია“).

თუთან, თუთან, თვითან, თვითონ. სვ. თითვან.

თუჲჲჲ, საქმის თუჲჲ, გადაფურჲჲ. [ქლის გამოსწავა^ა].

თუნ, თინის ჭურჭლის გამოსწავაჲ ქარხანა (საბ. ლ. „თუნი, ჭურ-

*) წარმოქმ. მეგრ-დან თ ი რ ი, თაჲლი. თირთირა = თირთილა =
ფურთულა = თრთვილი. იგივე ძირია სახელებში თირისკონი (ნოემბერი)
და თირისდენი (დეკემბერი).

**) აფხაზ. აშა — მთვარე, აშრა — მზე.

თხელ-სინკალ, ანტრია.

თხილ, თხილი; უდ. ერუკ, წ. ერეკერ. თხილა-კბილ, ძირის კბილად.
თხლაფად, ძან თხელკანიანი და შეტად ტკბილი უურძენი.
თხრგნობს, თხრულობს (ქაღს). ითხრვნა, ითხრვა.

იგრობან, იქითკენ, აგრობან; აქთკენ
იაჲ, ია, იაია. იი კოსაჲ, იის კონა.

ილაძ-ძილიძ, ელეუ-მელეთი, გარდაქანფვა, გარდახვეწა;
იძალზედო, (ნახე ხუალ).

იმერ, იქითა: ,,შეცდომით იმერ შუში წყალ დაუღვევები“ (იხ: ზე-
ინსან, ადამიანი; სე. ამსუალდ. [მო ,,ლეუმან ჭაქიმ“-ში].

იჭო, იფე, იჭო, როგო ბიბილაჲსა. იფე, როგორ ლამაზია, ბიბინასა.

ძავ, კავი (სახლის სახურავის).

კავდოჲ, კავი, KAVON.

კავალ, კავალი; უდ. უე, წახ. ხეკარ.

კავაბ, კავაბი; წახ. გაჭკაბა.

კავანი, უდ. კავახუნ, წ. გატალა.

კავახ, კავახი (დამე მიფართო ნათელი, საბას. ლექსიკ.).

კაძაჭ, გამოუსადეგარი, საოხრო (ზირუტევეზე ამბობენ).

კაძმეჩ, კაძმეჩი, მეგრ. კაძმეში, ლახ. გომიში, წ. გემეშ.

კაჲ, კაი, კარგი; კაჲ კაც, კაი კაცი.

კაჲს, კარგია, კაია; კაჲს, მოვალ, კარგი, მოვალ. [ლო“-].

კაზრანძ, ნარგიზის ფერი (საბას ლექს. ,,კაზრანძი, ყვითელ-მოწით-
კარანახანაჲ, (მც.) საბ. ლ. კარანახა. ჭევერების საზირეთ სმარობენ.

კარკატან, მწვარი. კარკატნებ, ჩვრები. [ძვირის კსენება).

კარტალაჲ, ცუდი, მდარე (საბათი: კარტალი, კოლთფი; კარტალა).

კარწახ, წყნგო, კოწმახი. [მცირე უკალთაგან აღმართული“-.

კაწ, ღობეზე სავლელი კარი, ბილიკი. საბ. ლ.: ,,კაწანი, ღობე
კაწაჲ, ხის მომცრო ჯამი.

კაწახ, უმწითარი ხილი, კაწახი, კოწმახი.

კაჭაჲ, ყანჭი, ნაჭერი ნესვისა და მისთანათა; კაჭა-კაჭაჲ, ყანჭ-ყანჭი.

კაჭკა, ცელვა. დაკატეს, გატელეს. კაჭიჲ იქნა, ვითომ გაკატრაჲ.

კადარ, მკვდარი; (ლათინ. cadaver); „კადარ-ზადლ“ = მკვდარ-ძალე
კედ = ძაბ, ძაფი (აქრომკედი). [ლი. ფესვი კ. (იხ. მოკ).

კეპრუს, შეფოტი.

კერდ, მკერდი. შუად. ბერძნ. cardia.

კვერცხეკლამ, უბო-კვერცხი.

კუნგამ, ნისკარტიო ჩავრა; ჩაჭკუნა, ჩანისკარტა.

კიდემ, კიდემ, კიდენ.

კიდბან, კიდობანი, სვ. კობდვენ.

კილან, თინის ზაწია ფიალა, ჯამი.

კაკოა, ტიკინი, დედუფალა.

კანამ, რკინა, სვან. ბერკუ (აქედგან გვარი ბერკუიანი).

კანკილა, თხილის ბუჩქის ყვავილები; კინკილებს, კონწიალებს. გურ.

კირამ, გაჭკირი. კირხაუწ, მეტის-მეტად მკარი. [კვინკვილა.

კირკალ, ფაზისგან ტაკეთებული რკალი (სწეისთვის).

კირკალ, ჩრჩილი.

კირკანამ, კენგვა, გამოკიკენა; უმადო ძეგნა.

კლაგ, მკლავი; მ. კილე, ს. შეკარ, უ. ქულ, წ. ხილეჭბი (მკლავები),

კუნსვა, კანსვა, გამოკუნს, გამოკუნსი. [თათ. ულ (ნ. კლიე);

კლერტოა, კლერტი; ამოკლერტვამ, ხნულის ცაწმუნდა ძირკვებისა
და გამხმარ ბლახ-ბულახისაგან.

კლაქ, ხელნები; კლაგ, ხელნა.

კლატ, კლიტე, მ. კლა, ს. კალ. კლერტვა, მ. კილე, ს. ლი-კალიდი.

კანსამ, კანმა, მორთვა, მოკანსვა. სვ. ლი-კანმე (კანმა = კამ + მმა,
(ვით სარსმა = სარ + მმა).

კმარ, კმარა (ფესვ. კმა), შუად. უგმაყოფილება, იკმავა, კმა = კმარა,
კნულ, კუნული. [უკმარი, სკმარი.

კნუტ, კნინწი, კნუტ, კნუტი, კნოტი. სვ. კიტავ.

კოანა (კობიჭა), ტანდაბალი კაცი, ჩია კაცი (სობს ლექსიკ.: „კო-
პიჭი, მიწა შეუინებული“).

კოლა, მკვირ; მის კოლა, მის მკვირ (კოლა სიტყვიდან კვალად).

კოლა, კვლი; დაკოლეს, დაკვადეს, დატლიკეს; კოლსუკან წაუდა,

კოლტ-კოლტ, მურგლ-მურგლი. [კვალს გაჭევა;

კოკოა, კვერი, კოკორა.

კომღ, გვაშლი, ბოლი; შ. კუმა, ს. კუმამ, უდ. კუინ.

კორბაკ, მომრგვალო და შვერივი (კუნძი, კაცი და სს.).

კორეჲ, უდლის-შუაი.

კორთეჲ, თარო (საბას ლექსიკ. „კორთა, ფიცრის თარო“).

კორკორაჲ, ბარად სოკოსავით ამბურცებულა გორაკჲ.

კორსაღაჲ, ბზრიალა (შუადარე სორსლებჲ).

კოტა, ჩხვილთ უკანა ტანი.

[ვი და სს.

კოტძან, მრგვალი მადლობი, კოდძანი; აკოკოლაკუელი დიდი ხეჲ

კოტოშ, გრძელტარიანი გოგრის ჭურჭელი, ღვინის ამოსაღებად

კოთხელ, კუეხელი, კიშელი.

[ქვევრიდამ, გურ. კაბუ.

კოჭანაჲ, მუხლის საკოჭე, საკოჭავი, საკეტი.

კოჭოზ, კოჭობი, მცირე ქოთანო.

კრენსხაჲ, კრეჭ; გაკრინჩხა, გაკრიჭა. გურ. ხეჭვა.

კრჭვა, წვერების (მცენარეთა და სს.) მოკვერცა, მოკვერცა.

კუდბაწაჲ, კუდბაწარ და მრავალეურა ჭია.

კუდრეჭანაჲ, ცხერის ღუმის კედი.

კუდურ, კუდა, უკუდო. 2 მსჯულოთა, 23, 1: კუდური*).

კუგ=კუგბაკანაჲ, კუ.

[კუნთი.

კუთვლა, რბილი ხორცების გამოჭრა. წარმოსდ-სიტყვიდამ კუთი=

კულუყა, უჯრა, კოლოფი კიდეობისა იუ შავიდაში (шкатулка).

კული (ტული), ლეკვის დასაძახებელი ხმა.

კუნხ, სის კოტარი (ხაჭერი) სამეფხა-სკამად.

კუნტაჲ, კუტი (ჭური). შეად. მოკუნტული, მოკუნტვა.

კურია კვიცი, ტატი, ქვირა, ურა. ძველად კორი: „კორი ზღარა-

კურტმითა“=კვიცი ზღარა-კურტნით (იხ. ჟორდანისა ქრ.,

კურტოჲ, კრგო, რკო. [1, გვ. 8).

*) სვანურში უარყოფით ნაწილაკი უ=ურ=არ ესმის სიტყვას ბოლოში: ტოტ-ურ, უტოტო, ჯან-ურ, უჯანო, ში-ურ, უხელო, ნიო-ურ, უწყლო. მსგავსადვე იხვ. კუდ-ურ=კუდა(რ). შეად. მეგრ. ჩხე ცხელი, ჩხ-ური, ცივი, ჩე (თერთი)—თერთი, უჩა—(უთერთო), —შავი. იგივე ჩნდებოდა სიტყ. ყრ-უ=ყურ=უ, ყურა (უყურო), მეგ. სოთინი-ვარ (საღამე-არ) არსად, სოლეთინ-ვარ (საიბთ არ), არსაით.

აურაურა, გურბე, დონა. [ცინვით.
 აურტ, კრუნი; კურტაბუღა, ღაკრუხებუღი (კაცზედ იტყვიან და-
 კუსკუს, სწრაფად და სანდომიანად მოსიტყვაობა. საბას ღ.: „კის-
 კასო, სწრაფად მქტევი“. საკუსკუსა, მწეაზრად ჩაიღაზა,
 აურტო, წიწილებიანი კრუნი; (კრუტი, საბას ღექსიკი.) [რკაზა
 აურტაურტა, მოკურტაურტა, მიაღურსება, მაგალ. ღამელი უაურტაურტას
 დედაღს, კრუნი—წიწილებს და სხ.

აურტაურტა, გურგული; აურტაურტა, გურგუ; სე. ბაგუ; უღ. აურტაურტა, წახ. ღექს-
 კუღ. (საბას ღ.: კურგუ, გურგულის ხმიანობა).

აურტაურტა, თვალის ფრინილი (კვინტილა, კვინწილა საბას ღ.).

აურტაურტა, კლდისა ანუ აწოწოლაგებულ მთის მწვერვალი, კენწერო,
 კორტონი, ქიუნი (ფშ.), წვანჯი (მეგრ.), კაცხ (სე.), comys.

აურტაურტა, კვირა. აურტაურტა დღემს—კვირა დღე.

აურტაურტა, კვირისტაგი.

აურტაურტა, კვირა, კვირა, კინკა.

აურტაურტა, კუმეზა, კუნტა.

აურტაურტა, კურტაღა.

ღაკანა, ღაკანი, დიდი თეფში სზიდენისა.

ღაკლაგ, უღ. ღაკლენგ, წ. ღაკლაგ.

ღაკლაგ, ღაკვა, წელის საყვანი ჯურღმულა.

ღაკლაგ, ჩხვილთა საძილე ჭოჭინა.

ღაკმ, შლამი, ღამი.

ღაკლაგ, საჭოჭინე სანინა.

ღაკანრიკ, ღაკანრაკი; ღაკანრიკობს. [საყენახე ღაკანდ, ღაკანდ.

ღაკანტა, ხაკაფი კაკლის ხე, რომლის მოჭრილ ტოტებს ჰქარქენ.

ღაკანტ, ჩელტი, ღაკანტი წყნელისა.

ღაკან, თლათი; „ღაკან კამს“, თლათ კარგია. [ღაკანტარია.

ღაკანტარია (ღაკანტარია), ღაკანტარია, მ. ფერწო, ს. მჭუნტ, გურ.

ღაკანტარია, წაღა, უ. ღაკანტარია (იმერეთში ყველგან ღაკანტარია ანობენ).

ღაკანტარია, წაღში ქანება, გაკლაგა (ნ. გაღაღლაღება).

ღაკანტარია, მადლა და წვრილად აკრილი ხე (ღექსიკონში „ღაკანტარია“

ღაკანტარია, ცუდაშმარა, უსაქმოდ მოხეტიალე. [წვრილი სარი“).

დაშქარაღ, შტენარეა, ისტუკად იშლებს კაბინ-ნიშტანად. უმაწვილე-
ბი ევაწვილებს აძრობენ, წყაღში სხამენ და ერთობინ მათ
დაჯახება-ტრიალით.

ღაგვა, ფენით ღახვა, თრგუნვა, ქეღვა; უღაე ტყენის ჭკაზე შინგ-
ღე, ალაღი (ფრინგ). [ღა-ღამაგება. დაღაგა, დაღმაგა ჭკვი.

ღემბაღ, დიღი ბარღი; ღემბინ, ბარღნაღი.

ღექღარ, ,,ფრაგის“ მსგავსი შაღმეღი (ქაღებინა).

ღეღ, ღეღეღი, მეგრ. ღუღი, სგ. ღუღ.

ღენჩქ, წახ. ღენჩქ. [ღამაზი).

ღიღაღ, საამური ღიღინი (საბას ღექსიგ.: ,,ღიღია, ჩჩვიღთა მიერ
ღინგ, კეტი ტიფთა მისაწეგ-მოსაწეგად; დაღინგვა, ღინგით დაღურე-
ბა, მიწეგა (საბ. ღ.: ღინგე, ფიღრის კიღე).

ღიღლიღ, ღიღლიღი (მე-ღარე სუან. ,,ღიღ“, წყაღი).

ღოღინ, KPOBATE (ს. ღ.: საწოღად შემზადებული ფიღრაი ფეხინი).

ღოღმურ, სეღ-წეღანინი აღგიღი, ნამეტან დასეღებული. აქეღან
ქართული ,,მოღუმეღი“, ,,მოღუმეგა“.

ღოღათ, ღაზჩაგვი, კიღო, საგბარი, ბერძნ. λόγος (ღოღოს).

ღუღეღს, ღუღეღინი, ღუღეღინი ღიღრა.

ღუღუგა, ღუღეღინის ან მისთანა ჭურჭლის ონკანი, ფსინაღი.

მა, შემოგლებ. მაღღმა, მანი. შუად. ღმერთიმა=ღმერთმანი, ღმე-
რთის მაღღმა, ზისმა, წყაღისმა.

მაძიაღ, დაშაგებულს მეტეღი რომ შემეტება.

მანაღ, ხეღ-მარგიღი.

მარაზ, ფოჩებ დაყოღებული წვრიღი თოკი.

მარჯუნაღ, მარჯუნა, მ. მარტგვანი, ს. ღარსგუჭან.

მარხაღ, ზვაფი დიღი.

მახეტა, მოხეგეტა, უნბად ტაშტ-ტაღიკარგა.

მასკან, მასკვან, შურმე (თავდაზირვეღად მას-სკან).

მასეღულაღ, ვარსეღეღი, მასეღეღი.

მაღაღ=მოღ, მოღი, მო; წაღ, წაღი, წა. [წაღღ-ღაგუგარგებაღ).

მაჩ, მაჩვი. ,,მაჩი ჯარაქ, დაიკარაქ“ (მაჩვის ჯარაქი რომ წინსო, სე-

მანქატეღაღ, ღამური. შაბას ღ.: მანქათეღი; მღამიობი, ტ. შეღამია.

მაჭკანალ, მაჭანკალი (ფესვ. წვევა, ჭდევა, ნიშნის დადება).

მეგდა, მოედო (защитный); მეგდა, მოეთრია.

მეენჯა. მოენჯენა=пригрозила.

მეზბეულ, მეზობელი, სვ. მეზბულ, სიტყვიდამ ქსჯა, ეზო.

მეზურ, მოზერი, სვ. მეზ, მრავლობ. მოზარ. სიტყვიდამ აზავე-

მელაკუდა, რქაწითელა (ყურძ.). [რი, დიდი ხარი.

მემზანაგობაჲ, ქორწილის წინაღამის ვანშობა ნეთიონის უმანლობე-
ელს ნათესავებისა და მეგობრების (სიტყ. შსა, მზაყოფნა).

მემზანაგეჲ, მემზანაგობის სამაზნობლოდ სადედოფლოსსა გავზავ-
ნილი კატი.

მენაჲ, თიხის ნახევარ-ქვევრა, რომელშიაც ბაწრებსა და შაღებს ღე-
ბენ. სბ. ღ.: „მენასა კახნი ტაგარსა უწოდენ და იგიცა

მენაკ, ვენახი, სვ. მენაკ=ვენახ *). [ტბილის სადგომი“.

მელან, მეტის-მეტად შავი, მრუმი.

მერანდოჲ, მწითანი ყურძენი.

მერახულაჲ, საშემოდგომო სხალი.

მეროჲ, რა ვატი, რა ვიქვა. [მელქანს ამბობენ.

მერქანი, მუხის და სხვ. მაგარ ხეების გული სასარკე. დუშეთისკენ

მექკერეჲ, მექვევრე. [ოსნებელი.

მოაგნებელ, მოაგნებელი, შემიღებელი შეასრულდეს რაიმე საქმე, მოა-

*) ვახის სამშობლოდ მეცნიერებს მიაჩნიათ საქართველო (იხ. ალფ. დეკანდლოს „Место происх. водныхъваемыхъ растений“, გვ. 191—193). ვენახ-ღვინის სახელი ჩვენშიაცა და ბევრგან სხვაგანაც თითქმის ერთი და იგივეა: vinum (ლათ.), оливо (ბერძ.), vigne (ფრანგ.), вино, виноградникъ და სხ. ჩვენში „ღ“ ხან ემატება სიტყვებს, ხან აკლდება: ვაპარი—ღვაპარი (ხევს.)—ღვაპარ (სვ.), ვაეი—ღვაეი (ხევს.)—ღვაე. (სვ.), ლევა—ღლევა (ხევს.), მეტი—ღმეტი (ინგ.), დლინდელი—ღლინდელი (ხევს.), ასელა—აღსელა, ადგომა—აღდგომა, მიადწია—მიადწია, და სხ. და ამიტომაც, საფიქრებელია, უუძველეს დროს ან „ღვინო“ (მეგ. ღვინი, სვ. ღვინალ, ღვინელ, ღუნეჲ) ითქმოდა ვინო-ღ და ოვინო-ღ და ან „ვენახი“ ღვენახ-ად (მეგრ. ბინეხი), და ამ შემთხვევაში ეს სიტყვა უნდა წარმოებულყო ასრე: ღვინეხი—ღვენახი—ვენახი—მენახ (ხი სიმრ. მანვენებელი დაბოლოებაა: ფარა--ფარეხი, არიან--არი-ხ, გა-ქვ-თ=ინგ. გა-ქო-ყ=სვ. ჯუ-ღო-ხ, ა-ქე-თ=აკო-ყ=ხუ-ღო-ხ).

მადლო, ლამაზო, მოხდენილო (აღერსი კატისადმი).
 მინ, ვინ, მ. მინ; მინა? ვინ არი; მინამ, ვინმე, ვერაფრინ; ერმი-
 მიშეკლ = მიშეკელ, ვირთაგვა ველური. [ნამ, ერთი ვინმე.
 მაწრომ, ვიწრო, მიწრო, იწრო.
 მიხიგნივენი, მიიზღაზნება, ძლივს ფეხს მიათრევს (ნ. ხივნივობს).
 მოკ, მოკედი; მოკკ, მოჭკ, მოკდო (მოკეკედი, მოკეკედი). მამკალ,
 მომკალ, მამკელელ, მომკეკელელი. ფესვისა კ.
 მომ, მო, მოდი; წამ, წა, წადი; მივ, მიდის, მივა (ღს), = მეგრ.
 მუერს; მოხუდქ, მოხვიდე! მოედ, მოჭდ, მოვდით, მოჭ-
 დით; მუელ, მუხელ, მოვდა; წვეელ, წვეხელ, წავდა; გუ-
 მუელ, გომოხელ, გომოვდა; გუმუელ, გომოხელდით, გო-
 მოვდენ.
 მოკოდვა, კოდვა, პირვა წისქვილის ქვისა. მანკოდ, მოკოდილი,
 კოდილი, შუად. სვ. კადა, ცუელი, ლი-კად, კოდვა, ჭრა.
 მოთოლბ, ჩამოსთვალა; ჩათოლ, ჩათვალე; ,,ჩათლუთ წაიკითხ“.
 მოღურტვა, მოღუმვა, მოთუიხვნა.
 მოჯამბუელ, მომწიფებულა.
 მოსადრვა ანუ მოსაზვრა, საქმის გამოსინჯვა მის დაწეებამდე.
 მოსარქლება, პირქვე დამსობა ქვაბისა და მისთანათა; მოსარქლა,
 კადმობრუნს სავსე ქვაბი ან სხვა ჭურჭელი; მოსარქლე-
 ბა სიტუვიდგან სარქველი).
 მოფესკამ, გამოდარება; მაიფეს, გამოიღარა; სვ. მაიფეს.
 მოყავლებამ, შერცხვინა, სახელის გატეხვა, თავ-მოჭრა.
 მოჩადვა, (იხ. ქვემო ჩადი).
 მოღება, მოტანა, მეგრ. მოღალა. მაღ, მოიტა. [სჭუტავ.
 მოჭუტვა, მოხუტვა. ,,თოლებს რამბე მჭუტავა“? თვალის რად
 ძრიალი, ბრიალი; ,,თოლებ დაუმრიალა“, თვალი დაუმრიალა.
 მუკუხ, მუკუხალი, ნუკუხალი; სვ. მუღვახ, (შუად. გუხგუხუხა).
 მუხდურ, მიხდური. მიხდი, ქირა, სარგო = რუს. м.д.д. (იხ. გა-
 მოსვლ. 22.15).
 მუკენი, ლატანი, ჩაღის დასამაგრებლად სახლის კავებზე.
 მურ, მური; ახალ გამოსული ჰარკის ჭია.
 მურკელ, კოშტი ცომში გინა კარვა მოუხელავს. მურქო.

მურკნა, ძლიან გათეთრება (IX სსუკ. სსხარ. № 98, მარკ. 2.21:

„არაფინ სადგმელი უმურკნელი ახალი დაადგის სამოსელ-
მურდალ, მურტალი; გაურტანელი კაცი. (სა ძუელსა“).

მურჩაქ, მუძლი.

მურხაჲ, უდ. მანხხოდ, წახ. მუკ.

ნაბუთა, ნაბოლანა, შატარა.

ნადაჲ, ნადი, მამითადი.

ნამ, ნამი, უდ. ნამ, წ. ნამ.

ნაზუქ, ნაზუქი=ნსუქი.

ნაჲ, ნაფი, მეგრ. ნიში, სჲ. ნაჲ, უდ. ნაჲ, წ. ნაჲ.

ნაკენჩხალ, ნაკერჩხალი.

ნამკუდ, ხრილი. წისქვილის ქვის გარშემო დაშთენილი ფქვილი.

ნანაჲ, ნუნა (დედა), ლეკ. ნინო.

ნაჲლეღ, ნადეღელი=ნაფეღელი (ტობია. ნ. 5).

ნატარ, ნაფალი. „ბუერ ნატარ“, ბუერი ქვეუბნის მომფლელი კაცი.

ნაქურჩელ, სიმინდ გაურეგინებული ტარო. [ლად.

ნაყელაჲ, მოკლეღ ნადირის თაჲ-ყელ-კისური მისის მკვლელის წი-
საწეკ, დაკვნიწებული ბრინჯი; წეკვა, კვნიწება; კერცხ დაწეკა, კერ-
ცხი ნაკრავი; წეკა, სეკა, წვრილად ჭდევა.

ნაწლიებ, ნაწლევი, ნაწლეუბი.

ნაცარ-ქათამა, ქათამ-ნაცარა (იმერ.), ბახახია.

ნაჭარ, ნაერი. ნაჭარ-ქნა, დანაყრება.

ნდომა, მინ(დ), გინ(დ), უნ(დ). სხ. ლ.: „უნა, უნდას ნაკვეთი“.

ნელაჲ, ჯიში ხეხილთა, რომლის ნაყოფი გვიან მწიფდება; ადრეუ-
ლაჲ, ნელაზედ ადრეული, მკ. შეინდი ზოგია ნელა,
ზოგი ადრეულა, აგრეთვე ადრეულა თხილთა და სხ.

ნეჲურ, ქათვი, ჰერი. სხარებაში: ჰეროსი, იდუჲვის.

ნეზ, ნეზვი.

ნერგ = მუგ, მორგვი.

ნეს, ნესვი.

ნეტა, ნეტავი, ნეტარ; მ. ნოტე, ს. ნატლავ.

ნეკორ, ნორი, ს. ნიფრა; ნუგრიკიჭ, ნივრის კბილი, კიჭი.

ნიკინია, კიკინია; ნიკან დაუყენებლად მოლაზარაკე.

ნინიძაჲ, ძრახს (საღერსო სიტყვა).

ნიდნილაჲ, ჯუჯღუნა.

ნუგან, ზარკის მოყვანა. შენუგნე, ისე რომელსაც ზარკი მოჰყავს.

ნუგნობა, ზარკის მოყვანის დრო.

ნუგი=ოგოგი; აგე.

ოთქუმ, წელის ტაცუნება, ჭვანტი.

ოძოჲ, აძო, აძოდი; ჩაჲ, ჩადი, ჩა; ოძოჲ, აძოვიდა.

ოზურაჲ, ოზურისანი ქილა, საწველეო.

ოხხაჲ, ბარაქაჲ, ვაჩა.

პანკლიან, წვირიანი, მანკლიანი.

პანტასვი ჭერი, პანტასებრ ჭყენია, დაცვივრულა.

პანაჲ, შეკრ. ბაბუ, სე. ბაბა; უდ. ქაღ-ბაბა, წახ. ბაბა-დედუ, ოათრ.

ბახსი. შეკრ. ბერძ. πάππος—პაპა, παππενιαππος—პაპა.

პაჰ, (პაჰ-პაჰ), პა-პაი! ბერძნ. παπα. | ჰის პაპა.

პატა, ცოტა; პატპატა, ცოტ-ცოტა. პატატაჲ=პაწაწა (ნ. პიწიწა).

პატამორჩ, კინაღამ, ცოტას გასწვდა (პატარა+მორჩა).

პატარაჲ, პატარა. პატარაჲ, პატარ(ა)-რჩაღი.

პაშტაჲ, პაშტი, სკამო, ცოტაზე მეტი (იხ. ვეფხ.-ტყუ).

პირ, პირისასე; ებაჲ, პირი. „პირ ჭუნენა“, პირი უჩვენა, კბილი გაშინ-
პირანდ, აღმა წასვლა; თავქე, ქვემოთაგენ, თავქვე წასვლა. [ჭაო.

პირეუა, დარღუნებულად (პირი ეუად ქვეშე).

პირსაღამოჲ, ძილის პირი, საღამოს შემდეგი დრო.

პარს-გომოჲ, ნიდაბი აიხადა, თავის საქციელის ადრ სცხვენისან.

პაწიწაჲ, პაწაწა; პიწიწაჲ, პაწია, პაწა*.) [წარბით ძრვა უხამსად*.

პლარტუნ, თვალთა ან ეგრეთ უმნოდ ძრვა. საბას ლ.: „ბლანტუნი, თვალ-

*) ს უ ლ მ ც ი რ ე: პიწა (=ბეწო)—პიწწა—პიწიწა (პაწაწა).

მ ც ი რ ე ზ ე დ მ ე ტ ი: პატა, პატატა, პატრა (პტა), ცოტა.

ც ო ტ ა ზ ე მ ე ტ ი: პაშტაჲ.

პ ა შ ტ ა ზ ე დ მ ე ტ ი: ბევრი.

1. პიწწა ხან, 2. პატა-ხან, 3. პაშტა-ხან, 4. ბევრ ხან. [МНОГО).

მომქს პიწიწაჲ, პატაჲ, პაშტაჲ, ბევრ (малость, немного, достаточно,

პრაკუსა, ბაკუნი. მთაპრაკუნებს, ცხენს მთაჭენებს. ზრავი-პრუკი, ბა-
პუწიკა (პუწია), იუჩინა (სალერსო სიტყვა). [კი-ბუკი.

ქაგ, ჭერჯი, ჭავი; ცახის ცოცხო. საბას ლ.: ჭავი, წვრილი ჩიბ-
ბვი. მეგრ. ჭა, ხე.

ჭავანი, მაგარი მცენარეა სახლების სასურავად და სხვაფერად ვარგობს.
საბას ლ.: „ჭავანი, წველი თევზთა და ხილთა ასახსმელი“.

ჭანო, ვითარცა: ქა ჭან ანუ ქა (გო შემოკლ. გოგო).

ჭევე, მუხე. ჭევე-ჭევე, მუხე-მუხე; ჭევის, მუხვიანი.

ჭევიანა, მუხუნა.

ჭევიანა, დაბერებული სვია.

ჭერგა, მწკრივი; რიგი; კვადი; ჭერგა-ჭერგა, რიგ-რიგად; „ჭერ-
გა-ჭერგა ბალებო, ლამაზ-ლამაზ ქალებო“ *).

ჭიღ, კირის სითხით სქლად მოღესულობა სხეუნისა.

ჭიანა, ზემო სართულის უმთავრო „ბაღკანი“ (აღბად. სიტყვიდ-
ჭიანუკი, მოუსვენარი, ამოალი. [გან ზენა, მ. უინი, სვ. უინაგ).

ჭინჭარ, ჭინჭარი, მ. ჭუჭული, სვ. მერსელ. (მე-ჯ ს. ხელს. № 1,
კვ. 157: ჭინჭარი).

ჭიჭანა, დაბეჭილი, დაბეჭილი—დანაყილი შინდი, ქლიაფი და სხ.

ჭიჭანა, წვრილი, უიჭანა.

ჭიღ, მზიდი, მეგ. ჭიწი.

ჭიორ, ჭვარი; ჭორ-გაჭრია, ჭვარის წერა.

ჭიორ. დიდ ქვაბში არ ეტეოდა, მატარაში ჭიორ იყო.

ჭიულ, რჭული, სჭული (თუმცა-ლა ამბობენ ურჭული და არა-უჭული).

ჭიუხა, ცოლ-ქმრობის გემოგაუღებელი (ქალი ან ვაჟი).

ჭიუნა, ჭიუნა, ჭიუნა, ჭიუნა (ხაური, ხაური. ჭიუნ-ღმული). ამავე
ფესვისაა ჭიუნა, ჭიუნა (ხესტი), ჭიუნა.

ჭიუნა, სურდო. საბას ლ.: ჭიუნა, დიდი წიუნა.

ჭიუნა, კარის ძღურბლი; მასრა-კიტრი. [ადრე ღუჭი].

ჭიუნა, ფურთხი, მ. ფურტინა, სვ. ხაძე; მუჭუნა, მუჭურთხა (მუ-

*) ჩარიგებულ ბალებო, ლამაზ-ლამაზ ქალებო.

რამდე (თ), რათ, რისთვის.

რამდე, რამდე, რამე. მის რამეს, მისი რა არის? — რამდენი, რა არის? — რამ არ არის, უ. ი. რა არის? არა რამ; რამე-მადმი, რამე-რამე. ურ რამე არ მქონდა — ერთი რამე არ მქონდა, უ. ი. არა მქონდა რა.

რანაზი, რანაზი, წყალთა ჩქარა ღუნა. მისგან: არსი. სუ. სა-რავ (წყარო), სა-რავი (სამ. ღ.), სა-რავ-სადინარი, კალაპოტა. რამდენი; რამდენი.

რინე, უღელი ქალთათვის რომ მწიფე ვენახში ვერ შევიდნენ; დანინა, რინე უღელზე აუღო. (რივი?).

რინე, სარჩო-საბადებელი; რინეს გავიწყობ, ლუგის მთავრად.

როგორ? როგორ? როგო, რავა. როგო ხარ? — კამ გორა, გორა; კამ გვარად.

როყინ, კამის ერთეული. საბას ღ.: როყინ, მალაღი და კმარ ხმს.

როგორუმი, როგორ, როგორ-რამე = რავარამე.

როგორა (ჭეჭურა), როგორ არა (რაგურა არა).

[მიღინარ:

სა (სად), მ: სო, სოდე; სა არისა, სად არის. „სა მივდამ“, სად საბჭოე, საბჭოე, საბჭოელი (და არა საბჭოელი!).

საგრილოა, ქალაქი (თათრ. ქალაქი). [(კულა = სურვა).

საგულაჰ დანა, კალმის დანა. დანა, რომელიც იკეტება, იხურება საგანაროა, დასასაქმებელი ემაწილი ან კაცი; დაჭყაზირა; უბრძანა, საგადა, მქო.

[შეუგეთა; დავაზირებული, შეუგეთილი:

საწარს, ქვაბების სახე, ვახის ტყავისაგან ნახევ-გაკეთებული.

საწარე, სარქვე (კაცის სიმადლე ძროხე ჩამოტყული ურმის თვალი რამე-მწიფის ორეულების შესახად).

სათოღე, სათაღე, მ: სათაღე, სუ. სათაღ.

სათოღე, სათაღე. (თივას კი კმე-ბაღასს უბრძან).

სააკაღ, ბოძინტი, საკავი, подпора.

საკან, დიდი კიდობანი, ბელელი.

საკე, საკე; საკე-ქარ, შაკე.

საკეს, კვესი; კვესა, კვესა. (მავე ფესვისა გუბგუბი, ჭოცინა).

საკეველ, სქელი ფიცარი; ხორცის დასაკე-დასახად.

საკმანზ, საკმანი, საკმანავი, საკმანავი, მ. ოკამნავი, სკ. ნაკმუნ.
საკმელ, საკმელი, მ. ოკუმავი, სკ. საკმელ. (=საკმელი).
საკუნზურ, შვიადებ ატებულ შამეურის დასაფიცხებელი სსსთაუ-
ლი (გამომწვარ თიხისგან).

საღაჯაჲ, შვედრის ასწევი კიბე=კუბო, **НОСИЛКИ, ПОЛАНКИЪ** (ამ
კუბოთი მოსვენენს ავადმყოფი თამარ მეფე ნაჭარმავი-
დამ ტივლისს). იგი იგივე სვანური კიბ-დკენია, ქართ.
კიდობანი, ინგ. კიდობნ (ასკიდი, ასწევი მსგავსად ურია-
თა კიდობანისა). კიბდკენ-ს შუად. **ՀԻՄԱԾԸ, ԿԻՅՐԻԾԻ,
ԿՈՎՇԵԳԻ**. [ბული ხადირთა სალოკად.

საღოკ, კლდიდგან მკონავი მთის წყარო, მონადირეთაგან დამლაშე-
სამარგან, სამართვანი, სსსოფლო. სამარიებ, სამარეები, სსსოფლო.
სამხტოჲ, ზვარავი, სადმოთ. სამხტობაჲ, სამხტოკების დაველის
სამქა, თფქმის. [დღე.

სანაეულ, ფილთაქვა

სასეღაჲ, სახლის გარეშეთ წვიმის წყლის სადენი ღარი.

საროხამ, ტყავების გასართხმელი ჭიკოები.

სასტკულ, სასთაული, სასთუმალი, სართაული, სასთუნალი.

სატარელა, სასეირნოდ. სატარელა წაედნენ, სასეირნოდ, გასართ-

სატუნეჲ, ტვინოვანი ძვალი, სატვინე. [ბად წავიდნენ.

საფუარ, ხაში, შუგრ. საფარი, სკ. საფუარი.

საყარელ, საყარელი.

საწკელ, საწკელი (ძროხა და სს.).

საწკი და საწკონი: მარცვალთა: თადარი 30 ბაკანია ანუ 6 სა-
ხემწ. კასრი, ბაკანი $\frac{1}{30}$ თადარი ანუ $\frac{1}{5}$ სახემწ. კასრი.
ადგილთა: თადარ ადგილზე ითესება 30 ბაკანი ხორ-
ბალი; მხარი 2 ადლია, ადლი 20 გოჯია. სითხეთა:
თადარი ღვინო 30 ჩაფია, ჩაფი—ნი ბოთლი, არაწი $1\frac{1}{2}$
ბოთლი. საწკონთა: ბათმანი 20 გირვან ანუ $\frac{1}{2}$ ფუჲ
თი, ისტილი — $\frac{1}{2}$ გირ., რუბი — $\frac{1}{2}$ ისტილი.

სახლი-დიჲ, სახლის დიდი, უფროსი.

საკელ, საცმელის სახელი, სახელო, ხოლო სახელ, ადამიანთ სახე-
ხედრაჲ, სერა. [ლი (=ზახელი, ზახნა. შუად. სკ. ჟახე=სახელი.

სქელ, შრატე, გურ. სველი.

სქველ (სვეკელ), სველი, სოველი, დასველდა, დასველდა.

სიზეღ, სძე, მეგრ. სინჯა, სვ. ჩიუე.

სიძარტლ, ზღმარტლი.

სიძ, სარქველი: სიძიქუაჲ, სარქველის ქვა. სძბ. ღ.: „სიძი, ქვა სირთ, სერი შათსა. [გღუსუნა და ცეცხლში შტერტეფავალი“.

სლანკ=წლანკ, თხელ-თხელი წვენი.

სლაყინ, სლაყინი. ასლაყინებს, ასლაყინებს.

სლუჟე, სვლიკი. სლუჟე რაჲმ, მსვლიკი რამ.

სძანდ, სიმიწდი, სიმიწდი.

სოხალ, სანელებელი, სუნელი.

| შესცდა.

სტენა, ცდენა. ასტინა, აცდინა. ასტა, ასცდა. შესტა, შეიძალა,

სტენა, სტენა, წახ. სუთ. დაუსტენ, დაუსტენი.

სულასაძღებელ, მთავადავის სულის მიმღებელი ანგელოზი.

სულპურ, აღანი, თრმოცის წირვა (სულის ჰური).

სუნაჲ, მსუნაჲ. რაკო სუნაჲ რაჲმია, რა მსუნაგია.

სურსულაჲ, სირსულაჲ.

სუსძატ, საჭმლისათვის სუფსული, ფრად მსუნაჲ.

„საქელ საჲ მთებრუნა“, მტერს ჯიხის საქელი მხარე მჰურუნა, მ-

სსაღ, მსსაღი, მ. სხული, სვ. იცხ, წახ. ჯიხა. [უღერაო.

სსოჲ, სსვა, სსუა. მთიულურად: ცხოჲ. სსოთა ჭირ—ღობეს ჩირ.

სსოზღაჲ, სსვირზღი.

ცაბაკ, მრგვალი ღილი თაბახი. შყ-ღ. სვ. ღი-ტახუ, თღჲ.

ცაბღაჲ, მკვდრის კერი.

ცაბღოხაჲ, ახალი მკვდრის (ანუ ძველთა) მოსახსენებელი ჯღანი. სვ.

ცაღახაჲ, ეღენთა. | ღი-ტბღლი.

ცანაჲ, ხბო (რუსთავ. „ტანა—ჯორი“).

ცანკეტ (ცანკიჭ), მტირე კაღათა.

ცანსოძოჲ, ცანსამოსი; ფეხსოძოჲ, ფეხსამოსი.

ცარბაკ, აზოხტი მსხვილი ნაწლევისა.

ცარ, თითისტარი.

ცარეზაჲ იერიში (თარ.). „ცხენს კაჲ ტარეზაჲ აჲ“.

ტატაჲ, დიდი ტორი, მეგ. ტუგი, სვ. ფაუ.

ტატაჲ, ცაცი, მეგ. ტოტი, სვ. ტვეტ.

ტატიკელაჲ, საქსოვის დასავიდელებელი სამეფეხა (სამი ჯოხი წვეგრძი ერთად შეგრული და ბოლოში სამ მხარეს გადაშლილი).

ტელაჲ, დაბტეკელებული ცოში, მოხარძული ხინჯლად.

ტეხებაჲ, ატვდობა; ხუ მეტეხები, ხუ შიტელები, ხუ შუგები.

ტენაჲ, ცემა; დამტენა, მცემა. სახისმეტყველში (მე-IX—X საუკ.): „საკოვრემეფითა სასიკოვრინოჲთა და განგტოვებოს შენ“ (გვ. 281) = ანგ. საკრემეფით (=რქებით) სასუკდულოჲთ და გბტქმოს (გცემოს, გგტყებოს) შენ.

ტიკაჲ (წიკაჲ), წიწილა (სააღერსო სიტყვა).

ტიკი-ტიკი, წია-წია. შუად. ტიკტიკი.

ტიხაჲ, კრიალხსანი ჩაშიჩისა, ხრიალა ნიგვზისა. დატიხა, ტიხუ-ტიხრი, შეტად მაგარი შიწა; ქუატიხრ, ქვატიხრი.

ტიკველ, შტაკველი, მეგრ. ტეუ.

ტიქოჲ (ტივეფა), ჰარისზინაშდის ქედლი ამოვსება.

ტოკაჲ; გოტიტა (შუად. მეგრ. კითი, ითიი).

ტოლ, წვებანი საჭიეში ჰარკის ჭიათათვი. ტოლტოლი, წვება-წვება.

ტომაჲ-ტომაჲ, ჩომბახი. [ნიაღი კაცი და სხ.

ტონი, „რა ტონის კაცია“, რაფერ ჩამეფლობის კაცია; შავ ტო-

ტონაჲ, ძირხვენასი, ზამბახისა და მისთანათა თაფელი; რამეფიც

ტორახუტ, კაძა. [ფოთლად ან ყვაფილქად უნდა გადაიშალოს.

ტრანტიციჲ, თული, ყარაჩი და მათებრ კაცი.

ტრანა-ტრუნით, დრიგინ-დრიგინით. ტრანა-ტრუნით შაკენებს.

ტრედ, ტრედი, მეგ. ტორთჯი, სვ. შუგვ (გერიტი).

ტრეჲ, გრქელკულა (უდუმი) ცხვარი.

ტუტაჲ, ტუტა, ლეკვი. მეგრ. ლაგვი, სვ. ფაგვის.

ტუძარაჲ, ტომარა.

ტურაჲ იხუბ, მზიურად რომ წვიმს, იმახედ ამბობენ ხუმრობით.

ტეელ, ბრტეელი. ტეელ-ტეელ ლაზარეობს.

ტეეჲ, უდ. ჭალაგ; წახ. ჭალაგ.

ტეიძალა-ქლიაგ, ტეიძალ-ქლიაგა.

ტყაჟრა-თხილ, გარეული თხილი, შავარ ნატყვალა. [ჭვეიანი.
ტუნ, ტვინა. შ. ტვინი, სვ. თველ. უტუნთა, უტუნთა. სვ. თველიან,

უტუნურ, უტუნური, შეუტნი. [ჩივს.

უგაზირა, უბრძნა, საქმე დაზავალა. საბას ღ.: უგაზირა, საქმე ურ-
უთაზნა, საქმე შეუსრულა, უთავა
უთაჟა, უთა.

უგანაჟ, უგანაჟენ, ჩაგან (უგან, гаган, чоган).

უგანინან, უგანანან, ბოლოს.

უღაჟ, შესაბმელი საქონელი (ხარი, კამჭი) და ხატა ცხენი, ვირი.

უღუჟა, უღუჟა, კერძი, წილი. სვ. უღუჟა.

უმიღა-უძარიღა, უგბიღი, უნდიღი.

უმიზრა, უზრახი, უბრა.

უმიზრაჩობა, წითელი ჰარასკევი (ვინც ამ დღეს დილით ადრე ად-
გება და უმძრახად ქლიავის ხის ქერქს უგბენს, მას მისი
ხუთაჟი კბილს ვეღარ მოშტრის).

ურწან, უშობელი, უზვი, შვილ-უუთელი (ძროხა, ფურ-კამჭი ღ. სხ.).

ურჯა, მეგრ უღუ, სვ. უღვა, უღ. თუ, წას. ოქვ.

ურუმრა, ჩუმათ, იღუმაღ. ურუმრა ყუაჟ, ჩუმათ იყავი.

ურულ, ავადმყოფის რამ ნაწყენი გამოყოფის.

ურჯან, ძაღლის საწამლაჟი (მცენ.).

უბათალა, სურთ (საბას ღ.: „უელიანდრე, სურთ, ფათალა“).

ფათათურ, ხელათათანი, თათებზე ჩასაცმელი.

ფალ, საბუდარი კვერცხი.

ფალას, ფლასი, ძას.

ფაღასაღ, კაბა გრძელკალთიანი; ფალასაღ, ფრთაჟ ჩამოყრილი,

ფახკაღა, ბუნბურაზი.

ფანჯაურა, ხეობის სხელია კაჟი.

ფარაღ, ფთილა, ფრთილა. მატყლ დაფაროჟა.

ფასაღღაღ, იგაჟე ფრანგ. фан, რუს. фанна.

ფაფანჩაღა = ფაფაჟაღაღა, ფლაჟი რამ ძირს—ნათუკას ციკუთებს.

ფაჟაწაღ, ძღარბი; ალბად ბალაწა (დარეჯანისში: ბაღა). შუად. „ფაჟა-
თა, თაჟზე დასხურაჟი“ (საბ. ლექს.).

„ფაფეი ეირ არ ძაჭრის“, ფაფის ქაღალდის არ მიჭრის, არა მჭერაღ.
ფაფულაჲ, ლობიო, ბაჯლა, უღ ფახლა, წახ. ბაქალა.

ფაშ, ფაშვი, სვ. ფაშარ (მრ რ.).

ფაჩინა=ფაჭინა (თათრ.), სელაქიფე, ფადიშა.

ფაგრულიჲ, ჩაღფაჩუნა.

ფაქტ, ფაქტი, სვ. ფაქტე, წახ. დიკ.

ფაქსედეგოძელა, ქორწილისა და დიდ წვეკულებასში მიმართვე-მომართ-

ფატი, ფატი, ფუტი; მ ფუნი [მევი, მეწდე, მეხორაგე და სს.

ფაზაჲ, უღ. ფლაჲ, წახ. ფლაჲ. ფლაჲ არის: ა) ხორცისანი, ბ) ქო-

ნიანი (ერბო-კარაქიანი), გ) ქინზიანი, დ) ფაქლიანი, ე)

ქიქნაგურიანი, ვ) ყახაყიანი, ზ) კერცხველიანი, ლ) მო-

კაღდეული, თ) ზეთისანი (ნიკეზის ზეთისანი), ი) დეშამაჲ,

ი) ქათმისანი, იბ) ტალმისანი, იკ) ჩაშრობილა, იდ) ჩა-

ფარ, რბი; დაფორება, დაობება. [ლაჲ (ჩაჲ).]

ფურ, ფური, სვ. ფურ, ფირჲ.

ფურტი, ფილტი, მ. ფიფი, სვ. ჰერჲჲ. ჰატის შესაქმეში (მატ-

ფუსტიჲ, ფუნსუა [ქრისტი.) ფარტი.

ფურ, ფურტი, გაფურბეულ, გაფურბეულა. გაფურბა, გაფურბა.

ფურსკა, ფურსკა.

ფულაქუნ=ფულანკუნ, ფართხალი, ფულანკა.

ქათამ, მეგ. ქათამი, სვ. ქათალ, უღ. კაკაწ, წახ. კატე.

ქაჲ, რქა; მეგრ. ქა, სვ. ქარახს (შეად. ქარახს, ყანწი, რქა); ქაჲ

ქამარ, წახ. ქამერ. [კეპება, რქები გამოება.

ქალმან, ქალმანი, უღ. ქალამ.

ქარაგნოზ, სანს ლ.: „ქარა, უეურთ ცხვარი“.

ქართულ, სიტყვა, ფარხა, ქართველი

ქართულ, ქართველი. ქართულები (=ქართველების) ქვეანაჲ. შეად.

თუშ. კოხიკო—ქართველი, გუიხ—ქართველები, დეგ.

მუთარი=მუთარი—ქართველი (მთარი?), მოსეჲ=

ქარსაგ, თაგ-ქარისანი. ქარსაგ-ქარსაგ ლაზარკობის. [მუსეჲ=თუშო.

ქარქარ, უბელობა, მიქარგა. [და შებრძლოა კარმიკებისა).

ქარმაჲ, კარმაჲ (დაბ. № 51, კამოსლ. 26, 6: ჰქმნენ კარმაჲები

ქანკატ, გაქუცული, ფთხოლ გაცვიფნული; ტერწასული.

ქექერ, ღორის მსუქანი ტყავი.

ქერეჭა, სქელ-მოყომრადო ფანტ-ფანტ კანიახი ნესვი; ქერეჭ. მარიაშვილისა და მისთანათა ზემო ფრთები.

ქითილა, ფურცლის წვრილი ტოტები.

ქიჩინჩო, ჭიბლიბო, მეგ. ქეჩი.

ქიჯქიჯ (თამაშობა: ვისიმე ფაფახს მოსამაშენი წინ წაიგდებენ და ფეხის ამოკვრიო შორს აგდებენ, პატრონიც მისდევს, რომ გამოსტაცოს).

ქობძა, ცხელ ნატრის ქვეშ გამოცხობილი ზური (შუად. მეგრ. ქობოძათა, ქვემოთი, ქვემოდგან. [ბალი, ზური).

ქობოძთიან, ქვემოთ, ქვემო მხარეს.

ქობქობ, ქვემო მხრიდგან.

ქონდრიკაც, ქონდრის კაცი.

ქოიუთ, კობიტი, წინასწარ მითაღილ-მითაღილი ხე, რომლისაგან შემდეგში გაითაღებო ხავი, ფიტარი, სვეტი და სხ.

ქუბ, დედალი ღორი, ქუბი.

ქულბა, დიდი ქურა, ხულა ქურაანი.

ქუყა, საქუსალი.

ქურმუსა საყდრამა, ქურმუხის საყდრის მადლმა (ფიციალია).

ქურუხ, ზირქუში, ყურუხი.

ქუქურა, გოგირდი.

ქუშუშა, სუშა; გურ. წვერტა, მ. წკაპა, სვ. ლისკენე.

ქურუ, ძაღლის დასაშოშინებელი ძახილი

ლაქა, ღამე, წახ. ჭხამ.

ლაჭა, ხაჭა.

ლაღელ, მღვდელი, მღვდელი, მეგ. ზაზა; სვ. ზაზ, პაპ. ჩხნურ, მოღერობა, მღერა; ღერობის, მღერის. [ძღურ.

ლარდნა, ღრდნა.

ლმერი, მეგ. ღორთი, ღახურ. ღომორთი, სვ ღერბეთ, ღერბეთ, წახ. ღინიშ, თაფსარ. ღუცარ, ოსურ. ხუტაუ, ჩაჩ. ღელი.

ლმერიამა, ღმერთმისი; და ასრევე ფიტილი, ღისმა, წყლისმა.

ღმეტ, გარდა; იმი ღმეტ, იმის გარდა, იმის მეტი.

ღინჭიღო, ღვინჭილა

ღლივანწ, სუსტი და წიგრილად ტან-ყერილი, ღლივანტი.

ღრანჭუნი, ღრანჭუნა.

ღორძუე, ჩაღორძუის (ბრინჯის) მზგავსი და მასზე მოსხვილად მტე-
ნარკა, ჩაღორძუებში ამოდის და ჩაგრავს ჭუჭვილს. ამიტომ
მას შიგრიან. სკენლისთვის დონიერი სჯეშელია.

ღუელ, წიგრილ-გობილა ნამგალი. (აქედგან ღუელაძე).

ღურბელ, ღრუბელი. ღურბელ-ნატარ, გურბერნატორი.

ჟანჭიანი, ურის ევაჟი, ჟანჭიანი (იხ. სანს ღუქსიკა).

ჟალა, ჭოლოვი.

ჟალმან, ჟალმანი, სვ. ჟალმან.

ჟალაღანი, (სანს ღ.: „ჟალაღან, უგვარო, მადალი და სუსტი“).

ჟარტლანი, ჭუჭუიანი, ბეჟიანი.

ჟანჭი, ჟანჭი.

ჟანჭი, ცხერის ღორი, ჟანჭი („შეითან ბასრილად ჰვარისა, ხაში, ჯი-
მიითადამ ჟანჭისათვის ღორი“ (დავით ბატონაშვილის მუ-
ხამაზი—იურია 1879, № 7, გვ. 185)).

ჟელ, ჟელი, სვ. ეია, უდ. უოუ.

ჟენ (ჟენეა), ჟენ; ჟანაჟენ, წინაჟენ, შინაჟენ, შინაჟენ. ღუშური ჟ.

ჟიკ, ღივი, ჟივდა, ღივდა.

[ჟე: მამისაჟ, სანლისაჟე.

ჟინტორა, ერთი მოსმით გადაჟაფა.

ჟინტორაჟ, (მტენ.); (სანს ღ.: ჟინტორი, წიგრიან ჟინული)

ჟინწი, თავთავის ეელი.

ჟირჟან, ჟირჟანი (ქვა მძიმე, მძიმე).

ჟივან, ბრტყენა, სვ. ღი-ბანტყორი.

ჟიწი, ჟიწილი, ჟიწული, ჟიწილი.

ჟიკ, ჟიკი; ჟიკ. ჟიკია, სვ. ღივან, უდ. ღივან.

ჟიკაჟი, ჟიკილი, ჟიკდა, ჟიკილი.

ჟიკიურა (ხლანკებში), ჟიკილი.

ჟიკიურა, ჟიკიურა-ჟიკიურებიანი ბაღისა.

ჟიკიურა, ისერიანი.

ყორეოტ, წერო, ყარუტო.

ყოყოჲ, მალა-მალაი და ეელეეჲ კატო.

ყოხუე, კოხუნჯი. სბას ლ.: „კოხუნჯი, იმერული ქალამანი“. (იარა დატეკება ჩექმიანისა და კოხუნჯიანთა დახერობაჲ 1683 წელს (ქ. ცხ. გვ. 209).

ყორღ (ერალ), მურალი, სვ. ურალ; ყეროლა, ყამზორა, ყამერალა; ყუიღ, ყშუიღი.

ყოჟად, სარქმი. ყუჟადში აჟეონა, მიირქვა. დაშუჟად, შომეხუაჟე.

ყუჟური, კუთხე. შუჟუჟურა, კუთხეში მიიგღო, სუჟე გუჟიონა.

ყურ, ყური, წახ კჭრი.

ყურბეღაჲ, ბოსტანა (სბას ლ.: ყურბეღა, მირომი).

ყურობა, შოჟაჲ, ყურის გღება. ჭყურობს, უღლის, ყურს უღებს; ჭყურ, მოჟგარ, ყური უბღე.

ყუჟ, ღრმად მოხუცი კატე (დაცინვის კილოის სიტყვაჲ, აღბად დაშუა- [ეუბოღი]).

შანა, ფიწალი.

შანგლა, არეულ-ღარეულად შითიბუ-მოთიბუ.

შან, შანი. ებას შანავს, შირს შანავს.

შანანდეჲ, შანანდელი; შანს, შანშან; შანშაჟინ, შანშანწინ.

შანგლა, ფეხებ აჟირაჟება.

შაშ, შაშვი, უღ. ჭაჭი.

შეხრახჩანაჲ. შეზრახება, შეჟანარაჟება. ზეტარადი, ჩუჟუღებისაშებორ, უ მ ზ რ ა ხ ა დ არის სხლის უფროსეგბთან, შირეულად რომ ხმას გასტეჟს, დაჟანარაჟება, იშას ჭქეიან შეხრახჩანაჲ.

შეჟ, სხამთროლ-ნესვისა და მისთანაჲ მიწაზე გრძელად გართხმული შქნაჟარ, შვენიერი. [ღერო, ბარდი (იმერ).]

შეჲ, შედი; შომოჲ, შეშოდი.

შეღ (შეღტანი), შეიტანე.

შენ, მშიერი, შეგრ. შქირენული. [ხვის გატეხა]

შერეჟა, შექტეჟა: „შეირიჟა“, აჟადშოფოფობამ შექტეჟა; შერეჟა, მარ-შეფინხეჟა, ფინხიჲ ახჟეჟა (ღობოისი და მისთანაჲ).

შესტრანგ, შანთრანქი.

შენიჟა, მინჟედრა, გაგება; შეგატნავ, ხანდეჟი მოგიგე; „ხადოსტ“

შეკმედი, სსკმედი. „მისცე შეკმედი აქ, ჳეომცე აქ“.

შიბი, წრე ქსოვაში (ხახე საბას ლექსიკ.).

შიგნიერი, ფაშუ-ნაწლავ-გულ-ღვიძლი, შინაგანობა:

შიტრიკი, ცუნტრუკა, ცუნდრუკი.

შიშაჲ, შეშა; მეგ. დიშქა, სვ. ზექქ, უდ. უშ. წახ. ან.

შიშარ, შიშიარი.

შირინგა, შიშინი. ქობ შრინავს, ქვაბა შიშინებს.

შიჭამად, შქამადი. არის დოს შქამადი და რძისა.

შუდაწლი, შვიდაწლი (მც.).

შუდობით, შვიდობით, სვ. შვიდეუდ.

შულ, შვილი, ე. ი. მხლელად ვაჟი: თრ შულ მეჲ, ბრი ვაჟი მეჲვს.

შუნდ, შვინდი; შუნდრიან, შვინდნარი.

შუშ, შუშილი, ასიება (იხ. საბას ლ.).

შუტრობაჲ, ცუკვა (საბ. ლ. შუშარი). იშუფო, იტუკუკ. [ჭიროებს.

შუტოთ, საქონელი რომ სიცხე-მუშობისაგან გაშოთადება, შუგანს სა-

ჩაკუკუკუსა, სასდომიანად და საფუზრლად მთიუშა (შუად. ფშაურ-
ხეუსურ. კუსი, ნდომა, სურვა, ძველ. კისკასი, ჩავისკასე-

ჩაკურტურაჲ, ჩახრალი, წყალვარდნი. [ბა, ჩაკურტურება.

ჩად. გვიმრა, ჩადუნა. მთის მცენარეჲ, მაგარი ღეროები აქვს და
ლაშაზი წვრილი ფოთლები; საქონელი არა შჭამს; იხმა-
რება ზურის თრმებბს მოსწადავათ. (ვიდრე ზურს თრ-
ში ჩაჭყრიდნენ, მის შიგნიითს—ძირს და გარეშემოს გამ-
ხმარ ჩადს სქლად აკურტს, რომ ხორბალი მიწას არ მა-
კაროს და არ დაშორდეს.

ჩაღაჲ, ჳათბის შშიბიჲ, წვრილ-წვრილ კონებად შჭრიან და სახლებს
ხურვენ. მეტად გამძლეჲ და დიდხანს არა ლეება.

ჩაჲ, ჩადი; ჩომოჲ, ჩამო (-დი). ჩა-ს უდრის სვ. ჩუ: ჩა-გორება =

ჩაღაჲ, ჩადრის დასაკურელი ჩხირი. [ჩუ-(დი)კურანი.

ჩაღღუჲ, ცელი, სვ. შერხილ.

ჩაჭუტება, ჩაფურთხება, ჩაღუტება. ჩამჭუტ, ჩამაფურთხე.

ჩარჩავ, ჩარსავა.

ჩანჯარ, ვაგონს დასტი.

ჩაფეხნი, ქალთა ახალთნი.

ჩაქულ, თურქლის დაბალი ხე.

ჩაღარღანა, არხზედ გაბეთებული ჩახრიალა, დარღანა.

ჩატუნტებ; ჩატუნტებ.

ჩაჭიბანა, თახახის წილა ნეიისაგან.

ჩაჭირა, მოულოდნელად რამე წილად ჰხვდა. ჩაჭირ, ბედმა გამოდი-

ჩაღაგ, ჩლაგი, უერბოფი ფლაგი. [მა და წილად მხვდა რამე.

ჩინეკრ, გამომშრალი ხორცის ნაწილი.

ჩლიქ, ეხა ჩლივი.

ჩორკ, წვრილი და გრძელი ცული; ჩორკნა, ჩორკით ხურეტი;

ჩომოხეთქულ, შეწვერ წამოსული ადგილი შიისსა.

ჩუნე, ჭიბი, საბას ღ.: ჩუმე, მუცელ-დაჭებული. (ძეად. ჩუმე. ჩაუვარდა, ეუჭი ჩაუვარდა).

ჩულურ, ჩავარდნილი ადგილი (ჩულურეთი).

ჩუჩაე, ჩინჩაე.

ჩხა=გახხა, (თურქ. გახხა), БХАХА.

ჩხილ, თრხილი, მეგრ. ბირცხა, სვ. ცხა.

ჩხუნკ, ჩხიგვი, ერდალა.

ჩხუტვა, ჭიგოს და მისთანათა ჩევა, ჩათლა-ჩამწვეტიანება.

ჩხუტ, ჩაჩევილი რამ, გუნძი, მორი და მისთანა. ჩხუტე ეევა, წვეტიანზე (სარზე. მარგილზე და სს.) აეგო, ღაესო. (ჩხუტი მთელი ჩაჩევილობა და მისი წვერი ეი წვეტი, ინგ. წეტი. წეტიან, წვეტიანი შეად. ჩქუთი, ძეღთა ამოსად-ელი (საბ. ღ.).

ცაძმეტ, ცაძმეტი (=საძი+მეტი=ძველი ათსმეტი*)

ცად, ცა, სვ. დეტ. ცაზე, სვ. დეტარ-ეი (=ცაძ-ზე, ცან-ზე).

ცახ, ეკლანისი შაშა (სვ. ცაგ, ეკალი). ეონებად შჭრიან და ხმარ-ებენ ჭიის შესაცხად და კალო-ეზოების დასაგველ ცოცხ-ჯგად. საბას ღ.: ჩხი, საჭიე ეონა ბოვისთვისა.

*) თს=ღს=d: მადს=მაძს=მაც, გვერდს=ინგ. გვერც, ერთსაზე=ძველ. ერთაზე (მე-X ს. ხელნ. № 144, მცხეთის ჯვრის ამალღების სა-კითხავში). როსტომიანში გვერც, ახლოს, გვერდს.

ცეცხლს, შტერი, ცეცხლბოხს, აქეთ-იქით იცეცები.

ცირიხ, ელამი.

ცისანგაზღვე, ებნუღლიანი, ცინგლანსი ღღე.

ცისარტყელაჲ, მეგრ. ცაშ-არტყაფუ, სვ. ღუცი სარტყ.

ცაცაჲ, შშიშრა, გაუბდავი.

ცორვა, ცურვა. დაცორდა, დაცურდა.

ცრქოა, ხება, ტმსსა. ეცრუთების, ეტმსსება.

ცუნ, ცვილი, წმინდა სანთელი.

ცხენიძგელ, ცხენის გველი (ფერით წითელი და შუბლ შხამიანსა).

ცხობელ, ზურის-მცხობელი, ხაბახი.

წახლ, მეგრ. ჭუბური, უღ. წახულ, წახ. წახულ.

წაგალ, მოგიბე, დავკლიე.

წაღა, მეგრ. ბურჭული, სვ. წაღა, უღ. ვერობ, წახ. კირან.

წანასულ, წასული. წანასულ-მანასულ, წასულ-მოსული.

წამძალაკა, ჩხვილია (ვაჟთა) სსირცხო.

წაწრ (ხაბრ), ძაბრი. (უესვ. წაფვა, ძაბრვა).

წანაბაკანაჲ, ღობეძგურაჲ ჩიტი, ჭინჭრაქა. საბას ღ.: „წანაბაკანი
უფველია სირთა უმცირესია“, გურ. ჭინჭაღა.

წასანაყობ, წაგვერდობ, გაღახრა.

წაივა, წევა, გაწევა; მწაფელ, მწეველი, გაწეფ, გაძაბე, გაჭიმე, გა-
სწი. შეად. დაეწაფე, მწაფე.

წაღას, წელას; წაღახდეღ, წელახდეღი, ძოღახდეღი.

წაღძი, მერმის, წაღმის.

წეპა, ხეპა. (იხ. ნაწეპ).

წელ, წელიწადი, მეგრ. წანა, სვ. ზა, უღ. უსენ, წახ. სელ.

წელაჲ, წეღა (მწონი); სწელავს, სწეველი.

წენ, წენი, სვ. წუნ. [ლაქი].

წერ, მწერველი, წერ, წერი, სვ. ვარე (და აქედგან ვარსიმი, და-
წახელა, წეხელ, წახ. მიჭახტა, მწუნრა.

წაგაჭ-წაგია, ჭუჭუე, ჭუჭუე!

წავანა-ბაღახ, შირაქის ბაღახი, ურო.

წავა-წავა, დაშლა, დაქსაქსვა.

წიკაწიკა, ხე რომ გაიხატრება მრავალ ნაწილებად.

წიღვა; კიტრ დაწილა, რაც კიტრი იყო დაღ-წვრილიანად მკარს-
ფაო; წიღ, ახლად გამბობული კიტრო. მ. წიღუა, სთვლო-

წიკოჲ (ტიკან), თიკანი, ტიკანი, წახ. წუჭ. [ბა, კრეფა.

წინდაჲ, უღ. წინდაჲ; წახ. წინდა. [წერ-კენწერ მიმომოფრინავი.

წინკერ, კენწერო-კინწირო; წინკერება (ხლანკერებაში), ფრინველი, კენ-

წინტვა, თითო-თითოდ მოკება (თამაშობაში) ყოველგვსი. გაწინტა,

თითო-თითოდ მოკეო ყოველი (კაკალი, თუ სხვა, რაც

სათამაშო იყო). გაწინტულ, წაგებული ვეღწმინდათ.

წინტალიჲ, ჰატარა სირაჲ, სწრაფი, დაუღეგარი., წინტეტუ-ს გა-

წინტლიჲს, შტერია, დაუღეგარი. [ჰკვიის.

წიბლანკ, მეტად წვრილი, აწობილი ხე, კაცე, საბელი და სხ.

წიარწან, აჩიხის წინა-ტარი. [სხვილი ნაწნავი თმა“.

წიწილან, კოწილი, დალადი, ჭავლი, კავები. სხას ლ.: „ჭავლი;

წიბლ, წველი, ბრწკალი, ბრწამლი, რომლითაც მტენარე (ვაზი და სხ.)

ხეგეფა ჭიგოს, კვრება მიწას და სხ. ლუშ. მახ. — კანგანა.

წიინგა, ბრწეინგა, მეგრ. წეინუ, სვ. კასრი (შკად. კრიალ).

წიიანტლ, წიიურტი, წიიანტი.

წიარტიად, წრტიადი. „წიარტიადებს“, აწრტიადებს.

წკლანტ, სკინტლი. [რებს).

წკლურტ, აბრეშუმის ჭიის განავალი. (ხახვ-ხერგის სხსუქად იხმა-

წნესა, გრება წნელისა, ვახისა და მისთანათა. საქმე დაწინა, საქმე

გაბრუნდა, სიმათლის გზიდამ გადაიყვანა.

წნუან, წნოვანი, წვნიანი.

წნორ, ტირიფი. სბ. ლ.: „წნორი, ველური ტირიფი“.

წოდ, მწვადი, ლეკურ. წოდ.

წოგეჲ, მწკვეე. სწოეს, სწვავს; დაწ, დაწვი; დაწო, დაწვა.

წოორ, სწორე, „წოორ-წოორ იღანარე“, სწორ-სწორე იღანარე.

წოორა, სწორედ.

წუძნალ, დიდი წვეთი, КАНЯЯ. „ერ წუძნალ ჩამყლან“.

წუძწუძაჲ, წურწურა, გუძგუძა, სზილენძის კურტალი.

წუძაჲ, წვიმა, მეგრ. ჭვიმა, სვ. უჩისა (სბ. ლ.: „ისხარა, ჩქარი

წუნწკლა, წუწვა. [წვიმა“).

წულუტ, წოწოლა.

წელისძა, წელისძაღლა (ფეცილია).

წელ, რწელი, მეგრ. წერი, სვ. ზისქ.

ჭად, მჭადი, ლეკ. ჭბტ.

ჭანკა, ლეკთა აზნაუდი.

ჭანჭიკ, ჭინჭილაკი.

ჭერხილ, ჭირხლი.

ჭიბაჭ (==ჭუბაჭ), სულელი, ცეტი.

ჭიბ, მიწა ბალახიანთ აჭრელი ბარითა, ДЕРЖ.

ჭიბლ, წირბლი; ჭიბლიან, პირდაუბანელი, წირბლიანი;

ჭირჭიბა, მკალა, ჰანტა.

ჭიყჭიყა, ყიჭიჭა (კატი).

[ზე (სხუნზე) ახმოებენ ბოლზე.

ჭიჭნაგურ, ძეხვი-აბხტი. მრავალ სურნელოვანით აზავებენ და აყარ-

ჭლე, მჭლე, მეგრ. ჭკალა.

[კა, დაწლიქა.

ჭეულ, ჭლიქი, ჭლიკი, მეგრ. ჩირქი, სვ. ჩილქ. დაჭკილა, დაჭლი-

ჭლიკ-ჭლიკ, ჭიჭკიკი მერცხლისა და მისთანათა.

ჭრეა, მჭრელი. ჭრე ჭრეა აქ, გამჭრიახი ჭგვა აქვს.

ჭოტკლ, მჭვრტილი (ვინც ოფლი იცის ფეხის თითებში, დაბინ-

ჭოლ, მჭვადი, [დებისს თითებშია ჭვარტლს იყრან: აშრობს)

ჭროხ, ჭროლა. ჭროხჭროხ თოლუბიან, ჭროლა თვალუბიანი.

ჭუაჭუა, დაბატრვა; ,,ჭუაჭუა იქნა!“, ნაჭრებდ დაიფხრიწალ.

ჭულუკა, ცელქი. ჭულუკა რამში, ცელქი ვინმეა.

ჭურმაჭურჭურ, წვრილმანი და ჯოღღო-მოღღო ხალხი ან ხილღა.

ჭურჭურგელა, ციციანთულა.

ჭეაზ, ჭეაზი; თოვლ-ჭეაზ, თოვლ-ჭეაზი (ქუაღ. მეგრ. წქუ (ჭა),

რომილისაგან გვაქვს წუურვილი, რწევა, წეალი, წეარო ჭს.).

ხანარ, ქვევრიდგან დგინის ამოსახაზი ხანერი (იხანე, გურ. ორკთბე, კაბე), მიმძული თხილის ორ გრძელ წნეღზე.

ხარტვა, ქვევრის ხეხვა, რეცხვა ხარტით (სახარტავ ქვიით).

ხახ, მეგრ. ხარხვი, სვ. ხახვ. ხახი იახტად, ხახვის კვალი.

ხახრად, ხარო, სარკმელი.

ხაჭკაძე, საკლდე ბარჯი. საბ. ლ.: „ხეჩკაღი, ბარჯი, კაზიანი ჯო-
ხეჭა, ხეჭა. დახეჭ, დახეჭე. [ნი, გინა სათეუზე ჟონიჭა“.

ხეჭა, მონეჭა, გაქცევა, ოტა. მაღხეჭა, იოტა, გაიქცა.

ხეჭა, ხეჭა, სე. ხეჭიწ.

ხეჭიწი, ვაგნარობით ცხეჭობს.

შუაღ. „დახეჭით ბეჭნი ჟოჯოხეჭიანნი“.

ხეჭ, ხეჭი, მეჭ. ხეჭ, სე. ლე-ხეჭ (შუაღ. მეხეჭე).

ხეჭა, ფურცლის (ხეჭელის) სხეილი ტოტები.

ხეჭა, ხეჭა, ხეჭა. ხეჭაზეთ, ხეჭაზეთ (ხეჭ), იმაღლეთ,
ხეჭაზეთისზეთ (ხეჭის ხეჭ).

ხეჭი, ხეჭი, ხის ქეჭის ჭურჭელი.

ხეჭი (=ეუეუე), ხეჭი ხეჭი, ერთად დაწეობილი.

ხეჭიანი, ხეჭიანი.

კაღეჭა, ხეჭა; მოკაღეჭულ ქათამ, მოხეჭილი ქათამი (საბას ლ.:
„კაღეჭა, მარცხელთ შეწეა“; დაშინა, დასწეა-დასდა, კაღეჭა, მხარე. [მწეველ სეჭა].

კაღეჭა, კაღეჭი მტეღი.

კაღ, ხარი, მეჭ. ხეჭი, სე. კან.

კაღეჭი, ძლიერი ხმა ხის მოტეხვისა, ახეჭისა და სხვათაგან.

კაღეჭი, ძლიერი ლეღილი: ძეღა კაღეჭ, ქაღეჭად
კაღეჭა, ხეჭი, სე. ლე-ეღ, მიუღა, მიუხეღა, მისწეღა, შეუღა,
შეუღრა (მაგ. ხეღ ძეღეღ), შუაღ. გარდამოკდა.

კაღეჭი, ხეჭი, ბეჭ. ჯეჭა (ჯეღ), წმ. წეღი, წეღი, ხეჭი
კაღეჭი, ხეჭი. საბ. ლ.: მჭეღეღი, კაღეჭი ეანისა. (დაბად.
კაღეჭიანი, მანდილი, სე. კანეღი. [31, 7].

კაღეჭი, მეჭ. ხეჭი, სე. კაღეჭი. (ხეღს მეჭეღად ჰეჭიანი
ხე და ამიტომაც ხან ითქმის ხე-მეჭი და ხან ხეღ-მეჭი).

კაღეჭი, ხეღი. კაღეჭი აუეღ, ხომოეღ. [კაღეჭა.

კაღეჭი, ტეჭა. ზეღ გეჭი, ზეღი გეჭი. უღეღ გეჭი, უღეღი
კანეჭა, შეკანეჭა, მჭიღეღად ჯღეღა დაშინათა, ჭეღეღა.

კანე, ხეღი, მეჭ. ხეღი, სე. ლე-ეღი. მოკან, მოხანი.

კრულ, სნული (ნახნავი), მეგრ. ნახონა, სვ. ლი-კან.

კოცა, სოცვა, სვ. ლი-კტე.

კრულ, სერული. გაკრულ, გახვრიტე, კრულ, ნახვრეტი.

კრულ = კურვალ, მსურვალე.

კაბა, აბა; უდ. ბელა.

კაბანა, ორთითი.

კაბაღა, ადგილი.

[ჭელვა, კლვა,

კაბაღა, ადი, სვ. ჭალ. შუად. ადიონი, მეგ. ადიონა, სვ. ჭალვეენ.

კაბაღა, ალვა (ბრინჯის ფქვილისა და თაფლისგან აკეთებენ).

კაბაღა = რაბა, რა, რაი: რაბა გინდა? ჭაი = რაი?

კაბა = ჭაბა, ანუ, ჭაჩუ.

კაბაძ, ასაკი, ჭასაკი. შუად. თათრ. კაბა — ასაკი;

კაბაძსა = რაბაძსა, რა არი, რა-არს = რაას?

კაბაჭა, აკაკი (მტენ.).

კაბაჭაბა, არაკი. სვ. ჭარაკი, მეგ. არიკი.

კაბაბა, ფაბის მომასწავლებელი ხმა-ძანილი (УЧИТЕЛЬ).

კაბაჩაბა, აჩიბი. საბ. ლ.: „ახანა, უღლის ხარის საკუნელი“.

კაბა, ან. ანუ, სვ. ჭელ, მეგ. ვარ.

კაბა, ება; ჭებ, ებ, სვ. ეჭ.

კაბაღა, კლვა, მეგრ. ვალუა, სვ. ლი-ჭალაღი.

კაბაბაძ, ე მკან.

კაბაბაძ = რეზის, რობელი.

კაბაბა, ცხენოსანი ქალი მკურთხანა.

კაბაბა-ბა, ება, ებ ბა.

კაბაბა ხარის გასარევი ხმა.

კაბა, იარე.

კაბა, დინა, კი, ჭო, კაბაჭაბა.

კაბაჭაბა, კაბაბა

კაბაბაბა, ისწრაფის გზა გაკათოს, იბრძვის, ცდილობს. შუად. რმი.

კაბაბა = ბ, ებე; ნუჭეზ, ნუჭე (კაბა, წმ. ცხ., დავით ბატონიშ.):

„ნუჭეზ ესე იყო წადილი მისი (პ. 278, ბოლოსიტე. დავ.

ბატ.სა). ინგ. მეამ=მე-ჭემ, შენამ=შენ-უმ, დედა-ჭემი

შემტკველოს, დედა შემტკველოს.

ჭემი, სო, სომ: მე-ჭემი მუქელ, მე სო მოკედი; რომ: „აჭებ თქმით“
ჭემი, მოვდა“; ეგე ვიქეთა; რა მოვიდა.

თქვას:

მრ=ერთ, ცალ, მეტ. ერთი, სვ. ეშრუ, უდ. სა, დლიდ. ცა, წახ. სს.

აზ, მ. ჟირი, სვ. ჰერი=ჭერი.

საძ, მ. სუმი, სვ. სემი, უდ. სიბ.

აოხ, მ. თხი, სვ. ვოძთსვ.

სუთ, მ. ხუთი, სვ. ვახვიშე, უდ. კო, ეუბან. სუ, წახ. კობელქ

ქის, მ. აშვი, სვ. უსგვა, უდ. უა, ეუბ. ეი, წახ. ჰინიბლე.

შუდ, მ. შქვითი, სვ. იშტვიდ.

რუაჲ, მ. რუო=ბრუო, სვ. აზა, დლიდ. ბარ.

ჩრანაჲ, მ. ჩხორა, სვ. ჩხარა:

[წახ. ჰინიბელქ

ათ, მ. ვითი, სვ. იქედ=ჭექედ, უდ. ვიწ, დლიდ. იო, ეუბ. ვიწ.

თერიძეკ, მ. ვითარათი, სვ. იქედესივი, უდ. სიწ, ეუბ. ვიწესა,
თიარძეკ, ვითარეთი, ჰექედურვი.

[წახ. ჰინესაბ,

ჩაძძეკ, ვითახუმი, ჰექედსემი.

თიარძეკ, ვითანთი, ჰექედგოშისვ.

ხუთძეკ, ვითახუთი, ჰექედგოშისვ.

თქესძეკ, ვითრამვი, ჰექედუსგვა.

შუდძეკ, ვითრქვითი, ჰექედიშვიდ.

რუაძძეკ, ვითარუო, ჰექედანა.

ჩრანძძეკ, ვითარჩხორა, ჰექედჩხარა.

აჯ, მ. ები, სვ. ჰერე ეშდ (=ორ+ათი), უდ. ეა, წახ. ეა-ბლე.

აჯადანთ, ებიდანთი (შენიშნ.: ოხდაერთი, ოხდაორი... ოხდა-

აჯადანთ, ებიდოვითი, სემეშდ (=სამი+ათი) [ათი და სს.).

არძეკ, უარნენი, ვოძთხვ-ეშდ.

არძეკადანთ, უარნენიდოვითი, ვოსვიშდ-ეშდ.

საძეკ, სემანენა, უსგვაშდ.

აოხძეკ, თხინენი, აზამდ.

აოხძეკადანთ, თხინენიდოვითი, ჩხარაშდ.

ას, მ. ოში, სე. აშირ, უდ. ბაშ. წახ. ვაშ. | წახ. ააზირ.
ძან, ათას, მ. ანთასი, ს. ათას, უდ. ჭასარ, დღ. ითბაე, უუბ. აზი,

კრძალვით მოვიხსენიებ ნეტარხსენებულების დიმ. იოს. ჯანაშვილის, ჩემის მშობელის გიორგის, ძმის ნიკოსი, დედის მარიამის და სალომე ნიკოლოზის ასულის გამხარაშვილის სახელს: ამათ, ზემორე ხსენებულების (გვ. 135, 140), ჩემის ძმის გაბრიელის და ბევრ სხვების შემწეობითა და დახმარებით შევკრიბე და შევიმუშავე მთელი აღბეჭდილი მასალა შესახებ საქართველოს იმ განაპირა აღმოსავლეთ კუთხისა, რომლის მკვიდრთ მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში წმინდა გმირულ ბრძოლით დაიცვეს იქ თვისი ხალხოსნობა, ენა და სარწმუნოება. ამასთანავე მადლობას მოვახსენებ „ძველ საქართველოს“ რედაქტორს ბ-ნს ექვთიმე სვიმონის ძეს თაყაიშვილსა და მისს მახლობელ თანამშრომლებს, რომ საქართველოს ყოველმხრივი შესწავლა დაიწყეს ჩემ სამშობლო მარად მზიან საინგილოდამ.

მ. ჯანაშვილი.

- ნოჲ საფლავით სურნელებს მოძღვარი ჩ^ხნი, ქრისტეს ღ^ა მო-
ციქული. 319 გვ.: განგება მარხვათა და ზა-
ტიკთანი. 323 გვ.: დასდებელნი აღდგომისანი.
- 26 მერხეთე სტრიქონად: ამასვე წელიწადსა დაჯდა ალავერდელად ჩო-
ლაყაშვილი ნიკოლოზ თუესა იანვარსა ზ ქ^სსა ტპი მეფის
ერეკლეს ჟამში (=1702 წ.).
- „ 5: ღმერთმა—ღმერთმ.
- „ 6: მღვდელს—მღრდელს.
- „ 7: ისწავოს—ისწავლოს; კირ-სონ—კირიელისუნ.
- „ 8: 3. კონდაკი—2. კრებული ტყავზედ დაწერილი ხუცურად
თევდორეს მიერ (გვ. 50: სულსა თევდორესსა შ^ნღ^აო^აო.
შინაარსი: საკითხავები სახარება-ფსალმუნნიდამ, კალანდრა,
ოხითა, იბაკონი აღდგომისანი. პატარა წიგნია ტყავ გადა-
კრულ ხის ყდით.
- „ 7 სტრ. ბოლოდგან: აზნაურში უწინ ცხოვრებულან მხოლოდ
აზნაურები. დღეს ეს შვენიერი ადგილი იხმარება საძოვრად
და სახნავად. აქეს თავისი წყალი.
- 28 7 ბოლოდგან „და სხვის“ შემდეგ: ჩარდახში დღეს ცხოვრობენ
ლევები. აქ არის ძლიერი ციხე. და აქედგანვე მოჩანს მალ-
ლა ვარდიანის ციხე (=ფერიყალა). გაბრ. ჩხეტინისთვის
ჩარდახელ ლეკს წელოვს ეამბნა: ჩვენ ისეთი ბუმბერაზი წი-
ნაპრები გვყოლია, რომ ამ ციხიდგან აიმ (ვარდიანის) ციხე-
ლებს ყოველ დღე გადასძახებდნენ: „აი ბიჭო, როგო ხარ-
თა?“ და იქიდგანაც ხმას მოსცემდნენ: „კარგა ვართ, კარგა!“
ეს გადმოცემა მამა-პაპიდამ მოდის, ხოლო დღეს აქარ ვი-
ციტ თვით ამ სიტყვების მნიშვნელობაო. მეტად გაუკვირდაო
წელოვს, რომ ვუთხარი: ეგ სიტყვები (ბრჭყალებში ჩასმუ-
ლები) წმინდა ქართულებიაო.
- 19: ხარნას საყდარი ისევ მთელია აქვე არის უწინდელი მარანი
(ორ რიგად 100-მდე ჭვევრიაო).
- 29 თალაში, მთის ძირს დარჩენილა ვახუშტის მიერ მოხსენებუ-
ლი საყდარი ფიფინეთი, რომელსაც დღეს ადგილობრივი ლე-
კები ეძახიან ფიფანას.
- 31 24: ნაწილს შეადგენდა. ქართველობის მოსაგონებლად აქ დღე-
საც ქალაქის მდინარეს ჰქვიან გურჯანა და ერთს ნაწილს
გურჯი—ობა (ქართველთა უბანი).
- 39 13: ფაფარ—ჯაფარ.
- 40 21: კაკაბეთი—კახაბერი.

170 4 სტრ. ბოლოდგან: თამაზაშვილის—ასლამაზაშვილის.

ღექსიკონისთვის:

აქამ = აქ მამე.

ასღიებში, ახლოებში, მალე დროს.

განკეს, ძალიან კარგა ვაკეთა.

ღარქეს, დარიუა, რიყედ აქცია.

ერცხო, ერთიც სხვა; უცხოდ, უცბად, მოულოდნელად. ინგ. სხომ
= ხევს. ცხო. შეად. უცხო (გურულ. ურცხო), უცხოეთი.

კუნტუნ = კინწიბ (იხ. ზემო ლექს.).

ღქდკუნ = ღვედკეცი (ხეა).

სქვეელ = სოფელ, სქველებში = სოფლებში (ორივენიარად გამო-
ითქმის).

ბგერათათვის (ზემო გვ. 177):

ინგილოურში არის ხმა, რომლის გამოსათქმელად ქართულში ნი-
შანი არ მოპოვება. ცხადად მოისმის იგი სიტყვაში პრ: ა-სა და რ-ს
შორის რაღაც გადატეხილი ბგერაა, რომელიც არც ნახევარი ხ-ა და
არც სრული ჰ: აზრ.

ყორანის (გვ. 27) აღწერაში გამოგვრჩა აღგვენიშნა მის ბოლო-
ზედ. სოფ. აღმალის მხრივ მყოფი მიწის ქვეშეთი ქალაქი თორფალ-ყა-
ლა (= მიწის-ციხე), ხოლო განუხის აღწერაში (გვ. 31) იქაურ ბაშ-
შაბალუთის ნანგრევები.

P. S. შემოდგომა უკეთესი დროა საინგილოს ნაშთების დასათვა-
ლიერებლად და შესასწავლად ზამთარში ეს ნაშთები თოვლით დაფა-
რულია, ხოლო ზაფხულობით მათს მიკარებასა და შესწავლას აკირებს
გველიანობა, მიუვალობა ბრძამლ-ეკლიანობის გამო და საშინელი სიტყე.

შემჩნეული შეცდომების გასწორება

გვ.	სტრიქონი	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
51	18	(შღრ.	(შღრ. გურ.:
53	28	ლევს	ლევს,
56	28	(„გამოვარჩევით“)	(„გამოვარჩევით“)
57	9	აქ	არ
64	25—26	ჰაქთო ნაა?	ჰაქთონაა?
96	26	ხლებიან	ხვლებიან
118	12	ვაქვს	გვაქვს
120	1	I და II სუბ.	I სუბ. და II თბ.
149	22	(гүмүш)	(күмүш)
149	28	(дурр)	(дүрр)
149	34	(зулум)	(зүлүм)
150	21	(нәкәһән)	(нәкәһән).
150	24	(невә)	(нәвә)
151	19	(солохай)	(солахай)
156	16	დამშროლ	დამშროლ
169	18	დიპირევი	დაპირევი
178	17	წაჭვლა	წაჭლა
180	12	ჩემზე	ჩემზე
190	13	ბუთუმი... დოჰკალით,	ბუთუმი... დოჰკალით,
198	30—31	მოჭრუბობა	მოჭრუბობა
199	34	მჭრუღებმა	მჭრუღებმა
200	1	იმაშიშსუკან	იმაშიშსუკან
205	6	დედაკაცს	დედაკაცს
205	14	შომოჭლა	შომოჭლა
205	11,21	ჰაჩანა, ჰაჩანამ	ჰაჩანა, ჰაჩანამ
208	17	მერლა	მერლმა
212	1	74,34	174,34

გვ. იმნაიშვილი